

+

50285

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE
Sectio PHILOLOGICA TOM. VI.

SZEGEDI FÜZETEK

NYELV-, IRODALOM- ÉS NÉPTUDOMÁNYI KÖZÉRDEKŰ FOLYÓÍRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT TIZENKÉT FÜZETBEN

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

I. ÉVF.

1934



A M. TUD. AKADÉMIA,
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.
1934



50285



TARTALOM

	Oldal
<i>Bátky Zsigmond</i> : Kóci-Boris	301
<i>Csefkó Gyula</i> : Bakot nyer, bakot lő	206
„ Háttra van még a fekete leves	73
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A magyar gémeskút	37
„ Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?	158
„ Ösmagyarok lóversenyei	259
<i>Deutsche Auszüge</i>	107, 189, 313
<i>Gelei József</i> : A romázás gyermekjáték és e szó eredete	182
<i>H. A.: Weöres Gyula</i> : Magyar—Finn Zsebszótár	188
<i>Horger Antal</i> : Kócipór	69
„ Pólya	246
„ Tömlő	103
„ Tűsz	103
<i>Iványi Béla</i> : A középkori Eperjes magyarsága	85, 169, 263
<i>Kelemen József</i> : Sit-rén	304
<i>Kiss Géza</i> : Az ormánysági nyelvjárásból	98, 176, 275
<i>Manninen Ottó</i> : Üdvözlét a fajrokonoknak. (Finnből fordította <i>Mészöly Gedeon</i>)	2
<i>M. Cs.</i> : Az észti <i>põhikord</i> (= alkotmány) alkotója	185
Megjegyzések a Magyar Etymologiai Szótár XI. (erdő-faristár) füzetéhez. <i>Horger Antal</i> : Erdő. <i>Mészöly Gedeon</i> : eszküszik, észik. <i>Moór Elemér</i> : eretnek, Erge, erszény, ęspęręs, Eszény, Eszenyő, Esztár, Esztergom, Esztrény, Etre, Ezerény	
<i>Mészöly Gedeon</i> : A magyarság lovas nép voltának történetéhez	104
„ A Nékám-vita keltette gondolataim	186
„ A sikság és róna szó története	3, 128, 220
„ <i>Inotay Ilona</i> : A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi feldolgozása	307
„ Beköszöntő	1
„ <i>Berzeviczy Albert</i>	193
„ <i>Ecsedi István</i> : Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizekben	306
„ <i>Horger Antal</i> : A magyar nyelvjárások	305
„ Magyar és mordvin párhuzamos hangfejlődés	104
„ <i>Setälä Emil</i>	113

IV

	Oldal
<i>M. G.</i> : Észrt regény- és elbeszéléssorozat magyar fordítása	106
<i>Moór Elemér</i> : A romázás gyermekjáték eredetéhez	185
„ Iráshibán alapuló szófejtés	105
<i>Nemes Zoltán</i> : A nyelv szerepe a gyorsíró munkájában	228
Német kivonatok	107, 189, 313
<i>Nyíri Antal</i> : Apa, atya, : nya	301
<i>Solymossy Sándor</i> : Magyarok dicsérete 100 év előtt	114
<i>Sík Sándor</i> : A R A N Y J Á N O S stílusművészete	42
Szerkesztői üzenet	320
<i>Timár Kálmán</i> : A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei (A Sze- gedi Kódex)	194
<i>Vikár Béla</i> : Bernát, az orosz kém	308

SZÓ-, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Összeállította: Erdődi József

(E mutatóba nem vettük fel Kiss Géza: Az ormánysági nyelvjárásból c. közlés (98, 176, 275) szavait. Cs. Sebestyén Károly: A magyar gémeskút (57), Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok? (158), Ósmagyarok lóversenyei (259) értekezéseinek csupán néprajzi jelentőségű jelölései szintén nem szerepelnek mutatónkban.)

a: szóvégi a elmaradása 250

ARANY JÁNOS 134 kk.

ARANY JÁNOS stílusművészete 42 kk.

Árkos hn. 156

árok 156

Árokszék hn. 156

átmeneti hang 247

ATTILA 124 kk.

BARÓCZI SÁNDOR 137 k.

BARÓTI SZABÓ DÁVID 142 k. 145, 147

BAJZA JÓZSEF 147 kk.

baklövés 217 kk.

BERZEVICZY ALBERT 193

bócéros 303

Boris 71, 301 k.

bujdosó 166

Burz ~ Berz hn. 106

cs ~ s 226

csáгатé 224

családnevek (középkori Eperjesből)

85 kk., 169 kk., 263 kk.

csík 6, 226 k.

csikhal 227

csikkan 226

csikló 226

csikolté 224

csiszamó 8

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY 130, 133 k., 140

csuk 226

csukhal 227

csukkan 226

CZUCZOR-FOGARASI 69

dara 162

DUGONICS ANDRÁS 35 kk., 69, 140, 144 k.

égyenes 12 egyenes föld 8, 143, eligen-
nösül 8

EKKEHARD 116

eligenésül 8

énekeskönyv 202 kk.

EPERJES magyarsága a középkorban
85 kk., 169 kk., 263 kk.

ér 253

erdő 250 kk. erdő vad 250

ered 250 kk.

eretnek 253

Erge 253

erke 253

erszény 254

es 252

esd 252

esküszik 252

éspérés 254 k.

Eszény, Eszenyő 256 k.

észik 252

észt pőhikord 185

észt regények és elbeszélések magyar
nyelven 106 k.

Esztergom 257 k.

- Eszlár* 257
Esztrény 258
Etre 258
 Etymologiai Szótár 250 kk.
Ezerény 258
 fék 104
fekete-lé 74 kk.
fészek 131
 finn *huilata* 223
 „ *kaljahtua* 223
 „ *kaljahtaa* 223
 „ *kaljain* 223
 „ *kaljama* 223
 „ *kiljauta* 223
 „ *luikata* 223
 „ *lupsutta* 223
 „ *lupsahtaa* 223
 „ *solata* 223
 „ *solahtaa* 223
 „ *solottaa* 223
 „ *sorittaa* 223
 „ *sorjahtaa* 223
 fgr. * γ képző 253
 fgr. sz $>$ magy. 0 251
gárd, gárgya 60
gém, gémeskút 64 k.
 gémeskút és részei 57 kk.
 glosszák 198 kk.
 GOMBÓCZ 103
 gör. — lat. *presbyter* 254 k.
 GULYÁS JÓZSEF 5
 gyermekjáték 182
 gyomorsikulás 7
 gyorsíró 229 kk.
h: szókezdő *h* kiesése 251
hal és rokonnyelvbeli megfelelői 16 k.
 halászat 14 kk, téli halászat 14 kk.,
 halászati szerszámok 16, 36
 halnevek Dugonicsnál 36 k.
 hangrendi átcsapás 103
 hangutánzó szók 221 kk. hangutánzó
 tövek képző nélkül 225
harcsik 28
 HARSÁNYI ISTVÁN 5
hátra van még a fekete leves 73 kk.
Hedre 258
Herestény: Heresztény 252
hé-kő ~ hő-kő 167
 honfoglaló magyarok kenyere 158 kk.
 hun 121
i $>$ nyj. *i* 305
igyenés 9
 íráshibán alapuló szófejtés: $K < R$,
 $c > t$, $u > e$ 105 k.
jég megfelelői a rokonnyelvekben 16 k.
 jelentésfordítás 186
Jeszenő 257
kankalék ~ kankarék 61
 káromkodás 171
k $>$ *g* 253
kása 162
 kávé, kávé-leves 74 kk.
kebel 251
 kenyér, fajtái, készítménye 158 kk.
 kicsinyítő képző: *a* 249
kőből, kölyű 61
kóc 70, 303
kócér 303
kóci 71
kóci-Boris 71, 301 kk.
kocifer 69, 71
kocik 70
kocinka 71
kócipór és alakváltozatai 69 kk.
kócos 303
Kocs 69
 kódexek 194 kk.
köleskenyér 162
koncér 303
Konut hn. 106
 KÖNYI JÁNOS 137 k.
kőre lepcs 167
koszorút elnyerni 214
koszorúzás 210 kk.
 KOZMA ANDOR 120
 közmondások 98 k., 142, 207
kucik 70, 72, 302 *kucikporos* 302
kucka 72
kucó 72
kucóporos gyerök 69 kk., 301
kusza 72
kuszi-pajtás 71
kuszkó 72
kusz-kuria 72

- kusz-lik* 72
 Lányi-kódex 195 kk.
leánykapás 211
lé ~ leves 82 k.
lerónáz 141
 lovas nép (a magyar) 104
 löverseny 259 kk.
 magyarok dicsérete 114 kk.
 magyarság Eperjesen 85 kk., 169 kk., 263 kk.
 MANNINEN OTTÓ 2 k.
 MARMONTEL 137 k.
megsikít 7
 MECHÉ hn. 106
 MELICH JÁNOS 252
menyasszonyfektetés 212
mező 9, 12, 21 kk., *Mezőföld* 9 k. *Mezőség* 9 kk. 39, *széles mező* 21
 MÓRA 69 kk.
Muhcha hn. 106
 MUNKÁCSI BERNÁT 308 kk.
 NÉKÁM-vita 186
 német *aserin* 254
 " *einen Bock schiessen* 217.
 " *kolzenbauer* 69
 " (szepességi) *Kranzjagen* 215
 " *Kränzleinschiessen* 219
 " *Kranzriit* 215
 nyelvész-tétika 143
 nyelvjárás 98 kk., 305
 nyelvújítás 142
o > á > a 246
 olasz *kazi-pori* 69
 Orsova 105
 Ormánysági nyelvjárás 98 kk., 176 kk., 275 kk.
 ősmagyarok löversenye 259 kk.
 osztály *terə* (olv. *těre*) 11
ov > ou > ó 247
p hang hangutánzó szavainkban 221
**p > f* 221
pattan 220 kk.
pattanás 222
pattantyú 221
pattog 220 kk.
 párhuzamos hangfejlődés (magyar és mordvin) 104
 PETŐFI SÁNDOR 134 kk. 149 kk.
piac 11
pólka > póka 249
pólya 246 kk.
por 70
pór 70
 premontrei apácák 194 kk.
puszipajtás 71
puszta 10
Radling hn. 105
 RADVÁNSZKY BÉLA 210 k.
Reiding hn. 105
Rednek, Rednyk, Rudnyk 105 k. *Rudnik, Rodnik, Reiding* hn. 106
 RIEDL FRIGYES 4
Róma 184
romázás 182 kk.
Róna hn. 156
róna 3 kk., 128 kk., 220 kk.: *róna föld* 145, *róna határ* 147, *róna hely* 137 k.
róna mező 147
rónaság 40, 153, 156
Rónaszék 156
rónáz 132, 137, 141
s ~ cs 226
 SETÁLÁ EMIL NESTOR 113
Serna ~ Surna hn. 106
sik, sik 5 k., 6, 12 kk., 25 kk., 133, 146;
 csatásik 28, *sik-féreg* 227, *sik-föld* 12, *sik jég* 14 kk., *sik mező* 8 k., 23 k. 37, *sik térhely* 24, *sik víz* 13 k., 134
sikár, sikárló, sikálló, sika 225 *sikár fű* 226
sikas 136
sikatyu 224
sikít 7, 223, (meg-) *sikít* 7
sikkan 223
sikkant 226
sikkaszt: elsikít 224
siklik 222
sikló 226
sikolt 223
sikoltó 224
sikos 6
sikosít 7
sikság 3 kk., 128 kk., 220 kk.

VIII

sikulás 7 (gyomor-) *šikulás* 7
sima 225, *sima róna* 34
SIMAI ÖDÖN 5, 137, 140 kk.
SIMONYI ZSIGMOND 69, 302 k.
síp 226 k.
sipákol 227
sir-ri 304
sit-rén 304 k.
stílusművészet 42 kk.
suhaszt 224
suhint 224
suk 226
sutty: élsútyol 224
suvaszt 224
süvölt 223
szegni 168
Szeged város története 199 kk.
Szegedi Kódex 194 kk.
szerb rovine 131
SZILY KÁLMÁN 1, 3
szitkozódás 171
szik 12 k.
szláv kici 70
 „ *ravina* 41, 131, 156
 „ *povijalo* 246 kk.
szólások 73 kk., 98 k. 206 kk.
Sztrigon 257
tájszók 98 kk., 176 kk., 275 kk.
telek 251
téli halászat 14 k.

tér 9, 11: *térföld* 11 k.; *térhely* 11 k.;
 sik térhely 24
térség 38 k.
tiszta 135
tisztás 136
TOLNAI VILMÓS 4 k.
tomló 103
tömlő 103
tör. túlum 103
tót Hrašťany hn. 252
 „ *jaseň* 256
 „ *jeseň* 256
 „ *kuťik* 72
 „ *Ostrany hn.* 258
 „ *Ozorin hn.* 258
 „ *ravna* 41
 „ *rövina* 129, 131
túsz 103 k.
Vrscia hn. 105
VALTER (WALTHARIUS manu fortis) 114
víz és megfelelői a. rokonnyelvekben
 16 k.
vogul pat- 222
 „ *pätelm-* 222
 „ *tarä-mö* 11
votják pot-: potosz 222
VÖRÖSMARTY MIHÁLY 144 kk.
WALTHARIUS manu fortis 114
ZOLNAI GYULA 129 k.
zsurlófű 226

Beköszöntő.

A már tíz éve nem testben élő SZILY KÁLMÁNNak, ki nagy volt magyarnak, tudósnak, tudományszervezőnek, tavaly ülte emlékűnnepét az Akadémia. Az ő emléke két tudományos társulat, melyeket ő alapított, három folyóirat, melyeket ő indított meg. Nyelvtudományi folyóirata vezér lett és vezér maradt a nyelvtörténetben és számottevő más történeti tudományokban is.

Legyen az ő szellemének alapítása, az ő emlékének hirdetője ez a folyóirat is.

SZILY KÁLMÁN a tudományok tartományaiban megjárta a természettudomány, a számтан és az ezektől ugyan messze lévő nyelvtudomány és irodalomtörténet útjait. Aki ilyen széles mezők fölött elnéz, még pedig jó magyar szemmel, az világosan látja és működésében értékesíti a különböző tudományágak egymásba kapcsolódását. Ez jellemezte őt nemcsak mint író, hanem mint szerkesztőt is, mert különféle szakok munkásait össze tudta gyűjteni egységét a sokirányúságban is megtartott nyelvtudományi folyóirata köré.

Hasson és alkotson a *Szegedi Füzetekben* is ez az „éltető eszme”: SZILY KÁLMÁN.

Mészöly Gedeon.

Üdvözet a fajrokonoknak.

Finnül írta: *Manninen Ottó* a finnugor nemzetek 1931-i helsinki közgyűlésére.

*Testvér fogad testvért,
Testvérkéz a kézben;
Szem ragyog a szembe
Öröm-verte fényben;
Gyűladosz a lelkiünk,
A mi vériünk úgy forr! —
Isten hozott, észt és magyar
Tengervízen túlról!*

*Egyek voltunk egyszer
Ős' hajnal-korban,
És még a mi szívünk
Ma is együtt dobban;
Testvérhöz a testvért
Ősi ösztön fűti:
Világ más tájáról
Tanácskozni gyűjti.*

*Testvértől a testvért
Végzet szórta széjjel,
Egyesülni nem tud
Az Észak a Déllal,
Keserves utunkat
Más-másfelé járván —
De mostan így együtt
Mi se vagyunk árván!*

*Néktek, jövevénynek,
Máshol ajtó zárul;
Itt testvér-kebelben
Testvéri szív tárul.
Másfelé minden út
Zsákutcába vezet:
Annál melegebben
Szorítsunk hát kezét!*

*Becsüljük halálilag
Kincsünket, a drágát:
Fajunk közös multját,
Közös őshazáját!
Közös a mi sorsunk,
Közös célunk, harcunk:
Véreim, halálilag
Testvérséget tartsunk!*

*Közös bajok értek:
Küzdeni, szenvedni,
Évezredig vészben
Őrállónak lenni.
Támadásnak: bástyá,
Áradásnak: gátja —
Ha veszítve, ha veszve,
De sohasem hátra!*

*Nehéz pályán mindég
Kemény próbát tettünk,
S jó vitéz voltunkért
Azonos bért vettünk:
Csúf ágot és bosszút
Miellenünk érlel,
Kinek biztonságát
Mi szereztük vérrel!*

*De áldást a jó nap
Ingyen osztogatja.
Magvető, ha mit vet,
Tovább ápolgatja.
Szép: szembe az árnak
Fala feszül gátnak;
Férég se veszítse
Vetését világnak!*

*Ebben a mi kedvünk:
Ne is vegyük észre,
Hogy a részünk mindég
Uriásnak része.
Örhelyünkön állni
Atyáinkról törvény,
Amíg szent, ami szent
Az emberek földjén!*

*Csak harc a világon
Akármikor düljön,
Testvéri egységünk
Soha el ne múljon!*

*Erőnk és szerencsénk
Hármónk köteléke:
Együtt a Dél lángja
S Észak keménysége!*

*Emlékül irassék
A csillagok között:
Határokon hárman
Ört álltak örökké,
Készen, hiven, bátran,
Egy fő sárja hármuk —
A közös végzetet
Vérük szabta rájuk!*

Fordította: Mészöly Gedeon.

A síkság és róna szó eredete.

A gondviselés folyton teremt a nyelvben is. Új szavak mindig születnek, régi szavak újabb jelentést ölthetnek magukra. Az a szó, az a jelentés, melyről talán azt hinnéd, hogy Árpád apánk szájában, elméjében is forgott, úgy lehet, hogy halhatlan volt még öregapánknak is.

Mindenki él mindennapi beszédében a *mindenki* szóval, de kevesen tudják, hogy ez a szó nem volt még meg Csokonai anyanyelvében. Egyedül a nyelvtudósok, a szavak életrajzírói, tudják az effélét.

Az sem mindenik.

Bézzeg tudta SZILY KÁLMÁN, hiszen ő volt fő bűvára az úgynevezett nyelvújításnak, nyelvtörténetünk azon korszakának, melyben az irodalom nyelve legnagyobbat változott. Az ő jó magyar feje a magyar szavak élő anyakönyve volt: előtte büntetlenül nem lehetett elvéteni egy-egy szó korát. Ő állapította meg, hogy a *mindenki* csak a XIX-ik században kezdett elterjedni az írott nyelvben, és nem is a nép nyelvéből került az írókéba, hanem asztala mellett gyártotta egy jó tollú magyar jézsuita, FALUDI FERENC, a XVIII-ik század második felében. Mikor aztán SZILY a *mindenki* nyelvújítási voltán kételkedők

arra figyelmeztették, hogy az Akadémia kiadta *Monumenta Historica* szerint már VERÁNCICS XVI-ik századi följegyzéseiben és APOR PÉTER XVIII-ik századbéli verseiben előfordul a *mindenki*, ő a tudás biztosságával kijelentette, hogy a nyomtatott szöveg hamis, az eredeti kéziratban nem lehet *mindenki*, hanem: *mindenik*. Az előkerített eredeti csakugyan SZILYnek adott igazat, ki látatlanban jobban elolvasta a kérdéses történeti emlékeket, mint a kiadó történetírók két szemükkel egy araszról. (L. Magyar Nyelv X, 289 és XI, 172.)

E miatt a *mindenki* miatt fogta aztán gyanúba TOLNAI VILMOS az *Esztergom megvételéről* való éneket, ugyanis azt a valóban szép költeményt THALY KÁLMÁN úgy adta ki, mint kuruckorít:

Mikor Esztergomban örömet löttenek:
Ez versek *kevesség* azután költenek.

Ha kérded: ki írta? — egy igaz magyar fi,
Igaz örömében, — elhiggye akárki.

Hát bizony nem akárki hiheti el, hogy 1706-ban, mikor Esztergom a némettől megint magyar kézre jutott, valaki olyant írt volna, hogy a *mindenki* is benne lett volna. Pedig abban a kuruckorinak árult versben a jó kuruc legények így szólanak:

„Urunknak sátora magas helyen legyen;
Szép tábora fölött végig tekinthessen!

Aranyos zászlója lobogjon magasra;
Messzéről *mindenki* mindjárt megláthassa!”

TOLNAI VILMOS aztán és utána RIEDL FRIGYES annyira gyanakodókká lettek, hogy amaz ének *síkság* szavát is a *mindenki* bélyegével illették. Régi szótárakbéli lapozgatásukból le-szűrtek azt, hogy a 'sík föld' jelentésű *síkság* szó nem fordulhatna elő kuruckori szövegben. Pedig az *Esztergom megvételében* ott van:

Rákóczi tábora torpad az *síkságon*,
Rákóczi sátora dombon áll magában.

Erről TOLNAI az Irodalomtörténeti Közleményekben (IrtK. XXXVII, 412) így írt: „A *sikság* szó a síkföld értelmében még újabb s először Sándor István Toldalékában (1808) találjuk: »*Sikság, Flanities, Térmező, Lapály.*« ... *Sikság* a régi nyelvben tudtommal“ — úgy mond TOLNAI — „csak egyszer fordul elő *Páriz Pápaiban* s ott jelentése: *laevitas intestinorum*, azaz *hasmenés* (»Hasnak menése, *siksága.*«) ...“ RIEDL aztán TOLNAI nyomán kerekén kimondotta, hogy a *sikság* szót 'sík föld' értelmében 1706-ban még nem ismerték.

Két pataki tudós azonban, GULYÁS JÓZSEF és HARSÁNYI ISTVÁN a *kuruc balladák hitelességéről* írt füzetükben helyreigazították TOLNAI-nak és RIEDL-nek több nyelvtörténeti tévedését, a *sikság* szót illető is; de legcsattanóbban rájuk cáfolt SIMAI ÖDÖN.

TOLNAI, mint láttuk, a „*Páriz Pápai*“-ra hivatkozott.

Páriz Pápai — e néven emlegették és forgatták atyáink öt emberöltőn át azt a magyar-latin és latin-magyar szótárt (Francisci *Pariz Papai* Dictionarium), melyet PÁPAI PÁRIZ FERENC írt, I. APAFFY MIHÁLY udvari orvosa. Erre a magyar szótörténetben nevezetes szótárra mondta hát TOLNAI, hogy megvan ugyan benne a *sikság*, de csupán 'hasmenés' jelentésben. A szavaknak azonban pusztán szótárakra támaszkodó kormeghatározása úgyis hézagos, bizonytalan munka, hátha még azt a szótárt is röstellik lelkiismeretesen megnézni az úgynevezett kutatók! A lelkiismeretes SIMAI ÖDÖN bizony ráolvasta TOLNAI-ra és RIEDL-re, hogy a *Páriz Pápaiban* igenis megvan a *sikság* 'sík föld' értelemben is: „*Aequor campi: Mező siksága. Immensa camporum spatia: Nagy sikságok.*“ (L. Magyar Nyelv X. 231.)

Azt a kérdést azonban sem TOLNAI, sem RIEDL, sem SIMAI nem vetették föl, hogy hogyan jelentheti ugyanaz a szó a sík földet is meg a hasmenést is. A *sikság* szó szinte festői és költői képzeteket költ bennünk, PETŐFI híveiben; hogyan lehet hát olyan rút értelme is?

Erre a kérdésre felelnünk kell, mert ha felelünk, akkor ezáltal megmutatjuk az utat a *sikság* szó eredetibb jelentéséhez.

A *sikság* a *sík* szóból származott. Ennek a *sík* szónak pedig nyelvjárásokban és régi könyvekben van olyan jelentése is, melyet az irodalmi nyelv nem ismer. Ez a jelentése: 'csú-

szós'. Igen, nyelvjárásainkban és a régi nyelvben a *sik* vagy *sik* szó ugyanolyan értelmű, mint ma is általánosan ismert *sikos* vagy *sikos* szavunk; ez is — láthatjuk — a *sik* ~ *sik* szóból keletkezett.

HERMAN OTTÓ írja a *Magyar Halászat* című könyvében (MHal. II, 825), hogy a balatoni halász *sikos*nak mondja a halat. A költő ZRINYI szintén *sikos*nak az ángvillát, azaz ángolnát:

Hogyha hosszú náddal halat csálni akarsz,
Abban is énnálam mesterséget találsz,
Nálam *sikos* ángvillát, ha akarsz, foghatsz,
Egy szóval mind úgy lesz, ammint meggondolhatsz.

(Idill. Vadász 65.)

FEJÉR ANTAL azonban (1792) nem *sikos*nak, hanem *síknak* mondja a marokból könnyen kicsusszanó ángolnát:

Ember markából ama *sik* ángolna kicsúszik,
Tündér győzelem változik, helybe' nem áll.
(Barklajus J. Argenisse IV, 465)

HERMAN OTTÓ „*sikos* jószág“-nak mondja a csikot (MHal. I, 477), GELEJI KATONA ISTVÁN pedig (1645) *Magyar Grammatikáskájában* (Corpus Gramm. 328) *síknak*; ebből a szóból származtatja is a *csik* nevét: „*csik*, hogy már *sik*“.

A csúszós földet *sikos*nak mondjuk.

Sikos a föld és alóla
Ki-kicsuszamlik az ut.
(ARANY: A gyermek és a szívárvány.)

KUTHY LAJOS *Hazai Rejtelmében* (1846—7) olvassuk a sáros, vizes úton járó vásárosok leírásában: „Itt szárközépig vízben nyúzták a lovat, mely földi adaját a nem rögös ugyan, de annál *sikosb* pályán végkép lefizette“ (M. Regényírók VIII, I, 22). A *Szigeti Veszedelemben* (1651) találjuk:

Van már legmagassabban az te jó híred,
Nincs már hely, azhová feljebb vihed:
Csak azon mesterkedjél, hogy azt őrizzed,
Arról *sikos* helyről, hol van, el ne ejtsed.

(VI, 33.)

Most is hallani mindenfelé: 'sikos vagy sikos az út'; de Kolozs-várt, ha sikos a gyalogjáró, úgy is mondják, hogy 'sík az utca' (MTSz. = SZINNYEI Magyar Tájszótárában). MATKÓ ISTVÁN is azt írja (1668, *Bányász Csákány* 461), hogy: „Patkó *sík* utakon lábakat gyámolít“, azaz a csizma sarkára vert patkó a csúszós utakon a lábat megóvjá az eleséstől. SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Bibliája* szerint (1608, I, 493): „Légyenek az ő útok homályosok és *sikak*“ ~ fiat via illorum tenebrae et *lubricum*. FORRÓ PÁL *Curiiusában* (1619, 32): „Mind vizes s mind pénig az sártól *sík* vala a part“. (L. Nyelvtört. Szót.) MISKOLCZI GÁSPÁR is azt írja, már idézett könyvében, az 'ösvényt *sikosít*' helyett, hogy: 'ösvényt *síkit*': „Ezzel a mesterséggel is él a Krokodilus az eleségkeresésben, hogy mikor igen megéhezik, szájában az ösvényekre feles vizet hord, mellyeken a vadak fels alájárnak, s azokat úgy *megsíkitja*, hogy a vadak mentékben elessenek, kiket ő hirtelenséggel megragadván, megeszi őket“. (248. l.)... „Miképenhogy a krokodilus az ösvényeket *megsíkitja*, hogy az útonjárókat azon inkább elejthesse, azonképen az ördög sokszor kívánt alkalmatosságot szolgáltat ez vagy ama gonoszra, melly által még az igaz keresztyén embert is valami nagy bünbe ejthesse. De valamínthogy a krokodilus a *síkon* elesett állatot hirtelen megragadja s meg is eszi, azonképen az ördög is a töle elcsábítottakat az örök veszedelemre vezeti“. (250.) Itt a „*síkon* elesni“ azt jelenti, hogy: 'csúszóson elesni', 'a csúszós, *sikos* földön'.

A *sikos* ~ *sikos* eredetibb, képzőtlen alakja tehát ez volt: *sík* ~ *sík*, ennek pedig eredetibb jelentése: 'csúszós'.

Olvassuk el mármost, mit ír ugyancsak MISKOLCZI uram az égyptomi gályáról avagy íbistől (339): „Felette igen hosszú, sőt egynehány könyökni béli vagyon. Természet szerint igen meleg állat, melly miatt gyakorta bélszorulásba szenved, hanem a természettől tanítatott igen jeles orvossága ez: mert az ő hosszú orrával tengervizet szokott kristály módon a maga alfelébe fújni és ezzel mind beszorúlt bélit *megsíki*ja, mind pedig a benne megsült ganéjt meghigítja, s ha s á t e k k é p e n megindítja. Ez a madár tanította azért az Égyptombélieket a kristéllyel való élésre“. Megint MISKOLCZI szerint (307) a pellikánnak „teste igen ösztövé, annak pedig oka ez: mert igen

sikos, csiszamó bélei vannak, melyekben az eledelet kellete koráig nem tartóztathatja, hanem minekelőtte jól megemészténé, hamar által meg y e n r a j t a“.

Mindebből nemcsak a kristély eredetét tanulhatjuk meg, hanem a 'hasmenés' jelentésű *sikság* szóét is. Úgy indul meg az íbisz hasa, ha belét „megsikítja“ azaz *sikká* teszi, mert aki-nek a bele *sik* vagy *sikos* vagy *csiszamó*, azon csak úgy kö-rösztül siklik az étel; ma is mondják ezt az erős hasmenéssel kínlódó betegre: 'körösztül megy rajta minden'. Ha PÁPAI PÁRIZ azt írta, hogy „laevitas intestinorum = hasnak menése, *siksága*“, evvel azt is mondta, hogy a hasmenés a bél csúszós voltától, *sik* voltától van. MISKOLCZI is, PÁPAI PÁRIZ is erdélyiek. Erdélyben mondják ma is a hasmenést *sikulásnak*, *gyo-morsikulásnak*. Jászberényben és környékén is *sik* = 'csúszós', *sikság* = 'bélhurut'. (Népünk és Ny. V, 147—8). Úgy látszik, olyan vidékeken 'hasmenés' a *sikság*, ahol 'csúszós' a *sik*, 'csúszósság' a *sikság*. HORGER barátom jegyezte föl és közli velem, hogy Csomafalván (Brassó vm.), mikor sikos az út, így kiáltanak föl: „Olyan *sikság* van, hogy nem lépni!“

Hogyan lett mármost a 'csúszós' jelentésű *sik* szónak az a mai jelentése, melyet az 'alföldi *sikság*' mutat?

Mikor nyelvtörténeti kérdés ötlék eszembe, legelőször vissza szoktam gondolni arra a tabajdi (Fehér-megyei) nyelvre, melyet gyerekkoromban beszéltem, hallottam: így szótárok nélkül is meg tudom mondani, mi az, ami az én beszédembe az irodalomból került. Jól emlékezem, hogy az én hegyes-völgyes falum földművesei, mikor az Alföldről emlékeztek, úgy mondták, hogy ott 'szíp *igenyēs* földek' vannak; nem emlegettek sem '*sik* föld'-et, sem *sikságot*. Ha megnézem a XV—XVI. századi kézirta magyar kódexeket, középkori vallásos irodalmunk nyelvét, ott sem találom még a '*sik föld*'-et és *sikságot*, sem a *sikot*, de megtalálom ilyen alkalmazásban az *ēgyenēs* szót. A mohácsi veszedelem idejéből való prédikáció hirdeti, hogy a végítéletkor a „tizénéggyed napon minden hegyek, halmok és töl-tések leolvadnak a földszínre és *eligenēsülnek*“ (Érdek. 8). Amit későbbi bibliafordító '*sik* mező'-nek fordít, a német pedig 'Ebené'-nek, és amit a *Vulgata* latin szövege 'plana' szóval jelöl, azt a Józsué könyvének legrégibb magyar fordítása, a XVI. század elején, még az *igenyēs* szóval fejezi ki: „és sietnek az

igyenésre (yggyenesre), és Jérikó várasának mezeire“ (Jordánszky Kód. 292) ~ incedebant per *plana* atque campestris urbis Jericho (Jos. IV, 13) ~ zogen sie... durch die *Ebenen* und Gefilde der Stadt Jericho. (AUG. ARNDT.)

Igaz hát, hogy a mai jelentésben a *síkság* szót TOLNAI és RIEDL híre nélkül ismerhették már a kuruc vitézek, de az is igaz, hogy sem a *sík*, sem a *síkság* nem található meg sem XVI. századi, sem régebbi kódexeinkben.

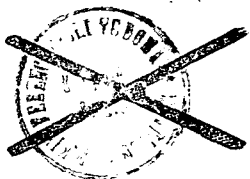
TOLNAI, mikor a *síkság* hamis történetével akarja kimutatni az *Esztergom megvételének* hamis kurucságát, azt is elköveti, hogy ilyen kijelentést tesz: „A régiség csak a *tér* mező, *sík* mező, *lapány*, *lapály* szavakat ismeri“. (T. i. a mai 'sík föld' értelemben.)

Csak?

Hogy a 'sík föld' jelentésű *síkság* történetének azt az első kérdését tisztázzuk, hogy mi volt a 'sík föld' a *síkság* szó előtt, hangoztatnunk kell TOLNAIVAL szemben, hogy a 'sík föld'-re nem „csak“ azokat a szavakat „ismeri a régiség“, melyeket ő felsorol, hanem — mint láttuk — az *égyenés* szót is, és — mint látni fogjuk — *tér* vagy *sík* jelző nélkül is a *mező* szót. Sőt ezt a legrégebb óta. Bizonyítja egy 1256-i oklevél, mely azt a dülönevet, hogy *Királ-Mezei*, így fordítja latinra: „*planities regis*“ vagyis 'die Ebene des Königs', mintha ma azt mondanánk: 'Király-Síkja'.

A 'sík föld'-nek ezt a régi nevét, illetőleg a *mező* szó eredeti 'sík' jelentését bizonyítják ezek a földrajzi nevek is: *Mező-föld*, *Mezőség*.

Egy XVI. századelei latin-magyar szójegyzék (Gyöngyösi Szót. 742) a 'spuma nitri'-t úgy magyarázza, hogy: „Az széknek“ (értsd: sziknek, sziksonak) „kivel lugot csinálnak az *Mezőföldön*, a tajtékja“. *Szék*-tavak, *széksősöprés* a Nagy Alföld síkságára jellemző, a szegedi modern bérpaloták udvara most is gyakran viszhangzik a „*Széksót vegyenek!*“ kiáltástól: tehát az a régi szótáríró a *Mezőföldön* a mai Nagy Alföldet érthette. Ezerötszázhatvanegyhányban a Vég-Gyula várában való „jó:legény Beke Pál“ a fősvény kapitányra, Kerecsenyi Lászlóra panaszkodva, így bujtogatta vitéz társait:



„Hallgassatok, édes társim, vitézek,
Egy szép dolgot ím én is mondok nektek.

Ez miatt mi éhel is meghalhatnánk,
Ha csak az ő hópénzére bízunk;
Egyébkor is mi csak arra nem bízunk.

Most azért egynéhányan felkészüljünk,
Széles *Mezőségre* el-alá menjünk,
Törökökkel egy szerencsét próbáljunk“.

(Régi M. Költők Tára VI, 176)

Hogy pedig jó legény Beke Pál mit értett a széles *Mezőség*en,
megmutatják az ének további sorai:

Gondolák, hogy Tiszán általmennének;
A Tiszának révébe hogy érének,
Tömörkénnél Tiszán általmenének.

Kecskemétnek pusztájára menének,
Napló helyre homokvölgyben érének,
Az homokot híjják Bogac-homoknak.

(RMKT. VI, 177)

Tehát ez volt Beke Pál széles *Mezősége*, amit az én iskolás
könyveim Duna-Tisza-közi *síkság*-nak emlegettek: KÖSZEGHY
PÁLnak *Bercsényi házasságáról* 1695-ben szerzett énekében is
Mezőség a Nagy Alföld síksága:

Érkeztek bírák is az egész jószágbúl,
Lengyelország felé elnyúlt Krajnyaságbúl,
Az Ung mentérül, úgy az egész Tótságrúl,
S úgy az *Mezőségre* terjedt magyarságbúl.

(I, 76).

Síkság volta miatt kapta nevét valamikor a nagy régi
időkben a dunántúli *Mezőföld* is, hiszen azt a tájat KOGUTO-
WICZ KÁROLY éppen a halasihoz és kecskemétihez hasonlítja:
„Ha a fennsík tetején a püreméktől valamivel beljebb járunk,
és tekintetünk nem ér le a környező mélyedések alacsonyabb
szintjére, azt kell hinnünk, hogy az Alföld kellős közepén já-
runk. K i s k u n h a l a s, K e c s k e m é t vidékéhez hasonló a

kép". (Dunántúl és Kisalf. 259.) Az erdélyi *Mezőséget* is azért hívhatják úgy, mert sok benne a széles, sík völgyi lapály.

A *térhely* és *térföld* is előfordul régi nyomtatványainkban 'síkság' jelentésben, de az eredeti jelentése nem éppen az.

A magyarhoz legközelebb rokon két finnugor nyelv a vogul és az osztyák. Az osztyáknak egyik nyelvjárásáról a kiváló finn nyelvtudós, PAASONEN hagyott hátra bő szójegyzéket. Azokat az osztyák-magyar szóegyeztetéseket ugyan, melyek e könyvben vannak, kár volt kinyomtatni, annyira híján vannak a magyar nyelvtörténet ismeretének, azonban igen becses az osztyák nyelvi anyag és annak gondos jelentéstani értelmezése. PAASONEN művében találjuk ezt a szót: „*tér*” (olvásd: *tëre*) = 'freie Stelle, wo kein Wald wächst, wo kein Reisig liegt usw.' — tehát olyan szabad hely az erdőben, amelyet nem nőtt be fa, nem lepik el a lehullott gallyak. A *tëre* szó megfelelője megvan a vogulban is: *tarä*, de ott hozzá van ragasztva még egy 'hely' vagy 'föld' jelentésű szó (*tarä-mö*). Lehetetlen erről eszünkbe nem jutni a régi nyelvben gyakori *térhely* és *térföld* szavunknak, hiszen ezeknek is 'szabad térség' a jelentésük, és a magyar *tér* (*téř-n*) hangtanilag is megegyezik az osztyák és vogul szóval, sőt, lám, olyan összetételt alkotunk vele, mint a vogul is a megfelelő szóval.

Ne gondoljuk, hogy a mi *tér* szavunknak ma ismert irodalmi és köznyelvi jelentése az eredeti. TRATTNER *Kalendárium* még 1833-ban is Széna-*piacot*, József-*piacot*, Teátrum-*piacot*, Városház-*piacot* emleget. (L. SZILY: Nyelvújítás Szót.) A Szent István-tér maig Búza-*piac* Szegeden, a Mars-tér Rongy-*piac*, a Klauzál-tér Kenyér-*piac*, a Valéria-tér Paprika-*piac*. A *tér* nem magában, hanem, mint a megfelelő vogul szó, jelzőül, illetőleg jelzős összetétel előtagjául szerepel a régi nyelvben. A *térhely* általában olyan egyenes fölületű hely, melynek síkja nem terjed a messzeségbe, mint a *mező*, hanem mindig körülzárja valami. Ha erdőbeli *térhely*ről van szó, az éppen olyan helyet jelöl, mint az osztyák *tëre*: ott nincsen fa, nem akadályoznak gallyak, és az egészét körülveszik az erdő fái, bokrai.

A XVI. századelei *Peer Kódex*ben (52) olvassuk, hogy Remete Szent Antal a kietlen pusztában egy barlangot lelt,

melyben „nagy *térhel* volt belől“. Itt a térhelyet a barlang oldala vette körül. Az 1506-i *Winkler Kódex* szerint (100) József és Nikodémus Jézus szent testét „a keresztfáról alávevék, a *térhelyen* letevék“. Itt a térhelyet a sokaság szegélyezte. Az 1524–7-i *Érdy Kódex* írja (322), hogy Szent Antal egy városban prédikált „egy *térhelyen*“. Itt a térhelyet a város házai kerítették be. Ezekben a legrégebbi adatokban ezt a szót nem lehetne helyettesíteni a *mezővel*, *sík-földdel*.

Mivel azonban a *térhely* is egyenes szintű volt, fölvette később a 'sík föld' jelentést is, de még nem a kézirta kódexek, hanem már a nyomtatott könyvek nyelvében. DÁLNOKI BENKŐ MÁRTONNAK *Florus*-ról 1702-ben megjelent könyvében olvassuk (30. l.): „Magos hegyen építettett házát elrontván, a hegy alá *térhelyre* (in plana) építette“. PÁZMÁNY írja egyik prédikációjában (1205. l.): „Néhúlt meghasadván a föld, egész utcákat elnyelt, sok *térhelyeken* magas halmok hányattak“. Gyakoribb még ilyen jelentésben a *térföld*: „A hegyeket gyakrabban üti a mennykő, hogyses a *térföldet*“. (PÁZMÁNY: Préd. 88) „Úgy megszokom az szép *térföldeket*, már nehezebb leszen, hogy odabe hamar megakad a szemem az hegybe“. (A két Rákóczy György Lev. 73.) „Emez halmok el nem dülhetnek s *térfölddé* nem lehetnek“. (TOFEUS: Zsolt. 39.) stb. (NySz.)

'Síkság' jelentésben tehát a *mező* szót találjuk legrégebbinek nyelvünk emlékeiben, ez már az Árpád-kori oklevelekben megvan. Utána következik *égyenős* szavunk, ez megvan már a XVI. századelei kódexekben. A *térhely*, *térföld* 'síkság' jelentésben csak a nyomtatott könyvekben bukkan elő. A *mező* gyakori, mint földrajzi név, de sem *égyenős*, sem *tér* szavunkat nem látjuk az Árpád-kori oklevelek azon magyar szavai között, melyek földrajzi elnevezésekké váltak. Ez is azt mutatja, hogy e szavaknak 'síkság' jelentése későbbi a *mező* szóénál. Nem fordul elő régi földrajzi neveink közt a *sík* vagy *síkság* sem, jeleül annak, hogy 'sík föld' jelentésük csakugyan másodlagos, újabb a *mező*, sőt az *égyenős* ilyen jelentésénél.

BODNÁR BÉLA *Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza* című értekezése ugyan a *Föld és Ember* folyóirat VIII. kötetében ilyen földrajzi neveket sorol föl: „Kopáncsi *Sík* vagy Nagy *Sík* tó“, „Batidai *Sík*“ — de mindez tévedés. Ha megnézzük EPERJESSY KÁLMÁN gyűjteményében az 1783-i *Josephinische*

Aufnahme (József császár rendeletére készült katonai térképek) azon részét, mely Hódmezővásárhely délnyugati felének térképe, ott ezeket találjuk betűről-betűre: „Kopáncsi *Szik* Too“, „Badidai *Szik*“. Sőt ha ez nem elég, van ott több efféle is: „Tisza *Szik*, Keskeny *Szik*, Lelei *Szik*“. Hogy azon a régi térképen az s hang jegye s betű, az sz hangé pedig az sz betűcsoport, mutatják azt e szavak: „Tisza Búdos Too, Csikos Er, Maros Flufs, Maros To, Kenderes Kerteszek, Sárkán Fok“ stb. Nyilvánvaló, hogy nem a *sik*, hanem a *szik* szó van azokban a földrajzi nevekben, melyekben BODNÁR a *sik* szót gondolja. Talán megtévesztette őt valamely újabb térkép, ha talán annak szerzője tudákoságból *sik*-okat írt a régi *szik*-ek helyébe. Ki hallott ilyen tónevet, hogy: *Sik* tó? Azonban *Szik*- vagy *Szék*-tóval fordul föl az Alföld!

Avval a megállapításunkkal, hogy a *sik* eredeti jelentése 'csúszos', tehát mai köznyelvi jelentése másodlagos, összevág az a megállapításunk, hogy könyvnyomtatásunk előttről nem találkozunk a 'planus', 'planities' jelentésű *sik*, *síkság* szóval, sőt nincsen meg az én szülőfalum nyelvjárásában sem, a fehér-megyei Tabajdon; az én nyelvembe a könyvekből került a *sik* és *síkság* szó.

Persze, odakerülhetett az már sok falusi parasztembernek is, ha nem is beszélt, de tudott nyelvébe. Aki a *sik* és *síkság* szóra úgy gyűjt adatokat falun, hogy megkérdi, mondják-e az egyenes földre azt, hogy 'sik föld' vagy *síkság*, könnyen kaphat ráhagyó választ olyantól is, aki soha nem mondja, de ismerni csakugyan ismeri már ezeket a kifejezéseket.

Az én megfigyelésem és sok más, papírosnyelvtől éppen maradt beszédű ismerősöm megfigyelése szerint a *sik* szót — nem az irodalmi nyelv után, hanem a szorosabb értelemben vett anyanyelvük szókincséből — inkább ebben a kapcsolatban szokták mondani az alföldiek: *sik víz*. Jó záporesső után tele-szalad az udvar: 'sik víz az udvar!' Átcsap az áradás az úton is: 'sik víz az út!' Elönti a vadvíz a szántást is: 'sik víz az egész földem!' Ha pedig a Nagy Alföldnek a lecsapolások előtti földrajzával összefüggő néprajzi viszonyait kutatjuk, azt tapasztaljuk, hogy a *sikvíz* az alföldi régi rétségi élet sajátos műszava volt, a „rétes emberek“ mesterszava.

GYÖRFFY ISTVÁN, ki sok becses értekezést írt már az Al-

föld történeti néprajza köréből, a *Nagy-Künsági Krónikában* a „rétes emberek“-ről, a régi végtelen alföldi lápvilágnak környezetük szabta foglalkozásokat folytató lakóiról beszélve, ezt mondja (35. l.): „A lápon nemcsak sás, gyékény, kolokány s egyéb apró növény vert tanyát, hanem néha még fűz- és rekettyebokrok is. Ha aztán egy nagy szélvihar jött, a lápot elszakította s az a *sík* vízen úgy úszott, mint egy hajó“. Ugyancsak GYÖRFFY (38): „A réten a jószágot rendesen *síkvízen* itatták, de aszály idején sírkutakat ástak a folyások medrében“. HORTSY PÁL írja az *Osztrák-Magyar Monarchiában* (II, 184) a Sárközről: „Leginkább megkülönbözteti a szikes tavaktól a turjánokat az, hogy dús sarjazású növényzettel vannak borítva. Csak a mélyebb helyeken találhatunk *sík vizet*, melynek színe alatt terem a vízi lófark hosszúra nyúló száraival. A *síkvíz* szélén a nád képezi a legbelső zöld övet sűrűen, mint a jó vetés, elnyomni igyekezve minden más növényt“. LOVASSY SÁNDORNak *Az ecsedi láp és madárvilága* című könyvében találjuk: „Február közepével a lápon nagyot fordult a világ... Enyhébb februári időjárással már ott feketedett a *sík vizeken* egy-egy merészebb szárcsa is... Márciussal... a szárcsa nagy tömegekre szaporodott s a *láp tavaszi sík vizein* feketedtek a csapatai“. (43.)

HERMAN OTTÓ is említi, ecsedi lápi régi halászzattal kapcsolatban, a *sík vizet*, még pedig a *sík jéggel* együtt. Az ecsedi vár tárházának 1669-i lajstromába írt „j é g e n v a l ó h a l á s z a t h o z v a l ó apró réztarack“-okhoz ezt a magyarázatot fűzi (MHal. I, 114): „Semmi kétség, hogy ezeket az apró ágyúkat arra használták, hogy a halakat az ecsedi láp zugaiból a *síkvíz* — illetőleg jég — felé kiriasszák, ahol azután a kijegelt tanyákon, csapásokon vagy vonyókon a gyalommal kihalászták... Valószínű, hogy e kölyökágyúkat előbb nagy körben állították fel jég hátán a zugok fölé, s jelre egyszerre sütögették el; azután kisebb körben ismételték a lövéseket s így folytatták ezt a központ felé, ahol t. i. csapást jegelni és gyalmot verni lehetett“.

Hol volt tehát a rétségeken a *sík víz* és *sík jég*? Ott, ahol a víz mélye volt, a „központ felé“, ahol már halászni lehetett. Még pedig nemcsak nyáron, hanem télen is.

Történelem előtti idők óta gyakorolta már a magyar, mint más finnugor nép is, a téli halászatot.

MUNKÁCSI BERNÁT utalt már arra, hogy a világ teremtéséről szóló vogul regék — a vogulok mai viszonyainak megfelelően — mind a nyári, mind a téli halászatot említik a teremtetten emberiség élelemszerzése módjául (Vogul Népköltési Gyűjt. I, 151). A világ teremtője az ő fiának arra a kérdésére, hogy miből éljenek az emberek, ezt feleli: „Ami igémre termett vízi halamat illeti, én nyárrá változom: úgy a folyóereknek, mint a tavaknak torkolatát zárják el vejszével. Igémre termett erdei fából hadd hasítsanak pálcikákat, gyökeres fának hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát; az ember bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé. Télre változik az idő: úgy a folyókra, mint az Obon keresztül készítsenek vejszét. Hadd fonjanak nagy varsát; az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe“. A világ teremtőjének fia meg is tanítja az egész teremtetten földi népet mind a nyári, mind a téli halászatra (153. l.): „Vízi halat fogó emberét nagy varsa fonására tanítja. Nyárra fordul az idő: megtanítja nyári vejszét csinálni; télre fordul az idő: megtanítja téli vejszét csinálni“ stb.

Öseinknek a honfoglalás előtti, még Etelközben laktukori állapotjáról szólván két régi földleíró, mindenik megemlíti téli halászatukat. „Tartományuk“ — írja az arab IBN-ROSZTEH — „kiterjedt, s egyik határukat a Fekete-tenger alkotja, s ebbe két folyam szakad... s ezen folyamok közt laknak. Télvíz idején, aki ezen folyók valamelyikének közelében lakik, e folyóhoz húzódik, s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb. A magyarok tartománya fában és vizekben bővelkedő, talaja nedves“. Az IBN-ROSZTEHhal egy forrásból merítő perzsa GURDÉZI szintén így ír: „A magyaroknak lapályaik vannak, szénatermő s termékeny helyekben bővelkedők. Tartományuk kiterjedése hosszában és szélességében száz négyzet parasangát teszi. Ez a tartomány a Fekete-tengerrel határos, ahonnan a Dsaihún folyó (t. i. a Dnyéper) ezen tengerbe folyik, és ők e folyam ármentében laknak. Tél idején, ki a Dsaihúntól távolabb lakik, közelébe húzódik, és az egész telet ott tölti halászáttal foglalkozva, s élelmü-

ketilyeténképpen szerzik meg. És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik“. (L. M. Honfoglalás Kútfői 168—9.)

HERMAN OTTÓ e kútfők adataihoz kapcsolja a korabeli magyar téli halászat szokását is. Ama régi arab kútfőt idézvé, így ír (MHal. I, 89): „Ennek az állításnak különös nyomatékot kölcsönöz a magyar halászat jelene is, mert igaz, hogy a jég alatt való halászat még napjainkban is nemcsak sűrűn gyakorlatban van, hanem némely pontokon az arra való kivonulás valóságos népiünnep színét ölti magára. ORBÁN BALÁZS, a Székelyföld fáradhatatlan bűvára, feljegyezte művében, hogy Sámsond és Kölpény községek tömegesen vonulnak ki a jég-halászatra; ilyenkor szól a zene, s egyáltalában nagy a riadalom. A népszokások bűvárai pedig tudják, hogy ily kivonulások eredete rendszerint messze vág a multakba, sőt az első nyom legtöbbször elvész az őskorszakok áthathatlan ködében. — A Tisza, a Duna, kivált holt ágaik, a Bodrog, a Balaton, a Velencei tó, a Kopácsi tó s más kisebb-nagyobb vizek jege télszak idején megnépesedik, a *jég síkja* nyög a jegellők, lekelők fejszezsapásai alatt; vágják a *bedöntőt*, az *ajtóléket*, a *sorlékeket*, a *szeglékeket*; a szánok húzzák a rengeteg hálót, húzóköteleit s a szerszámok oly csodás sorát, amelyen elbámul az avatatlan néző. *Szakóca, gemes, cibék*; a hálón *bötlők, céla, tűzsér* — különös szerszámok különös neve! Járja a horgászat is körbe vágott lékeken át, amellyel majd megismerkedünk. Szóval, a magyarság téli halászatához fogható csak az alsó Volga tájain dívik; Európa más részeiben, ily változatosságban és fejlettségben, sehol. — Mindez, csak így felsorolva is, régi foglalkozásra vall s hihetővé teszi a régi írónak régi időkre vonatkozó állítását“.

A *hal*-at a vogul úgy hívja, hogy: *xul* vagy *khul* vagy *kul*; osztyák nyelven: *khül*, cseremisziül: *kol*, mordvinul: *kal*, finnül *kala* (vesd össze a magyar 'hala-t' tövével), lappul *kuöllē*, küll, szamojéd nyelvekben *kālea kola*.

Magyar *víz* (régí magyar nyelvjárásban *igy, ügy* alakja is volt: ennek emléke az erdélyi *Fekete-Ügy* folyónév) ~ vogul *bit, bit', üt'* (olv. vit, vity, üty) ~ cseremiszi *bit* ~ mordvin *v'ed'* (olv. vjegy) ~ finn *vesi* (olv. vészi) ~ szamojéd *vit, üt*.

Magy. *jég* (régén *jeg*, vö. *jeg-et*) ~ oszty. *jènk* (olv.

jenk) ~ vög. *jārk* ~ mordv. *jāj* ~ finn *jää* ~ lapp *jienn*, *jiëgnä* (jiëng, jiëгна).

Hal, víz, jég — mind e három szavunk megvan még a leg-távolabbi rokon nyelvekben is; igen, mert több ezer év óta fogdossuk már a halat mind a *sík vizen*, mind a *sík jégen*.

Sík jég! Igen, a régi magyar könyvek sokat emlegetik a *síkamló* vagy *sikos* vagy *sík* jegét 'csúszós jég' értelemben. DEBRECZENI EMBER PÁL szerint (1702) az ellenfél állítása „*síkamló jégen* épült” (Garizim és Ébal 36); FALUDI szerint (1748) „az uraknak dolgok s lelki állapottyok *sikos jégen* jár”. (Nemes Ember 69); COMENIUS *Vestibulumában* (1697) ezt találjuk: „Az *jég sík*, csuszamoló: glacies *lubrica*” (12); a SZENCZI MOLNÁR ALBERT átdolgozta *Károli-bibliában* (1608): „Útok legyen olly *síkamló*, mint az *jég*” (V, 17); TYUKODI MÁRTON is emlegeti *József pátriárkájában* (1641) a „*sík jeg*”-et (162); *Páriz Pápai* 1767-i kiadásában is megvan a „*sík jég: lubrica* testá”; (NySz.) MISKOLCZI GÁSPÁR (idézett művében 702) csak merő pókhálószővésnek ítéli azok dolgát, „akkik világi *sík jégen* építetett bódogságokhoz bolondúl ragaszkodnak, mert mindezek csak hijábanvalóságnak hijábanvalósági”; DUGONICS *Etelkájában* (1786) a kerítő Róka szavaira amaz „igen ritka magyar kisasszony” így felel: „Lehetsz-é, kérlek, illy kegyetlen hozzám, hogy olly moslékba keverj, melyet a Duna vize se moshatna le róllam? Mit vétettem néked, kedves jó barátom, hogy tölled ezen *sík jégre* vezettessem?” (I, 383) HERMAN OTTÓ, mikor a „jég *síkjá*”-ról beszél, mely „nyög a jegellők, lekelők fejszecsapásai alatt”, a jég *síkján* — a mai köznyelvvvel egyezőleg — a jégnek 'egyenes, téres szintjé'-t érti, DUGONICS ellenben annak 'csúszós' fölületét *Etelka* következő helyén: „Mindazonáltal, mint róka a jégen, tapogatva járdogált. Fél-tette a merő *síkon* sima titkainak elcsuszamattyát”. (I, 166.)

HERMAN OTTÓ akkor is, mikor azt írja, hogy téli halászaton a *sík jég* felé riogatták a halat, a *sík* szóval mai 'egyenes, téres szintű' értelemben él. Meg is mondja — ismétlem —, hol van az a „*sík jég*”: „a központ felé, ahol csapást jegelni és gyalmot verni lehetett”. A halászás ugyanis ottan történik, ahol már valamennyi mélye van a jég alatt a víznek. És ahol sekélyebb, ott nemcsak halászni nem lehet, hanem nincs is olyan nagy csúszós fölület a jégen, mint beljebb a parttól, a

„központ felé“. A partok körül a száraz gazok ki-kiütköznek a jégből, kiállnak a fagyos göröngyök, a kerek zsombokok, a sűrű nádtorzsokok. Ilyen helyen még jégpatkó nélkül sem csúszni el; elein, szélén, még nem a csúszóssa van a jégnek; benn van a csúszós — vagy régiesen: *sík* jég a mélyebb víz fölött. Ott a halászni való részen van a *sík* jég, értvén a *sík* szón itt eredetileg azt, hogy: 'csúszós', mai köznyelvünk szerint pedig azt, hogy: 'egyenes', téres szintű“. Mert ahol már mindenfelé csúszós, ott egyenes, téres szintű is a jég.

Íme, most már megérthetjük, hogyan lett a *sík* szó eredetibb 'csúszós' jelentéséből ez a másodlagos jelentése: 'egyenes, téres szintű'. A *sík* szót ez a jelentésváltozás csakis mint a *jég* jelzőjét érthette, még pedig a rétségi életben a téli halászatok révén. Téli halászatkor volt fontos a tavak, áradások, folyók jegének az a része, mely 'csúszós' is volt, 'egyenes, téres szintű' is volt. A *sík*, azaz csúszós *jégről*, mivel az egyben egyenes, téres szintű is volt, átmehetett azután a *sík* szó 'egyenes, téres szintű' jelentésben jelzőül a *víz* mellé is: *sík víz*, hiszen a rétségnek ugyanazon részein volt a *sík víz* kikelet után, mint a *sík jég* teletszaka. Téli halászat, nyári halászat, *sík jég*, *sík víz*: jellemző a rétségre. Hogy a rétségi életmódban fontos *sík jég*nek képére támadt a *sík víz*, ezt az is bizonyítja, hogy a *sík víz* a rétségi életnek volt sajátos szava, és ma is az Alföldön él, mely tele volt egykor rétségekkel.

Aki a múlt század elején született Biharban, és Debrecenben iskolázott, bizonyára ismerte a rétségi tájakat és embereket. Ilyen két írónk KUTHY LAJOS és ARANY. A nép nyelvéből került hát a *sík víz* kifejezés KUTHY híres árvíz-leírásába: „A szél ákászgallyakat hurcolt a záporban, miket mérföldekről rabolt; a jég sűrűn omlott, mintha termett fa gyümölcsét erőszak rázná le, s a *sík vizet* felverte, hasonlóul a forró olajhoz, mely habzik és bugyog a szörnyű víz felett“. (Hazai Rejtelmek I). A *sík víz* példájára alkotta meg ARANY a *sík vér* költői kifejezést:

Nagy volt a vérontás, folyt a vér, mint patak,
Tőle a vizek is mind megáradtanak,
A mező *sík-vér* lett, mint valamely tenger,
Sziget benne a sok halomra ölt ember.

(Szent László fűve.)

Alföldi ember volt VARGHA GYULA is. Megfigyelte és szerte a réten a *tavaszi tócsákat*:

Szeretem, ha kikelet nyíltán
Vizektől csillan meg a rétség;
Szeretem a tavaszi tócsák
Csodálatos mély tükrözését.

Szeretem az útszéli árkot,
Ha megtelik vízzel színültig,
S tükrében a fakadó fűzfák
Zilált rajzának árnya fürdik.

Fejét ezernyi zsenge fűszál
Kíváncsian kidugja körben:
A vízre hajló asszu nád is
Megéled a varázs-tükrörben.

Sötétebb *lenn* egy árnyalattal,
S mélyebb a mennybolt tiszta kékje ...
Hát amikor felhők tolongnak
Fent és alant a nyájas égre!

Fenn a magasban tán csak áldott,
Esőt ígérő felleg úszik;
De *lenn*, a vízben, füstökádó
Sárkány gomolygó teste kúszik.

S míg fenn, az ég tavaszi kékjén,
A barna szárnyu felleg átszáll,
Rémegni kezd a víztükrörben
A fű, a fűz s a gyenge nádszál.

(Tavaszi tócsák. [Hamvadó Tüzek 268])

Aki emyire észreveszi az alföldi vízes rét legfinomabb, legtitkosabb szépségeit is, az benne él annak a tájnak nyelvi finomságaiban is. Megtaláljuk VARGHA GYULÁNál is a *sík víz-et*:

Ott a tó, zöld partba szegve,
Fák a parton, lombozatjuk
Tükrözött képét rezegve
Ingatja a hablerel,
S kék vizen a hósín hattyúk
Nesztelen suhannak el.

Húznak, úsznak karcsu nyakkal,
 S mintha én is vélök úsznám,
 Öreg hattyú, ifjakkal;
 Mely mögöttünk elmarad,
 A vizen vont széles útcán
 Táncolnak a sugarak.

S ez a *sík víz* tán nem is tó,
 Napnyugatra nincs határa,
 Tükre távol; mint virító
 Tündér rózsás kert virul,
 Ibolyaszín, tengerárra
 Tűznap fényesője hull.

Körben úszó ifju hattyúk
 Tőlük lassan elevezve
 Látják a nagy öreg hattyút,
 Ammint egyre távolog,
 Hol a végtelenbe veszve
 Égnek a bibor habok.

Vén fejét feltartva büszkén,
 Felborzolva szárnya tollá,
 Lángoló hab fényes üszkén
 Ringatózva énekel,
 S mint a távozó vitorla,
 Lassan úgy enyészik el.

(A végtelen felé. [Hamvadó tüzek 123])

Eltávozott öreg hattyú, öreg VARGHA GYULA, örökifjú költő! Színvakok holmi Arany-epigonnak skatulyáznak el, pedig csak hű fia és énekese vagy azoknak a *sík vízű* alföldi réteknek, melyek ARANYT is nevelték és még Pestre is utána küldték hívó izenetüket a *pirosló új búzamaggal* és a *mezők üde lelkével: friss szénaszaggal* (Vásárban)... Mikor, ím, az öreg hattyúnak az ő bucsuzó látomásában megnyílik a végtelenség, ezt az ő látta képet legjobban evvel a rétségi szóval tudja elének teremteni: *sík víz!*

Lám, a 'csúszós' jelentésből mennyivel más hangulatú jelentése fejlődött ki a *sík* szónak!

A befagyott tavak jegéről azonban nemcsak az egyenes, térs szintű víztükörré szabták rá a *sík* jelzőt, hanem a hasonló földfelületekre is. Mivel a mai értelemben vett síkságnak legrégibb neve — mint láttuk — a *mező* volt, legrégebben ezt emlegetik *sík* jelzővel.

A végbeli vitézek nyelvében a *mező* ellentéte volt a kerített helynek, várnak. A XVI., XVII. századi magyar vitéznek a szabad *mező* volt inkább kedvére való: bátorsága, könnyüisége, leleményessége, gyors eszeváltása ott találta meg igazán a maga helyét.

1549-ben Léva várába szorította a királyi sereg a fosztó, kobzó Balassi Menyhárt legényeit. Kiéheztették, kifárasztották, lelőtték, -vágták őket. A győztes ostromlók közül a spanyolok még meg is akarták gyalázni az elesteket fejük szedésével, de egy magyar „úrfi” megkeserődteben — TINÓDI krónikája szerint — így feddette őket:

„Oh, micsuda kegyötlenök ti vattok,
Eszök, vitézségök nem gondoljátok,
Hogy fejöket szedni ti akarjátok,
Vitézi testöket azzal szidalmazjátok!

Ti ez várat juh-kosárnak mondtátok,
Talám soha ily dolgot nem láttatok,
Mely nagy vitézségöt itt ti látátok —
Mezőn voltak volna, mast többen jajgatnátok!”
(Rég M. Költők Tára III, 215)

Mert a régi vitézek:

Az jó hírért, névért,
S a szép tisztességért
Ők mindent hátrahagynak;
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak,
Mión, mint jó sólymok,
Mezőn széjjel járnak,
Vagdalkoznak s futtatnak.

Óh végbélieknek
 Ifjú vitézeknek
 Dícséretes serege!
 Kiknek e világon
 Szerzte szerént vagyon
 Mindeneknél jó neve:
 Mint sok fát gyümölcscsel,
 Sok jó szerencsével
 Áldjon Isten *mezőkbe!*

(BALASSA: In laudem confiniorum.)

A *széles mezőt* szerette a lovas magyar:

Az nagy *széles mező*.
 Az szép liget s erdő
 Sétáló palotájok.

(Uo.)

Hej, de átérezhetjük mi maiak is ezeket a verseket:

Gazdag városokkal,
 Üst-, aranybányákkal,
 Óh nemes Pannónia!
 Legelő mezőkkel,
 Szép halas vizekkel
 Híres valál valaha;
 Bortermő szőlőkkel,
 Szép, *szíles mezőkkel*:
 Níz d, már menn'yi sok híja!

(PETKÓ ZSIGMOND: Cantio militaris.)

A *mező*, a *széles mező* volt alkalmas a lovas-támadásokra:

Zabot is vetettem,
 Mert lovat szerettem.
Vettem hasznát mezőben. Ámen.

(Uo.)

A vitézi énekesek lelkében tehát, mikor a *mező* jó lófutató voltát akariják festeni, föllebben a *széles tükörű tavak képe*, és *síknak* mondják a *mezőt* is:

Véres zászlók alatt
 Lobogós kópiát
 Vitézek ott viselik;
 Roppant sereg előtt
 Távol a *sík mezőt*
 Széjjel nyargalják s nézik;
 A párduc kápákkal,
 Fényes sisakokkal,
 Forgókkal szép mindenik.

(BALASSA: In laudem confinium.)

Vitéz-próba helye, kiterjedt *sík mező*,
 S fákkal, kösziklával büvös¹ hegy, völgy, erdő,
 Kit a sok csata² jár s jó-szerencse leső,³
 Legyen Isten hozzád, sok vitézt legelő!⁴

(BALASSA: Valedixit patriae.)

Szerelmi dalában is említi BALASSA a *sík mezőt*:

Mint *sík mezőn* csak egy szálfá,
 egyedül úgy élek,
 Szerelem tüzes lángjátúl
 szívemben én égek.

(54 [XXIX])

Vallásos ének szerzője is írja, éppen BALASSA mestere,
 BORNEMISZA PÉTER:

Az szép *sík mezőn* az Uristennek
 városát meglátá:
 Új Jeruzsálem szép lakóhelye
 az Istennek vala,

¹ Böves, bő.

² Csata = portyázó csapat.

³ *Lesni a szerencsét, lesni a jó szerencsét* — ez a szólás a vitézi élet nyelvéből való. A *jó szerencse* valamely kinn a mezőn járó ellenséges török csapat volt, azt *lesték*, hogy megverhessék és foglyot, zsákmányt kaphassanak. *Szerencséje akad* — ma a leánynak, ha kéri, régen pedig a vitéznek, ha ellenségre bukkant.

⁴ *Legelni* eredeti jelentése: 'jární' és 'jártatni'. A *sok vitézt legelő* = 'sok vitézt jártató'. Hegy, völgy, erdő, melyet a sok vitéz jár, Isten hozzád!

Kétszáz mérföldre széle és hossza
kiterjedve vala.

(Régi M. Költők Tára VI, 250)

COMENIUS is azt írja iskolás könyvében (1673), hogy: „A föld színe néhol *egyenés* lopály, mint a *sík mező*”. (Janua 15).
A régi nóta is úgy szól:

Az Alföldnek *sík mezején*,
Ott terem a magyar legény.

(ERDÉLYI: Népd. 142)

Láttuk, hogy 'síkság' jelentéssel a *mezőt* követte nyelvünkben a *térhely*; megkapta hát ez is a *sík* jelzőt: „A fürjek... nem magas helyen, hanem szép, *sík térhelyen* avagy a vetések között valami bokrocskát keresvén, szoktanak tojni”. (MISKOLCZI: Vadkert 433).

Ennyiből látni, hogy a kéziratos vallási irodalomnak, az úgynevezett kódexirodalomnak kora után, de már a XVI. században, körülbelül a mai értékben bukkan föl a *sík* szó, mint az eredetileg 'síkság' jelentésű *mező* jelzője. A jelentésfejlődés következő foka pedig az, hogy úgynevezett „tapadás” útján a 'sík mező' kifejezés egész tartalmát magába fogja a *sík* szó, és önálló főnévvé válik:

János ezt látá, mintha az Isten
új eget és földet
Teremtett volna és elbontaná
amaz régi földet,
És nagy szép *síkon* kiterjesztené
annak ékességét.

(BORNEMISZA [1582]: Régi M. Költ. T. VI, 250)

Alderán elröpül az fekete lovon,
Helt keres magának erdő közt egy *síkon*,
Tizenkét köröштény ifiat is titkon
Táborbul kihozat, mellyek voltak láncon.

(ZRINYI: Szigeti Vesz. [1651] XIV, 20)

Nem késnek dolgokkal, ők is serénkednek,
Rút havasok közül aláereszkednek,

A Murány-aljai *sikra* verekednek,
Nyolcvan az javából kezekre esküdtek.

(GÖNGYÖSI: Murányi Vén. [1664] 113)

A múlt század nagy íróinál is megvan a *sík*, úgy is, mint melléknév, úgy is, mint főnév. Még pedig főnévül — figyelmezzünk erre — gyakoribb még a *sík*, mint a *síkság*.

Van *sík föld* KÖLCSEYNél (Szondi), ARANYNál (Az alföld népéhez), *sík tér* VÖRÖSMARTYNál (Zalán Futása), *sík puszta* TOMPÁNál (Télen-nyáron), PETŐFINél (Pusztai találkozás), ARANYNál (Az alföld népéhez), *sík határ* PETŐFINél (A puszta télen), *sík fenyer* ARANYNál (Rege a csodaszarvasról).

Önálló főnév a *sík*:

Keletről fúj a szél... az éjszín haboknak
Cseppjei lomozó szárnyáról csorognak,
Arról jó, amelyről a dákok földére
A scythák bajuszos tábora betére.
Mondd meg nekem, komoly fuvallat! látod-é
Azt a Volga *síkját*, mely volt az Árpádé?
(CSOKONAI: Marosvásárhelyi gondolatok)

„Mi szívemelő tekintet!“ gondolá magában — mert szavakkal kissé fősvény volt — amint fekvéséből széjjelpillantott s szemei bérceen és *síkon* váltva nyugodtanak“. (KÖLCSEY: A vadászlak III.)

Alpár messze terült *síkján* búsongva körülnéz
A' fejedelmi Zalán.

(VÖRÖSMARTY: Zalán Fut. I)

És már Zagyva vizét érék, ammint ez omolva
A' kis partu Tiszába szakad. Még egy napi útát
Tettenek a' *síkon*.

(Uo.)

Csak ketten utaznak: egy ifju vitéz,
A hír fia, Toldi, s az északi vész.
Három nap utaznak, a harmadikon
— Nem volt bokor és halom a vad uton —

Jó Toldi a *sikra* nyugonni terült,
A vész tova búsan egy ormon elült.

(VÖRÖSMARTY: Toldi)

„Az elszánt drótos, ... mint egy szennyes határkő, ki-
állítá magát a gyepre. Nagyot bámult az istenadta *sikon*, hol
a kattangkórót be nem éri a szél“. (KUTHY: Hazai Rejt. XXI.)

„Felment a Hortobágy hídjára ... Széttelente a nyugvó
sikon“. (Uo. XXII)

Marcinak Hortobágy volt rendes tanyája,
Hortobágy, a puszták óriás királya;
Kiállt az országút *síkjára* s az utas
Száz lépésről látta, hogy majd lesz ne-mulass.

(PETŐFI: Zöld Marci)

Egyszer a *sík* közepén neszt hallok; ha! oda nézek:
Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél.

(ARANY: Elveszett Alk. I)

Fü-fa örült ifjú életének:
Bércen, *sikon* megzendült az ének.

(ARANY: A lantos)

„Fog-é zendülni még költője lantja?
S *ha* fog zendülni *sikon*, bérceken?...“

(ARANY: Emléklapra)

— — — — — a *sikon* esik, fű
Mindig vastagabban ...

(ARANY: Télben)

Mily vidám a csermely tánca,
Lejtve a zöld *sík* felé.

(ARANY: Szép ősz)

Szerettek a *sikra* heveredni hanyatt,
Kalap levén vánkos a fejetek alatt.

(ARANY: Az alföld népéhez)

Tömlőkön ott a hős Keve
 Hadával így átalkele,
 Miért a hegy, miért a *sík*
 Kelenföldének mondatik.

(ARANY: Keveháza)

Tisza-Duna *síkján*, Zagyva folyó mellett.
 Sátora egy dombon kék égre szökellett.

(ARANY: Buda Hal. I)

Vad ménes akarhány, vad anyáktul ellett,
 Barangol a *síkon*. Etel vize mellett.

(Uo. X)

Egy nap is, a várnak hogy néz vala ormán,
 Egyedül a *síkra* mélázva mogorván...

(Uo. XII)

Főnévvé váltával kaphatta csak a *sík* azt a jelentést, hogy
 'harcmező':

Azért, hogy a szabadság
 Vérben fűroszti zászlaját;
 Azért, hogy szent nevére
 Hálátlan és gaz vést kiált,
 Ne lássam, oh dicső hon!
 Halványan arcodat;
 Vagy drágán megfizessék
 E halványságodat.
 A *síkra*, magyarok!
 Hazánkat újra meg kell váltani.
 E drága föld színét
 Borítsák szerteszét
 A pártütőknek véres csontjai.

(VÖRÖSMARTY: Harci dal. 1848.)

Egy életünk, egy halálunk:
 A bitanggal *síkra* szállunk!

— — — — —
 Egy életünk, egy halálunk:
 Jaj nekik, ha *síkra* szállunk!

(ARANY: Egy életünk, egy halálunk. 1848.)

Csak a főnévi *sikkal* alkothatta az irodalmi nyelv a *csatasik* és *harcsik* összetételeket:

A *csatasikon* mély borulattal ballag az útas.

(KISFALUDY KÁROLY: Mohács)

„... hol érdek és bosszú *harcsikra* talál...”

(KÜTHY: Hazai R. XXV)

Hogy a sík jégről és vízről, az álló vizek téli, nyári tükréről milyen hamari az átsiklás a sík földszínre, az megfigyelhető képekben beszélő íróinknál is:

„A világos égben egy-két őszi felhő üzé egymást, míg a szél meg nem téríté, vagy foszlányokká nem szaggatá őket. Árnyaik töretlenül futottak a *víz-síma földön*; legfeljebb egy-pár ott felejtett sírdombon akadva fönn, mikben vándorló-legény, vagy farkastépte bojtár avultak homokká”. (KÜTHY: Hazai R. XIX) „A látkör [a pusztán] oly nagy, az élet oly kevés; az ember oly kicsiny itt saját szemében; s hol gőgünk megszégyenül: közel van az Isten. A *pusztai hatás* — *tengerével rokon*”. (Uo. X)

Most a *tenger sík pusztáját*

Érzem, de nem láthatom.

A haboknak lágy szikláját

Örjögve tapogatom.

Ohajtalak, messzi partok!

De töletek mégis tartok.

Amit bús lelkem talál,

Zaj, homály, kétség, halál.

(CSOKONAI: Az utolsó szerencsétlenség)

„Mennél jobban közeledünk a Tiszához, annál laposabban a dombhullámok, annál egyhangúbb a tájék; a távoli látóhatáron a hegyek már csak mint felhők ködlenek, végre egészen alámerülnek, s köröskörül a *végtelen síma, erdőtlén síkság* terül, széleire az ég roppant kupolája borúl. Ez azután a valódi pusztá, a *távoli óceánról álmódzó pusztá*, melyet Petőfi dicsőített”. (HORTSY: Az Alföld, Osztr. Magy. Monarch. II, 6)

HOITSY — mint látjuk — *síkság*-ot ír (1891); PETŐFI azonban és ARANY, az alföldi síkságnak e két legnagyobb festője, alig a *síkságot*, hanem még az eredetibb *sík*-ot emlegeti. Hogy ebben a *sík* szóban még érezte ARANY a rétség *sík vizé*-nek képét, már a „sík-vér“ kifejezésnél rámutattam. Hogy pedig PETŐFI is a síma víztükör vagy jégtükör mását látta az Alföld sík voltában, s azt akarja velünk láttatni a *sík* szó által, mutatják azok a sorai, melyek a tengert *síknak* mondják, a *sík* földet pedig tengernek vagy tónak:

... a fényes nap föllépett az égre.

Föllépett aranyos szekerem ragyogva,
Nyájasan nézett a *sík tengerhabokra*.

(János Vitéz XXIII)

Lenn az *alföld tengersík vidékin*,
Ott vagyok hóm, ott az én világom.

(Alföld)

Mint *befagyott tenger*, olyan a *sík határ*.

(A puszta télen)

Sík a puszta, mint a *pihenő tó*,
Közepén megy gazdag uri hintó.

(Pusztai találkozás)

Mikor a nap fölkel s a holdat elküldte,
A *puszta*, mint *tenger*, feküdt körülötte.

(János V. V)

A *rónaságnak* messze *tengerén*
Imitt-amott áll egy fa, mint sziget.

(Falun)

Azt mondja KUTHY a Tisza kiöntéséről: „Az ó-testamenti szűzvizen Isten lelke járt; itt döglött marhák, kócska tutajok, cibált szénakazlak s megmosdatott utcák minden szemetjét uszkált a habtalan *síkon*“. (Hazai R. I)

A mai olvasó azt hinné, hogy mikor ezek a régibb költőink *síknak* mondják a víz színét, a tavat, a tengert, akkor a

sík földről, sík pusztáról veszik a képet; holott megfordítva van a dolog: a *sík puszta* köszönheti festő jelzőjét a széles jég-tükör vagy víztükör *sík* voltának. Tévedés volna hinni azt is, hogy az alföldi *síkság* a *sík* melléknévből lett volna *-ság* képzővel. Úgy csak a 'hasmenés' *síkság* lett a 'csúszós' jelentésű *sík* melléknévből. A *sík* melléknév azonban először 'csúszós' jelentésűt a rétségi élet *sík jég* kifejezésében 'egyenest, térszintű'-vé változtatta, majd a *sík mező* kifejezésből vált ki tapadással főnévi *sík* alakja, és mikor így a *sík* földszíni névvé lett, amilyen például a *hegy, rét, mező*: akkor lett a *hegység, rétség, mezőség* módjára a *síkság*, még pedig — eddigi adataink szerint — csak a XVII—XVIII. század mesgyéjén.

Ezt a *síkságot* SIMAI ÖDÖN (id. m.) nemcsak 1708-i szótártól idézi, hanem 1755-i szövegből is: „a tengerparton lévő *síkság* nékiek pusztán maradna“. (HALLER: Telemakus 66) „Mint a Káistrus folyóvíz *síkságán* egymás szagztatására . . . felgerjedett oroszlánnak s párducnak . . .“ (307) A sáropataki tudósok 1788-ból idézik: „Innen Belgrád 17 egész mérföldet tévén, ha ugyan csupa *síkság* is, öt-hatszáz ölnyire felmenő bombák ide nem látszhatnak“. (Hadtört. Közlem. II, 314) SIMAI idézi még 1806-ból: „A térhely egy szép *síkság*; egy része buzamező“. (Haz. Tud. 332, vö. Magy. Nyelv X, 231)

KÖLCSEY is írja: „Képzelvek szép *síkságot*, a *síkság* felett halmokat, s túl azokon magas hegyeket. Hegyekből a halmok mellett patak ömlött ki a *síkságra*“. (A vadászlak III)

VÖRÖSMARTY:

Messze terül kiesén s pusztán a zagyvai *síkság*
Napkelet és dél tája felé.

(Zalán Fut. I)

Ezt a szép *síkságot*, ezt a dús alföldet,
Ménedet, gulyádat irigyelik tőled.

(ARANY: Lóra . . .!)

KUTHY: „Másnap elönté Hortobágyot az arany reggel. Millió vad szárnyas terjedt el röptében, egyedárúzza a pusztai lég ösbirtokát; s víz- és földpárák áttetsző ezüstje remegve folyt el a *síkságon*, méhében érlelve a gazdag délibáb műkiállításait“. (Hazai Rejt. XXI)

Azt mondtam az imént, hogy a *sík mező* kifejezésben „k ö r ü l belül a mai értékben bukkan föl a *sík* szó“. K ö r ü l belül! Megfigyelhetjük a régi írónál, hogy önáluk a *sík* — hogy úgy mondjam — síkabb, mint ma, és a *síkság* is síkságabb. A *sík jég*, *sík víz* teljesen üres mindenféle tárgytól: fűtől, fától, göröngvöktől; a *sík* is régen nem csupán azt jelentette, hogy 'egyenes, téres szintű', hanem nem téres fölületű tárgyaknál azt jelentette, hogy 'csupasz', földszínnél pedig, hogy nemcsak egyenes, téres, hanem 'puszta' is, erdőtől, vetéstől, épületektől puszta.

Nem 'csúszós', hanem 'csupasz' halakról beszél MISKOLCZI, mikor ezt írja: „A *sík* avagy h a j a t l a n tengeri halak közül némelyek tetemesek (értsd: csontosak), némelyek porcos testűek“. (Vadkert 544) 'Csupasz' a *sík késhüvely* is: „Az késhüvely fellyül is *sík* volt, középen is, az végén is; a *sík* végére pléh vagyon forrasztva“. (KECSKEMÉTI: Ötvösmesterségről 300) (NySz.)

Az alföldi tájak művészi és hű leírója, KUTHY LAJOS, finoman megkülönbözteti az Alföldnek művelt földű, lakott vidékeitől az olyan tájat, melynek szintjéből nem állanak ki sem az emberi munka jelei, sem valamirevaló növényvilág: neki az ilyen a *síkság*. Az *Alföldi tájképekben* (Hazai R. XIX) először egy termékeny, megművelt vidéket mutat be (gyerünk ki mink is a négy fal közül, kövessük és hallgassuk kalauzunkat):

„Utamtól jobb s bal felől rakottan nyúltak el a t e r m é k e n y p u s z t á k. Itt részeg boglyák állottak hetyke kúpjakkal; némelyik[nek] kalapiját levette, vagy félrecsapta a szél. Ott lomha kazlak nyújtóztak a napon, miknek pisze orrot rakott szénából a béres. Amott a háttérben elkésett vontatók,⁵ mint megannyi napon sült pogácsák törpedtek a gyepon, miket minden violentialis per nélkül cibált a nyomási⁶ marha; míg közte, most szalaggá vékonyulva, majd lobogóvá terjedten szállonga egy folt hízott seregély. Néhol megfeketedett keresztek⁷ nyúltak el a tarlón tízen egy sorban, mint a gúnár nyomában lépegető lúdak; a fényben káprázó szem mendegélni vélte vol-

⁵ Baglyák.

⁶ Tarlón legelő.

⁷ Gabona-csomók.

na őket. Egyiknél suta fürj vendéglé meglípett családját; másikonak tövében tolvaj gözük gazdálkodtak a közös vagyonból; harmadikon rasztkóros sas mélézött társtalanul, bő ebédje után, nyugton hagyva az avaron körülé cincogni a pajkos mezei egeret; mert hiszen ő nem pesti zsidó, hogy mindent elkörmöljön, mihez erőszakja alkalmat talál. Oly elégtelenül élvezi az emésztési uralmat,⁸ hogy magyar létére tán csak restségből nem gyűjtött rá. Dombosabb helyeken hosszú asztagok telepedtek meg s lompos ereszükhöz kizöldültek a túl-túl hányt kékék. Közülök három-négy felbontva, mint a szelt kenyér, s kebelökben bőven aranylott a magontó kalász. Egyik szérűn tréfás póriú szórta ötleteit a nyomtató gebék közt; másikon por-, törek- polyvafelhők közt forgaták az ágyást barna karú villások, eltekerítve orrukat a keserű füsttől, mit a vermekről feléjük kavart a jövevény szellő. Szerteszét majorok látszottak a sima láthatáron, körülrakva téli takarmánnyal; másutt vetés alá szánták az omlós földet, mely fekete, mint a bogár, s kövér, mint a jó sajt; másutt ismét szüleséget⁹ hordtak görnyedt szekereken, miknek bő terhét hat, nyolc, tizenkét ökör alig bírta vontatni; vagy kukoricát törtek háznai halmokra, mik körül méla parasztgyermek játszadozék a tarka vagy piros csövekkel. Mindenütt túláradozó bőőség. Mint szabaduló anya, mely terhét megérlelé, adta át a természet ezer gyümölcsseit, s a *magyar alföld* el lön öntve hozományait.

Erre a tájra ma bizonyára azt mondanánk, hogy ez: az *alföldi síkság*. KUTHYNak azonban ez még nem *síkság*; tovább kell mennünk, hogy azt elérjük:

„Tovább haladánk a pusztákon. Elfogyott a bő föld, mely gond és kárpótlás nélkül buján hoz; melynek termő erejét kőverítés nélkül sem lehet még kizsákmányolni. *Síkságra* értünk, melyhez Isten verítéket rendelt, melyet szorgalomnak kell vala virágzóvá tenni, melyen nem terem magától sült veréb és kúnsági kalács. És a tér pusztaság és éktelen, mint vala kezdetben; nincs nyoma az emberi kéznek, sőt az állatlábnak sem, mert a futóhomok menten befolyja azt.

⁸ Az emésztés uraságát.

⁹ Zöld takarmány.

És a látás és látkör eltárgyaltalanult. (Értsd: nem emelkedik ki semmi tárgy a látás előtt.) Sárga tér fogott körül, száraz avarral foltozva. Vándorló fuvatag, súlyteteg torlat s törpé bucka lőn a tájékozó pont, melynek oldalán homokdarábokat vért a pusztai szél. Aszott ebkóró, koppadt porcsin, behordott kakukfű,¹⁰ néha kotus káka s egy bágyadt gém e föld minden éke; itt-ott vad zsálya vagy lengeteg gyopár, halottkoszorú e nagy temetőn. De a csábító távolban hívólag integet az árvalányhaj fürte, mely szöke selymével bánatosan hajlong a gyér lengetegben, mintha asszonyát siratná. Néhol hófehér ökörnyál szállong az őszi légen, melynek maradozó szálait látatlan kéz látszik léghálóvá szőni. Másutt bűbájosan (értsd: boszorkányosan) nyargal a lenge ökörszekér, melyre pajkosan felkapott a szökevény lebel (é. szellő); míg a látkör legvégén, ég s föld közé folyva, csorba kéményével kurta szárból pipázik egy borzas csárda. Költöző fecskék gyűlögtek, el-elsuhanva, mint a nyíl, mint a boldog óra; sötétkék szárnyukon játszott a napsugár, melynek melegéhez közelebb búj-dostak. Fent láthatatlan magasban vándor darvak szóltak, mint hajdan jósdalnoki a zarándok népnek“.

Most vége a *síkságnak*, mert fás, bozótos, nádas helyek következnek; az ilyen sűrű, vad növényzetű hely pedig ellentéte a rétség sík jegének, sík vizének, ellentéte KUTHYNÁL a *síkságnak*:

„Tovább haladtunk. Fecske és darvak elmaradtak tőlem s a látkör átcserelette magát. Ridegen fejezllett egy homoki nyárfa, mely honából száműzve öszült meg s melynek reszkető árnyékán sok szépet álmodott a pusztai vándor. Most hullóban voltak őszi levelei, festett pillangókul szállongván a szélben.. Másutt egy folt nyírfa arannyá sárgulva az idő kezében, érdemkoronául a haldokló pusztán. Túl a homokszélen itt-ott nádas mőcsár. A halvány nád tépve állong éjszak alá hajlott fővel. Csapodár szeretője elhagyta, az ifjúkori szellő. Többé nem susogja édes rejtelseit: csak egymásra zördül a száradó levél. Egyik vagy másik szál jobban hajlong a forduló szélén, mint a rossz hazafi, míg oldalán fecsegve

¹⁰ Behordta porral a szél.

emelteti magát egy-egy üres nádi veréb, a tolakodó kegyenc. Tovább kötésig érő gazberek, melynek ritkuló szövevényi közül kilátszanak az elhagyott fészkek. Bozót és morótvá,¹¹ avar, ilvány,¹² szedett kukoricák s közein zöld vetés légelő tűzokkal; a dülő végén pedig begyepedzett út és egy pusztá kút. Egy hámlott vad körtvélyfa állt a barázdában, mit minden nyári szántáson meghajigálnak az ostoros fiúk... Odább csatakos rekettye-liget, melynek levélfűzerei pirulva zsugorodnak az őszi sudaron (é. napsugáron). Foltonkint közötté bolygatás látszik ki; utas szed korc-vesszőt, úgy Isten nevében“ (é. ingyen).

Most megint „sima“ tájék következik:

„Majd *sima róna* nyílt, s derűs, nedűs lapály, melynek bő párája átfülk a napon s alatta másodvirágban kékellett az őszi kököröcsin“.

KUTHY pedig ezt már megint *síkságnak* nevezi; ott játszik a „déli hölgy“, azaz délibáb:

„Mi ez, a *síkság* sugaras szélében? Tündér építé fel drágakő országát?... Változó fényrajzok lebegnek a légen; repkedő dicsővtől ráházva itt, amott. Ragyogó város, díszbástyák, körfalak, tornyok, tornácok, melynek oszlopi magasan nyúlognak, mint elégtelen vágy...“ stb.

Láttuk az imént, hogy KUTHY máskor is *síkságnak* mondja az olyan tájat, melyen a „délibáb műkiállításai“ vannak (Hazai R. XXI), s tudjuk, hogy ott a délibáb, ahol „legtárgytalanabb“ a pusztá. Imhol KUTHYból megint egy délibábos síksági rész:

„Be fönséges színtér egy ily mező! Messze a körszálen élő búzafal szegi a látást, mintha zöld nép állna táborban. Amott sötét kukorica, kihányt kokárdával; tán a nővényország könnyű lovassága. És mögötte az útcsapás, ugar és nyomás független *síksági*, hol kaleidoskop-szárnyakon repked a délibáb“. (XXI)

¹¹ Vizenyős, sásas rét.

¹² Sáros, mocsaras hely.

Tehát amíg „szegi a látást“ valami, búzavetés vagy kukoricatábla, addig még nem síkság az alföld; csak ezek mögött kezdődik a *síkság*.

Most pedig KUTHY LAJOSról áttérek egy másik nagyon tanulságos stílusú íróra: DUGONICS ANDRÁSra.

KUTHY LAJOS 1846—7-ben írta a *Hazai Rejtelmeket*, DUGONICS ANDRÁS pedig 1786-ban az *Etelkát*, tehát két emberöltővel előbb; minket már öt emberöltő választ el DUGONICStól. Elég idő, hogy történetírói szemmel mérhessük meg azt a súlyt, melyet az ő sok irányú kezdeményező működése jelent a magyar szellem fejlődésében. Mint a magyar regény atyja ő kezdte meg azt az utat, melyen később KUTHY LAJOS és JÓKAI MÓR jutottak magasra. Első volt abban, hogy őstörténeti regényeiben kútfőtanulmányokkal törekedett az „epikai hitel“-re, ő mutatván példát e műszó megalkotójának, ARANYnak is, ki amaz elemet epikai költészete lényeges vonásának tartotta. Első volt a korjellemzésnek abban a fogásában, hogy az ősidők viszonyainak, jeleneinek elképzeltetésében a gyér történeti adatokon kívül korabeli néprajzi megfigyeléseit is igyekezett értékesíteni: ARANY, HERCZEG, GÁRDONYI ugyanezt gyakorolják, mint az elhitetésnek, a mult közel hozásának, megjelenítésének művészi eszközét. DUGONICS nemcsak, mikor néptudományi művet ad, hanem mikor regénnyel mulattat is, magyar néprajzi és népnyelvi forrás; annyira magyar és a magyarság minden nyilvánulásában gyönyörködő az egész ember, az ő tudós, költő, hazafi mivoltában, ösztönösen is, öntudatosan is. Joggal mondja magáról regénye előszavában: „Magyar vagyok, és hazámat szerfölött szeretem. Hogy benne születtem, sohasem szégyenlem. Adná az Isten, hogy ő se szégyenlené neveltetésemet“.

Most, hogy az ő nevelő városában annak nevét címül viselő folyóiratot kezdek, jól esik arra gondolnom, hogy Isten megadta: Szeged nem szégyenli, hogy fia volt DUGONICS. És hálásan gondolok jelen munkám folyásában öreára, ki hátrahagyott műveivel majd engem is segít föltett célomban: a *síkság* és *róna* szó történetének földerítésében.

Az *Etelka* néprajzi részleteinek valóságosságára jellemzők azok a sorok, melyek arról szólnak, hogyan mulatott Árpád vezér a szegedi halászon. Azokban DUGONICS megörökíti ko-

rának tiszai halászatát, a halak és halfogó szerszámok sokféle nemét és nevét (I, 200):

„Ezek után: nagy kedve telhetett Árpád Fejedelemnek a' Halászatban-is. A' Maros-tőben, éppen keilő közepére a' szőke Tiszának, az Öreg Hállókat terítettette Zalánfi. Csudálatos nagy számmal vóltanak ezen időkben a' sok-féle Halak. A' pettyegetett hegyes orrú SÖREGEK; a' nagy szájú hal-héjjatlan HARCSÁK, A' piros Szironnyájú kövér PONTYOK; A' fel-állt orrú szálkátlan KECSEGEK fel- és-alá-úszkáltatnak a' zavaros vizekben. Üntig elég DÉVÉR, SÜLLŐ, BÜCZŐ, MÁRNA, CSUKA, MENY-HAL, SÜGÉR, CZOMPÓ, KÁRÁSZ, TOK, VIZA, CZIGÁNY-HAL. Szám nélkül a' GÁRDA-keszegek: A' KEREK-keszegek, A' JÁSZ-keszegek; A' TAMÁS-keszegek; A' VERES-SZÁRNYŰ-keszegek. — Maga a' Fejedelem-is el-álmélkodott, midőn a' Tanyán, Egy-húzomra, többet kerítettette ki két-száznál az Öreg Halakból. Az Aprólékot pedig (mivel hasznát nem látták) ki-se-szákolták. Egyszeriben két HALAT-is fogtanak.¹³ Ezeknek temérdeke el-bámította azokat, a'-kik mind-ekkoráig illetén csudákat nem láthattanak. Húsz egész arasznyi vólt egygyikének hossza, a' másikának tizen-nyolcz. — De még a' HALÁSZATNAK külömb-féle nemében-is igen nagy kedve telhetett a' fel-épüléshez közelgető Fejedelemnek. A' Tisza közepében (a'-mint ez-előtt is mondám) az ÖREG HÁLLÓKAT szemlélgette. Láttá a' PIRITTYEKET ama' régi Porgánnál. A' háttas Porondok mellett a' KECZÉKET nézte. Itt a' GYÉR-hállókat, ott a' TESZI-VESZIKET avagy a' VILLI-KEKET ügyelte. Fő-képpen ama' KERÍTŐ-hállónak nagyságát (mellyel a' meg-áradott Tiszának szélességét el-foglalák) leg-inkább csudállotta. Az-után: nem csak a' MATY, és a' SZILL-Érnél; hanem a' többi EREKNÉL-is, és messze-ki-terjedett TÖNYÁKNÁL igen víg szemekkel nézte a' nappali MÉ-TEKET; az éjtszakai MARÁZSÁKAT; és (midőn a' Hal ivik) a' SZIGONYOKAT. Nagy kedve telhetett ama' VEISZSZEL meg-csallt; a' TAPOGATÓVAL reá-szedett; a' MASZLAG-

¹³ DUGONICS itt megjegyzi: „A' Szegedi Halászok a' VIZÁT és TOKOT nem másnak, hanem csak HALNAK nevezik. Ezek közül meg érezvén valamelyiket, magok között így szólnak: vigyázzunk! HAL van a' Hálóban“.

GAL meg-tántorított; a' MÉTELLYEL meg-vesztegetett néma halakban. Ki-vált nagy örömével nézegette azon HORGÁSZÓ Suhanczárokat; a' PICZÉZŐ Nyulánkokat; a' PENDELEZŐ Fitty-firittyeket, az-után a' RÁCSÁZÓ Ficzkókat; és az VAR-SÁZÓ Suttyókat. A' KUTTYOGATÓ legénkéket.¹⁴

Ezt a kitérést azért tettem, hogy az olvasó maga szemével vegye észre DUGONICS Szeged-táji leírásainak valót tükröző voltát. Lehetetlen, hogy az ő halászszerszám-fölsorolása, bár regénybe szötte belé, eszünkbe ne juttassa HERMAN OTTÓnak néprajzi szakkönyvbe iktatott téli-halászat-leírását, mikor „vágják a *bedöntöt*, az *ajtóleket*, a *sorlékeket*, a *szeglékeket*; a szá-nok húzzák a rengeteg hálót, húzóköteleit s a szerszámok oly csodás sorát, amelyen elbámul az avatat-lan néző. *Szakóca, gemes, cibék*; a hálón *bőtök, céla, tú-zsér* — különös szerszámok különös neve! Járja a horgászat is...” stb. Ha pedig DUGONICS annyira híven adja elő a népi halászatot népi műszavakkal, akkor bizonyára kora népének szavaival, a szavak jelentésárnyalata pontos tudásával írja le ama szegedi halászzattal kapcsolatban Szeged határának képét is (ez érdekel bennünket a *sík* szó története miatt):

„Ezekben, és több e'-féle multságokban olly nagy kedve tele Árpádnak, hogy ezeknél nagyobbakról tellyes élete' napjaiban nem-is álmodhatott volna. Midőn az-után egészsége vissza-állítottott; meg-látogatta eme' híres Zeged-várossának gyönyörűen el-terjedett SIK MEZEIT. Kövér-göröntyös, és igen termékeny fekete SZÁNTÓ FÖLDGYEIT. Nádas, és Fűzes ERDEIT. Két derék FOLYÓ VIZEIT. Emitt *Madarászó*, amott *Székes*, avagy *Ingoványos* TAVAIT. Ide *Kaszáló*, amoda *Zsombékos* a'-vagy *Iszapos* RÉTTYEIT. Csorva avagy *Sivány* HOMOKJAIT. Meg-szállott TELEKEIT. Nyáj, avagy Barom JÁRÁSAIT. Végtere: Bárány-pirosító, avagy Sárga-gyopáros PUSZTAIT“.

Akarva meghagyjam ez idézetekben DUGONICS sajátos helyesírását. Ő azon tárgyak nevét, melyeket néprajzi pontossággal egymástól még akar különböztetni, minden betűjében

¹⁴ Nyulánkok, fittyfirittyek, fickók, suttyók, legénkék — mind rokon-jelentésűek.

öreg betűvel szedeti. Jelentéstani fontossága van hát annak, hogy a *sík* szót öreg betűvel: SIK, a szintén öreg betűs *mező* mellé teszi, nem pedig a *szántó-föld* (SZÁNTÓ FÖLD) mellé. Ahogyan KUTHY a „magyar alföldnek“ olyan részétől, melyen „termékeny puszták“ vannak és „vetés alá szántják az omlós földet, mely fekete, mint a bogárskövér, mint a jó sajt“, megkülönbözteti a *síkságot*, úgy különbözteti meg DUGONICS Szeged „kövér-göröntyős és igen termékeny, fekete szántó-földjei“-től a „*sík* mezők“-et.

CSOKONAI, 1800-ban átalaklván

— — — — a Dunának

Szökén-zajgó habjain,

S a Kecskemét homokjának

Széllel béllelt szirtjain,

a Tisza partját mondja *síknak*, ahol átkelőben kiszáll a csónakból, nem pedig beljebb

Azt az áldott Kardszapot,

Hal a kun a szép *térségre*

Halmoz sok száz asztagot.

(Visszajövetel az Alföldre.)

VÖRÖSMARTY azt a tájat mondja *síknak* a *Toldiban*, ahol „nem volt bokor és halom a vad uton“, TOMPA szerint is „*sík* a pusztá, se halma, se erdeje“, mi maiak azonban a mai földrajzírók szaknyelvének hatása alatt, melyben „Duna-Tisza-közi *síkság*“-ról és „Tiszántúli *síkság*“-ról olvasunk, *síkságnak* nevezzük az Alföld egész területét, *síknak* mondjuk, *síkságnak* ott is, ahol erdő van rajta, vagy szőlő, vagy vetés, vagy nádas.

Különben a földrajzi könyvekben később jelentkezik a *síkság* szó, mint egyéb nyelvemlékeinkben; hiszen idő kelleff hozzá, míg e szó a köznyelvből a földrajzi műnyelv szűkebb körébe bejutott. A földrajzirodalomban még a XVIII. században is *térség* a 'síkság'. Földrajzi műszóvá a *síkság* csak a XIX. században válik.

VETSEI P. ISTVÁN 1757-ben azt írja „Moszka ország“-ról.

hogy „a földre *téres*, de többire mindenütt hideg“. (Magyar Geografia 248)

P. BÉLDI GERGELY *Geographiájában* ezt olvassuk: „Ez ország [a Babiloniai] egészen *mezősegből áll*; azért is szőlőskertjei is laponlyagon esnek“. (337) — „Moszka ország... földre *téres*, de többire mindenütt hideg“. (248)

RAFF GYÖRGY *Geografiájában*, mely „a gyengébbek elméjéhez alkalmaztatott és magyarul kiadattatott Vácon 1791-ben“; „Part van ott, vagy domb, ahol a föld valamivel magasabb a körülötte lévő *térségnél*; ellenbe hegynek nevezzük az olyan helyet, ammely sokkal magassabb a *térségnél*... A hegyek alatt lévő alacson helyeket *térségnek* nevezzük, a két hegy közt levő keskeny *térséget* pedig völgynek“. (6—7) — A Karmióliai Hercegség... Sok hegyek vagynak benne, amellyeken szüntelen hó van. A *térségek* pedig igen termékenyek benne“. (90) — A Berchtolszádi Prépostság... Erdős *térségből áll*“. (99) — „Debretzen olyan nagy helyet foglal el egy kies *térségen*, hogy megtart hat óráig körüllovagolni rajta“. (175) — „Sevilla egy nagy *térségen* fekszik Sevilla-országába“. (34) — „Burkus-ország nagyobb részint *sík föld*“. (158) — „Lengyel-ország igen jó és többnyire mindenütt *sík tartomány*“. (160)

VÁLYI ANDRÁS tanítja Magyarország *Leírásában* (1799): „Pest, Pilis és Solt vármegye... *Térsége* igen jól termő, kivén némelly homokos részeit“. (57) — „Szabolcs vármegye... Vidékje e vármegyének *térséges*, de a Tisza felől való része, midőn a vizek feldagadnak, különbféle tavakat foglal magában“. (III, 296) — „Szatmár vármegye... Vidékje e vármegyének; ha napkelet, dél és észak felől való határszéleit keresed, többnyire *térséges*; délre magas és hosszú Bikkoldal hegye keríti“. (III, 321) — „Kis-Kúnság... Földje *sík mezőség*; kivén homok-dombjait, vidékje majd minden veteményt terem“. (II, 466)

FERENCZY JÁNOS *Közönséges Geographiájából* (1809): „Bihar vármegye. Ezen legnagyobb vármegyének Erdéllyel való határit hegyek kerítik, más részei minden termésekkel bővelkedő *térségből* állanak“. (120) — „Fejér vármegye. Kebele

többnyire *térség*, melyben számos finom gyapjas juhok legeltetnek“. (113) — „Szatmár vármegye. Keleti, déli és éjszaki határainak részei hegyesek, többnyire *térségből* áll“. (119) — „Szabolcs vármegye. Ezen magyar vármegyének Tisza felőli eső része *térséges* ugyan, de annak kiárodásai számos mocsárokat hagynak magok után“. (120) — „Kis-Kunság... Földe *sík mezőség*, de homokos dombait kivéven mindenekkel bővelkedik“. (109) — „A tenger fenéke és a száraz föld között igen nagy a hasonlatosság. Valamint itten, úgy a tenger fenekén is mély és *sík völgyek*, magas vagy alacsony hegyek... találtatnak“. (8) — Nagy-Kunság... Földe *sík* és termékeny“. (119)

BIZÁKY PUKY KÁROLYnak A *Magyar Haza* c. könyvében, 1832-ban, már *síkság* is van, *róna* is van (ez mint melléknév): „Csongrád vármegye. Természeti fekvésére nézve általában *róna vidékü* és *síkság* úgy annyira, hogy dombok is csak némely helyeken látszanak, melyek imitt amott emelkednek a földből ki“. (144) — Szeged, szabad királyi város, s egyszersmind várbeli erősség a Maros és Tisza vizeinek öszvefolyásánál, vagyon *síkságon* helyeztetve“. (146) — „Fejér vármegye... természeti fekvésére nézve nagyobb része *sík* és *tér helyekből* áll“. (152) — „Szatmár vármegye... Természeti fekvésére nézve az éjszaki és napkeleti oldalán hegyes és erdős, a többi részei pedig lapály és *síkság*“. (280)

FÉNYES ELEKnek 1836—40-ben jelent meg hat kötetes földrajzi műve: *Magyarorsz. Statisztikai Geogr.* Ebben a *sík* és *róna* mint melléknév, a *síkság* és *rónaság* mint főnév fölváltva fordulnak elő: „A Kraszna... Szolnok vármegyébe megy által, de *sík mezőre* érvén mocsárosodni kezd“. (IV, 259) — Szabolcs egészen *róna tartomány*, melyet hegyek épen nem díszítenek“. (IV, 209) — „Bájalóbb a hegyes vidék, hasznosabb a *sík* [t. i. vidék], boldog tartomány pedig, hol mindkettő egyesítve van“. (IV, 255) — „Fejérváron és a Velencei tavon túl eső *térséget* pedig, azaz a vármegyének több mint felét, apró dombok hasítják keresztül, s ez átallyába *róna*“. (I, 64) — [Bihar vármegyében] „A hegyes résznek legmagasabb része az erdélyi határszéleken, s a Beéli vidéken fekszik, innen nyugotra a hegyek mindinkább szelidebb formát vesznek magukra, a bikkéseket tölgyes, cserjés erdők, a kősziklás, zordon hegyeket

viruló szőlőhegyek s dombok váltják fel, míg végre ezek a végtelen *síkságban* lassankint elenyésznek“. (IV, 34—5) — [Baranya vármegyének] „legkiterjedtebb *rónasága* az, melly a Dráva mentében 2 mértföldnyi szélességgel, hosszúsággal terül el“. (I, 7). — [Baranya vármegyé] „földszíne szelid dombokkal, szőlőhegyekkel, erdőkkel s ismét *termékeny síksággal* szüntelen változván, egy természetes angol kertet képez“. (I, 6) — [Csanád vármegyének] „a Maros mentében a földszíne laposabb, feljebb észak felé *felemelkedett rónaság*“. (IV, 142)

HUNFALVY JÁNOS 1865-ben kiadja a *Magyar Birodalom Természeti Viszonyainak Leírását*: önála már következetesen állandó műszó a *síkság*. Evvel a látott ingadozások után egységet teremt a földrajzi műnyelvnek abban a törekvésében, mely állandó magyar megfelelő szót keres a 'planities', 'die Ebene' fogalom számára: [A Tisza] „Nagy-Szőlős vidékétől kezdve a *nagy síkságot* szeldeli, holott medre mindinkább kiszélesedik“. (300) — „Esete ugyanis a *nagy síkságban*, a Pesti medencében, melyet csaknem kellő közepén szeldel, rendkívül csekély“. (302)

Az *Osztrák-Magyar Monarchia* 1891-i kötetében (Magyarorsz. II) már végképpen megrögződött földrajzi műszóul olvashatjuk a fejezetcímekben: „A pesti *síkság*“, „A Mátra-alji *síkság*“, „A bihari *síkság*“, „Az aradi *síkság*“.

Evvel el is érkezünk annak az alaktani és jelentéstani fejlődésnek végére, melynek kezdete a 'csúszós' jelentésű *sík* vagy *sík* szó volt.

De hát maga ez a szó miféle szó? Miféle az eredete, a nemzetsége?

Mielőtt azonban erre felelnénk, elő kell vennünk a *síkság* jelentésrokonát, a *róna* szót: ennek a története ugyanis megerősíti majd azt a véleményemet, hogy a *sík* jelentésfejlődése a rétségi nyelv hatása alatt történt.

Ugyan? Hát a *róna* szó eredete is kétséges volna?

Hiszen már MIKLOSICH, a múlt század nagy szláv nyelv-tudósa, rámutatott arra, hogy a magyar *róna* a 'síkság' jelentésű szláv *ravina* átvétele. Hiszen a mai tót *ravna* is azt jelenti, hogy: 'síkság'. Hiszen a régi szláv *ravinából* éppúgy *róna* göm-

bölyödhetik magyar ajkon, mint *lóca*, *pióca*, *csóka* a szláv *lavica*, *piavica*, *čavka* szavakból! 'Síkság' jelentésű szláv *ra-vina* ~ 'síkság' jelentésű magyar *róna* — hát kell ennél hibátlanabb szóegyeztetés?

Igen ám — mondom én erre —, de mióta jelent 'síkság'-ot a magyar *róna*?

Mióta? Hát legalább is 1339 óta — feleli erre ZOLNAI GYULA az Oklevélszótárban. Ott ugyanis 'planus'-nak vagyis 'sík'-nak, 'planities'-nek vagyis 'síkság'-nak értelmezi a *róna* szót egy 1339-i oklevélben: „Quandam possessionem eorum *Rona* vocatam in comitatu Zonuk”. Tehát a *róna* előfordul már régi földrajzi névül, nem úgy, mint a *sík* vagy *síkság*, és már legrégibb előfordulásakor azt jelenti (no mármint ZOLNAI szerint), hogy: 'planus', 'planities' = 'sík', 'síkság'?

Csakhogy — felelem én erre — ZOLNAI GYULA annak a régi oklevélbeli *róna* szónak 'planus', 'planities' jelentését avval a módszerrel állapította meg, melyet én magyarán „er-á-ráfogd-rá”-módszernek neveznék.

A 'síkság' jelentésű szláv *ravinának* meg a 'síkság' jelentésű magyar *rónának* egymáshoz semmi köze.

(Folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Arany János stílusművészetéről.

Ha a művészi alkotásokat abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy a művészt alkotás közben milyen cél vezette, a művészeknek több-kevesebb határozottsággal három típusát különböztethetjük meg.

Vannak művészek, akiket első sorban az *önkifejezés* ösztöne vezet. Az ilyenek művészetének bizonyos lírai jellege van, akkor is, ha nem lírikusok, akkor is, ha rajtuk kívül fekvő tárgyakról szólnak, ilyeneket festenek, mintáznak, ilyenekről zenélnék. Ezeknek a művészeknek egyéniségtudata oly erős, érzésük oly áradó, oly hatalmas, hogy nem tudják magukba fojtani: kiárad belőlük, elárasztja az egész világot: mindenben magukat érzik. Ezek voltaképp mindig magukról beszélnek,

művészetük folytonos önvallomás. Babits Mihály versének a *Lirikus epilógjának* két tömör sora ezt a típust jellemzi:

Csak én tudok versemnek tárgya lenni,
Első s' utolsó mindenik dalcmban.

A másik művésztipus a *vates*, az eszmehirdető, a problémákkal küzdő, prófétai, apostoli, vagy nevelői hivatást érző és valló művész. Ez a hivatásérzés nem mindig tudatos, de legtöbbször többé-kevésbé mégis az. Az ilyen művész mikor alkot, első sorban mondani akar valamit, egy meglátott igazságot megláttatni, egy megérzett és értékesnek érzett nagy érzést megéreztetni, tanítani, vagy szuggerálni. Lelkén a meglátott, megérzett eszme uralkodik és művészetét szolgálatnak érzi, cselekvésnek szánja.

A harmadik fajta művész első sorban *alkotni* akar valami érdemeset, valami befejezettet, önmagában értékest létrehozni. Ha önmagáról szól is, nem az énje fontos neki, ha külső tárgyat választ is anyagául, nem a tárgy, mint ilyen érdekli, hanem maga a mű, az alkotás, az új létező, a mindenségnek az az új, önmagában megálló kis darabja, amelynek megteremtésében látja, érzi életének értelmét.

Ez a három típus — a kifejező, a hirdető és az alkotó művész — három törekvést, három irányzatot testesít meg. A valóságban természetesen tiszta típusok nincsenek és nincs művész, akiben bizonyos mértékben mind a három törekvés meg ne volna. Minden műalkotás legvégső, legprimitívebb, lélektani forrása az önkifejezés ösztöne, és nincs művész, aki ne azt akarná alkotásába önteni, ami eltölti a lelkét. Nincs olyan művész sem, aki ne akarna valamit mondani az embereknek. Hiszen még a legszélsőségesebben kifejező művész is meg akarja mondani, közölni, másokra reá szuggerálni lelke tartalmát, ebben a tartalomban pedig gondolatok vannak, melyeket önmagától függetlenül is értékesnek, érzések, amelyeket másokra nézve is fontosaknak tart. Még az eszmehirdetőt elvszerűen elhárító művész is, akarátlanul is, elveket hirdet, életérzést szuggerál, tehát *mond*, hirdet, ha mást nem, akkor azt az elvet, azt az életérzést, amelynek nevében tagadja az elvhirdetés jogosultságát. És végül minden művész akar alkotni, énjétől füg-

getlen, minél tökéletesebb műalkotást létrehozni, és ezt az alkotó tevékenységet, még annak technikai, mesterségbeli részét is, szentnek, hivatásnak, kötelességnek érzi. Mind a három tendencia megvan hát minden művészen; mégis a legtöbbször világosan meg lehet ismerni a három közül valamelyiknek uralkodó, a másik kettőénél erősebb, a másik kettőt is maga szerint alakító munkáját.

A három legnagyobb magyar költő gyönyörű példában állítja eléink ezt a három típust. A kifejező, az első sorban önmagát adó művészen talán az egész világirodalomban sincs tisztább példája Petőfinél. Tudjuk, hogy ő maga vatesnak, eszmék hirdetőjének tartotta magát és az eszmehirdetést a XIX. századi költők legfőbb feladatának vallotta. Művész is volt, még pedig a legnagyobbak közül való, csodálatos érzékkel a művészi alkotás legrejtettebb formai elemei iránt, aki új, tökéletes formák kánonját teremtette meg. Mégis, amivel a legnagyobb, a legpáratlanabb hatásokat éri el, amivel meghódította kortársait, meghódítja a mai olvasót és meghódítja, még dadogó és kezdetleges fordításokon keresztül is, a külföldet is, az első sorban költészetének tiszta lírai tartalma, kifejezésbeli elemei; a *fiatalság* érzésvilágának soha el nem évülő képe. Művészetének lényegét tekintve, Petőfi voltaképpen mást nem is tett, mint hogy egy lángelméjű művész erejével újra meg újra kifejezte lelkének pillanatnyi tartalmait.

A vates-költőnek, a felsőbb világ rejtelseit érző, az embert oda felemelni akaró küldetéses költőnek hatalmas megtestesülése Vörösmarty költészete. Vörösmarty is önmagát fejezi ki, a maga lelkét, a maga vívódásait, látásait, kételkedéseit tördeli bele költeményeibe, hiszen azért lett lírikus. Ő is alkotni akar, formákkal birkózik, hagyományos műformákat próbál megtölteni új tartalommal, külföldi formákat igyekszik megmagyarosítani és újakat teremti, helyenkint (mint az epigrammokban, a *Kis gyermek halálára* írt elégiában, *Szép Ilonkában*, *Salamonban*, vagy a *Szegény asszony könyvében*) egyenesen klasszikus bevégeztséggű formákat. Mégis, aki elmélyed költészetében, kezdettől, *Zalán futásának* mulandóságon merengő és titokzatos borzongásoktól remegő lírai helyeitől az *Emberek* és a *Vén cigány* tragikus vívódásaiig: egy pillanatra sem szűnik meg érezni, hogy ez a kimeríthe-

tetlenül gazdag egyéniség, ez a nálunk páratlanul sokoldalú és játékos, alkotó tevékenység, egy felsőbb világ szolgálatában áll, gondolatokkal birkózik, amelyek az emberiség legnagyobb gondolatai, érzésektől viharzik, amelyek az emberiség legkülönbjeinek lelkét tartották feszültségben, lát valamit, aminek csak foszlányait tudja nekünk elmondani, fel akar bennünket emelni valahová, ahová csak legszentebb pillanataink sejtelméi érnek el. Költészete arról szól, olvasása azt kelti újra meg újra életre bennünk, amit legkülönbnek, legmagasabbrendűnek érzünk magunkban.

Az alkotóművész típusát Arany János testesíti meg nálunk legtisztábban és legmagasabbrendűen. Ő is belelehel a költészetébe egyéniségét; kutatói, magyarázóik sokszorosan kimutatták, hogyan érvényesül ez a líraiság még nagy epikai koncepcióinak, pl. a *Toldi szereimé*nek alakításában is. Senki sem zárközhatik el költészetének nemes és gazdag erkölcsi tartalma elől sem; a magyar iskola erkölcsnevelő rendszerében méltán foglal el oly nagy helyet Arany költészete; bizonyos, hogy mond és tanít és nevel, alig megbecsülhető mértékben. Ha azonban a kutatók kíváncsiságával próbálunk belemélyedni művészetébe, ha mintegy műhelyében próbáljuk megfigyelni a költőt, meglesni a gondolatok és érzések hullámlását, amelyek gyúró, mintázó kedélynek mozdulatait kísérik, meg fogjuk érezni, hogy ez a költő első sorban alkotó, aki nem önmagát szolgálja, hanem a *művet*, a személytelen, az objektív, az egyén életénél magasabbrendű valóságot, amelyet megalkotni hivatva van, és bár semmi sem idegen neki, ami nemes, ami szent, ami emberi és felemelő, de alkotás közben a legnagyobb dolgok is csak annyiban léteznek számára, amennyiben a mű készülő templomába lehet őket beleépíteni, amennyiben a műalkotást, az Isten teremtetői tevékenységének ezt az emberi gyarlóságában is szentséges mását szolgálják.

Arany a művészköltő. Ez azt jelenti, hogy az ő számára a művészet és az élet minden valósága közül a formai elemek a legelőbbek, a legfontosabbak, a legelsődlegesebbek. Őt mindenben a formai elemek érdeklik, mindenben formai problémákat lát, de a formákon keresztül látja, éli és ki is tudja fejezni az élet minden valóságát. Minthogy pedig Arany a világköltészet legnagyobb formaművészei közül való, azért — legalább

a szerencsés ihlet óráiban — *formai értékkel ki is tud fejezni mindent; amit akar.* A következő példák ezt a nagyszerű formaművészetet szeretnék kissé megvilágítani.

A költői stílus művészete bonyolult és rejtelmes dolog. Vannak külsőséges elemei, amelyek aránylag könnyen hozzáférhetők. A versforma metrikai része, az időmennyiség, a tak-tusok beosztása stb. szabatosan mérhető és számtani formulákban kifejezhető. A vers finomabb elemeit azonban, amelyek a ritmikai hatás finomabb árnyalatait hozzák létre, már inkább csak megérezni lehet, semmint prózai szavakkal kifejezni, és ez a megérzés „vájti fület“, zenei érzéket, tehetségben adott és hosszú gyakorlattal kifejlesztett fogékonyságot követel. A könnyen hozzáférhető és a csak kongenialitással megérezhető stíluselemeknek ez a kettőssége megvan a költői formálás minden részletében a ritmustól egészen a belső kompozíció legmagasabbrendű elemeiig. A következőkben néhány könnyebben észrevehető és azért könnyebben közvetíthető formai elemet szeretnénk megfigyeltetni.

*

Az első példa azt mutatja, hogyan tudja Arany tisztán nyelvi hatásokkal, tehát látszólag elemi és külsőséges eszközökkel megadni a történeti korhangulat szuggesztíóját. A *Szent László* c. legenda utolsó síróját akarom idézni.

A magyarok megvívta a tatárokkal; Szent László holtteste felkelt sírjából és győzelemre segítette őket. A piacon egy öreg tatár elmondja a népnek a csodát.

S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle,
Bizonyítja a templomnak
Egy nem-szavajátszó őre:
Hogy három nap a sírboltban
Lászlót hiában kereste;
Negyednapra átizzadva
Taláztatott boldog teste.

A jelenet minden ízében középkori. Magunk előtt látjuk a *tenger nézőt*, amint hallgatja az *elaggott, sirbahajlott ősz tatár* elbeszélését: szörnyülködve, mégis boldogan, talán fejesóválya,

de azzal a feltétlen hittel, amely a középkori tömegre oly jellemző, keveréke az egyszerű, gyermeketeg hitnek, a teremítő fiatal képzeletnek és a barbár korból fennmaradt borzongó babona- emlékeknek. Kétség nincs; a csoda, a mindennél nagyobb, mindennél kedvesebb, a középkori ember lelkét mindennél jobban foglalkoztató csoda, azonnal talál hiteles tanút. Előáll a sekrestyés. Ha valakinek kétsége volna a csodában, itt a hiteles bizonyíték: nem akármilyen ember, hanem hivatalos személy, félig-meddig egyházi ember, hiszen a templomhoz tartozik; nem is ismeretlen ember, nem idegen, nem hirtelenkedő ifjonc: mindenki ismeri, *nem-szavajátszó* ember. Az őrelmondja a bizonyítékot. Mint az ilyen tekintélyes egyéniséghez illik, nem fantasztikus dolgokat beszél, nem olyant, amíhez képzelődés férhet, nem is olyant, ami felkelthetné a kérdést: hát más miért nem látta. Azt beszéli, amit maga látott, aminek megállapítására ő az illetékes: a test három napig nem volt található. És most következik az utolsó mondat, a döntő, az egészen középkori, mert egészen naiv, de ugyanekkor egészen konkrét, szinte naturalista ízű motívum: a holttest harmadnapra átizzadva feküdt a sírban. Ez az utolsó két sor talán a legtökéletesebben középkori az egész költeményben, nemcsak tartalmában, hanem nyelvében is. A szenvedő ige (*találtatott*) bizonyos egyházas és pedig tekintélyszerűen, mintegy hivatalosan egyházas színt, a stílus curialisnak kenetét adja meg a mondatnak, a testnek *boldog* jelzője pedig a népies áhítatnak szent elérzékenyedését érezteti. Ime, egy tökéletes korkép, külső megjelenésében, lelki tartalmában, érzelmi színezetében hiány nélküli művészettel megfestve, mindez nyolc sorban, néhány ige és melléknév sajátos használatával: a stílus művészetével.

*

Második példánkat Toldi szerelmének végéről vesszük. Miklós már végigküzdötte és végigszenvedte szerelmének tragikus történetét. Már minden elmúlt, Piroška meghalt, a harci kalandok elzajlottak, egész élete már csak mint múlt sajog vissza; ami még előtte áll, az már nem a nagy élet, nem az ifjúság; ami még lelkét eltölti: a múlt szépsége és szomorúsága. Leszámolt az élettel. De most egy pillanatra majdnem elfelejtkezik fájdalmáról. Húgának, Anikónak lakodalmát üli: előtte

a pár, a viruló Anikó, szép, mint a fiatalság, mint a szerelem, mint a jövő; de ez a szépség Miklósnak szomorú, mert ez a jövő már nem az ő jövője, ez már egy másik generáció, más érzésekkel, más szerelemmel, más szépséggel. Az idézendő strófában ez a két világ kerül szembe egymással. Az első négy sor Anikót festi: *fehérben, mint egy virágos fa*; lehet-e tökéletesebben élénk állítani ennél a képnél a menyasszonyt, az üde, tiszta, gyümölcsözést ígérő szépséget? De Anikó nem a menyasszony, ő a fürge, okos, pajzán Anikó, aki egy percig sem tud nyugodtan maradni, aki mindig tréfán töri a fejét, akinek túlaradó temperamentuma, csak cselekvésben megnyilatkozni tudó érzése nem tudja tűrni a szomorú hangulatot, nem tudja tisztelni még Miklós bánatát sem. A költő hozzáillően, cselekvőleg: tánc közben hozza elének: forog, magasra tartja a vánkost, pajzán szeme kikeresi a körülállók közül a borongó Miklóst és kiszámított pajkossággal, a maga kedvesen erőszakos, ellenállhatatlanul bájos módján hívja táncra:

Anikó, fehérben, mint egy virágos fa,
Ott forog, a vánkost feltartja magasra,
Lesi csalfa szemmel, kít hívjon? ne hívjon?
„Csókra, násznagy uram!” Ne csak mindig vívjon.

A strófa második fele Miklóst mutatja meg. Mindarról, amit fentebb lelki állapotáról mondtunk, semmit se mond a költő, mégis mindez és ennél sokkal több benne van a következő négy tréfás sorban. Benne a múlt minden emléke és szomorúsága, benne a fiatal szépségben való gyönyörködés és benne a kettőnek tökéletes összeolvadása, az Arany Jánosra oly jellemző *vigan szomorkás* hangulatban, egy magasrendű humor egységébe. Miklós mintha egy percig haboznék, de aztán egy hirtelen lelki rándulással lerázza magáról legalább egy pillanatra azt, ami fáj: elszánja magát a táncra, tréfás szavakkal védekezik fájdalma ellen és beleveti magát a körülötte hullámozó vidám boldogságba. Táncol, de hogyan táncol! A strófa utolsó sora a maga három határozó szavával a legcsodálatosabb sorok közé tartozik, amelyeket valaha magyarul leírtak, négy egyszerű szóban páratlan igazsággal és szépséggel fest egy egész bonyolult lelki állapotot egy hosszú, gazdag élet eseményeinek leszűrt eredményét, egy férfielet fordulóját,

visszatekintéssel a múltra és kitekintéssel a jövőre, szomorúságot és vidámságot, sóhajást és mosolyt egy egész kis mikrokozmoszt.

„Mondom én!” mond Toldi — „férfi kell már ennek,

Olyan asszony ez, kit jó, ha sűrűn vernek —“

Csókra magát mégis, táncra is elszánta:

Halkan, öregesen, násznagyosan járta.

*

A *Reg és est* c. költemény két kis strófában két életérzést ábrázol. Az első strófa a korán kelő ember pezsgő frissességét:

Szeretem a reggelt,

Mikor a jegenyék sudarára

Legelőbb esik a

Születő nap arany sugára

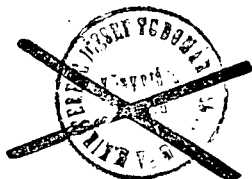
S kiderül a vidék,

Szine, illata, hangja föléled:

Tova még, tova még!

Enyim a nap, enyém az élet...

Első tekintetre is világos, hogy a reggeli hangulatot festi már a vers értelmi tartalma is: Az első sorok friss reggeli tájhangulatot tartalmaznak, a két utolsó sor felkiáltásai a friss életérzés kurjantásai. De ugyanezt a célt az értelmi elemeknél még sokkal erősebben szolgálják ezekben a sorokban a nyelvi és a ritmikai tényezők. A nyelvi elemek közlik és képekkel mintegy illusztrálják a jelzett hangulatot, a ritmusbeliek szuggerálják, reánk kényszerítik. Az első sor egészen különálló érték ebben a versben, majdnem csupa magas hangjával (melyeket az egyhangúságtól mégis megóv a ritmikai középpontjukra helyezett mély hang: e e e a e e), rohanó, túlhalmozott rövid szótagjaival, melyek csak a két utolsó szótagban lassúdnak meg félig-meddig (rëggëlt), csalhatatlan biztossággal üti meg az alaphangot és már evvel az egy sorral beleránt bennünket a verset ihlető pezsgő, siető, boldogan nyugtalan hangulatba. Ezt a megütött hangot tovább rezgetetik, a hangulatot továbbfejlesztik az alapmotívumot új, meg új változatban ismétlik, de most már az első akkordnál kevésbé nyugtalanul, egyenletesebben — a reggeli természetbe magát már beleélt lélek moz-



galmasságában is egyensúlyosabb vidámsági érzésének megfelelőleg — a táncoló anapaestusok; minthogy pedig az anapaestus (∪ ∪ —) természeténél fogva hajlik a rohamosságra, a féktelenségre, a költő két helyen megfékezi őket; a negyedik sorban egy trochaeussal, mintegy zablarándítással csendesítve a vágató paripa önfeledségét (születő / nap árany / sugára); a: utolsó sorban pedig — az első sor ritmikai kivételességének megfelelőleg itt is eltérve egy hajszálnyira a strófa szabályosságától és azt mintegy lezárva — egy valóságos ritmikai zökkenővel (enyim a nap — a ritmus az *a*-t hosszan ejteni kényszeríti!) fokozza érzékenységiünket, az utolsó félsor ritmikai mesterfogására, ahol az utolsó teljes ütem trochaeus, azaz fékezett volta és a két utolsó hangsúlyos szótag egyforma elnyújtott é-hangja valósággal (enyém az élet) az ébredő természet egységébe való felolvadás befejezetlen végtelenbe zengő sóhajtásával nem zárja, hanem a lehető legművészebb módon befejezetlenül hagyja a hangulatot, — amit külsőleg a strófa végére tett három pont is jelez.

A második strófa az est hangulatát festi:

Ah, az est!
 Bágyad akkor elme, test;
 Hazaszáll a megtört lélek;
 Nő a lombárny ... félek, félek.
 Mit hozál *ma* vándor szellem,
 Hogy *holnapra* fölemeljen?...
 Boldog, ha visszanéz a mára
 Öntudatod nyájas sugára! —

Ez a kis remekmű mindjárt első kurta sorában bámulatos mesterfogással intonálja az esti dallamot. Az első sor egyetlen anapaestus, de olyan anapaestus, amely ezt az ütemet megszókött természetével ellenkező hatásra kényszeríti. A sorkezdő ah! indulatszócscska hangutánzással festi a sóhajtást, de még annál is jobban sóhajtásszerűvé teszi a szót az *a* fogás, hogy a két mélyhangú *a* után következő váratlan magas szótag (*est*) rákényszerít bennünket a sor végén a hangnak sóhajtásszerű leejtésére. Ime, egy ritmikai paradoxon: az emelkedő ritmusú anapaestus („lebegő”), ereszkedő dallamot ad. Az első sor után

— még ugyanennek a mesterfogásnak hatása alatt — hosszú pauzát tartunk. A második sor lassú trochaeusokkal, tömpe mély hangokkal, mintegy lassan vonszolja magát, kifejezván a bágyadt hangulatot, végső három *e*-hangjával pedig, főleg az utolsóval (a rímtől is erősítve) megismétli, de szélesebben, kényelmesebben, mintegy lomposabban az első sorbeli fogást. Hogy a trochaeusok túlságosan pergővé ne váljanak, a következő sorokban a trochaeusi métrum magyar hangsúlyos sémába játszik át. (*Ha zaszáll a / me g tört lélek*) és a sorkezdet két rövid szótagja után (*háza*), amelyekben különben a szókezdő h-hang nem engedi még eloszlanı az előbbi sóhajtást), ez a két sor majdnem csupa hosszú szótagot alkalmaz lassítás kedvéért. Az esti hangulatot azonban nemcsak a bágyadtság alkotja, amit a nyújtózkodó lassú ritmus fejez ki; a lélek fáradtsága abban is megnyilatkozik, hogy képtelen rendszeres, egységes gondolatsor szövésére, töredékes gondolatfoszlányok járnak benne; innen a strófa másik sajátága, gondolatoknak, képeknek, ritmusoknak töredékes jellege. Ezt szolgálja a kétszer is alkalmazott három-pont, ezt az ismétlés (*félek, félek*), ezt a folyton változó mondatszerkesztés: konstatáló tómondat (*nő a lombárny*), megismételt, mintegy borzongó, önmagának szóló érezelelmimormolás (*félek, félek*), kérdés, nem tudni biztosan, kihez (*mit hozál ma vándor szellem?*), amely mintegy önkéntelenül, a sötétségtől való és mindnyájunkban benne rejlő, régi babonás félelem szorongásából csordul ki, és amelyet a költő mintegy utólag igazol önmaga előtt, amikor a talán magát is meglepő kérdésnek erkölcsi fordulatot ad (*hogy holnapra felemeljen*). Ebben az erkölcsi motivumban azután el is nyugszik a félelem, megpihen a bágyadtság és a vers érzelmi mozgása egy erkölcsi igazságban, mintegy kívülről jött biztonságos, megnyugtató motivumban hängzik ki, mintha mondaná: boldog, aki lelkében megtalálja nyugalmanak forrását. Ez az etikai megoldás azonban a látszat ellenére sem tételes, nem lezáró, nem tanulság — a vers előbbi részeitől való különállását a megváltozott ritmus a nyugodt, gnomikus hatású jambus is mutatja — a költő nem nyugszik meg öntudatának erkölcsi ítéletében, hanem csak felsóhajt: boldog, aki megnyughat! Így a költemény nem válik didaktikus jellegűvé, hanem a strófa-kezdő sóhajnak megfelelően (amelyet ott a külső világ, az este

impressziója csalt ki) itt most a belső világ szerellete fakasztja sóhajra a fáradt embert. A kompozíció mindvégig egységes, a hangulat az érzelemjárás gazdagsága mellett is szerves, önmagába visszatérő, művészileg tökéletesen lezárt.

Ebben a költeményben a külső és belső ritmus művészi tökéletességére és lelki tartalmat hordozó bűvészetére szerettem volna rámutatni. A *Dante* c. költemény következő versszakában egy más, látszólag sokkal egyszerűbb, mindenesetre könnyebben megfigyelhető formai értékfajta találunk klasszikus példát. Ez a költemény (talán a legszebb, legcongenialisabb írás, amit Dantéről valaha írtak) arról szól, ami a világnak ebben a legplasztikaibb költeményében a *Divina Commedia*-ban a legmegfoghatatlanabb: irracionális, természetfeletti, az emberésznek hozzá nem férhető, csak a sejtelemben, a hitben, a vallásos élményben megközelíthető tartalmáról. Arany itt megpróbálja kifejezni a kifejezhetetlent, megfogni a megfoghatatlant; teszi pedig ezt nem a szimbolizmus szuggesztív-zenei eszközeivel, mint tennék talán a szimbolista iskola költői és amint talán könnyebb is volna; nem is az evvel ellentétes módon, fogalmilag próbálván közel jutni, ha nem is magához a természetfelettihez, de annak az emberagyban tükröződő logikai fogalmazásához, ami éppen Dantenál (ő maga él evvel az eszközzel!) talán szintén kevésbé volna nehéz. Arany, a klasszikus költő, a klasszicizmus fensőbbes művészetével dolgozik és a nyelvi kifejezésnek mindhárom — jelentésbeli, képi, hangzásbeli — erejét harmonikusan működteti össze mérész céljának elérésére. A mű, amely ebből fakad, látszólag egyszerű, valójában összehasonlíthatatlanul bonyolultabb művészi eljárás eredménye, mint a két másik. Az esztetikai megfigyelésnek nincs módja ezt a boszorkányos munkát a maga összetettségében nyomón kíséni; értelmünk tehetetlensége rákényszerít, hogy e bonyolult eljárás összetevőit egyenként vegyük vizsgálat alá. Csábító feladat volna mindhármat külön-külön végigkiséni munkájában. Minthogy azonban a hangzásbeli és a képi stílusértékek szerepét az előbbi példákban már megpróbáltuk megvilágítani, ennél a költeménynél első sorban a kompozíció csodálatos művészetére szeretnék rámutatni. Ime, a strófa:

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
 Mint könnyű pehelyszál, fönnakad, fölleben:
 De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
 S a gondolat elvesz csodás sejtelembe,
 Nemismert világnak érezi nyomását,
 Rettegő örömnnek elragadja kéje,
 A leviathánnak hallja hánykodását...
 Az *Úr lelke* terült a viznek föléje.

Izgatón érdekes megfigyelni ennek a strófának belső szerkezeti dinamikáját: a gondolatok mozgását, emelkedését, a gondolati tartalom teljessé válását és a tárgynak megfelelőleg ugyanakkor a végtelenbe vesztését. Az első mondat (első és második sor) konstatálja Dante világának irracionális, gondolatilag nem mérhető mélységét. Ez a két sor a strófa mozgásának mintegy kiinduló pontja: maga még nem mozog: nyugodt ténykonstatálás. A lélek azonban nem áll meg ennél a ténynél. Az ismeretlen, megismerhetetlen világ vonzást gyakorol rá. A lélek megmozdul: vonatik az örvény felé; tevékenysége nem megértés (ez lehetetlen), hanem sejtetem, mozgás a mélység felé, amelynek érzi csodásságát, amelyben érzi, hogy elveszti magát, mégis átadja magát neki ellenállhatatlannul. Ezt a bonyolult, nyugtalan, de egyirányú lélekvibrációt festi a második és harmadik sor. Erre a dinamikus mozzanatra ismét egy statikus következik, a mozgásra pillanatnyi nyugalom: a költő két tömört sorban (az ötödik és hatodik sorban) a lelki állapotot festi, amelybe a lélek kerül, amikor átadja magát a végtelenség vonzásának. *Nyomást* érez: a nem ismert, csak sejtett világ intóztató arányaival ismeretlen és azért félelmes tartalmával reá nehezedik a lélekre, rettegéssel tölti el; de ugyanakkor boldog is ez a sejtetem; a felsőbb léttel való érintkezés, a feléje való vonzás lendülete felsőbbrendű örömujjongását kelti. Ez a borzongó öröm végül is lehetetlenné tesz minden ellenállást, mintegy belső forgószelet ragadja magával a lelket (*rettegő örömnnek elragadja kéje*). Ez az utolsó felsor már újra kimozdulás az önszemlélet nyugodtságából, a strófának ez a harmadik íze gyorsabb hullámmozgással, egy-egy soros váltakozással ismétli meg a statikus-dinamikus részek játékát. Az utolsó íz (két utolsó sor) ugyanezt teszi, de fordított

sorrendben: első fele átveszi az előbbi sor megindult mozgását és egy nagyszerű szimbolummal a mesés-bibliai szörnynek a leviathánnak hánykódásában a maga belső viharzását, mintegy kozmikussá nagyítja, az egész mindenség háborgásába hullámoztatja bele, hogy aztán az utolsó sorban az elképzelhető legnagyobb képpel hozza egyensúlyba a külső és belső hullámozást, amikor megérzékelteni velünk az érzékelhetetlent, a mindenségnek minden emberit túlhaladó nyugalma. A végtelenség harmonikus, mert Istenben nyugszik és harmóniába olvad a belső viharzás is, mert a lélek — ezt szuggerálja a zárókép Bibliát felidéző jellege — végül is elnyugszik Istenben, a végtelenhez hozzásimuló vallásos érzésben. Ime, egy egész kis dráma, emberi és kozmikus, pszichológiai és metafizikai egyszerre: nyolc sorban. A legtökéletesebb egyensúly, matematikai viszonyokkal kifejezhető szimmetria, amely mégis misztikus valóságot tartalmaz. Tökéletes zártság, amely mégis kilátást nyit a végtelenbe. Minden szó a maga helyén lenyűgöző szükségyszerűséggel, hozzátenni, elvenni belőle, változtatni rajta lehetetlen, mégis minden szó új akkordot üt meg, végtelenbe zengő hangsort intonál. Minden gondolatkövecské hézagtalanul tapad az előtte és utána állóhoz, mégis mindegyik számos új épülettömb alapkövéül kínálkozik és új építésre izgat. A strófa minden íze önmagában teljes, hiánytalanul kifejez egy-egy önálló gondolatot, egy-egy hatalmas életérzést, mégis engedelmesen olvad bele a felsőbb egységbe, a strófa egészébe (mint ahogy maga a strófa is csak egy íze az egész négystrófás költemény még felsőbbrendű egységének) és így fejez ki, szuggerál reánk, alkot meg önmagában egyetlen érzelmi drámát, egyetlen gondolati épületet, egyetlen nagyszerű emberi valóságot, amely egyszerre egyéni és örök emberi, egyszerre ábrázolás (Dante világa), önkifejezés és reveláció. Ime, a szó legsajátabb értelmében vett klasszikus kompozíció!

Utolsó példánk Arany hátrahagyott munkáinak első kötetében olvasható a *Rögtönzések, tréfák, sóhajok* feliratú részben. A vers címe *Sejtelem*, és harmadikul áll az *Évnapi* cím alatt összegyűjtött születésnapi rögtönzések közt. Arany 1882. március 2-án 66. születésnapján írta. Az egész vers mindössze négy sor:

Eletem hatvanhatodik évébe'
 Köt engemet a jó Isten kévébe,
 Betakarít régi rakott csűrébe,
 Vet helyemre más gabonát cserébe.

Jelentéktelen rögtönzés. Kedves, öreguras tréfa, semmi több! — mondaná az ember első tekintetre. Ha azonban alaposabban belemerülünk ennek a négy igénytelen sornak vizsgálatába, lassankint rájövünk, hogy ez a kis vers a maga nemében tökéletes remekmű, amely sokkal többet tartalmaz, mint sejtenők. A következőkben szeretnék leásni ennek a kiterjedésében oly szerény kis műnek alsóbb rétegeibe és így felszínre hozni a majdnem semmitmondó felszín alatt rejlő értékeket. Vezetőm ebben a munkában egyedül a művészi forma lesz, amely a maga egyes sugaraival voltaképpen egyedül képes megvilágítani a műnek szerényen elrejtőző értékeit.

A felszín ennyit mutat: Egy öregúr a halálra gondol; úgy érzi, hogy a következő évben meghal és az élet napirendre tér felette. Ennyit mond a vers, ha csak a *mit* kérdését teszem fel vele szemben. Ha azonban a *hogyan* oldaláról is vizsgálom, mindjárt feltűnik a költemény verstani különossége; mindenekelőtt a négyes rím. Mire való ez a furcsa, elavult, különösen szinte komikusan ható forma? Ha engedem magamra hatni a verset (természetesen hangosan olvasva), azonnal észre kellennem, hogy a költő éppen ezt a furcsa, ezt a komikus hatást akarja elérni. A négyes rím ma mesterkélt játék, de hiszen a költő éppen ezt akarja: játszik a halál gondolatával. Négyes rímben írni költői tréfának hat: a költő tréfálkozik a halállal. Ezt a játékosságot jobban aláhúzzák a háromszótagos, kínrímre emlékeztető rímek; főképp a második rimpár (*csűrébe-cserébe*) szinte bohócosan csilingel. Ez a játszi hang azonban valami nagyon komoly dologra mutat rá. A költő avval játszik, ami minden, csak nem játék. Avval tréfálkozik, ami a legkomolyabb: a halállal. Ez a jókedv a szó betűszerinti értelmében halálos komolyságot takar; ez az igazi „mosoly könnyek közt”: a mély humor.

De honnan ez a humor? Honnan meríti erejét az öregedő költő, hogy ilyen felülről nézzen a halálra? Megfelel erre a kérdésre a költemény képeinek jellege: a kévekötés, a csűr, a betakarítás, új magvetés. Ezek a földművelő, paraszti életképek

ellenállhatatlanul a falusi magyar lelki világának levegőjét éreztetik. Csakugyan a magyar paraszt a maga józan, csendes, szemlélődő bölcselkedésével ilyenféle rendületlen nyugalommal tréfára hajló (de persze valójában igen komoly) lekicsinyléssel emlegeti a halált a maga közmondásaiban, tréfálja ki a maga meséiben. Arany, a „népi sarjadék”, véreben, gyermekkori emlékeiben, öregedő szüleinek tűzhelye mellől hozta magával ezt a fölényes-humoros halálfilozófiát. Ezért is szól a halálról a népdal hangján, a népdal ritmusában, háromütemű tizenegyes sorokban (*b e takarit / r é gi rakott / c s ü rébe*, mint: *Az Alföldön juhászlegény vagyok én*).

Azonban Arany gondolkodását, Arany lelkivilágát nyilván csak nagyon csekély mértékben határozza meg népi származása. A *Dante*, a *Bolond Istók*, az *Enyhülés*, az *Őszikék* költője természetesen egyebet is gondol, mást is érez a halál arca előtt, mint a falusi padkán pipáló, sütkérező öreg paraszt. Ez a négysoros vers ebből a többől is megmutat valamit. A jó Isten *kévébe* köti: tehát nem lesz egyedül, ott, ahova menni kell, mások is vannak, sokan vannak; *régi, rakott* csűrbe takarítja: nem most történik először ez az eset és nem is utoljára: vet helyére más gabonát *cserébe*; ez a más gabona, ha majd kisarjad, nyilván megint csak így fog járni, az is csak *kévébe* köttetik és a régi csűrbe kerül. A *cserébe* szó, amely látszólag henyén, csak a rím kedvéért áll a sor végén, talán a legfontosabb szava a versnek: ez szuggerálja a dolog folytonosságának, nemzedékek kicserélődésének, természetes megismétlődésének sejtetését. Világtörvény munkál itt; ugyanaz a világtörvény, amely a *Magyarokhoz* írt költemény végén nyugtatja el Berzsenyi háborgását; a költő filozófusi nyugalommal érezteti velünk a halál nagy törvényében való megnyugvását. Ami a nép emberénél veleszületett józanságból, véreben rejlő nem-izgulásból, talán ösöktől örökölt fatalizmusból, sőt némi érzéketlenségből és lomhaságból össze tevődő naiv reakció, az a halálához közeledő Arany Jánosban egy hosszú pálya gazdag tapasztalatkincséből, sokrétű európai kultúrából, egy kifelé szürke, de mélyben annál gazdagabb, érzékenyebb, bonyolultabb belső élet elcsatolt tengermozgásából kialakult, felsőséges filozófia, a szó nemes értelmében vett életbölcsesség.

De még ez a filozófia sem végső szava a versnek. Még ez a réteg is mélyebbre enged pillantani önmagánál. Ennek a négy-soros összetett mondatnak egyetlen alanya van: *a jó Isten*. Arany életfilozófiája a vallási gondolatba torkollik. Az Isten ebben a versben nemcsak képes kifejezés egyik eleme, hanem a mondanivaló legmélyebb rétege. Az az Arany János, aki a zsolttárokra tanult írni-olvasni, aki mint költő is első sorban a Bibliából táplálkozott, aki a *Fiamnak* szóló verset, az *Itthon*, a *Honnan és hová?*-t írta, a maga gondolatépületének tornyáról nem felejtette el a keresztet; végső szava a nagy kérdésekre, végső megnyugvása a nagy nyugtalanságok után, ha néha félve, habozva, halkan is, de végül mégis csak mindig az Isten neve. „Én azt meg nem tagadom. — Mit hisz a tudós? ő lássa“ — írta öt évvel halála előtt. Az örök élet gondolata, bár ebben a négy sorban egy szóval sincs megemlítve, mégis ott rejlik ennek a kis versnek a mélyén is. Halálsejtelem, elborongás, játsziság, humor, rezignáció, filozófia, vallásos megnyugvás: négy rögtönzött sorban.

Ime, néhány példa, ezer közül kiragadva, mindegyik a maga nagy gazdagságának csak egy-egy megvillanó oldaláról vizsgálva, az is a génusz parancsolta tiszteletből fakadó szerénységgel és mértéktartással, igazolására a felállított tételnek: Arany a művészi forma teremtő erejével, az ihlet pillanatában mindent meg tud csinálni, amit akar.

Sik Sándor.

A magyar gémeskút.

Az ásott kút különféle alakjai között a magyar vidékre kétségtelenül legjellemzőbb s nekünk legkedvesebb az ú. n. *gémes-kút*. Ez a kútforma úgy hozzá tartozik a magyar alföldi tájhoz és a magyar falu képéhez, hogy nélküle szinte el sem tudjuk azt képzelni. Különös a formája, mert úgy meredezik föl a magasba, mint valami óriási mérleg felnyomott karja, sokszor magasan túlemelkedve az alacsony háztetőkön s élesen rárajzolódva a magyar ég világos alapjára. Klasszikus költői appercepciója a gémeskútnak ARANY Toldijának ez örökszép sorai:

Ösztövér kútágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szúnyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Jellemzően síkvidéki kút ez ugyan, de el van terjedve hazánk hegyvidéki részein is, és annyira magyar, hogy mindenütt, ahol magyarok laknak, gémeskutat is találni. Mégis nagy tévedés volna azt hinni, hogy ez a kútforma magyar eredetű. A gémeskút előfordul nemcsak hazai nemzetiségeinknél, de felfedezhető csaknem egész Európában, sőt más földrészeken is. Horvátországban (Dachler, Das Bauernhaus, 88), Szerbiában (Nopcsa, Albania 27), Romániában (saj. jegyz.), Bulgáriában (Hellwald, Haus u. Hof, 428), Galiciában (Dachler i. m. 88), és Lengyelországban (Hellwald i. m. 417) s Oroszország nagy részében általános (D. Zelenin, Slavischer Grundriss 252) északon Svédországban (Orbis Terrarum, Skandinavien, 207, 224), sőt még a Lappföldön is felfedezhető (Die Kunst, 1929, 152). Megvan Németországban és Portugáliában (Wörter u. Sachen, X, 99). Már az ókorban ismerték a rómaiak (Wörter u. Sachen, X, 99) és Görögországban (H. Licht, Sittengeschichte Griechenlandes, Ergb. 145). Egyiptomban és Észak-afrikában (Buschan II, 1024, 1026, 1038), a nyugati Sahara oázisaiban (Umschau XXXV, 293), sőt a legtávolabbi keleten, a japán szigeteken is van a magyarhoz hasonló gémeskút (Kértész K. R. Képek Ázsia keletéről, 179). Az európai nyugaton a múltja visszanyúl a népvándorlás korára, mert már a longobárdok is ismerték (Andree, Braunsch. Volkskunde, 152). A XV. és XVI. sz.-ból való német és németalföldi eredetű rézkarcokon és fametszetű képeken is sűrűn megtaláljuk (Bartels, D. Bauer, 6, 20, 35, 75).

Ez utóbbi adatokból látszik, hogy bármennyire magyar-nak lássék a mi gémeskútunk, mégsem lehet feltételezni azt, hogy ez a kúttípus mitőlünk terjedt volna el olyan messzire keletre, északra és nyugatra. Sokkal valószínűbb, hogy a honfoglaló őseink ezt a kutat vagy már itt találták a Duna-Tisza síkján, vagy az orosz síkságon való vándorlásuk alatt ismerkedvén meg vele, onnan hozták a mintáját.

Mint minden fejlettebb alakú ásozt kúton, a gémeskúton

is két főreszt különböztetünk meg: a földbe ásott vízgyűjtőt és a föléje állított vízemelő szerkezetet.

A gémeskút vízgyűjtőjéről, sajnos, csak nagyon kevés adattal szolgál néprajzi irodalmunk. Mert akik a kutat itt-ott leírták, leginkább csak a föld felszínén látható vízemelő szerkezetet figyelték meg s az aknával keveset törődtek. Akik pedig kissé részletesebben foglalkoztak a kútaknával, rendesen elfelejtik megmondani, hogy gémeskútnak, vagy másféle kútnak az aknájáról beszélnek-e. Ezért tehát a gémeskút aknájáról csak kevés pozitív adat áll rendelkezésünkre.

A vízgyűjtő mélysége általában a talajvíz mélységétől függ. Megjegyzendő azonban, hogy túlságosan mély kútakna fölé nem lehet gémes emelőszerkezetet állítani. Keresztmetszete vagy négyzetes vagy kerek. A mélység és alak szerint való különbségen kívül csak abban változatos az akna, hogy milyen anyaggal van a fala kibélelve. A téglával vagy (hegyes vidéken) terméskővel kirakott kútakna mindig kerek, síkvidéken azonban elég gyakori a fával, deszkával kibélelt kútakna is, amely ilyenkor persze négyszegletes. Lehet, hogy fanélküli vidékeken régebben náddal is bélelték az aknát, s nagyon valószínű, hogy a nagyon régi s messzi elterjedésű u. n. *bodon-* v. *bödön-kút* is szolgált egykor a gémeskút aknájául. Ez utóbbi olyan kút, amelynek az oldalfalát valami kioldvasodott vagy kivájt vastag fatörzs alkotja, vagy amelynek az oldalát ilyen kivájt fatörzsrészekkel bélelik ki. A kútba eresztett fatörzset nevezik *bodon*-nak, *bödön*-nek. A sövényfonással való kútakna-bélelés is valamikor bizonyosan jobban el volt terjedve, mint most. Most csak Aranyosszékről van erre vonatkozó adatunk (JANKÓ I. Torda, 95), valamint Alsófehérmegyéből (LÁZÁR i. m., 487). Békésmegyében a kutat csak egynehány egymásra tett feneketlen hordóval rakják ki. (Népr. Ért. XII, 134).

Az akna nyílását rendesen korlát szokta körülvenni, amely arra szolgál, hogy az embert, állatot megóvja a kútba való eséstől. Ez valószínűleg nem nagyon régi része a kútnak, s mai általános elterjedését, azt hiszem, főleg a hatóságok beavatkozásának köszönhetjük. Göcsejben különben még ma is vannak korlát nélküli kutak, ott ugyanis néha egészen befedik a kút nyílását vastag deszkával vagy tölgyfapallókkal és csak

a közepén hagynak meg akkora négyszögű nyílást, amelybe a vödör lejárhat. (Malonyai, IV, 284).

A kútkorlát vidékenként más-más anyagból szokott készülni s a neve is változik országrészenként. *Káva*, *gáva*, *kámva*, *kánva* a neve főleg Dunántúlon, Szegeden, Szatmármegyében (MTsz.), Gyergyóban (Nyr. XXXIV, 83), *kútkáva*, a Bakonyalján (Nyelv. Füzet. 34:61), Szalontán (Nyr. XLII, 360). *Kámvának* mondja már B. Szabó Dávid szótára 1792-ben, de a *kávás-kút* az Oklevélszótár már 1235—70-ből közli. Az Alföldön, Szatmármegyében és Segesváron *gárd*-nak (MTsz.), Szatmármegyében, a Székelyföldön (MTsz.), Borsodmegyében (MNY. IV, 180), Szilágyságban (u. o. IV, 383), Biharm. (u. o. X, 334), *gárgya*-nak nevezik. *Kút-gárgya* Szatmármegyében és a Székelyföldön (MTsz.), Debrecenben (Népr. Ért. XIII, 188); *kút-gárgyája* Zilahon és Gyergyóban (MTsz.); *kút-gárdolás* Csíkmegyében (MTsz.); *gárgyina* Szolnok-Dobokamegyében (MNY. IV, 383). (*Gárdus* a kútdalakkal összetartó fakapocs neve Biharmegyében, Ny. F. 29:30). *Rovás* Bácsmegyében (MNY. IX, 237), Hevesmegyében a kút bélésfáját hívják így (MTsz.); *kútrovás* Érsekújváron, Félegyházán, Gömörmegyében és a Palócságban (MTsz.), Hódmezővásárhelyen (saját jegyz.), Hajdumegyében (Nyr. XXXVII, 375). Vas megyében *összerovatolni* szokták a kútkávát (MTsz.). *Köblözet* vagy *faküjü* (MTsz.) vagy *kút-köböl* (Nyr. XXXV, 41) a Székelyföldön.¹

Hogy miből készül ez a sokféle nevű kútkorlát, azt részben már a különféle nevek is elárulják. A *káva* szó eredetét úgylátszik még nem ismerik a magyar nyelvészek, de a *gárd* (> *gárgya*) szóról kiderítették, hogy albán eredetű, de hozánk oláh közvetítéssel került (Nyr. XXII, 491, XLVI, 183), s hogy eredetileg 'sövény' a jelentése. Ez tehát olyan kútkorlát, amely vesszőfonásból készült. Ma már nem mindig és nem mindenütt vesszőfonásos a *gárd* vagy *gárgya*, mert ez a név átment idővel más anyagból készült kútkorlátra is, mindenestre azonban azt mutatja, hogy valamikor általános volt a vesszőfonás kútkávák készítésénél. A vesszőfonás természeténél fogva a kútkáva eleinte bizonyosan kerek, kosáralakú volt, aminek

¹ V. ö. *Köbölkút* (falunév).

nyomát talán a Tájszótárnak az a vasmegyei adata őrizte meg, amely szerint a káva, kútkáva, koszorú-forma kerítés a kuta-
kon. A *rovás* gerendákból, pallókból összerótt kútkorlátot jelent, olyant, mint az összerótt boronafalú faházon, mikor a gerendavégek egymásra vannak róva. Ugyanemiatt nevezik Bácsmegyé-
ten a kútnak a falának deszkázatát is *rovásnak*, de ott már elhomályosult a szónak a *ró* igéből való származása s ezért a *rovás* már téglából rakott kútbélést is jelenthet (MNy. IX, 237). A székely *kút-köböl* v. *köblözet* és *faküjü* elnevezések csak u. m. asszimilációs jelentésváltozások eredményei; a két tárgy némi hasonlósága miatt a kútkorlátra is alkalmazták a *köböl* és a 'törő zúzó készülék (köles-, mák-, lenmag-, tökmag-, kendentörő)' jelentésű *kölyü* (MTsz.) nevét. Ujabban deszkából készítik a kútkorlátot, olyan vidéken pedig, ahol sok a kő, ott termésköböl (nyersen összerakva vagy falazva) vagy pedig téglából. Ma már mindig négyszög alakú s körülbelül 1 m. magasságú, de régebben alacsonyabb volt.

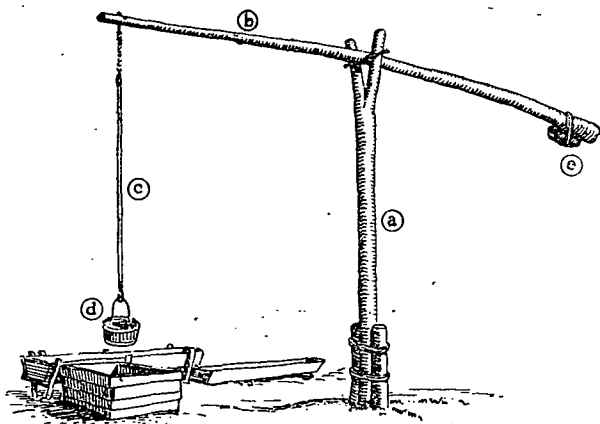
Második főrésze az ásott kútnak a vízemelő szerkezete. Ez sokféle lehet, valamennyi között azonban kétségtelenül legjellemzőbb a magyar vidékre és nekünk legkedvesebb az, amelyet most részletesen ismertetni akarunk, a *gemes-kút*.

Ha a gémes kút kint a közlegelőn van, akkor *gulyakút* a neve a Nagykúnságban (Népr. Ért. IX, 17) és Szalontán (Nyr. XLIV, 406). Bár a közmondás azt tartja, hogy egy kútba elég egy ostorfa, mégis van olyan gulyakút, amelybe két vagy három rúd és ugyanannyi veder jár. Közismert a Hortobágy hármas gémeskútja. A régi világban, mikor még az alföldi állattenyésztés virágjában volt s nagy állattömegek vándoroltak a pusztákon és nagy csordákat hajtottak az országutakon, nagy és fontos jelentősége volt az ilyen magányos gémeskútnak. Egy kis túlzással az ázsiai puszták oázisának kútjához lehetne hasonlítani, jelentőség tekintetében. Régi írott emlékeinkben gyakran találkozunk a *kút-bírákkal*, akik a vándorló pásztornéptől az úgynevezett *gempénzt* szedték s örködtek, nehogy a kutak körül háborúság támadjon. (Takáts Sándor, A régi Magyarország jókedve, 39.)

Feltűnő, hogy a *gemes-kút* elnevezés nem fordul elő régi nyelvemlékeinkben, csak Páriz Pápai 1767. évi szótára említi először. Ellenben a XVI. sz. elejétől kezdve ismeretes a *kan-*

kalék és *kankalékos kút* (Okl. Sz.: 1519, NySz.: 1594), olyan kút neve gyanánt, amilyent ma gémeskútnak hívunk. Ma is *kankalékos-kút* a neve Pápa vidékén (Nyr. XXXV, 434, NyF. 17:31), és Tatán (Nyr. XLIII, 311) Baranyamegyében (MTsz.), Göcsejben (Népr. Ért. VI, 7) és Nagykanizsán (NyF. 48:33).

*Csigás-kút*nak nevezik Zalamegyében (MNy. IV, 482), *csiganyilas-kút*nak a Dráván túli régi magyar nyelvszigeten (Népr. Ért. XII, 248). *Ágas-kút* és *ostoros-kút* a Székelyföldön (Malonyai, A magyar nép művészete, II, 98) és nagyon érdekes a dévai csángók gémes kútjának a neve: *Komponás-kút* (Népr. Ért. IV, 221). A *kompona* tudvalevőleg mérleget jelent a Székelyföldön (MTsz.).



A gémeskút vízemelő szerkezete, *kútszere*, mint Maros-Tordamegyében mondják (Nyr. XXXIII, 294), csakugyan olyan, mint egy nagy kompona, nagy karos-mérleg, melynek egyik végén a veder, a másikon ellensúlyként a kolonc lóg. Technikai szempontból a gémeskút szerkezete olyan egyszerű és annyira megfelelő, hogy évszázadok óta változatlan maradt. Más kútszerkezetek fölött az az előnye, hogy gyorsan és kevés erővel lehet vele a vizet méríteni, de hátránya az, hogy nagy helyet foglal el. Szerkezete (l. az ábrát) a kétkarú emeltyű gépének elvén alapul. A kútkorláttól 2—3—4 m. távolságban áll egy magas függőleges faoszlop (a), melynek felső, villaalakú végén keresztül szúrt vasrúd körül egy hosszú gerendaféle forog (b), a mérleg két karjához hasonló helyzetben. Ennek a keresztben fekvő gerendának, amely rendesen valami vékonyabb egyenes

fatörzsből kerül ki, vastagabb és a kúttól elfordult végére legtöbbször valami egyensúlyféle (e) van erősítve, másik, a kút nyílása felé eső végén pedig a kútaknába lejáró hosszú vékony pózna (c) lóg, ennek alsó végére van a vízemelő veder (d) erősítve.

A szerkezetet tartó oszlop mély kutaknál messzebb, kevésbé mély kutaknál közelebb áll a kútaknához, mert a mély kútakna hosszabb, a kisebb mélységű pedig rövidebb forgógerendát kíván. Ez az oszlop sokszor valami alkalmas fának nyers törzse, amelyről csak a kérget tisztítják le s a felesleges kisebb ágakat vágják le. Ha nem élő fatörzset, hanem ágas oszlopot használnak e célra, akkor ennek alsó vastag és többnyire bunkósra hagyott végét jó mélyen leássák a földbe, s ott kellőképpen megerősítik. Ez vagy úgy történik, hogy nagy kövekkel körül-rakják, vagy ahol kő nincsen, ott földből készítenek egy kis dombfélét az oszlop lába körül, a földet pedig kis vesszőfonásos kerítéssel veszik körül. Ha az oszlop alsó vége idővel elkorhad, akkor a kapu- és kerítésoszlopoknál alkalmazott módszer szerint megpótolják, megtoldják egy újabb darab fával, u. n. pótláttal, vagy két rövidebb új oszlop közé fogják az ágast. Gyakran két vagy három oldalról támasztó karókkal is megtámogatják s úgy óvják az eldüléstől. Érthető ez a nagy gond, amellyel az oszlop szilárdságát biztosítják, mert hiszen a felső kar örökös mozgatása miatt igen nagy és állandó rángatásnak van kitéve. Vannak vidékek, ahol nem elégszenek meg a nyers fatörzs dísztelen alakjával, sőt vannak községek, ahol a kúttulajdonosok vetekednek egymással, hogy kinek díszesebb a kútja. Az oszlopot ilyenkor négyszegletesre faragják s felső vége nem a szokott egyszerű villaalakot mutatja, hanem négyszegletes nyílást fűrészelnék belé a forgó gerenda részére. Ilyen díszesebb kútoszlopok például a Rábaközben (Népr. Ért. XII, 160) és az ungmegyei Tiszaháton (u. o. XI, 195) divatosak. Rovásos dísz, rozetta, kerék, betű, évszám fordul elő ezeknek díszítésében s az oszlop csúcsát gomb, mákfaj, tulipán vagy más virágfélére emlékeztető alakra faragják meg. A gémes kútnak ezt a főoszlopát legtöbbször *ágasnak*, *ágosnak*, *kútágasnak* nevezik. Nevét, éppen úgy, mint a szelementartó ágas oszlop is, az alakjáról kapta. Erről az ágasról szól az ismert népdal:

Kútágásra szállott a sas,
Többet rózsám ne csalogass.

Baranyában és Szlavóniában *csiga-ágas* (MTsz., Népr. Ért. XII, 248), Máramarosban *villa* a neve (Nyr. XLI, 291).

Az oszlop felső két ága vízszintes irányban át van fúrva s a lyukakon keresztül egy rövidebb vasrúd van keresztül dugva, ez a forgó-gerenda (a mérlegkar) tengelye. *Cibak*nak nevezik ezt Szegeden (MTsz.), Hódmezővásárhelyen *vánkos*nak (saját jegyz.).

A forgógerenda (b) természetesen vékonyabb és könnyebb az ágasoszlopnál, de rendszeren sokkal hosszabb. Ez a gerenda, útszéli vagy pusztai kutaknál rendszeren síma, nyers, de egyenes fatörzs, ellenben bent a faluban, és főleg az olyan vidéken, ahol a kutat díszíteni szeretik, gondosan négyszegletesre faragott és gyakran faragással díszített egyenes gerenda. Egyensúlyközpontja táján át van fúrva s ezen a lyukon megy keresztül a fent említett kis vas-tengely, amely körül a gerenda fordul, amikor a vedret fel-le húzzák. Ott, ahol a kutak aknája a rendesnél mélyebb, s nem találnak elég hosszú egy darabból való fát a forgógerendához, ott két egymáshoz erősített darabból készítik. A kútnak ezt a le-fel járó mérlegkarhoz hasonló forgógerendáját általában *gém*-nek nevezik s erről a részről kapta a nevét a *gemes-kút*. Mint fennebb említettem, a *gém* szónak, „kút forgó-gerendája” értelmezése csak 1767 óta ismeretes. PÁRIZ PÁPAI szótárának 1708. évi kiadása pl. még nem ismeri. Az Oklevélszótárnak egy 1637-ből való adata szerint: „Mely hidon találtunk egy *le vono gémet* lanczaual egygyütt”. BARÓTI SZABÓ DÁVID 1792. évi szótára szerint „*gém*: madár neve; v. sarampó. Kapu-, *kút-gém*”. Volt tehát² valamikor *hidgém* és *kapügém* is, ezek azonban ma már ismeretlenek. Ma ezeket sorompónak nevezzük. B. Sz. D. *sarampó* alatt azt mondja, hogy „emeltsős híd, v. kapu, *gém*; le- s fel-vonó gyakás (gyakás) gerenda. Le-vonni a’ *gém*et, sarampót”. Úgy látszik tehát, hogy először a sorompót hívták *gém*nek, s csak később vitték át ezt az elnevezést a kút hasonló mozgású gerendájára is. A híd- és kapusorompóról idővel elmaradt a *gém* név, mert kiszorította a sorompó elnevezés, ellenben a kútnál megmaradt

² V. ö. *gólya* (= szalmaemelő).

mai napig, sőt talán kiszorított valami más, régibb elnevezést. Mind a sorompót, mind a gémeskút forgógerendáját nyilván a hasonlóság alapján nevezték el *gém*nek. Hisz nemcsak alakjuk, hanem jellemző elülső részükkel, hol magasra felmeredő, hol meg a föld felé kényszerített mozgásuk is hasonlít a hosszúlábú, hosszúnyakú gémnek hol kiegyenesedve fürkésző, hol lehajolva eleségkereső mozgásához. Érdekes, hogy Portugáliában többek között *cegonha*, *cigonya*, tehát 'gólya' a neve ennek a kútnak. (Wörter u. Sachen, X, 99). De ennek a névátvitelnek természetesen olyan korban kellett történnie, mikor a gém nálunk még közismert madár volt.

A *gémeskút* elnevezésnél úgylátszik sokkal régibb e kútnak *kankalékos* vagy *kankarékos kút* neve. Már CALEPINUS 1585-ből való szótárában találjuk a *kankarik fa* (lat. tollenen), *kankarig* (lat. telo) elnevezéseket, és PP. (1708) *kankarik* emelő fája: tollenen, Brunnenschwengel. Az Oklevélszótár pedig már 1519-ből közli a *kankalék*: Schöpfeimer, Brunnenschwengel adatot. Ma is a *kankalék* elnevezés a nép nyelvében szinte jobban el van terjedve, mint a *gém*. A Magyar Tájszótár sok alakváltozatban ismeri az ország különböző részeiből, legfőképpen a Duna bal-partjáról és Dunántúlról. Ezen elnevezés eredetéről alább lesz szó.

Más, szintén régi névvel nevezik a forgó-gerendát a baranyamegyei Ormányságban és Göcsejben; ott t. i. *csiga* a neve s azért *csigás-kút*nak mondják a gémeskutat (MTsz.). A szomszédos Szlavóniában *csiga nyíl* (Népr. Ért. XII, 248). Kemenesalján *mény* (*míny*)-nek nevezik (NyF. 3:21), a dévai csángók pedig, mint már fennebb említettem, a mérleg karjához való hasonlósága miatt *komponá*-nak mondják (Népr. Ért. VI, 221). *Sujtó*-nak hívják a Csallóközben és Pozsonymegyében (MTsz.), és *kútsujtó*-nak a győrmegyei Szigetközben és Pozsonymegyében (MTsz., NyF. 38:28). *Kútostor* a neve Kecskeméten és a Csallóközben (MTsz.). Az utóbbi elnevezések körül azonban némi bizonytalanság van, itt alighanem összecserélték az egyes részek neveit forrásaink pontatlan feljegyzői.

A forgó-gerenda vékonyabb végéről, amely nyugvó állapotában magasan áll a kútnakna fölött, egy darabka vasláncra akasztva, lóg le egy hosszú vékony rúd. Nagy és igen mély kútnál mozgó láncszemek segítségével két rúd van egymáshoz

kapcsolva. A rúd alsó végére vasból való kampó vagy horog van erősítve, ez a vödör tartására szolgál. Ezt a lelógó vékony vedertartó rudat különféle nevekkal illetik. *Ostor* a neve Pápa vidékén (NyF. 17:31), *ostorfa* Szegeden és Tolnamegyében (MTsz.), *kútostor* Békésben (Népr. Ért. XII, 134), *sudár* a Balaton mellékén, Baranya-, Somogy- és Vas megyében (MTsz.), valamint Zalamegyében (MNY. IV, 482), *sudárfa* Fehér- és Somogy megyében (MTsz.), *sudárléc* Csallóközben (MTsz.), *kút-sudár* Dunántúl (MTsz.) és Bakonyalján (NyF. 34:61), *horogfa* Komárom megyében (MNY. IV, 430), *horog* Szlavóniában (Népr. Ért. XII, 221, 248), *pózna* Göcsejben (Népr. Ért. VI, 7) és *ká-nyos-fa* Baranyamegyében (MTsz.), Dunántúlon *kútnyila* (MTsz.), Somogy megyében *csórak* (Nyr. XLIII, 45). Az eddig felsorolt nevek (talán az utolsó kivételével) elég találóak, vannak azonban vidékek, ahol, mint fennebb a forgó-gerendák *sujtó* és *kútostor* neveinél is láttuk, nyilvánvalóan elcserélődtek az elnevezések. Így például Déván *gémnek* mondják a vedertartó rudat (Népr. Ért. IV, 221), és Pápa vidékén *kútgémnek* (NyF. 17:31). Igen sok helyen (Bars m., Erdővidék, Csallóköz, Érsekújvár, Komáromm., Marcall mell., Mármaros-, Nyitra-, Pozsony-, Somogy-, Szatmárm., valamint Pápa vidékén és Tatán; MTsz., NyF. 17:31, Nyr. XLII, 311) *kankalék*-nak vagy *kankaréknak* is hívják ezt a rudat, ami szintén csak pontatlanság, mert ez a szó eredetileg nyilván csak azt a vaskampót jelentette, amely a vedertartó rúd alsó végén van, amelyre rá akasztják a vedret.

Ennek a vedertartó vaskampónak is különféle neve van. Bakonyalján (NyF. 34:61) és Pápa vidékén (NyF. 17:31) *köpű* és *kallantyú* (Nyr. XXXV, 434), Szlavóniában *vidörfogó* (Népr. Ért. XII, 248). Legtöbb helyen azonban *kankaék* (Balaton mell., Somogym.), *kankalik* (Komáromm.), *kútkankarék* (Nagykún-ság), *kankarik* (Mezőtúr), sőt *hangarék* (Szatmárm.) a neve (MTsz.). Mivel *kankarék* (> *kankalék* stb.) nyilván a *kunkorodik* ige tövének főnévi származéka, azért tulajdonképpen, eredeti jelentésének ezt a 'kampó' jelentést kell tartanunk. De az idők folyamán átvitték ezt a szót több más, a kampóval kapcsolatban levő tárgy jelölésére is. Pusztai kutakon néha valami kulcsféle vaskapoccsal szokták lezárni a kútostor kampóját, nehogy valaki elvigye a vedret. Ennek következtében a zala-

megyei Tapolcán *kankalék* az „amivê a csigás kútná a vödört le zárgyák, hogy a sudárról le ne essen“ (MNy. IV, 482).³ A kampó továbbá a kútostor alsó végéhez van erősítve. Ennél fogva, mint fennebb láttuk, sok helyen a kútostort is *kankalék*-nak nevezik. (Ehhez való hasonlósága miatt aztán Göcsejben ezt is jelentheti: *h o r g a s f a*, melyet a szénahordó szekér oldalának hátulsó zápjához kötnek, hogy a rudazó kötelet rudaláskor behúzhassák s a szénát erősebben összeszoríthassák“. MTsz.). A kútostor a forgógerendával van kapcsolatban, tehát (l. fennebb) a *kankalék* szó ezt is jelentheti. Sőt, mint alább látni fogjuk, néhol még tovább a kútkölönc megjelölésére is átvitték!

A kútostor kampóján függő vízmerítő *veder* rendszeren fából készül s két-három vasabroncs tartja össze. Félkör alakú vasból való kengyel a fogója, amelynél fogva rá van akasztva a rúd kampójára. Olyan helyen, ahol a kút közhasználatra van, országút mentén vagy a falu utcájában, ott a *veder* nyílása vasabroncs-pántokkal be van rácsozva, hogy ne lehessen belőle itatni az állatokat. A fából való vödör azonban kezd kimenni a divatból, talán mert nehéz és drága. Újabban vasbádogból való vedreket alkalmaznak a gémes kútra is. Pusztai gémeskúton leg többnyire egyáltalában nincs *veder*, mert ott a pásztorok és a szekéren járó utasok magukkal hozzák a vedret vagy cserépkorsót, amivel a vizet merítik.

A merítő gerenda másik, vastagabb és súlyosabb végére rendszeren valami súly-félét akasztanak vagy erősítenek, hogy a vízzel teli *vederrel* egyensúlyt tartson. Gyakran csak a fátörzsnek meghagyott gyökértuskója szolgálja ezt a célt; s ezt néha — hogy nehezebb legyen — még sárral is betapasztják (Népr. Ért. IX, 17). Máskor nagy darab követ, néhány téglát vagy egy megfelelő vasdarabot kötöznek rá nehezéknek. A gerendának ezt a vastagabb és súlyosabb végét *gém-farának* mondják Bács megyében (MNy. IX, 237), vagy *kút-farkának* Debrecenben (Népr. Ért. XIII, 189). A rákötözött nehezéknek leggyakoribb neve a *kolonc* vagy *kölönc* (*kölöngy*, *gölöngy*,

³ A *primula* régebbi botanikai latin neve *clavis S. Petri*, *clavis coeli*, németül *Schlüsselblume*, s egyik magyar népies neve *kulcsvirág* (Nyr. VII, 261). Ennek alapján azt hiszem, hogy ma közhasználatú *kankalin* neve sem egyéb, mint a fennebbi 'kulcs' jelentésű *kankarék* > *kankalék* szónak egyik alakváltozata.

különc MTsz., NyF. 17:31, 34:61, MNy. VI, 95, Nyr. XLII, 357). Arany János Toldijának második énekében:

Nagy kolonc köszönget a kút méla gemén.

A Palaton mellékén, Zalamegyében és a Székelyföldön *cölönk* (MTsz.), a Balaton mellékén még *cölömp* (MTsz.), Pápa vidékén *huzlaló* (NyF. 17:31), a Székelyföldön még másként *terü* (MTsz.), Háromszékmegyében *bot* (Nyr. XXXIV, 103), a Csallóközben (MTsz.), és Komárommegyében (MNy. IV, 482) *kankalék*. Látnivaló, hogy a kankalék még erre az eredeti helyétől legtávolabb eső kútrészletre is rátapadt.

A gémes kút kiegészítő része, és ott, ahol állat van a háznál, elmaradhatatlan mellőle az *itató-vályú*. Rendesen egy darab kivájt fatörzsből készül, vagy vastag deszkákból, fapallókból róják össze. A vályú hosszúsága különböző, s ha sok a megitatni való állat, akkor kétfő vagy több is van belőle a kút mellett. Ilyenkor az első vályú kb. 1 m. magasan áll a földbe vert cölöpökön vagy fatuskókon (hegyes vidéken nagy kődarabokon), s a második vályú az elsőnek a végén, és valamivel mélyebben fekszik, mert a víz az első vályúból folyik a lentebb fekvő másodikba. Hódmezővásárhelyen a felsőt *lővályúnak*, az alsót, amely a földön fekszik, *disznóvályúnak* nevezik.

A Nagykúnságban és Békésmegyében, valamint Debrecenben egy nagyobb hordót állítanak a kút mellé az udvarba s az mindig vízzel van megtöltve. Ez az u. n. *kapitányvíz* (Népr. Ért. IX, 17, XII, 134, Nyr. XLIV, 124, MNy. XV, 98, XVI, 35, Zelizy: Debrecen leírása, 33). Ezt tűzbiztonsági okokból a hatóság (az egykori *utca kapitány*) rendelte el s innen a neve. (Takáts S.: A magyar mult tarlójáról, 109.).

Végül felemlítendő még egy érdekes szokás Túrkevéről. Mikor jelt akarnak adni a tanyából a kint dolgozóknak, hogy induljanak befelé, mert pl. kész az ebéd, akkor a kútgém hegyére erősítenek egy zsákot vagy valami rongydarabot s azt a gémmel felereszti a magasba. E jelnek *cuca* a neve (Nyr. XLIV, 453). Hódmezővásárhelyen pedig a kútgémnek ugyané helyére, illetve az ostorfa felső végére tüskés akácgalyat kötöznek, hogy a galamb rá ne szálljon s bele ne piszkoljon a kútba.

Cs. Sebestyén Károly.

Kócipór.

SZINNYEI Magyar Tájszótára Csaplár Benedek értesítése alapján Szegedről is közli a 'semmirevaló, haszontalan ember' jelentésű *kócipór* tájszót, de más forrásokból hazánk nyugati végéről, Vas megyéből, és keleti végéről, a Székelyföldről is közli. Ez a körülmény, valamint a NySz.-ban és CzF.-ban található adatok, és az, hogy népiesebb nyelvű írók műveiben is már többször találkoztam vele, mind azt mutatja, hogy ha talán ma már nem is, de a múltban országszerte el lehetett terjedve a nép körében. Alakváltozatai: *kócipór*, *kócipor*, *kocipór*, *kocipor*, *kócifer*, *kocifer* (NySz., MTsz.). És kétségtelenül idetartozik a félégyházi *kucóporos* származék is, melyet MÓRA FERENC-nek egyik nemrégiben megjelent tárcájából jegyeztem ki magamnak: „Tudja azt mifelénk mindön *kucóporos* gyerök”. (Ott ugyan *kuciporos* olvasható, de ez a szerző szíves közlése szerint csak sajtóhiba).

Eredetéről eddig tudtommal három magyarázat merült fel. Az első DUGONICSÉ. Etelkájának egyik terjedelmes jegyzetében ugyanis, miután előbb Báró Herberstein Zsigmond ismeri adatát idézve *kocsi* szavunkat — egész nyelvészeti irodalmunkban elsőként — helyesen a Komárom m.-i *Kocs* falu (Herbersteinnál *Cotzi*-nak írott) nevével hozta kapcsolatba, így folytatja: „azon időtől fogva fen forog köz-mondásban a' Magyaroknál a' *Kóczi-por*; midőn valami alkalmatlan dolgot jelenteni akarunk. Tudni illik: azon *Pornak* kellemetlenségét értették Eleink, melly *Kóczi-falu* mellett tapasztaltatott, midőn az ott csinált Székerek el-vitettenek”. (1. kiadás, 245. l.) Ezt a magyarázó kísérletet ma már persze nem kell megbírálnunk. De annál inkább CZUCZOR—FOGARASIÉÉ és SIMONYIÉÉ. CzF.-ék szerint ugyanis (ugyanígy R. PRIKKEL MARIÁN: MNy. III, 344) egy állítólagos német *kotzenbauer*, SIMONYI (Nyr. XL, 271) szerint pedig egy állítólagos olasz *kazi-pori* átalakítása volna. Én azonban e magyarázatok egyikét sem tartom elfogadhatónak. Még ha ezen állítólagos etymonokat hitelesen ki lehetne is mutatni: alakhi nehézségek is felmerülnek e származtatásokkal kapcsolatban, de ennél is nagyobb nehézsége elfogadásuknak az a körülmény, hogy nem kis vidéken, hanem a magyar nyelvterületnek igen nagy részén élő tájszó. Ha ugyanis akár egy

német *kotzenbauer*, akár egy olasz *kazi-pori* átvétele volna, akkor csak a magasabb társadalmi osztályok beszédének utánzásaképpen terjedhetett volna el olyan nagy vidékek népnyelvében. Márpedig ez a szó úgylátszik a multban is mindig csak népnyelvi szó volt. Eredetét ezért nézetem szerint nem kereshetjük idegenben, hanem csakis a magyar nép körében.

Itt keresve eredetét, először is valószínűnek mondhatjuk, hogy összetett szó, melynek utótagja vagy a *pór* vagy a *por* főnév. De melyik e kettő közül?

Nem valószínű, hogy egyszerű emberek, földművesek valaha is *pór*-nak szidalmazták volna egymást és a MÓRától gyermekkori emlékei alapján használt félegyházi *kucóporos gyerök* kifejezés is aligha volna érthető a 'paraszt' jelentésű *pór* alapján. Ellenben *szemét*-nek, *söpredék*-nek ma is szidják egymást az emberek, tehát éppen nem lehetetlen, hogy valamikor *por*-nak is szidták egymást. Azt hiszem tehát, hogy e szó utótagjában a 'pulvis, staub' jelentésű *por* szó rejlik (amint ezt már DUGONICS is így vélte) s hogy csak az összetétel eredeti értelmének elhomályosodása után értelmesítették ezt egyesek — *pór*-rá.

De miféle *por* lehetett a *kóci*, *koci* vagy (a félegyházi *kucóporos* származékból kitetsző) *kucó por*? — *Kóc*-nak, *kendérkóc*-nak a pora? Hogy kócnak, csepűnek, szösznek pora volna, arról sohasem hallottam vagy olvastam. Annak hulladékja, szemetje van, de nem pora. És különben is a (szláv *klci* > magy. **kolc* >) *kóc* szó alapján lehetetlen volna megértenünk a *koci* rövid *o* és a *kucó* rövid *u* hangját. De mind a jelentéstani, mind a hangtani nehézségek rögtön elhárulnak, ha ezen rejtélyes összetétel előtagját nem a *kóc* szóval azonosítjuk, hanem a 'kuckó, zug, szugoly, sut, kemence mögé' jelentésű *kucik* tájszónak régi és mai *kócik* változatával (MTsz.) és az ugyane jelentésű alföldi *kucó* tájszóval (u. ott).

A szidalmazó *kócipór* szónak tehát nézetem szerint az az eredete, hogy a megvetett embert valamikor **kocikpor*-nak szidták, amivel olyan értéktelennek, haszontalannak akarták őt mondani, mint amilyen a kemence körül, a sutban összegyülemelő por. (Az észjárásra vö. *szemét*, *söpredék*!) Megerősíti ezt a magyarázatot MÓRA FERENCnek az a szíves közlése, hogy a kis (1—3 éves) gyereket azért mondják Félegyházán enyhe

lebecsüléssel *kucóporos gyөрөк*-nek, mert, különösen télen, a napnak legnagyobb részén a kemence körül játszadozva, rendszeren tele van a meztelen feneke, keze, lába, arca a *kucó* (ott t. i. így hívják a *kucik*-ot) porával. És ugyancsak a *kucik*-kal van kapcsolatban még a *kuszi-pajtás* elnevezés is. T. i. ez is valószínűleg **kuszik-pajtás* volt eredetileg (a **kuszik* alak sz hangjáról l. alább), és olyan embert jelenthetett eredetileg, akivel valaki már kis gyөрөк korában, mikor még a *kucik*-ban játszadoztak, jó pajtás volt.

A **kocikpor* > *kocipor* (és **kuszikpajtás* > *kuszipajtás*) változás nem mondható feltűnőnek, mert hiszen régi tapasztalatuk a nyelvészeknek, hogy valamely szó összetett voltának elhomályosodását legtöbb esetben követni szokta a szó eredeti hangsorának nagymértékű romlása vagy megváltozása. Ebben az esetben pl. a már meg nem értett szidalomszónak **kocikpor* (s éppen így a **kuszikpajtás*) hangsorából egyfelől kiesett a szóbelsei *k* (sőt a Székelyföldön már *kocifer*-re is romlott a hangsor), másfelől pedig értelmesítés céljából megnőült az egyik vidéken a *kóc* hatása alatt az első *o*, a másik vidéken pedig a *pór* hatása alatt a második *o*, és *kócipor* ~ *kocipór*-ból itt-ott végül még *kócipór* is lett. (És ugyanilyen értelmesítés az is, hogy a régibb *kuszipajtás*-ból újabban *puszipajtás* lett).

A csángó Hétfaluból a székelyek gúnyneveként közölt *kóci* tájszó (MTsz.) nyilván nem egyéb, mint e szidalmazó *kócipor* alakjának rövidítése. Nem lehetetlen, hogy a Bars megyéből közölt 'csicsóka' jelentésű *koci-ripa* (u. ott) előtagja szintén e szó *kocipor* alakjának rövidülése; jelentése tehát 'hitvány, rossz, értéktelen répa' volna. De egészen bizonyos, hogy a zemplénnegyei *kocinka* 'a csűr v. a paja szakaszai mellett a bejárás felől épített alacsonyabb rész, amelybe csépléskor a polyvát, töreket szokták rakni' (u. ott) < **kocikka*, vagyis 'kis kucik, kis zug'. A MÓRA feljegyezte félegyházi *kucóporos gyөрөк* kifejezés pedig teljesen megvilágítja a 'borzas, kócos, fésületlen, kuszált hajú (nőszemély)' jelentésű székely *kóci-Boris* tájszót (u. ott). T. i. ennek sincsen eredetileg semmi köze se a *kóc*-hoz, se semmiféle *Boris*-hoz, hanem alaki és jelentésbeli értelmesítése az értelmetlenné vált (**kucikporos* > **kocikporos* > **kociporos* >) **kóciporos* jelzőnek.

Mivel pedig így ráterelődött a figyelmünk a *kucik* szóra, talán nem lesz fölösleges megemlítenem, hogy ennek is nagyon kétes helyességűnek tartom az eddigi etimológiáját, hogy t. i. a tót *kúfik* átvétele volna (MIKLOSICH: SIEI., SZENTTAMÁSI: Nyr. XXXIV, 26). Ugyanis sem ilyen helyzetű *ty*-nek magyar *c* fejleményére nem tudnék egyetlen más példát idézni, sem azt nem tudnám megmagyarázni, hogy miért van *sz* hangú változata is, miért van és volt hangsúlyos helyzetű hosszú *ú*-ja helyén a magyarban mindig csak rövid *u* > *o* (l. NySz., MTsz.), és miért veszett volna el a szó tövéhez tartozó *ik* vége az összetett *kusz-lik* és *kusz-kuria* tájszavakban (MTsz.). De legkevesebb tudnám megmagyarázni, hogy hogyan terjedhetett volna el ez a szó, ha csakugyan tót jövevény volna, országszerte, holott a magyarság műveltebb társadalmi osztályai nem használják, sőt jobbára nem is ismerik. Mert feltétlenül bizonyos, hogy egy jövevényt csak akkor terjedhet el a nép nyelvében o r s z á g s z e r t e, ha előbb a műveltebb társadalmi osztályokban is megvolt. Vö. pl. a tót eredetű *pálinka*, *pělnka*, *plětyka* szavak esetét.

E nehézségek miatt azt hiszem, hogy szó sem lehet a *kucik* szónak tót eredetéről. Az idetartozó egész szócsaládnak a története szerintem azzal kezdődött, hogy volt egykor egy 'kuckó, zug, szugoly, sut' jelentésű **kusz* szó, amely még ma is megvan a N. *kusz-lik* és *kusz-kuria* összetételek előtagjában, folytatódott pedig azzal, hogy ennek más-más kicsinyítő-be-céző képzőkkel több származéka támadt: 1. **kuszék* > N. *ku-cék* > N. *kucik* > N. *kucik* > N. *kocik*; 2. **kuszó* > N. *kucó*; 3. N. *kuszkó* > *kuckó*; 4. **kuszka* > N. *kucka* 'sátor'; 5. N. *kusza* 'vagina'. (L. mindezeket a MTsz.-ban). Magának a *kusz* alapszónak eredete egyelőre ismeretlen.

Horger Antal.

¹ SIMONYI (Nyr. XLVI, 172) ezt a 'szögletben álló tűzhely' jelentésű tót *kutka*-val veti egybe és a tót *t*, magyar *c* miatt utal a szl. *lo-patka* > m. *lapocka* példájára. De én ez utóbbi származtatást is nagyon kétes helyességűnek tartom. Az egyetlen (szl. *klětkā* >) *kalitka* > *kalicka* eset, amely különben maga is kétséges, mert szl. *klětkā* mellett van cseh *klecka* is) még egyáltalán nem kényszeríthet bennünket arra, hogy a magyar *lapocka* szót ne a *lap* kicsinyítő származékának, hanem *t* > *c*-változással a szl. *lopatka* átvételének tartsuk.

Hátra van még a fekete leves.

le Szokásmondásaink eredetét vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy legtöbbször a háttérben ott rejtőzködik a mindennapi életnek egy-egy vonatkozása. Számos elavult vagy mindmáig élő szólásunk ugyanis olyképen keletkezett, hogy egykori gazdálkodásunk, halászatunk, vadászatunk, iparunk, kereskedelmünk, szórakozásaink, hadakozásunk és egyéb életviszonyaink egyes mozzanatainak nyelvi kifejezéseit több-kevesebb idővel ezelőtt képes értelemben kezdték használni elődeink. Minél általánosabb volt valamely életviszony, és minél mindennapibb volt egyes jelenségeinek szemlélete, annál könnyebben válhatott gyakran használt nyelvi megjelöléseikből szokásmondás.

Vadászattal, halászattal, gazdálkodással, iparral vagy kereskedelemmel, harccal-háborúval sok ember foglalkozott ugyan, de mégsem minden ember. Enni azonban mindenki evett, ha volt mit, mert az étkezés életünk fenntartásának nélkülözhetetlen szükséglete. Nagyon természetes tehát, hogy az ételek elkészítésének, a sokféle konyhai és asztali művelkedeteknek termédek nyelvi emléke van. Számtalan szólásunk is a régi vagy a mai sütés-főzés, étkezés, asztali rendtartás nyelvéből való.

Mindjárt előljáróban megjelentem, hogy a címül írt és bizonyára sok magyar ember szemében nemes, történelmi patinájúnak tetsző jól ismert szólásunkat is konyhai eredetűnek tartom. Továbbá azt is vallom róla, hogy semmi kapcsolata sincsen politikai történelmünk valamelyik eseményével. Akinek történelmi érzületét talán bántja fejtegetéseimnek ez az előre megmondott eredménye, annak ajánlom, ne olvassa tovább ezt a cikket. Ha tehát jelentésemre kedvetlenül fejét rázó szíves olvasóm férfi vagy és talán még pipázol: tölts pipát és szagasd írásomat fidibusszá; ha pedig nő vagy és netalán még nem pipázol: megpróbálhadd rajta frizérozó vasod. Azaz, hogy manapság — kissé változtatva Csokonai tréfás során — inkább önduláló vasat kellene mondanom.

A tárgyul választott szólást nem ismerik régibb szólás-gyűjteményeink (Decsi, Kisviczay) és szótáraink (Molnár A., Páriz Pápai), jöllehet a XVII. század nyelvéből már ki tudjuk mutatni használatát. A szólásainkkal foglalkozó munkák közül

olcsó mondat!

O. K.

tudtommal SZIRMAY ANTALnak szólásmagyarázatokat is tartalmazó könyvében, a *Hungaria in parabolisban* (1804.) fordul elő legkorábban: *Hátra van még a fekete leves!* (40.) Ebben az alakban említi DUGONICS Magyar Példabeszédek és jeles mondások-ja (1820.) is; ott még a következő változatait olvashatjuk: *Oda várnak a' fekete lévre* (I, 26) és *Föl adták a' fekete levest* (I, 29). Valamennyi a *Büntetések* c. fejezetben helyezkedik el; fenyegető, baljóslatú értelmük már ebből is nyilvánvaló. Egyéb változatok: *Jutott neki a fekete leben* (BALLAGINál), *Megitta a fekete levest* (SIRISAKA-Közmondásgyűjteményében), *Fizess, né nevéss, ez a fekete leves* (egy népnyelvi közlésben 'Félegyházáról. Nyr. V, 373). A szatmárnegyei Adorjánban így mondják: *Hátul van még a fekete leves* (Nyr. XLV, 266). Leghasználtabb alakja azonban az, amelyet e dolgozat címében olvashatunk, és amely ERDÉLYI szerint azt jelenti, hogy 'hátra van még a dolog nehezebb, bajosabb része, nagya' (Magy. Közm. 263. l.).

Ezt a szokásmondást szólásmagyarázóink a történelmi eredetű szállóigék közé sorozzák. KÖVÁRI LÁSZLÓ szerint a szó-lásbeli *fekete leves* voltaképen 'fekete kávé', tehát azonos az Oláh Geczi nótájának *kávé leves*-ével, melyet a szenvedélyesen feketekávézó törökök útján ismertünk meg; maga a szó-lás pedig akkor keletkezett, midőn 1541. július 19-én egy török basa a nála ebédelő Majláth István erdélyi vajdát ezzel a máig használatos mondással marasztalva ejtette fogságba, hogy azután a Héttoronynak örökös rabja legyen. (Viseletek és szokások 68). Majláth István török rabsága történelmi valóság ugyan, de az elfogatásnak ilyen körülményeiről (t. i. szó sem volt ott ebédéről), mag a basa állítólagos mondásáról hiteles feljegyzésünk nincsen, és így KÖVÁRI elteszélését a mendemondák közé kell soroznunk. Majláthot különben is nem török főkatoná ejtette fogságba, hanem Péter moldvai vajda. Ennek az asztalánál aligha szolgálhattak fel fekete kávé-t, hiszen akkoriban ez az ital még a szultán udvarában is újdonság lehetett, ennél fogva a vendéglátó oláh házigazda nem hivatkozhatott rá. A kérdésben forgó szó-lásnak és Majláth elfogatásának kapcsolatáról semmit sem tud az egykorú történetíró: VERANCSICS ANTAL, pedig elég bőven mondja el a dolgot. Későbbi történetírók sem említik (vö. TOLNAI: MNy. I, 228—9). De ami a legfeltűnőbb:

nem szól róla a szintén egykorú költő-krónikás TINÓDI SEBES-TYÉN sem, noha történelmi hitelű históriás énekében apróbb mozzanatokra is kiterjeszkedő részletességgel emlékezik meg Majláth szomorú esetéről.

SZIRMAY ANTAL (Hung. in paráb. 40) és az ő nyomán más magyarázók (DUGONICS, ERDÉLYI, CZF., MARGALITS) szerint Ahmed nagyváradí basa mondotta volna először, hogy hátra van még a fekete leves, midőn 1685. október 4-én a nála ebédelő kuruckirályt, a már akkor hanyatló csillagú Thököly Imrét az étkezés végeztével bilincsbe verette, hogy rabul szállíthassa Drinápolyba. SZIRMAY ANTAL a saját előadásának hiteléül hivatkozik egyik őséneke, az állítólag szem- és fültanu Szirmai Andrásnak a följegyzésére. Erről DUGONICS is megemlékezik, sőt részletesebben szól róla, mint a Hung. in parabolis írója, mondván: „Hátra van még a fekete leves. Ennek a közmondásnak szerzetét 1685-dikre vihetjük. Nagy Váradon történt Szirmai Andrásnak jelen létében, ki a történetet így jegyezte fel: „Tököli Imrét minden zenebona nélkül el akarván fogatni, a' Nagy Váradí Passa ötet magához ebédre hivatta, Inassának azt parancsolván: hogy el készítvén köteleket és láncokat akkor fognák meg Tökölit, mikor az asztaltúl föl kelnek. Tököli (a' sülttet meg évén) szabadságot kére az el menetelre. De a' Basa azt mondá: várakoznék egy keveset: mivel hátra lenne még a' fekete leves“. Az pedig a' kávé volt. Ennek meg ivása utánra vala rendelve Tökölinek meg fogattatása. Le fülették osztán ötöt, és Drinápolyba vitték“ (Péld. I, 31).

A kérdés velejét illetőleg egészen mellékes, hogy SZIRMAY ANDRÁS igazán tanuja volt-e Thököly elfogatásának; az sem fontos, hogy ha följegyezte, amit látott-hallott, valóban úgy jegyezte-e fel, ahogyan DUGONICS írja. Fogadjuk el valóságul, hogy a talán magyarul is tudó török nagyúr csakugyan azaz a szólással jelentette meg, mi sors vár szerencsétlen vendégére, hogy hátra van még a fekete leves. Mindennek semmi jelentősége sincsen a szólás eredetére nézve, mert hiszen használatát már a Thököly fogságát megelőző évekből is ki tudjuk mutatni. Négy esztendővel előbb, 1681-ben írja PASKÓ KRISTÓF Konstantinápolyból Csáki Lászlónak: „Jól esett nagyságodnak itt ültében az erdélyi hibás biztatás, reménység, várás, ... de már hogy portáról elment, hátra még nagyságos úr a fekete

leves, ha itt az ügy nem boldogul, bizony nagyságod s mások nem igen szereznek magoknak Erdélyben állandó securitást“ (TMTEOkmt. VIII, 192). De megvan már 1668-ban is, MATKÓ ISTVÁNNak a régi nyelv közkeletű szólásaival fölöttébb bővelkedő Bányászsákányában: „Várj többet, mert bizony *hátra még a fekete leves*“ (102., NySz.).

TÓTH BÉLA — jól tudván az említett magyarázatok gyengeit — Török Bálintnak Buda alatt történt rabul ejtéséhez (1541. augusztus 29.) igyekszik kapcsolni szólásunk eredetét. Nézete szerint II. Szulejmán udvarában már ismeretes volt a fekete kávé (régii magyarul: *fekete leves*), a szultán élt vele magyarországi táborozásakor is, sőt a vendégül látott magyar uraknak is felszolgáltathatta. Ennélfogva ARANY nem követ el anachronizmust, midőn Török Bálint c. szép balladájában azt írja: Hosszú ebéd a török szultáné, / *Hátra van még a fekete kávé*; nekünk pedig — mondja TÓTH BÉLA — jogunk van e szállóigénk [?] eredetét 1541-ben és éppen Török Bálintnak a szultán ebédje után való elfogatásában keresni (Szájruól-szájra 1895¹, 30—33; 1901², 30—33).

Kétségtelen: minden kutatónak joga van hozzá, hogy ott kereskedjék, ahol éppen jónak látja. „Tőle senki e jogát el nem veszi“. Azonban ne csak joggal kutasson, hanem okkal is. Arra pedig véleményem szerint semmi helytálló okunk sincs, hogy a kérdéses szólást történelmi szállóigének tekintsük, mert alkalmasint éppúgy nincsen köze akár Török Bálint elfogatásához, akár máséhoz, mint ahogy pl. a szintén történelmi eredetűnek vélt *lacikonyhá*-nak sincsen köze II. Ulászló nyomorúságos háztartásához (I. Szállóigék, szólásmódok c. könyvemet), vagy ahogy szerintem nincsen köze a *barátfüle* nevű téstának Fráter György barát füléhez (vö. Horger, Magy. szavak tört. 25). Keletkezését tehát nem a politikai történelem terén kell keresnünk, hanem a művelődéstörténetnek, szorosabban véve: házi történelmünknek a mezején. Politikai történelmünk egyik-másik eseményéhez csak szólásfejtőink historizáló hajlandósága igyekezett hozzáfűzni szólásunkat.

Hogy a *Hátra van még a fekete leves* állítólagos szállóige eredete nem függhet össze Török Bálint elfogatásával sem, azt — éppen mint Majláth István esetében — már az a körülmény is kétségtelenné teszi, hogy a szultánnak fekete levest emlegető

marasztalását egykorú vagy közel egykorú történelmi forrásaink nem jegyezték fel. De nem tud róla a Török Bálint esetevel elég bőven foglalkozó későbbi történetírás sem. VERANCSICS, ISTVÁNFY egy szóval sem említi; sőt mi több, a minden pletykán, mendemondán kétkézzel kapó SZERÉMI GYÖRGY sem. Történeti mondáinkban sincsen semmi nyoma.

De hadd idézzek egy különösen figyelemreméltó tanut, akiről irodalomtörténeti közhelyként emlegetik, hogy munkáinak fő jellemvonása a történeti hűség, hogy a históriai tények közé nem vegyít költött részleteket, s hogy e miatt históriás énekei kútfő-értékűek stb. Ez a tanu Török Bálint hűséges szolgálója, TINÓDI SEBESTYÉN. Noha Tinódi két énekében is megemlékezik jó gazdája elfogatásáról, egy szóval sem említi a szultán ebédjét, még kevésbé a befejezésül ígért fekete levest. Ő csak ennyit mond a fogságba ejtés körülményeiről: „Szép szóval úrfiat vivék egy sátorban, / Ott az főbb urakat bocsáták Budában (RMKT. III, 274). Ez jó Terek Bálint marada fogságban, / Rusztán basa tartja az ő sátorában (uo., 275). Mert ő megfogaték és aláviteték, / Minden szép javitul ő megfosztataték“ (uo., 280).

Pedig ha valakinek: neki tudnia kellene a szultán szokásmondássá vált szavairól. Nemcsak azért, mert énekeinek tárgyi igazsága felől jámbor vitézöktől értéközött, kik az dolgokba jelön voltak, hanem mert Bálint úr családja, mellyel Sebestyén deák a végzetes esemény után is még évekig szoros összeköttetésben állott, bizonyára szintén mindent elkövetett, hogy minél pontosabb értesüléseket szerezzen a szívből siratott család fő elfogatásának részleteiről. Mindennek ellenére Tinódi éppúgy nem említi a szólásunk eredetének magyarázatául szolgálható körülményeket Török Bálint rabul ejtése kapcsán, mint ahogy nem szól róluk Majláth István foglyul ejtéséről írtában sem. Még pedig azért nem, mert nem történtek meg. Erre nézve is méltán mondhatja magáról: „Az mi keveset írtam, igazat írtam“. Azt hiszem, Tinódi sokért nem adja vala, ha ez a fekete-leveses csalafintaság valóban megtörténik. Milyen jó alkalom nyílnék számára, hogy újabb oldalról is megmutassa az hitlen hajas terek álmokságát, aki még vendégmarasztó szavával is hálójában el-béejti a benne bízó jámborokat.

Egy másik hű szolga és feltétlen hittelű bizonyosság MARTON-

FALVY IMRE. Emlékirata (1542.) — akárcsak a többi forrás — szintén nem tud semmit a szultáni ebédéről és a szultán állítólagos mondásáról. Pedig Imre deák Török Bálint elfogatásakor a török táborban tartózkodott, mint ura kísézője. A szultán sátorában ugyan nem volt bent, hanem csak a sátor előtt várta ura kijövetelét, persze hiába. Azonban lehetetlen, hogy a fültanu magyar uraktól ne hallott volna valamit a fenyegetően marasztaló kijelentésről; ha az csakugyan megtörtént volna. És az ilyen érdekes hallomást emlékezetül megírni a világért sem mulasztotta volna el.

De talán fölösleges is az egyszeri cigányként még egy sereg olyan tanut törvénybe idéznünk, akik semmit sem tudnak a kérdéses dologról. Elég az, hogy olyan egy sincs, aki tudna róla.

Ámde TÓTH BÉLA feltevésének valószínűsége felől ezeken a nyomós érveken kívül még más bökkenők is gondolkodóba ejthetik a kutatót. A kávé történetével foglalkozó szakmunkák szerint a feketekávézás éppen II. Szulejmán uralkodása idejében (1520—1566) vált szokássá Konstantinápolyban. Higgyük el, hogy 1541-ben már a gyaurl vendégét is fekete kávéval kínálja török vendéglátója Buda alatt. De ha igazán így volt: vajjon étkezés után kínálkoztak vele? Aligha. A-török régen is, most is mindig a szíves fogadás alkalmával kínálja kávéval a vendéget. Ennek több bizonyítékát is idézhetjük régi irodalmunkból.

ZRINYI a költő, aki kétségtelenül nagyon jól ismerte a török szokásokat, a Szigeti Veszedelem III. énekében elmondja, hogy Mehmet basát Siklós alatt meglátogatta a siklósi Szkender bég és meleg kávé mellett agg szót akként kovácsolnak, hogy

Vánkusokra ketten ottan le ülének,

Egymás közt sok dologrul beszélgetének,

Kávét kichin finchánbul hörpögetének,

Osztán azután uachorátis euének. (Akad. kiad. 56.)

Tehát előbb kávéztak és csak azután fogtak a vacsorához, vagyis a *fekete leves* — ha ugyan nevezték így a kávét valaha a régiek — megelőzte az étkezést.

ETÉDI SÓS MÁRTON a mohácsi veszedelmeit megénekli

Magyar Gyászban (1792., másod. kiad. 1813.) így írja le a török vendéglátást:

Azért Solimánhoz Moré ki-küldetett,
Kinek Pirhus Vezér nagy tiszteletet tett,
Szék helyett alája bársonyt terítettett,
Kávét hozatott-fel, pipát-is töltetett. (Másod. kiad. 41).

1526-ban ugyan még valószínűleg nem kávéztak és egészen bizonyosan még nem pipáztak a törökök. Az idézett hely tehát anachronizmus. De azért az író helyes képet ad a török vendéglátásról. Mindössze csak abban téved, hogy korábbi időbe helyezi a későbbi szokásokat.

Azonban ETÉDI SÓS MÁRTONNAI sokkal hitelesebb tanu ZÁGONI MIKES KELEMEN, hiszen bujdosó korában maga is sokszor látogatott török urakat. Nézzük csak, mit mond ő személyes tapasztalatai nyomán a török vendéglátásról: „Bizony nincsen is az a nagyra vágyódásom, hogy valaki magához híjjon, mert ugyan is miért? ott *ád* egy pipa dohányt, *egy fincsa kávét*; azután egy-két szó után a hoszú hallgatás; mikor pedig a füstölőt elő hozzák, már az arra való, hogy el kell vakarodni a háztól“ (TörLev. emlékkiad. 6). „Török urak vannak, — írja a levelek egy másik helyén — de unadalmas dolog törököt látogatni; egyik a, hogy törökül nem tudok, a másik a, hogy ha az ember hozzájok megyen, elsőben: nó ülle [= ülj le], azután egy pipa dohányt *ád*, *egy fincsa kávét*, hatot, vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is el hallgatna“ (uo., 41). Ime, ez adatok szerint is a török mindjárt a látogatás elején szokta a vendéget kávéval kínálni, nem várt vele sokáig, tehát nem is marasztalhatott senkit azzal, hogy ne menjen, mert *hátra van még a fekete leves*. A török vendéglátásnak ezt a szokását különben már CZEGLÉDI ISTVÁN is megemlíti 1670-ben: „Ali passa le-ülteti s mingyárt az ő szokások szerént való vendégséget indít; és *egy egy fincsal cavét* s az után serbetet *hozat*“ (NySz. II, 141).

Hogy az étkezés, sőt még a nagyobb, ünnepélyes étkezések után sem szolgáltak fel kávét török atyáinkfiak, azt szintén MIKES egyik leveléből következtethetjük. Ebben a többi közt az van megírva, hogy 1717. október 28-án „a kajmakán tihája, azaz udvari kapitánya“ ura nevében miként vendégelte meg a

bujdosó magyarokat. MIKES szerint ez alkalommal 70—80 tál különféle ételt hordtak fel nagy sietve asztalukra, de italtól szó sem volt ezen a száraz ebéden. Ha az étkezés végén fekete kávéval itatják meg a vendéget, lehetetlen, hogy MIKES ezt az egyetlen italt nem említi meg — legalább néhány fitymáló szóval. Nagyon valószínű tehát, hogy a Törökországi Levelek idejében a törököknél nem volt szokás ebéd után fekete-kávézni. Még kevésbé lehetett Török Bálint korában. Ennélfogva II. Szulejmán szultán nem mondhatta az ebéd utáni fekete kávéra célozva hogy *hátra van még a fekete leves*.

Az ebédutáni feketekávézás nyugateurópai szokás. A mi uraink a bécsiektől tanulták el, akárcsak a tejeskávé ivását. Ez utóbbinak erdélyi történetére lásd APOR PÉTER Metamorphosisának következő helyét: „Legelsőben is *reggeli kávé*, herbathé, csokolátának hire sem vala; ha valakinek azt monddatd volna: kell-e kávé, talám azt értette volna, hogy állj el melőle . . . Hire sem vala ezeknek a régi időkben“ (Monrók XI, 321). A reggeli kávé Erdélyországba bizonyára az APORTól ostromozott náj módi, vagyis az azon időbeli bécsi szokás követése hozta be és terjesztette el „ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőben bejőve, azoltától fogva . . . már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen és különbnél különféle drága étket nem főz“ (uo. 315). A tejeskávé is közéjük tartozhatott. A fekete kávéról nincs szó a Metamorphosisban. KÖVÁRI szerint a fejedelmek uralkodásának végén a kávé még annyira idegen a kisebbik magyar hazában, hogy a Tholdalaghiak levéltárának egy lakodalmi jegyzéke megemlíti ugyan pár font kávé, de magyarázatul hozzáteszi, hogy német uraimék számára (Viseletek és szokások 68). Az ebédet befejező feketekávézás későbbi keletű, mint a tejeskávé fogyasztása. Első irodalmi nyoma nálunk tudtommal CSOKONAI *Dorottya*jában található; de érdekes: ott még csak a hölgyek élnek vele:

Aszú szőlőt az urak ivának;
A dámák feketén egyet kávézának.
 S asztaltól felkelvén prosit-kivánással,
 Udvaroltak orcza- és kézcsókolással. (Első könyv).

Mindezt tudva: ARANY igenis anachronizmust követ el, midőn II. Szulejmán Buda alatti ebédjét fekete kávéval fejezteti be. De aligha is teszi, ha SZIRMAY munkájában meg DUGONICS és ERDÉLYI szólásgyűjteményében nem olvassa a Thököly elfogatásáról szóló anekdotát. Ezt alkalmazta azután Török Bálint esetére. TÓTH BÉLA szerint a közhiedelem mindig Nagy Szulejmán szultánnak tulajdonította a *hátra van még a fekete leves* szokásmondást. Én viszont azt gondolom, hogy a közhiedelem csak ARANY Török Bálint-ja (1853.) óta hiszi a szólás eredeti összefüggését II. Szulejmán ebédjével. Láttuk; hogy azelőtt még a szólásmagyarázók is másként vélekedtek róla. Hogy a közhiedelem mit gondolt régente ennek a szokásmondásnak az eredetéről, azt nem tudom. Alkalmasint sohasem kereste kapcsolatát a történeti eseményekkel. Nagyon valószínű, hogy SZIRMAY ANTALig senkinek sem jutott eszébe szólásunkat Thököly fogságba eséséhez fűzni, mint ahogy KÖVÁRLIG senki sem fűzte Majláth István foglyul ejtéséhez, ARANYig senki Török Bálint-rabságához. Az iskolában sokat tárgyalt Arany-ballada útján csakhamar ez utóbbival való kapcsolata vált közhiedelemmé.

Amde a tárgyalt szólás eredetét illetőleg nem szabad figyelmen kívül hagynunk még egy fölöttébb fontos körülményt sem.

SZIRMAY, KÖVÁRI, TÓTH BÉLA és követőik mind abból a feltevésből indulnak ki, hogy a kérdéses szólásban előforduló *fekete leves* egészen bizonyosan a. m. 'fekete kávé', és azt hiszik, hogy mert ezt az italt a törökök útján ismertük meg, a *fekete leves*-t emlegető ismert szólásunk is föltétlenül a törökséggel való történelmi kapcsolatunkból sarjadt. Ezért igyekeznek azután a szólás eredetét egy-egy olyan történelmi eseményhez fűzni, amelyben valamely kiváló magyar urat a török éppen ebéd végén fogat el, mikor már — a magyarázók korának szokása szerint — csak a fekete kávé felszolgálása van még hátra.

Igen ám, csak hogy itt egy újabb, nagy bökkenője van a dolognak. Sokkal nagyobb, mint az előbbiek. Azt u. i., hogy a szólásbeli *fekete leves* 'fekete kávé' volna, nem bizonyítja semmi, de semmi. A pörkölt és darált vagy tört kávébab kifőzött levét *kávé*-nak (alakvált. *caffé*, *káfé*, *kaffee* NySz.), *kávé-leves*-

nek, *fekete víz*-nek nevezték rendszerint. A *fekete leves* elnevezés a fentebb elősorolt szokásmondásokon kívül, amelyekben a vele azonos jelentésű *fekete lé*-vel váltakozik, tudtommal még csak ebben az egy, de az eddig közöltekénél régebb példában fordul elő, melyet egy 1584-ben történt kolozsvári boszorkányper jegyzőkönyvéből idézek. És ebben az adatban szintén egyet jelent a *fekete lé*-vel. Ime: „Az anyámtól hallottam ezt, hogy éjjel ez Katalin asszony oda ment, a hol feküdt anyám és *fekete lé* szabásút adott erővel az szájába, kit elnyelt. És szegény anyám elbetegüle és szemébe ezt mondta az szegény anyám és kiáltotta aztán reá: te asszony megadád éjjel esesz [= te ez s ez, a. m. 'te ilyen-olyan'] *ennem* [és nem *innom*] a *fekete levest*, te vesztél engemet“ (KOMÁROMY ANDOR, Magyarország. boszorkányperek Oklt. 49). Azonban nagyon valószínű, hogy a *fekete lé* ~ *fekete leves* sem itt, sem a szólásokban nem fekete kávét jelent, hanem jelenti a régi magyar konyha egyik legismertebb lé-fajtáját, melynek rendszerint *fekete lé* a neve. Ezt természetesen éppúgy nevezték *fekete leves* nek is (l. az imént idézett példát), mint ahogy a régiségben a 'krautsuppe'-nak is hol *káposzta-lé* a neve, hol meg *káposzta-leves*. Ahogy ezenkívül még a *borlé* és *borleves*, *pojlé* és *pojleves*, *nyaklé* és *nyakleves* is teljesen azonos értelműek, éppúgy megegyezik értelelmre nézve a *fekete lé* is a *fekete leves*-sel, és azért helyettesíthetik egymást a fent idézett szólásokban. Fekete kávét azonban egyikük sem jelentett soha, hanem igenis hússal, mivel tálalt fekete színű mártásfélét.

A *fekete lé* hajdanában nagyon gyakran odakerült szakácsaink sültje-főztje mellé. Névadó színét legtöbbször a beletört főtt vértől kapta; elegendő vér hiányában borba áztatott pirított kenyér, néha szitán áttört főtt szilvabél festette meg. Tehenhúst, disznóhúst, különféle baromfit, halat, vadat, rákot, sőt gombát is szoktak vele készíteni (lásd régi szakácskönyveinket). Ez a kedvelt eledel nemcsak fejedelmek, urak és nemesemberek asztalán szerepelt igen sűrű alkalommal, hanem a közrend is szerette. Ezért van, hogy ott találjuk az özvegy országbíróné Csáky Krisztiná nagyúri ebédjének fogásai között: „Gyenge lúdhús is volt, főve, törött *lével*. / Jó fűszerszámosan *malacz*, *feketével* (KÖSZEGRY PÁL: Bercsényi házassága 103); azután a céhek mesterasztalainak vagy egyéb lakomáinak éte-

lei sorában, pl. abban a jeles vendégségben, melyet szerzett a vargamesterség: „Olyan bő volt a fűszár-pécsenye: / Hogy az ebet hagyigálták véle; / *Torkig jártak a fekete lében* (THALY, VÉ. II, 151); vagy *Rontó Pál* keresztelőjének konyhájában, ahol: „Egy pár *hizlalt rétze főtt fekete lében*“ (1807-i kiad 8). Hajdani nagy népszerűségének és megbecsült voltának szólásbeli emlékei az *Úgy reá tartya magát, mint fekete lév az asztal közepén* (DUG. II, 56) és *Rátartja magát, mint a fekete lé az asztalán* (ERD. 264). Egy XVII. századi énekben a jó sors; az úri élet jelképe a fekete lében való duskálkodás: „Az ki igazat szól, betörik a feje, / De ki hazudni tud: ül az asztalfére, / *Könyekig jár a keze a fekete lébe*“ (THALY, VÉ. II, 81).

De akármilyen finom lé volt is a *fekete lé ~ fekete leves*, és bármennyire szerették is őseink, azért csakúgy lehettek vele, mint a többi léfélével: kevesebbre becsülték a húsánál. Sokan tarthatták magukra nézve szoros asztali törvényül, hogy: *Egyet-kettőt márts, mindjárt húsát ránts* (ERD. 195). Bizonyára a fekete lével készült sokféle eledelből is inkább a leve szokott megmaradni, semmint a konca. Tehát róla is mondhatták fenyegetésképen: *Ha az koncával ti jóllaktatok, az levét es reá ti megigyátok* (RMKT. III, 113., NySz.), *Ha kontzát meg-etted, levét-is hörpentsed* (KISVICZAY, Adag. 169), vagyis hogy a konca után hátra van még a fekete leves (vö. ezzel a majd megiszod a levét szokásmondást). Sőt a *fekete lé ~ fekete leves* éppen a gyászos színe miatt még alkalmasabb volt a fenyegetésre, mint akármelyik más léféle.

Nem lehetetlen azonban, hogy inkább az irónia juttatta az egykor legjobb, legkedveltebb lének tartott fekete lét, fekete levest a szólásokban tapasztalható fenyegető jelentéshez. Ha ugyanis komolyan mondták valakinek, hogy *jut neki a fekete lében*, vagy hogy *várják a fekete lére*, akkor kellemes dolgot ígértek neki; gúnyosan mondvá azonban éppen az ellenkezőjére lehetett számítani. Nagyon valószínű, hogy olyan jelentésváltozással van dolgunk a hátra van még a fekete leves és változatai esetében, mint amikor azt mondjuk többé-kevésbé szelíd gúnyval, hogy hátra van még valaminek a java, holott dehogy is a *java*, sőt inkább a *rossza* következik.

De vajjon — kérdezhetné ezek után valaki — SZIRMAY ANTAL ne tudta volna, hogy a *fekete lé* meg a *fekete leves* azo-

nos értelműek és hogy nem fekete kávé-t jelentenek? Hiszen az ő idejében még eléggé divatozott az a gyászosszínű, de jóízű léféle, melyet különben ismer a mai konyha is, csak hogy nem él vele annyiszor, mint a régi.

A *fekete lé*-t kétségkívül jól ismerte a Hungaria in parabolis érdemes írója. Könyvében meg is említi, de nem tartotta azonosnak a *fekete leves*-sel. Akkoriban ugyanis már nagy különbség volt a *lé* meg a *leves* között. A *lé* konyhai értelemben a. m. valamely ételnek sűrűbb-hígabb mártásszerű leve; nem önálló étel, hanem csak kiegészítő része a különféle húsokból készült eledeleknek. A *leves* azonban SZIRMAY korában már olyan, étkezésképző önálló fogás, melyet a régibb konyha még nem ismert. Nyugatról került hozzánk, és az APOR-említette náj módi honosította meg. Azonban feketeszínű levest nem készítettek. Tehát — okoskodhatott SZIRMAY — ha a szó-lásban mégis *fekete leves*-t hallani, akkor az nem lehet más, mint az a fekete színű, levestszerű folyadék, melyet akkor már épp olyan szokásszerűen adtak fel az ebéd végén, mint a rendes levest az elején: vagyis a *kávé-leves*, a 'fekete kávé'.

Tudott dolog, hogy SZIRMAY néha nagyon messzire veti szó- és szólásfejtő tudományának kisded nyárfasulykát. A némely szólásunkban emlegetett *Herkó páter*-t pl. a régi magyarok állítólagos Herkules-kultuszából véli megmagyarázhatónak (A helyes magyarázatot lásd Szállóigék, szólásmódok c. könyvemben). A *csábit* ígét meg Csaba vezér nevéből származtatja. A *hátra van még a fekete leves* eredetének magyarázatában már nem csalogatja őt ilyen ködös történelmi távlat, de azért bizonyára szívesen ment volna vissza másfélszázaddal korábbi időbe, Budavár elfoglalásáig, ha tudott volna valamit abból, amiben TÓTH BÉLA hitt. De nem tudott, nem is tudhatott. Így azután megelégszik azzal, hogy a szó-lás keletkezését valahogyan hozzákapcsolhatja újabb történelmünk egyik kiváló alakjához, Thököly Imréhez. Arany balladája nyomán kötötte azután újabban a közhiedelem Török Bálintra, illetőleg II. Szulejmán szultánra.

Azt hiszem, dolgozatomnak sikerült bebizonyítania, amit előljáróban megjelentettem, hogy t. i. a címbeli szó-lás származása semmi vonatkozásban nem áll a nevezett történelmi személyekkel, és hogy eredetét régi konyhánk nyelvéből magya-

rázhatjuk legelfogadhatóbban. Ha a szíves olvasó ebben egyetért velem, akkor bízvást be is fejezhetem fejtegetéseimet.

Csefkó Gyula.

A középkori Eperjes magyarsága.

1919. február havában a Debrecenben élő felvidéki magyarok kérésére a csehek területi aspirációi ellen „Pro Hungaria Superiore, Felsőmagyarországért” címen egy hosszabb dolgozatot írtam, amelyben többek közt Pozsony vármegyétől Abauj-Tornáig megyéről-megyére haladva, a megdönthetetlen adatok egész tömegével kimutattam, hogy a mi Felvidékünk minden megyéjében ott találjuk a magyar réteget és megcáfolhatatlanul bebizonyítottam a magyarságnak e területhez való ősi szerzett jogát.

Ebben a dolgozatban Sáros vármegye keretén belül csak röviden (húsz egynéhány sorban) foglalkozhattam a középkori Eperjes város egykori magyarságával.

1919. óta alkalmam volt összegyűjteni mindazon adatokat, amelyek — mint majd látni fogjuk — bizonyítják, hogy Eperjesnek már a középkorban elég tekintélyes számú magyar lakosa volt, tehát a magyar réteg, mint a Felvidéken mindenütt, itt is már a középkorban meg volt.

*

Nyilvánvaló, hogy mint Kassa, Kiszében és Bártfa, úgy Eperjes is germán (szász) alapítású hely. Alapításának ideje a XII. század második fele, vagy legkésőbb a XIII. század legeleje, az az idő, amidőn az északkeleti gyepűelvén túli területeket kezdik a magyar királyok tudatosan benépesíteni és így az eredetileg Göncz-Telkibánya felett húzódott gyepűvonalat kezdik mind tovább északabbra, a Beszkidekig kitolni.

Eperjest, mint lakott helyet 1233-ban említik először az oklevelek,¹ s egy 1249-ben kelt oklevél világosan megmondja, hogy Eperjes terra Saxonum, a szászok földje, azaz germán alapítás.²

¹ Csánki: Magyarorsz. földrajza stb. I. k. 285. l.

² Hazai Okmánytár: VIII. k. 54. l.

A XIII. század végére a gyepüvonalak kitolódnak az országhatárokig, egészen a Beszkidekig, megszűnik tehát az eddig honvédelmi szempontból fennállt országválasztó zóna, s így a gyepüelvén belül kerül Eperjes, és már a század utolsó évében III. András királyunk a sárosmegyei három fejlődő lakott hely, nevezetesen Sáros, Eperjes és Kisszeben vendégnépeit (hospites) jeles kiváltságokkal való megadományozásra érdemesíti.

A XIV. században Eperjes minden irányban nagyot lendül, a magyar királyok és királynék többször kitüntetik privilegiumok, jogosítványok adományozásával és a germán alapítású város németajkú lakói közé ebben a században bevonul már a *magyar* elem is.

Az oklevelek szövegeiben feljegyzett polgárnevek közt 1385-ben tűnik fel az első magyar: „Nicolaus filius Stephani dicti *Nylfaragow*,” aki a városnak már tekintélyesebb polgára lehetett, mert rábízzák a város egyik nevezetes privilegiumát, hogy vigye el Szepeshelyre és ott a káptalannal hitelesen írasa át.³ Néhány évvel később már a városi tanács tagjai közt találunk egy „Johannes *Zegus*” (Szeges?) nevű esküdtet,⁴ amiből a magyarságnak Eperjesen való térfoglalása haladására kell következtetnünk. Ennek a térfoglalásnak nagyobb arányai azonban inkább a XV. században bontakoznak ki előttünk.

1411-ben a város hatósága összeíratta mindazon polgárokat, akiknek sörfőzdéjük volt. Ezek utcák (később negyedek) szerint irattak össze. A „lineák”-k közt ekkor már ott találjuk a *linea Ungarorum*-ot is. Van tehát ekkor már Eperjesen a többséget kitevő német lakosság mellett *magyar* kisebbség is. Az összeíró személyére nézve jellemző, hogy az egyik *linea* nevét így jegyzi fel: „In *linea Suler biro*,” tehát a *iudex* vagy Richter kifejezés helyett egyenesen magyar szót használ.⁵

1428. az a nevezetes esztendő, amelyből az első teljes eperjesi adólapstrom, azaz Eperjes adófizető családfőinek teljes névsora áll rendelkezésünkre. Ez az adólapstrom a várost már nem *lineák*-ra, hanem *quartalé*-kra, azaz negyedekre osztja. Ekkor összesen kilenc *quartaléra* oszlott a város, s köztük van

³ Eperjes város levéltára: 58. szám.

⁴ Eperjes város levéltára: 65. szám.

⁵ Eperjes város levéltára: 112. szám.

a *quartale Hungarorum* is. Az adólajstrom írója kétségtelenül német ajkú ember volt, amit a lajstrom ortográfiája bizonyít, mégis szerencsénkre a lajstrom szerkesztője, — aki valószínűleg a város jegyzője lehetett — még a keresztnévek leírásánál is szinte élesen megkülönbözteti a magyarajkú családfő nevét, a német vagy szláv családfőétől. Míg tehát az összeíró a németajkú családfők keresztnévét Johannes-nak, Hancz-nak, vagy Hamus-nak, Stephanus-nak, Nicolaus-nak, Gregorius-nak stb., a főt ajkúét Janckó-nak, Páwel-nak, Stepán-nak, addig a magyar polgárok nevét németes ortográfiával ugyan, de: *Janusch*-nak, *Istwan*-nak, *Laslo*-nak, *Balašch*-nak, *Andrasch*-nak, *Antal*-nak stb. írja. Az is megtörténik, hogy az összeíró az illető polgárnevet egyenesen magyarul írja le.

Ilyenformán nem volt nehéz az adólajstromból részint a vezeték, részint a keresztnévek alapján a kétségtelenül magyarajkú családfőket kiválogatni.

A város *első* negyedében a nevek ilyen elemzése alapján ekkor a következő magyarok laktak: Symon Cowacz,⁶ Gasdagarus, Sombat Miclosch, Scharus Thomasch, Lukaczi Martinus, Cadar Laurencius, és ismét Symon Cowacz. — Vezetéknevük alapján kétesek: Bobir Jacob és Bobir Janusch.

A *második* negyedben: Petrus de Somos, Georgius Goemoeloesch, Farusch Péter, Gergel Cowacz, Malaczi Janusch, Tarcza Andrasch és Janusch *Marthon* fia.

A *harmadik*, azaz magyar negyedben: Gergel, Elcz Ystwan, Andrasch, Gombosch Laslo, Anthonius de Ladá, Celemen, Vrkuti Jurge, Cygan *Peterne*, Schaschka Laslo, Jurg Kalmar, Jurg dyack, Demeter, Borrosch Baiasch, Tot Symon, Maschfel Laslo, Bencze, Wamusch Mathei, Koesoere Antal, Cowacz Jacob, Laslo Cowacz, Schito Jacob, Lukaczi Antal, Rank Ystwan, Warga Istwan, Jurg Cowacz, Toth Gergel, Jacob Andrasch. Kétes: Czurk Mihal.

A *negyedik* negyedben: Czay Janusch, Anthonius Cowacz, Symon Cowacz, Ffodor Janusch, Ffogasch, Schuba Laslo, Warga Dzurd (azaz György), Petrus Loekisch (Lölkös), Lukaczi Juerge. Kétes: Noecze Miclosch.

⁶ A személynevek és magyar szavak közlésénél betűhíven ragaszkodom az eredeti szöveghez.

Az *ötödik* negyedben: Pap Janusch, Cristanus Segesch, Nicolaus Segesch, Fodor Mathias, Ywasch Michael, Saruschi Lorencz, Toth Laslo, Weresch Micloosch, Pap Janusch, Lukacz, Pere Peter, Pap Miclosch, Georgius Warga.

A *hatodik* negyedben: Sacoschi (talán: Sárosi) Janusch, Kwesch (Köves) Miclosch, Tóth Balasch, Marton Pap, Kyrál, Meschke Ystwan, Feyer Mihál, Thomas Czarar, Georgius Schaschka.

A *hetedik* (szláv) negyedben: Warga Jurge, Demeter, Balasch, Sentmihali Janusch, Edisch Ystwan, Lotho Miclosch, *Gergilfya* Janusch, Czunka (Csonka) Emerich, Baltazar, Czuntisch (Csonotos) Ystwan, Wack Miclosch, Pastor Janusch, Georgius Alcz, Petir Cupa. — Kétesek: Noslak Janusch és Czehordeli Janusch.

A *nyolcadik* negyedben: *Ystenisch* Janusch, Paulus Lokisch. Fekete Mihál. Kétes: Lacscha Janusch.

A *kilencedik* negyedben: Czan Janusch, Thwsheli (Tüz-hely) Janusch, Casschay Loerencz, Wariasch Ystwan, Loekisch Peter, Asalosch Janusch, Ember Peter, Petrus de Somosch, Scharusch Loerencz, Fodor Mathiasch.

Ezen névsorból látjuk tehát, hogy ebben az időben a magyarság Eperjesen erősen tért foglalt. Ekkor már a város minden negyedében lakik magyar, persze legtöbb a magyarok negyedében és ha az adóajstrom adatai megbízhatók, akkor Eperjes város lakóinak körülbelül *hatod* része magyar. Ezt az elég tekintélyes névsort kiegészítik a város 1424—1429. számadáskönyveiben található magyar polgárnevek. Így: Anthonius Ungarus, aki valószínűleg azonos: Anthonius Közörövel, azután Cacoth Ystwan, Caspar Marto(n), Czuntisch (Csonotos) Ystwan, Fodor Janus vagy Janusch, Fodor Mathias, Gombisch Janusch, Kattho Peter, Kyrál, Maschfel Ladislaus, Orguti Jorge, Pap Janisch, Pap Miclosch, Paulus Filius, Tot Gerger, Sotyo Janusch, Weresch vagy Werisch Miclosch és Zuga Miclosch.⁷

1434-ben egy Stanislaus Forgach vagy Fforgacz nevű esküdtpolgárral találkozunk, aki 1441—42-ben a város bírása leszen.⁸

⁷ Magy. Nemz. Múzeum Törzslevéltár, Eperjes v. lt. 154. szám.

⁸ Eperjes város ltára: 164., 165., 167., 209. és 210/a. sz. 18/b. lap.

A magyarság és ezzel kapcsolatban a magyar jog, illetve jogunk egyes szakkifejezéseinek eperjesi térfoglalását kétségtelenül tanúsítja a város 1441–1454. közt készült számadáskönyve. Ebben például ilyen feljegyzéseket olvasunk: Item dem *Solgabyro* denarii 210; vagy: Item dem *Solgabiro* pro calciis den. XXV. — Item *Solgabironac* pro expensis den. LV. — Item dem *Solgabyro* zcu uortrinckenn den. IIII. — Item den *Solgabiro* vor eyn bryff den. XXIII. — Item vor steffelen den *vtwar-biro* den. LII. — Item vor eyn Bryff off Kapy Janus *tudoman* den. 100. — Item den *Solagbiro* vor eyn bryff *tudeman* den. XII. — Item auf dy stat gegangen auff *potwarey* fl. $\frac{1}{2}$.⁹

Nyilvánvaló mindezekből, hogy a németajkú városi jegyző a számadáskönyvi bejegyzéseknél a szolgabíró, udvarbíró, tudomány (-vétel), patvar magyar terminus technicusoknak megfelelő német vagy latin szót hamarjában nem tudott találni, kénytelen volt tehát a magyar szavakat nemcsak egyszerűen, de ragozva is használni. Egyébként a számadáskönyvben magyar nevek ragozása máskor is előfordul, mint pl.: Item procuratori *istwannak* pro ocreis den. LXX. — Vagy: Item dycke *balasnac* stb.,¹⁰ amiből arra kell következtetnünk, hogy ekkor a magyar lakosság száma Eperjesen már olyan tekintélyes, hogy ennek hatása alól a város németajkú jegyzője sem vonhatja ki magát, s a ragozások azt bizonyítják, hogy valamit éteni kellett neki magyarul is.

Természetesen ebben a számadáskönyvben is találunk magyar polgárneveket, s ezek a következők: Ffogosch Janusch, Meschke Yschtwan, Kokotka (?), Ystwan, Kwsch (Kis) Ystwan, Torsak lucaczne, Wercze Lorencz vagy Laurenicius Werczy, Warga Miclosch, Soschka Peter, Kuschianus (így, egybeírva!), Lőkisch Georgius, Sabo Yschtwan, Kerekesch Thomas, Vrbán Yschtwan Kutelesch balasch, Kowacz Peter, Baran Peter, Kakas Andras, Magasch Miclos, Schaschka Peter, Kvsch Mihál, Fodor Janusch, Kaczir Gergel, Gergel Janusch, Oeckrisch Janusch, Andrasch Kowacz, Zamar Thomas vagy Samar Thomas, Alcz Antal, Pap Antal, Miclosch warga, Tczobrisch Janusch, hwschwetne, Kanál Andrasch, Kerekesch Valent, Nagy

⁹ Eperjes város ltára: 210/a. szám, 73., 74., 78., 83., 96., 107., 143., 147., 148. II.

¹⁰ U. ott: 76. lap.

Paul, Kwrtha Miclos, Soecz Gergel, Schodrô, Bökrosch balasch, Barani Peter, Kanal Yschtwan, Nag Emrich, végül Anthonius vagy Antal Vngarus és Vrbanus Vngarus.¹¹

Ez a névsor persze nem teljes, mert hiszen nem kellett szükségképpen minden magyarajkú polgár nevének a számadáskönyvben szerepelni, azonban a névsort kitudjuk egészíteni a város 1449—1454. közt kelt adólajstromaiban található magyar polgárnevekkel, melyek a következők: 1. Alcz Yschtwan, 2. Bocros vagy Böckorosch Balasch vagy Balasius, 3. Bockorosch Jacap, 4. Borso Thomas, 5. Balog Andreas, 6. Bencze Thomas, 7. Bozoganyosch Dominicus vagy Bozogan Damonkosch, 8. Bak Antal, 9. Boros Peter, 10. Börosch Antal, 11. Bolha Jacob vagy Bolhaysch Jacap, Bolhasch Jacap, 12. Balasch dyac, 13. Baynok Peter, 14. Barani Peter, 15. Czebres Paulus, 16. Czebres George, 17. Dobó Jorg, 18. Faytalan Johannes, 19. Farago Symon, 20. Ffarkasch Mihal, 21. Faros vagy Farusch Peter, 22. Fodor Marthynne, 23. Fodor Mathiasne, 24. Fodor Janusch, 25. Fogas vagy Fogosch Peter, 26. Gurdch (?) pap anyja, 27. Halas vagy Halaz Thomas, 28. Haydaywayda Andris, 29. Hwswed vagy Hwschwett Miclosch, Niclos, 30. Istwan dyak, 31. Yo Jacub vagy Jacap, 32. Kadar vagy Cadar Valentinus, 33. Kadar Miclosch, 34. Kalmar Gergel, 35. Kalmar Istwan, 37. Kalmar Micolosch, 37. Kanal Ysch(tv)an, 38. Cantor Myhal, 39. Kantor Miclosch, 40. Karatczon Gergel, 41. Kardosch Janusch, 42. Kerekes Thomas, 43. Kerekesch Mathe, 44. Kyrál vagy Kiral Georgius vagy Jorg, 45. Coatz, Kowatz vagy Kowacz Petrus, 46. Kowacz Jurg, 47. Kowatz Valtin, 48. Ketheles vagy Kwtelesch Janusch vagy Johannes, 49. Kower vagy Kewer Michael, 50. Kwtheles Balas, 51. Kwrta Miclos, 52. Lakatka Stephanus, 53. Lapaschy Miclosch, 54. Lewckes Peter, 55. Magas, Magasch, Magosch Nicolaus, Myclosch, Miclosch, 56. Magyar vagy Madyar Antal, 57. Malacz, Malaczas, Malaczos, Malaczasch Symon, 58. Mangalo Paul, 59. Nayd Emrich, 60. Nagy Johannes, 61. Nemesch Gergil, 62. Olaysch Janisch, 63. Ockerewsch Janusch, 64. Palcza Jacap, 65. Palwagas N., 66. Papp Antal,

¹¹ Eperjes város ltára: 210/a. szám: 8., 9., 10., 18., 20., 21., 24., 26., 33., 35., 38., 46., 48., 53., 54., 55., 59., 68., 69., 70., 74., 98., 99., 100. stb. ll.

67. Pap Georgius, 68. Parantcz Ystwan, 69. Paranczne vagy Paranch Yschtphanney Hylona, 70. Pyntek Andrasch, 71. Pyn-tek Jacap, 72. Procurator vagy Procator Yschtwan, Ystphan, sőt Yschan, 73. Sabo vagy Sabbo Jacobne vagy Jacobne, Sabo Jacobney Ylona, 74. Sabo Lassla, 75. Sabbo Symon, 76. Salmanyak, 77. Saruczka vagy Sarutczka Antal, Anthonius, 78. Seges Johannes, 79. Seges Laurencius, 80. Segesch Miclosch, 81. Senesch Valent, 82. Schiposch Miclos, 83. Sythe Jacobus, 84. Sythepopha Jacobus, 85. Schodró vagy Schodrœ Bartlam vagy Earthalom, 86. Sôke Thomas, 87. Thakacz Nicolaus, 88. Thapasto Paul, 89. Toth Marton, 90. Toth Mihal, 91. Waydafy vagy Wayda fya Emrich, 92. Wamos vagy Wamosch Clemens, Kellemen, Kelemen, 93. Warga Gergel, 94. Warga Thomas, 95. Waryasch vagy Varyas Michael vagy Mykal, 96. Waryas Pál, 97. Veres Johannes, 98. Weresch Marton, 99. Wertcze Lorentcz, 100. Wyncze, 101. Wsurasch Jorg.¹²

Ez a 101 magyar polgárnév tehát ugyanannyi magyar családot jelent és ezekhez még hozzá kell venni azokat a meg nem határozható magyarokat is, akiknek magyarsága a doleator, lutifiġulus, lapicida, fistulator, carnifex, currifex, armifer, sellator, oleator, faber, serator stb. foglalkozást jelző név mögé van elrejtve, s akinek neve pl.: *Antall* statknechtnek van írva, de ebből az illető magyar voltára teljes bizonyossággal következtetni még sem lehet.

A fenti névsorból mégis arra következtethetünk, hogy a XV. század közepén Eperjesen már jó néhány száz magyar él, s a magyarság lélekszáma a város lakosságának körülbelül jó negyedrésze lehetett,¹³ tehát tekintélyes szám, amelyet elmelőzni nem lehetett, s amely alkalmas volt arra, hogy magának már bizonyos jogokat vívjon ki.

Igy érünk az 1454-ik esztendőhöz, amely az eperjesi magyarság szempontjából nevezetes és nagyjelentőségű volt. Ebben az évben András eperjesi plébános a szepesi káptalan küldöttei előtt parochusi kötelességeit illetőleg bevallást tesz, amelyben többek közt előadja, hogy ő tartozik „servare duos

¹² Eperjes város ltára: 250., 252., 253., 256., 267., 269., 271., 276., 280., 282. számok.

¹³ Az adózó családfők száma ekkor kb. 370—380 volt.

predicatores, qui verbum Dei populo pedicent, unum tewtonicorum, *aliū vero Hungarorum.*"¹⁴)

(Arról, hogy a plébánosnak tót vagy szláv hitszónokot is kell tartani, sehol szó nincs.)

Ebből is világosan kitűnik, hogy a magyaság előretörése és térfoglalása a német Eperjesen a XV. század közepén már olyan erőteljes és számottevő volt, hogy ezzel a ténnyel az egyháznak is számolni kellett és a város plébánosa immár kénytelen a német hitszónok mellett egy magyarul tudót is tartani.

A XV. század ötvenes éveiben a magyarság Eperjesen fentemlített számarányát fenntartja s az ekkori adólájstromokban is ott találjuk a Balázs, Bajnok, Bencze, Buzgó, Fogas, Forgács, Halász, Jó, Kanál, Kendi, Kerekes, Kovács, Nagy, Pap, Parancs, Varga, Vércse, Uzsorás stb. már ismert neveket, amelyekhez a század hatvanas és hetvenes éveiben a következő újabb magyar polgárnevek csatlakoznak:

Belesch Laselin, Bogosch Andrasch, Bwlo Janusch, Busgo Janusch, Buzgo Ylma, Czako Benke, Czako Mihal, Czarar vagy Tczasar Janusch, Czinge Andrasch, Cwdar Gergel, Dombo Jorg, Ffekető Walent, Gal dyak, Halarus vagy Halarusch Antal, Ysztok Lorintcz, Jacob biro Andras, Yo Peter Zwgarus, Kabalty Jacop és Kelemen, Kaza Lassil, Kysch Jorg, Kopo Yschan, Koscha Lassil, Keczke Demian, Kwsch Scharoschy Janusch, Lorencz dyak, Laposchy Ferencz, Myko Pawl, Ordek Gergel, Papy Thomas, Pastor Andras, Pischpek vagy Pyschpek Marton, Schebeschi Laslo, Symon, Schebes vagy Schebesch Marton, Schebeschi Laslo, Schebők Pawl, Sós Gergel, Schos vagy Sos Peter, Schugarusch Peter, Urbán Yschtwan, Wendik Janusch, Wyg vagy Weg Gergel, Wyrak vagy Wyrag Tomasch vagy Thomas, Zanto Peter, Zecz Thomas, Zemere Balas, Zentmihal Benke és Gergel, Weres Demeter, Werysch Jacap, Weresch Kelemen, Zador Miclos.¹⁵

Igy tehát a XV. század közepén túl is tovább tart Eperjesen a magyarság beszivárgási, szaporodási, erősödési és tér-

¹⁴ Eperjes város ltára: 278. szám, Békefi: A népoktatás története, 290. l.

¹⁵ Eperjes város ltára: 323., 341., 345., 347., 365., 373., 374. számok.

foglalási folyamata, amely a XV. század hetvenes éveiben már oda fejlődik, hogy a magyarok a város vezetőségében számarányukon fölül foglalnak tért, elannyira, hogy ekkor rövid ideig még a város bírása is magyar.

1475—76-ban ugyanis Eperjes város bírása Zwech, azaz Szöcs vagy Szücs László, a belső tanács tagjai közt pedig a következő magyar neveket olvassuk: Petrus Kowach, Johannes Zabo, Andreas Thorday Fwtho Kadar vagy Torday Fwto Kadar, sőt egybe is írva Fwthokadar, Simon Sos, Barnabas Nagh, Nicolaus Kadar és Emericus Nagh.¹⁰

Igy tehát a bírón kívül a belső tanács *többsége* magyar, ami mindenesetre a magyarság hatalmas előretörését jelenti. Úgy látszik a XV. században a magyarság száma és tekintélye Eperjesen ekkor kulminál, mert a század vége felé a magyarság, ha számbelileg nem is, de a város összlakosságához mért arányában mintha stagnálna, sőt tért veszítene. Így tehát más szóval nem a magyarság száma fogy, hanem a város adóalanyainak, tehát lakói összeségének száma emelkedik, úgy, hogy az arányszám a magyarság hátrányára romlik.

Már észrevehető ez 1480-ban, amidőn az akkori adóajstrom adatai szerint Eperjesen 593 adózó családfő lakik és ezek közül mintegy 130 csak a magyar. Ilyenformán a XV. század közepétől számítva, harminc év alatt az adózó családfők száma Eperjesen körülbelül kétszázal emelkedett, amellyel a magyarság szaporodása lépést nem tartott. Ugyanis ehez képest az adózó magyar családfők számának 150-re kellett volna emelkedni, ami azonban nem történt meg.

Eperjes város adófizető magyar családfői 1480-ban városnegyedenként a következők:

Első negyed (quartale), Kwsch Scharos Janus, Nadg Emrich, Zabo Benedig, Zabo Mathiaschin, Zad Mihal, Zeczy Benedig, Zeczy Emrich, Zótcz Gergelin.

Második negyed. Bexe Lorintcz, Fay Stephanus, Kodalcz Gal, Kurtha Andras, Thorday.

Harmadik negyed. Bokoros, Farusch Emrich, Sos Simon, Zabo Janus.

¹⁰ Eperjes város ltára: 408., 411., 415., 418. számok. Szépesi káptalan levéltára: Scrin. G. fasc. 10. N^o 2.

Negyedik negyed. Gal diag, Hallarusch, Istwan dyaken, Madger Miclos, Pap Jorg, Todt Mathias, Todt Paul.

Szlávok negyede. Beynog (Bajnok) Peter, Barany Domonkusch, Forgatz Lorentcz, Keczyge Demian, Olays Mihál, Thaposto Paul, Wagas Paul, Was Januschen, Wincze, Zeger (?) Mester.

Magyarok negyede. Bak Thunes, Barani Mihál, Buzogo Janus, Bencze Mihál, Czudar Gergel, Halas Mate, Huszthi Gergel, Hwschwetin, Kwsch Mate, Kweze Lorintcz, Madras, Melleg Jorg, Miko Janus, Sebes Marton, Schugarusch Peter, Schwtoen Wyrag Thomas, Zadar Andras, Zadar Miclos.

Fossatum negyede. Assalos Mate, Czay Miclos, Gerle Jacob, Yo Jacob, Kalmar Dyenes, Kysch András, Miko Andras, Miko Valent, Nadg Emerich, Saros Jacob, Vzuras Istwan, Walend dyag, Wertcze Peter.

Ortemlak negyed. Bot Mate, Czebres Janus, Forgotez Peter, Kwsz Mihál, Liptay Simon, Marton Warga, Scharutczka Antal, Wig Gergel.

Superius civitatem negyed. Balas dyag, Bolhas Jacob, Ballog Gergel, Czakan Antal, Ferentz Kowatz, Garay Jorg, Kolatz Peter, Kolatz Schitto Janus, Kwsz Kelmen, Kwsch Thomas, Kadar Lorintcz, Kalmar Janus, Moroczy Benko, Orkuthi Janus, Zabo Benedig, Zabo Ilina, Zemere Balas, Zemihal Antal, Zemihal Benke, Todt Istwan, Todt Janus, Weres Peter.

In prato negyed. Gergel Zabo, Tholway Istwan, Weres Janus.

Trans torrentem negyed. Abram Balas, Kyász Peter, Laposy Antal, Schalgay Janus, Sebesy Simon, Silway Janus, Sold András, Zalma Jacob, Zalmay Miclos, Thot Thomas.

Inferius suburbium negyed. Czako Mihál, Czasar, Jacob Kadar, Kewer, Koles Janus, Kolos Walent, Madras Marton, Maschfel Benke, Sowar Andras, Sowar Laslo, Tharczo Istwan, Warias Benko, Wendeg Janus, Wendeg Mathe, Wincze Balas és Jacob hungarus wollenweber inquilinus.¹⁷

A közölt névsor adataiból megtudjuk azt is állapítani, hogy a magyarság Eperjesen nem a város belsejében, hanem — eltekintve a magyar negyedről — inkább a külvárosokban, különösen az alsó- és felsőkülvárosban tudott tért foglalni.

¹⁷ Eperjes város levéltára: 445. szám.

A XV. század nyolcvanas éveiből még 1486-ból és 1488-ból maradtak reánk adólajstromok, amelyek szerint 1486-ban kerek 600, 1488-ban pedig már 655 adófizető polgár lakik Eperjesen, ebből 1486-ban 161 adófizető polgár családfő, 1488-ban pedig 162 családfő magyar, tehát míg 1486-ban az adófizető családfők több mint a negyede magyar, addig 1488-ban már a magyarság családfőinek száma héttel a negyedrészt alatti maradt.

Nehogy a magyarok névsorát háromszor egymásután külön-külön kelljen közölni, abc. rendbe szedve a nyolcvanas évek összes magyar családfőit egybefoglalva közöljük, de a neveknél az írásejtéréseket is adni fogjuk. Így tehát az eperjesi magyarok ekkori névsora a következő:

1. Ambros Kowatz, 2. Assalos vagy Asszalos Mathias.
3. Bak Mihál, 4. Bak Thunes, 5. Balas dyag vagy dyak,
6. Balog vagy Ballog Gergel, 7. Balog Jacob, 8. Barant Janus,
9. Barany, 10. Bartos András, 11. Bélcze Jorg, 12. Belze Peter,
13. Bencze Mihál, 14. Benday Istwan, 15. Bexe Lorncz, 16. Bogos vagy Bogas András, 17. Bokor Marton, 18. Bokros Antal,
19. Borszo Istwan, 20. Bót Janus, 21. Bottos vagy Bottus Lorncz,
22. Pöttus Staniszlo, 23. Bulay Simon, 24. Busas Marton,
25. Busza vagy Buza Simon, 26. Buza Marton.
27. Czakan Antal, 28. Czakan Bartok, 29. Czako Mihál, 30. Czaras,
31. Czay Miclos, 32. Czay Paul, 33. Czay Thomas, 34. Czemethe Lorncz,
35. Czemethi vagy Czemety Emrich, 36. Czynge vagy Schinge András, 37. Czorge Gergel,
38. Demeter, 39. Demeyan Balas, 40. Doma Marton, 41. Domunkus Paul,
42. Farkas Peter, 43. Farusch, 44. Fay Stephanus, 45. Fréntcz,
- Fréntcz vagy Frencz Kowatz, 46. Filer Paul, 47. Forgatz vagy Forgocz Jorg,
48. Forgatz Lorncz.
49. Gabo András, 50. Gergel, 51. Gerle Jacob, 52. Gonos Demian,
53. Hallarus, 54. Hallas vagy Halas Mathias, 55. Husti Gergel,
56. Húschweton,
57. Istwan, 58. Istwan Benke, 59. Istwan Byro vagy Biro,
60. Istwan dyaken, 61. Istwan molnar vagy molner, 62. Istwan tot,
63. Iacob Kadar,

64. Janus, 65. Janus dyag vagy dyak, 66. Yo vagy Jo Jacob, 67. Jordan Peter,

68. Kadar Lorentcz, 69. Kalmar Dyenes, 70. Kalmar Janus, 71. Cantor Miclos, 72. Capistas Miclos, 73. Cassay Paul, 74. Kathyo Gergel, 75. Kelentcz vagy Kelencz Simon, 76. Kendy Simon, 77. Kenyo Paul, 78. Kerekes Paul, 79. Kewer Antol, 80. Kewer Jörg, 81. Kyrál Thamas, 82. Kysz Peter, 83. Kwsch, **Kwsch vagy Kwsz** Janus, 84. Kwsch Istwan, 85. Kwsz Kelman, 86. Kwsch Mathias, 87. Kwsch Mihál, 88. Kwsch Mihal fintay, 89. **Kwsch** Scharos Walend, 90. Kodatcz Simon, 91. Kowatcz Walend, 92. Kóteles Valent, 93. Kwezy (Kövező) Lorincz, 94. Kurtha Andras, 95. Kwryma Palas,

96. Latczy András, 97. Laszlo Jorg, 98. Liptay Benedig, 99. Liptay Simon, 100. Lokes Mihal,

101. Madgar vagy Madger Miclos, 102. Madras Marion, 103. Maschfel vagy Maszfel Benke vagy Benko, 104. Medgey Ma'he, 105. Melleg vagy Meleg Jorg, 106. Miclosch Janus, 107. Miko Andras, 108. Miko Janus, 109. Morotczy Benko, 110. Motczkos, Motczkotcz vagy Moczkos Jorg, 111. Moczkos Peter, 112. Miclosch kowatcz, 113. Myhalczy.

114. Nadg Gergel, 115. Nadg Emrich, 116. Nadg Istwan, 117. Nadg Walent vagy Walend, 118. Nadg pentek vagy Nagdg pentek Istwan, 119. Nerges Benke vagy Benko,

120. Olays vagy Olaysz Mihál, 121. Ordeg vagy Ordeg Gergel, 122. Orkwthy vagy Orkuthi Janus,

123. **Pap** Benko, 124. Pap Jorg, 125. Pap Jorgin, 126. Penna Gal, 127. Peren Istwan, 128. Peres Benke vagy Benko, 129. Pintek Lukatcz, 130. Polak Janus, 131. Procator Mathias,

132. **Rab**,

133. Scharutczka Antal, 134. Schenge Andras, 135. Scholtis vagy Scholttis Istwan, 136. Scholttis Janus, 137. Scholttis Miclos, 138. Schugarusch Peter, 139. Sebesy, Sebeschy vagy Schebeschy Simon, 140. Sebes Marton, 141. Sebes Marton fya, 142. Simon dyag vagy dyak, 143. Sos Simon, 144. Sowary Andras, 145. Sowary Laszlo,

146. Tapasto vagy Thapasto Paul, 147. Tharcza vagy Tharczo Istwan, 148. Tolway vagy Tholway Mihál, 149. Thor-day, 150. Tot, Thot vagy Todt Jorg, 151. Todt Janus, 152. Todt Mathias, 153. Thodt Paul, 154. Thodt Simon.

155. Wagas Paul, 156. Wago Benko, 157. Wak vagy Wag (cecus) Miclos vagy Miklos, 158. Waryas Benke vagy Benko, 159. Waryas Simon, 160. Wendeg Demeter, 161. Wendeg Janus, 162. Wendeg Mathe, 163. Wendeg Paul, 164. Weres Antol, 165. Weres Janus, 166. Weres Marton, 167. Wercze Peter, 168. Wig Balas, 169. Wig Gergel, 170. Wig Istwan, 171. Wincze vagy Wyncze Balas, 172. Wirag vagy Wyrag Mathias, 173. Wyrag Thamas, 174. Wites vagy Vites Bendig vagy Benedig, 175. Vsuras vagy Vszuras Istwan, 176. Wrban Janus, 177. Vrban haza,
178. Zabo Andras, 179. Zabo Bendig vagy Benedig, 180. Zabo Gergel, 181. Zabo Janus, 182. Zabo Walent, 183. Zabotczka, 184. Zad Mihai, 185. Zador vagy Zadar Andras, 186. Zadar Miclos, 187. Zalma Albert, 188. Zalma Jacob, 189. Zalmay vagy Salmay Miclos, 190. Zalmay Valend vagy Walend, 191. Zandwry Antal, 192. Zemer vagy Zemere Peter, 193. Zenmihal vagy Zemihal Antol, 194. Zemihal Dyenes, 195. Zemihal Thamas, 196. Zeles Demeter, 197. Zeczy vagy Zetczy Bendig vagy Benedig, 198. Zeczy Marton, 199. Zylas Gergel, 200. Zyles Demeter, 201. Zilway vagy Zillway Janus, 202. Zötcz Gergelin.¹⁸

A most közölt névsorban ugyan sok olyan nevet is találunk, amelyeket már a korábbi adólajstromokban is megtalálunk, mégis részint a teljesség, részint a nevek eltérő írása miatt szükségesnek tartottuk az összes neveket közzétenni. Ennél a névsornál már meg lehet figyelni azt is, hogy az adózók nevei leírásánál a városi jegyző már distingvált annyiban, hogy a vezeték-, azaz családneveket a keresztnév elé írja, pl.: Schugarusch Peter, viszont a foglalkozást jelző neveket a keresztnév után írja, pl.: Istwan kowatecz, ami már a XVI. század elején — amint látni fogjuk — következetesebben lesz keresztlívé.

(Folytatjuk.)

Iványi Béla.

¹⁸ Eperjes város levéltára: 476., 489., 505. számok.

Az ormánysági nyelvjárásból.*

Hangtani és alaktani megjegyzések.

Ētt, ěnnen v. ěnnend, ěde, ělyen, ětt-hon, vĕrág, vĕlág (= Licht), de vĭlág (= Welt). Itt mindenütt ě az irodalmi *i* helyett.

Szótövekhez: „Hajtsd bé a *lákat!*“ (= lovakat). *Lát* = lovat.

Birtokos személyragozáshoz: *magik*: maguk. *Ruhájik*: ruhájuk. *Bátyjik*: bátyjuk. Birtokos névmás és általában a birtok többes első személyének nincs meg az irodalmi nyelvben használt több birtokra mutató ragja, hanem így: *mienkek*, a mi *gyerökünkek*, a mi *flankak*.

A *-csa, -cse* kicsinyítő képző. Ilyen származék szavakban: *halcsa, zsircsa, lisztce, tejce, gyerökce*. Sőt igeképzővé is átalakult: *balligcsál*. Általában rengeteg kicsinyítő képző és kicsinyített szó fordul elő az ormánysági tájnyelvben. Még helységneveknél is: „*Ěmék Szaporcikába — Cúnikába*“ (= *Szaporcra, Cúnba*).

A *-nál, -nél* rag. Az ormánysági nyelvben csak az ősi, mélyhangzású alak fordul elő. Pl.: „*Enná* ni!“ „*Rubentékná*“.

Uttam-futtam (= futottam), *vettem* (= vetettem), *köttem* (= kötöttem), *süttem* (= sütöttem), *nyittam* (= nyitottam), *üttem* (= ütöttem).

Vövött, tövött, vivött = vött, tött, vitt. Csak ennél a 3 szónál hallottam.

A tárgyas ragozású jelentő-mód jelen idő egyes szám 3. személynek ragja sok esetben *-i*, többes 3. személyének *-ik*, amikor az irodalmi nyelvben *-ja, -ják* a rag. Pl.: „*Adi, adik, láti, látik, halli, hallik, jári, járík, báni, bánik*“.

Meciggyün: messön. Pl.: „*Meciggyün kĕkĕ ěkkis kĕnyeret!*“ A mult idő egyes-szám 3-ik személy ragja kĕd előtt *-un, -ün*. Csak a mindennapi élet cselekvéseit kifejező igéknél fordul elő, ami elképzelhetetlen ősi-sége mellett bizonyít. Pl.: „*Öttün kĕd-ĕ má?*“ (Tehát nem: övött-ĕ kĕd má?) „*Láttun kĕd-ĕ má ělyent?*“ (Tehát nem: látott-ĕ kĕd má ělyent?) „*Kaptun kĕd-ĕ má levelet a Pistátú?*“ (Tehát nem: kapott-ĕ kĕd má...?) „*Jártun kĕd-ĕ má ěre?*“ (Tehát nem: járt-ĕ kĕd má ěre?)

Szólások és közmondások.

Ez is fölűt ám a *Banga* (v. banga?) lovára. Oktalanul haragszik. (*Banga* = bolond).

Úgy *böcsű*, min' Balázs a gatyáját: semmire se becsül. Se teszi, se veszi. „*Mennyit dógozom, mégis úgy böcsű, min' Balázs a gatyáját!*“ Még egy szólás-mondásban fordul elő Balázs. A nagyot akaró, de kicsi akaratú, eredményt fölmutatni nem tudó,

csak hencegő, nagy pipájú kevés dohányú ki ha én nem embernek mondják. „*Neki, Balázs, lát ad' Isten!*“

Ki hon *bizik*, ott nem hízik. Jelenése: amire számítás, éppen ott csatlakozol.

Bolond embör, vad kendör, ha nem vetik is, teröm. A „haszontalan“ beszédű, okatlanul sértegető emberre mondják.

* Az Ormányság Baranya vármegye délnyugati sarka, a Dráva mentén.

Bor bé, esz ki! Értelmé: bor befelé, és kifelé!

Cigány a maga lábába nem veri a szöget. — Szóval: ne legyen cigánynyal közös ügyed, mert csak te károsodhatsz.

Sűrű *gazda*, ritka csuha. Azt jelenti, hogy, aki sűrűn váltogat gazdát, az rendszerint hitvány ember is, nem tud csuhára valót se keresni.

„*Hága*t, min' csuka a vorsába!“

Nincs ott sē *hüccs ki*, se hajtsd ki. A nagy szegénységet fejezik ki vele. Mondják tréfiásan így is: „Hála Istennek, *irtásom* sincs“.

„Tē is *Kánba* jársz ám, mind a Zsuszka Peti“. Arra mondják, aki rosszul olvas, rosszul mond el valamit. Olyan „*zabmalomba' örlet*“-féle a jelentése.

Egyik a *karóé*, másik a faromé. Arra mondják, aki kevés ruhájú s örökké mos, hogy tisztába járhasson. „Szegény, az is úgy van ám, hogy egyik a karóé, másik a faromé“.

„*Lepik*, mind éh tík a taknyot. Pl.: a *komám*-hoz sok úri vendég jár ki Pécsről s a komámnak sokba kerül. Erre mondja az ormánysági ember: „Ezt a szegény komámat is úgy lepik ám, mind éh tík a taknyot!“

„Amég a *megyémet* bírtam (t. i. erőben voltam), nagy árokhányó embör vótam én“.

Ég a *tűz* fekete lángjává. Akkor mondják, mikor a gazdasszony elkésik az ebéddel s még a tüze se akar kigyúlni.

Akinek *tűz* kê, körömmé keresi: ha szükséged van valamire, erőszakosan is még utána.

Sulykon iget (= *üget*) a' még: olyan lassan következik el, hogy talán nem is lesz belőle semmi.

Olyan *vastag*, mind a görnyei köté. (Fonalra mondják.)

„Mindég *vincsörög*, mind a pap kutyája“. „Mindég *vincsörög*, mind a fakutya a bótba“.

Tájszók.

ABILLÁLÓDIK: ácsorog. „*Abillálódj, ábillálódj!* Nemhogy dőgozná, iparkonná!“

[ÁBLÁL]. *Összedáblá* = összetákol. „Énnend-onnan vót *összedábláva*“ (MTSz. abdál.)

ÁGAS I. ÁSPA.

[AJÁNDÉK]: *jándék*.

[ALIGÁL]. *Lealigál*: leszól. „Nagyon *lealigátá*“.

[ÁNGY]. *Angyomasszony*: a fiatalabb nő minden idegen faluból hozott asszonyt így szólít, ha idős már. Ha még fiatal: *kisangyomnak*. Erről a két megszólításról megtudod, melyik asszony származott idegen faluból.

ANYAKALÁCS: óriási, térdig erő lakodalmi perec, amit a násznagy a

lakodalmi néppel a menyasszonyért menet nyakába akasztva vitt.

[APA]. „*Apü, anyü* édös tesférök“. (Apáról, anyáról.)

ÁPÉKODIK: csodálkozik és sápítózik. Csak *elápékodott*: mi vót ott“. Vagy — mikor valaki elkerülhetett volna valami kárt s azután jajgat: „Mast csak *ápékodj!*“

ARANYMÁLÉ: sárgarigó.

[ARC-] I. ORCÉTT.

ARUL. „Jobban ē tudja *árúni*“ = jobban ki tudja fejezni, — vagy olvasásról: jobb hangsúlyozással, érthetőbben tudja közölni.

ASPA: 110 cm. hosszú rudacska, melynek egyik vége *ágas*-ban, másik vége *körösztfa*-ban végződik. Erre *ás*-

pálják föl (szedik föl) a *pörgő* kari-káiról a fonalat.

[AZÓTA-MIÓTA]: *züte-müte*. „*Züte-müte* lē vótunk a Drávára...”

BABA: rendes értelmén túl egy-egy beillesztésre elkészített zsuppcsomó a zsuppozásnál. A kinyűtt lenet-kendert is *babák*-ba kötik.

BABAKÓRO: lándzsa alakú, tüskében végződő levelű, nyílegyenes szárú, 1 m. magasra is fölnyúló gaz. Szárát közbeiktató pálcikakul használják a fonalnak a szobolyóra való föltekérésekor.

BÁBIC: lósóska.

BABIRGÁLÓDIK: Hosszadalmas, babra munkát végez. „Sokáig *babirgáli* azt a kukoricát” (kapáláskor). „Csak hadd *babirgálódjék!* Azér az se külön, mind az enyüm”.

BÁJKÓ: egy bizonyos testhez álló női blúz. Mondták *kacabáj*-nak is.

BAKHAT: a kocsiútnak a két ló közé-eső dombos, le nem gázolt része. Mondják rövidítve: *bak*-nak is. „Mindég csak a *bakján* montem ezzel a fájós lábommá”.

BAKSZÉK I. KALÁTAFA és SZIJÓSZÉK.

BALHÓ I. BÉLHÓ.

BALLANG: erdőben, de egyebütt is, olyan lapályos hely, amit fölver a farkasfog, bojtorján, tüske stb. Pl.: „Olyan vót mind a ballang, de én hétször mögkapátam...” Rokon a *roboz*-zal, de az inkább bokroktól és tüskéktől befutott átjárhatatlan bozót jelent.

BANDSA: kancsal, „*sangya*”. „*Bandsán* néz”.

BANGA: bamba, féleszű.

BANGY: bolyha a ruhának. *Bangyos* = bolyhos. „Olyan sok a bangy a szüöm alatt”.

BÁNKÁS *láb*. — Csak lábra hallottam. Jelentése: hibás, fájós. „Szé-

gény avval a *bánkás* lábavâ mennyirán tud mönni”. „A mindönét a *bánkás* lábodnak, — há mégy neki?!” Benne van az is, hogy be van seb miatt kötve. „Nem látod, milyen *bánkás* az újjam?”

BANYAKÁLYHA I. KUCÓ.

BÁRKA I. PÁSKÓ.

BARKÓCÁS: mikor a bőr csalán-csipés után *dorozsmás*, bunkós lesz. *Barkócás* a gyümölcs is (körte, alma), amikor rozsdadudorodások vannak rajta. A viszeres, dagadt láb is az.

[BÁTY-] I. PECSINYE.

BÁTYAMURAM I. [KIS].

BATTYOG: cammog. „Szégény öreg, eddig má haza *battyogott*”.

BAÜGGAT: mogorván rászólogat. Hangfestő szó. „Mindég csak *baüggati* az embört”.

BÉDAK: buta, mafla. „Tē — *bédák!*”

BÉDROKA: többet magával fellépő, apró, kemény kis jegy a kézfejen.

[BEFOGDOS] I. [NYÜST].

BEKÖS-BUNDA: kabát-hosszúságú, alul s a nyakon prémdíszítéssel ellátott báránybőr ruhadarab. A *bekös*-se hátul a derékon 5 ágban lenyúló prémdíszítés volt.

BÉL I. SZÁVONYÁZÁS, SZÖSZ.

[BÉLÉS]. *Bélös*: túrós rétes. Csak a túrosat nevezik így.

BÉLÉZNA: elszakadt s ki nempótoló fonalszál üres nyoma a vászonban. „No — ennek a vászna is *béléz-nás* ám!”

BÉLHÓ: esetlen, nagy. „Az a nagy-*bélhó* dög nem birta vinni az ekét”. Ugyis mondják: *balhó*.

[BELSŐ] *Bésők*: pap-, tanítócsalád. „*Á* — hiszen még *bésökné* is így szokták stb.” *Ésők*: két testvér elvá-

lik. Megosztoznak a házón. Amelyik (rendesen az öregebb) családja elől lakik, azok az ésők. A másik család a *tűsók*.

BENDÖS: nagy, öblös, szélesszáju agyagkorsó. Víz tartó kanna helyett. Zsirtartó *bödöny*-ül is használták.

[BERÉK]. *Berök*: mocsaras hely.

BÉRGYEGŐS: gornyadt, *vajányos*. „Olyan *bérgyegős* vagyok, sömmi jóegészségöm nincsen”.

BÉRTAKOLNI: éjtszakázni. „Egés-
éjjé fönn *bértákótam*”.

BIBAC: a lányok egyes hajfonata. Más néven: *cica*. „De szép *cicája* van ennek a lánynak”.

BIBIKAVÉRAG: százszorszép a legelőkön.

BIBIRGAL: babrál. „*Bibirgájjátok* mög a fejemet”. Értelme: „ujjaitokkal játszatok a hajam között”.

BIBÓ: fogintó. Van *bibója* pl. a kályhaajtónak, tüzhelyajtónak, általában a tüzelőajtónak. Van *bibója* a székeknek is: kiálló búbja.

BICA: szár. Csak gyümölcs s általában kisebb növények szárára mondják. Van *bicája* a töknék, *döny-nyé*-nek, almának, körtének, szilvának. (A MTSz. tévesen írja indakacsnak.)

BIGMI: ügyetlen, rövideszű. „Té — *bigmi!*”

BIKA: rendes értelmén túl hidoszlop leverésénél használt, csigára járó, óriási súlyok. *Bikázni* = bikával súlykolni.

[BIKIK]. Vén emberek mesélték el, hogy nagyon-nagyon régen az is a házasodáshoz tartozó szokás volt, hogy a legény kérői ezekkel a tréfás szavakkal zörgettek be a lányos ház ablakán: A mi legényünk *bikhat-nék!*” Ha szívesen látták a kérőket, ezt felelték vissza tréfásan: „A mi leányunk *gyakhat-nék!*”.

BIKLA: térden valamivel alul erő, szép ráncokba szedett, tiszta, fehér felső szoknya. Anyaga fátyol, gyolcs, vagy len. Nevezik *kebél*-nek, *kebé*-nek is. Az alsó-bikla, ha 10 van is, mind *kis-bikla*. Téves tehát a MTSz.-ban adott magyarázat: pendely, alsó szoknya.

BIMBÉK I. BUMBÉK.

BIMÓ: buta, ostoba. „Té — *bimó!*”

BÓBA: bába, „Bóba gyángyi gyünkéd-é már?”

[BOCSKOR] I. KANCABOCSKOR.

BODÉR: kaszakötartó. *Vodér*nek is mondják. „Madzagra köttem a *vodéromat*”.

BODONY: amikor még nehéz volt téglához jutni, ellenben bőven akadt végig odvas, óriási fa, a kút kiteglázása helyett ezt az óriási üreges fát állították a földbe s ezt nevezték *bodony*nak s az ilyen kutat *bodonyos-kútnak*. A téglafal alá levert faszerkezetet a kút fenekeén ma is *bodony*-nak nevezik.

BODRIS: bodor szőrű disznó.

[BOGRACS]. *Bokráncs*: üst, bogrács.

BÓGYÁS: nem tökéletes eszű, bogaras. „Olyan *bógyás* embör vót ám a”.

[BORS] I.: [SZELID].

[COMB]. *Bonc*. Úgy mögszurta a fájás a *boncomat*.

BORDAHÍJ: a szövőszék nádból készült bordájának fakterete.

BOZGAT: piszkál. „Fő ké *bozgatni* a szénát, hogy száraz lögyön!”

BOZSOG: bizsereg. „Csakúgy bozsog a vér a lábomba”.

BÖCKÖS I. BÖLEKÖS.

BÖCÖK I. KÓPIS, ZSÚJ.

BÖDÖNY: zsirtartó edény, vendöl.

BÖGGŐ I. KOPPANTÉ.

BÖLEKÖS fa: görcsös, *böckös* fa.

BÖLLÖNKÖDIK: ingerkedik. „*Böl-*

lönködik a kutyával". „Né *böllönködj* velem!”

BÖNDŐ: fürt. „Bá' csak egy *bön-dő* szőlőt adott vóna!”

BÖNT: árokpart. „Ott a *böntön* éimöhetsz”. (Horvátul: *bēnt*.)

BÖRZSÖNY v. BÖRZÖNY: gölön-csér-csinálta kicsi bögre, amiben tartják a tojáshimezéshez való viaszt. „Van még a *börzönyömbe* viasz”.

BRÉTYUS: béka. (Drávacsehi.)

BUBOLYA v. *buba* = bóbita, búb. „Vót egy szép *bubolyás csirkém*, mögötte a patkány, mire haza gyüttem”. „Ázt a *bubássat* fogja mög kéd!”

BUBORKA: ugorka.

BUBÚ: cséresznye v. meggy: Emönt a högyre *bubút* szőnni. „Nédd csak, mit adók én téneköd: *babúkát!*”

BUBÜCS: bogyó. Pl. van piros *bubüccsa* karácsony táján a tuskés *téli zöld*-nek. Van gaz, aminek fekete *bubüccsa* van. Egy bizonyos fékötőről, fülönfüggőszerűen lelóggó diszt is *bubücs*-nak neveznek.

BÜCÉR: cimer. Csak a kukoricánál mondják. „Kidugta má a *bücér-gyát!*”

BÜCOROG v. *mücorög*: az a kedveskedő hang, amit a borjas tehén ad borjuja nyalása közben. „*Bücorog* a tehén”.

BUDDÁRZIK: bujkál. „*Ébuddárizik* ez a jó nap, mast nem lősz jó idő”. „Má' *buddárizik* a fokhajmám” = bujik.

BUDRÓK: buta. „Ez a nyűg, *bud-rók* lány”.

BUDSI = agyagból égetett fekete mohácsi korsó.

BUGYBÓKA = búbos banka.

BUGYOLLÓ: kőből való szájas korsó. *Csobolyó*-nak is mondják Rónádfa vidékén. Mondják egyszerűen *szájas*-nak is. „Ott van a *szájasba*”. Régen kánnát pótoló viktartó volt.

[BUK-] I. PÜZ.

BUMBÊK: bimbó. *Bumbékszik*: bimbózik. *Bimbék*-nek is mondják Kelet-Ormányságban.

BUNDA: férfikabát-szerű, elől iü-zővel v. kapsokkal nyakig egybefoglalt, báránybőr öltözék-darab.

BURGÓCI I. ZSÜRMÖGET.

BURGYAKOL: torokszakadtából, ordítózza dalol. „Egész éjjê burgyákóták”. „Mit burgyákósz étt?”

BÜSZ: Csak ebben az összetételben: „De *büsz-meleg* van!”

BUTÚ: buta. „Tê — *butú!*”

BUTYAKOS-korsó: pirosra égetett, szüknyaku, fogóján *csöcs* nélküli agyag-korsó. Mondják *cser-korsó*-nak is. „A *cser-korsóba*’ nagyon jó a víz”. A szüknyaku, füles, alul kiöblösödő pálinkás üveget is mondják *butyakos*-nak.

BUTYKÁL: beleváj, beledugdos. A gyerek belenyúl az ételbe, rászól az anyja: „Mit *butykálódó* étt?”

CAKÓZNI: huzni-vonni, fáradni. „Hú, — nagy *hurcba* vótam én, — sokat *cakóztam!*” „Nagy a *cakó!*”

CALAP: csomó. „Elyen *calapba* gyűtt a vér belüle”. „Egy *calap* hajá kilógg”.

CEFET: bitang, rossz, raffinált, magán kifogni nem engedő. — „Tê *cefet!*” = bitang. Vagy: „*Cefet* egy ember vót! = magán kifogni nem engedő. Vagy: „*Cefet* egy idő!” = kellemetlen, rossz, bitang.

CELE-CÜLA: cók-mók.

CEMENDE: erkölcsi és testi pizs-kosságot fejez ki. „Tê — *cemende!*” Régi parókiánk kamarája szemöldök fájának felirata 1751-ből:

Isten Igéjével nyitom meg az számat
Prédikálom: Kákics, csináld kamarámat
Benne élésemet, *cemende ruhámat*
Raknám, helybehagynám az parókiámat.

(Kákics.)

Kiss Géza.

(Folytatása következik.)

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Tömlő. GOMBOCZ Régi török jövevényszavak c. tanulmányában, bár kérdőjellel, még török jövevénynek tartotta e szavunkat (MNY. III, 364), Die Bulg.-türk. Lehnw. c. munkájába azonban már nem vette fel, közben tehát úgylátszik már teljesen megrendült török eredetében való hite. De én erre nem látok elegendő okot, sőt bizonyosnak tartom, hogy török eredetű, csak hogy ma ismeretes magyar alakja szerintem nem alapszó, hanem származék. Szerintem ugyanis a 'tömlő' jelentésű tör. *tulum* > ó-magy. **tulun*-hoz a magyarban (áy-, -ey >) -ó-, -ő kicsinyítő-becéző képző járult, s ennek az ó-magy. **tulum*-nak könnyen érthető fejleménye e szavunknak mai *tömlő* alakja. **Tulumó*-ból t. i. először is a kétnyiltszótagos hangtörvény alapján **tulmó* lett, ebből szabályosan **tolmó*, ebből az *l* és *m* helycseréjével R. *tomló*, amely megőrződött a MURMELLIUS-féle szótárban, s ebből végül hangrendi átcsapással *tömlő*. A szótaghatáron szomszédos *l* és *m* helycseréjének ugyanilyen esete R°. *Elmouch* > R°. *Imloch* (CSÁNKI, III, 612), a R. *tomló* > *tömlő*-féle hangrendi átcsapásnak pedig igen sok példáját idéztem Hangrendi pérhuzam c. tanulmányomban, MNY. XXIII, 131.

Túsz. Mai köznyelvünkben 'Geisel, Bürgschaftsgefangener, olyan ember, kit háború alkalmával vagy törvényenkívüli állapotban a győző v. erősebb fél a legyőzött v. gyengébb fél köréből a maga hatalmába vesz'. De régebben valószínűleg csak békekötéssel kapcsolatban szedtek és adtak az ellenfelek túszokat, mégpedig kölcsönösen, úgyhogy *túsz*-nak csak az olyan (a béke zálogául átadott és átvett) embert nevezték, akinek a másik fél hatalmában megfelelő párja volt. Azért gondolom ezt valószínűnek, mert a *túsz* szó a székely nyelvjárásokban azt jelenti, hogy 'mása, megfelelője vminek' (világos példákat l. a MTsz.-ban), és mert e szónak mai köznyelvi és székely nyelvjárási jelentései nézetem szerint csak e feltevessel hidalhatók át. Eredetibbnek okvetetlenül ezt a nyelvjárási jelentést kell tartanunk, mert a *túsz* köznyelvi jelentéséből lehetetlen ezt megértenünk, de megfordítva igen: 1. 'mása, megfelelője vminek'

—→ 2. *'olyan kezességül átadott és átvett ember, akinek mása, megfelelője az ellenfél hatalmában van' —→ 3. 'kezességül átadott és átvett ember'. A CzF.-ban olvasható adatok alapján azt is valószínűnek tartom, hogy ez az eredetileg 'mása, megfelelője vminek' jelentésű *tusz* < N. *tusz* szavunk honfoglalás előtti török jövevény. Az erre vonatkozó adatok összegyűjtését és megbírálását azonban a török nyelvtudomány művelőire kell bíznom.

Horger Antal.

A magyarság lovas nép voltának történetéhez. „Mióta lovas nép a magyar?” c. értekezésem (Népünk és Nyelvünk I, 205) nyomán élénk és tanulságos vita keletkezett arról, hogy az ugor korban (a magyar-vogul-osztyák nyelvegység korában) volt-e már lovas nép a magyar — mint én vélem — vagy pedig csak később, a török hatás alatt lett azzá. Az vitát én kezdtem, tehát illendő volna nekem is végezni. Mielőtt azonban ez adósságomat lerónám, utalok itt arra, hogy TOIVONEN nemrég kimutatta (FUF. XXI, 123), hogy a magyar *fék* megfelelője megvan az osztyákban. Cikkét így fejezi be: „Demnach kann ung. *fék* 'zaum, halfter' mit allem anlass einer sippe von wörtern (*ló, nyereg, ostor*) zugerechnet werden, die die alte reiterkultur der ungarn und überhaupt der ugrischen völker widerspiegeln.

Magyar és mordvin párhuzamos hangfejlődés. A finnugor *-*kt*- hangcsoport magyar *-xt* > *-jt* (*tanoxt* > *tanojt*) és mordvin *-vt* > *-ft*- megfelelőjét (*tonavt* > *tonaft*-) az általános vélemény úgy fogja föl, mint egy fgr. *-*yt*- gyönge fok képviselőjét. A magyarra vonatkozólag kimutattam (MNy. XXIV, 307), hogy a *-xt* > *-jt* hangcsoport nem finnugor korbeli gyönge fokból fejlődött, hanem a magyar nyelv külön életében keletkezett a *-kt* hangcsoportból. A mordvinra nézve pedig most bizonyítja RAVILA (FUF. XXI, 102), hogy szintén a mordvin nyelv külön életében történt a *-*kt*- hangcsoport *k* hangjának spiranssá válta: ... „ist im frühurmordwinischen völlig lautgesetzlich die wandlung **kt* > **vt* (*yt*) in allen stellungen vollzogen worden“ (104). A magyar és mordvin hangfejlődés párhuzamossága erősíti mind a kettőnk említett fejtegetéseit.

Mészöly Gedeon.

Íráshibán alapuló hibás szófejtés. A középkori oklevelek nem csekély részét árták, illetve korábbi oklevelek alapján állították ki és így bizony megesett, hogy az oklevél scriptora, illetve dictatora hibásan olvasta el az előtte fekvő oklevél vagy akta névalakjait, aminek következtében téves névalakok kerültek be a ránkmaradt oklevélbe is. Ugyanez még gyakrabban megesett átiratok készítésénél is; különösen olyan esetekben akadnak néha egészen fantasztikus tévesztések, amikor az eredeti oklevelet már több évszázad választotta el az átirattól, aminek az a magyarázata, hogy ekkor a divatjamúlt betűket már nem tudták jól olvasni. Azután előfordul az is, hogy az oklevél kiadója olvasott tévesen egyes neveket; különösen Fejér oklevélgyűjteménye hirhedt ebben a tekintetben. A téves névalakok főleg a helynévmagyarázat terén okozhatnak sok bajt. Mint módszeres elvet megállapíthatjuk, hogy valamely névsorozat magábanálló, különleges névalakjainál elsősorban is az vizsgálendő, hogy nem olvasási tévesztés következtében jöttek-e létre. Semmiesetre sem szabad ilyen hapax legomenon-okra nyelvészeti vagy továbbmenőleg településtörténeti elméleteket építeni, amint ezt egy ízben és pedig az *Orsova* névnek az Anonymusnál olvasható *Vrscia* változatához kapcsolódó nyelvészeti fejtegetésekről már alkalmam volt kimutatni is (Nyr. 61, 38). — Hasonló baleset azonban már velem is megesett, azzal a különbséggel azonban, hogy nekem eredetileg tulajdonkép csak egy névalak állott rendelkezésemre. Veperd és Lakompak sopronmegyei faluk 1222.-iki határleírásában ugyanis a mai *Reiding* patak *Rednyk* néven van említve (Fejér III. 1, 369). Én természetesen azt gondoltam korábban, hogy ez a név teljesen azonos a gyakran előforduló *Rednek* patak-névvel. A német névalakot — mivel sehogysem tudtam megmagyarázni — egyszerűen figyelmen kívül hagytam. STEINHAUSER, aki ezzel a névvel szintén foglalkozott, nem tudott másképp boldogulni vele, mint annak feltevésével, hogy a német névalak az áthagyományozás megszakadása következtében *Radling* névalakból torzult (M. O. I. J. 45, 291). Erről azonban szó sincs. Az 1222.-iki névalak ugyanis egyszerűen hibás olvasat *Rudnyk* helyett. Ez a patak t. i. alsó folyásában 1225-ben is említve van a borsmonostori apátság privilegium mag-

num-ában *Rudnik* néven (Sopronm. Oklt. I. 12); 1412-ben pedig egy az 1225.-iki határleíráson alapuló, de annak neveit modernizáló határleírásban már *Rodnik* néven szerepel. Ez az utóbbi névalak szabályszerű magyar nyelvi fejlemény a korábbi *Rudnik* névalakból, így tehát azt kell helyesnek tekinteni. Ezt egy következő oklevélnek még különösebb hibás alakjával is igazolhatjuk. Már STESSEL is rámutatott arra (Száz. 33, 744), hogy a *Reiding* patak középső folyása a locsmándi vármegye 1263/1591.-iki nagy határleírásában *fons Konut* néven van említve. Nyilvánvaló, hogy ez a név *Ronuc*-ból torzult, amely név az 1222.-iki *Rudnyk* > *Rednyk*-nek szintén szabályszerűen megfelel a magyarban (a $K < R$, $c > t$ tévesztés gyakori). Ezzel már a magyar és német névalak etimológiája és összefüggése is világossá lett: mindkét névalak szabályszerűen szláv *Rudō-nika* „veres patak” névalakból származott, az ófn. *û*-nak az *umlautja* ugyanis a nyugatmagyarországi n. nyelvjárásban *ai* (írva *ei*). — Az $u > e$ tévesztésre a Nyugatmagyarországra vonatkozó oklevelekben még a következő példákat találtam: *Muhcha* helyett *Mehche*, *Surna* helyett *Serna*, *Burz* helyett *Berz*. — Mindenesetre kíváncsi volna a névkutatók tájékoztatása céljából az oklevélkiadványokban előforduló leggyakoribb hiteles betűtévesztések jegyzékét összeállítani. Ebben a tekintetben bizonyos úttörő munkát végzett egy cseh tudós, V. Šmílaure, aki 'Vodopis starého slovenska' 1932 c. művében a Felvidékre vonatkozó oklevelekben előforduló betűtévesztések jegyzékét — amelyeket t. i. megállapított — összeállította (534—538. l.). Gyűjteményében természetesen az $u > e$ tévesztés is több példával van képviselve. — Persze, ha maga a névkutató is tévesen írja le a névalakot, mint pl. SCHWARTZ Elemér is — és azok megmagyarázására elméleteket gyárt: hát ezen már semmiféle hibagyűjteménnyel segíteni nem lehet.

Moór Elemér.

Észt regény- és elbeszélés-sorozat magyar fordítása. A finnugor nyelvtudománynak nagy külpolitikai érdeme az, hogy megszerezte két olyan nemes nemzet barátságát, melyhez a történelmi kor óta történelmi kötelek nem fűztek bennünket. A finnugor nyelvtudomány tehát egyik eredményének állan-

dősítását, erősítését üdvözli minden olyan irodalmi eseményben, mely a finnugor nemzetek lelkét egymáshoz minél közelebb hozza. A Szegedi Füzetek tábora dícsérettel köszönti azt a dícséretes vállalkozást, mely a legjelesebb észt prózairók hat kötet művét ismerteti meg avatott magyar fordításban a mi közönségünkkel. Az észt regény- és beszélysorozat szerkesztője CSEKEY ISTVÁN, volt tartui (dorpati), most szegedi egyetemi tanár, a tartui egyetem díszdoktora, az észt-magyar kapcsolatok buzgó ápolója. Fordítók: BÁN ALADÁR, a Petőfi Társaság rendes tagja, az Észt Irodalmi Társaságnak tiszteletbeli tagja, versnek prózának jól ismert mestere; VIRÁNYI ELEMÉR, a tartui egyetem volt magyar lektora, jelenleg szegedi áll. reáliskolai tanár, ki époly szépen fordítja, mint méltatja a kiválasztott írókat. A nyomdai kiállításról a legjobbat avval mondjuk, ha megmondjuk, hogy az ízléses köteteket KNER IZIDOR adta ki kitünő gyomai nyomtató-műhelyében. A hat kötet: AUGUST GAILIT: *Tenger*. Elbeszélések. Virányi Elemér ford. 192 lap. ALBERT KIVIKAS: *Lápvirágok*. Elbeszélések. Virányi Elemér ford. 144 lap. MAIT METSANURK: *Beront az élet*. Elbeszélések. Bán Aladár ford. 216 lap. FRIEDEBERT TUGLAS: *Végzet*. Három novella. Virányi Elemér ford. 144 lap. EDUARD WILDE: *Á hegyfalvi tejes ember*. Regény. Bán Aladár ford. 232 lap. Karácsonyra jelentek meg ezek a könyvek. A könyvpiac karácsonyfájának értékes ékességei.

M. G.

Deutsche Auszüge.

GEDEON MÉSZÖLY: *Beköszöntő* (Programm) — — — S. 1

Der Problemkreis dieser Zeitschrift umfasst die ungarische und finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und die mit diesen zusammenhängenden Fragen der Literaturwissenschaft und der Volkskunde. Der Herausgeber ist bestrebt jene Grundsätze inbetreff der Redaktion zu befolgen, die durch den Begründer der Ungarischen Sprachwissenschaftlichen Gesellschaft (Magyar Nyelvtudományi Társaság), KOLOMAN SZILY in der von ihm gegründeten und auch heute noch blühenden und angesehenen Zeitschrift „Magyar Nyelv“ verwirklicht worden sind: den Nachbargebieten der ungarischen, bezw. finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft soll volle Aufmerksamkeit entgegengebracht werden und auch vorzügliche Vertreter der

Nachbarwissenschaften sollen zu Mitarbeitern der ungarischen, bzw. finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft gewonnen werden.

OTTO MANNINEN: *Üdvözet a fajrokonoknak* (Gruss an die Rassenverwandten) — — — — — S. 2
Metrische Übersetzung des Gedichtes „Tervehdys heimoveljille“ des hervorragenden finnischen Dichters durch GEDEON MÉSZÖLY. Die drei finnisch-ugrischen Nationen, die Ungarn, die Finnen und die Esten seien berufen — das ist der Grundgedanke des Gedichtes — an den Grenzen der westlichen Kultur Wachtposten zu sein jenen Strömungen gegenüber, welche die westliche Kultur zu vernichten drohen.

GEDEON MÉSZÖLY: *A síkság és róna szó története* (Die Geschichte der Wörter *síkság* „Ebene, Diarrhoe“ und *róna* „Ebene“) S. 3
In der Schrift- und Gemeinsprache bedeutet *sík*, *sík* 'planus' und die Weiterbildung *síkság* 'planities'; ausserdem hat das Wort *sík* in der älteren Sprache und in mehreren Dialekten auch die Bedeutung „lubricus“ und das Wort *síkság*: „lubricitas“. Letztere Bedeutungen sind ursprünglicher als die erstgenannten und aus der Bedeutung „lubricitas“ ist auch die Bedeutung 'diluvies ventris', 'diarrhoe' hervorgegangen. Nach Zeugnis historischer Daten war die Sommer- und Winterfischerei im Kreise des ungarischen Volkes von der finnisch-ugrischen Periode angefangen bis zu den im vergangenen Jahrhundert in Ungarn vorgenommenen Wasserregulierungen und Entwässerungen ein verbreiteter Beschäftigungszweig. In der Fachsprache der Winterfischerei — im Anschluss an den Fachausdruck *sík jég* 'glacies lubrica' — erfolgte der Bedeutungswandel des Wortes *sík* von 'lubricus' zu 'planus'. Mit 'planities' waren in der älteren Sprache, seit dem 13. Jahrhundert nachweisbar, *mező*, *mezőség* gleichwertig (die heutige Bedeutung dieser Wörter ist 'campus', 'campestris'). Aus älteren Sprachdenkmälern bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts ist *sík* nicht bekannt. Im 16. Jahrhundert taucht das Wort *sík* teils in der Bedeutung 'lubricus', teils in der Bedeutung 'planus' auf, und zwar als Attribut des Wortes *mező*: *sík mező* 'campus planus'. Nach Zeugnis der Sprachdenkmäler des 17. Jh.-s ist der volle Vorstellungsinhalt dieser attributiven Wortgruppe auf deren erstes Glied *sík* in der Bedeutung 'planities' übertragen worden. Aufgrund der Daten der Denkmäler des 18. Jh.-s ist aus dem Hauptwort *sík* 'planities' das gleichbedeutende *síkság* hervorgegangen. Zur Bezeichnung der Vorstellung 'planities' finden wir in den handschriftlichen Denkmälern des 16. Jh.-s neben dem Worte *mező* auch das Wort *égyenés*, dann in den Drucken des 17. Jh.-s das Wort *térség*, welches Wort eine Bildung aus dem ung. Beiwort *tér*, das wiederum dem ostjak. *terä* ('freie Stelle, wo kein Wald wächst, wo kein Reisig liegt usw.' Paas.) entspricht. Das Wort *tér* ist von den Sprachreformern des 19. Jh.-s zur Bezeichnung der städtischen Plätze in Anspruch genommen worden an Stelle des italienischen Lehnwortes *piac* (z. B. *Kálvin-tér* 'Calvin-Patz'). *Síkság* als Fachausdruck der geographischen Literatur verdrängte erst in der zweiten Hälfte des 19. Jh.-s das Wort *térség*. (Fortsetzung folgt.)

SIK SÁNDOR: *Arany János stilművészetéről.* (Über die Stylkunst Johann Arany's) — — — — — S. 42
 Unter den Dichtern lassen sich drei Haupttypen erkennen. Manche werden in erster Linie durch das Streben nach *Offenbarung ihres Selbst* geleitet, die Kunst dieser ist ein ununterbrochenes Selbstbekenntnis. Ein anderer Typus ist der *vates*, der Verkünder von Ideen, der seine apostolische und erzieherische Berufung fühlende und bekenkende Vernunftmensch. Die dritte Abart der Künstler will etwas an sich Wertvolles schaffen. Zum ersten Typus gehört in der ungarischen Literatur Alexander PETŐFI, zum zweiten Michael VÖRÖSMARTY, zum dritten Johann ARANY. Arany gehört zu den grössten Formkünstlern der Weltliteratur und mit seiner Stylkunst vermag er auch alles auszudrücken, was er will. Der Verfasser weist in eingehender Ausführung an Teilabschnitten aus den Dichtungen Arany's das stylkünstlerische Verfahren des Dichters vor.

CS. SEBESTYÉN KÁROLY: *A magyar gémes kút.* (Der ungarische Schwengelbrunnen.) — — — — — S. 57

Unter allen vorhandenen Brunnen-Arten ist für das ungarische Land gewiss der sogenannte *Schwengelbrunnen* (ung. *gémeskút*) der charakteristische. Es ist dies eine typisch ungarische Brunnengattung, ein Brunnen der Ebene und ist insoferne ungarisch, dass er überall dort verbreitet ist wo Ungarn wohnen. Es wäre aber verfehlt zu glauben, dass dieser Brunnen eine ungarische Erfindung ist. Die Form kommt auch bei allen ungarländischen Nationalitäten vor, und ist ausserdem auch beinahe in ganz Europa zu finden. Man kannte den Brunnen schon im klassischen Altertum in Griechenland und im römischen Reich, heute ist er von Nordafrika über Egypten weit nach Osten verbreitet und ist selbst in Japan zu finden. Die Ungarn fanden diesen Brunnen wahrscheinlich schon hier in der neuen Heimat vor, oder sie brachten die Form von der russischen Tiefebene mit.

Von den Hauptteilen des Brunnens ist der eine die Wassergrube der andere das Hebewerk. Die Tiefe der Brunnengrube variiert nach Tiefe des Grundwassers, kann aber eine gewisse Tiefe wegen der Begrenztheit des Hebewerkes, nicht überschreiten. In bergigen Gegenden ist die Wand der Brunnengrube mit Bruchstein ausgelegt, oder mit Backstein ausgemauert und hat dann immer einen kreisrunden Querschnitt.

In der steinlosen Ebene aber ist die Grube sehr oft mit Holz oder mit Brettern verkleidet und dann natürlich viereckig. Man hat die Grube früher auch mit Rohr oder mit Rutengeflecht verkleidet, auch dicke ausgehöhlte Baumstämme dienten wohl hie und da zur Verkleidung. Die heute übliche Einfassung der Brunnenöffnung, der sog. Brunnenkranz ist wahrscheinlich erst seit neuerer Zeit verbreitet, früher deckte man die Öffnung nur teilweise mit Bohlen oder Steinplatten zu, und liess in der Mitte ein Loch für den Schöpfeimer. Der Brunnenkranz wird aus verschiedenem Material verfertigt. Eine der ursprünglichsten Arten ist gewiss der aus Ruten geflochtene Brunnenkranz, welcher dann mehr-minder rund ist. Aus Brettern

oder Balken gefügte Brunnenkränze sind viereckig. Man verfertigt denselben neuestens auch aus Backstein, und in gebirgigen Gegenden wohl auch aus Bruchstein.

Der charakteristische Hauptteil des Brunnens aber ist das Wasserhebwerk. Von der Gestalt dieses Hebwerkes nennt man den Brunnen *gemesküt* d. i. *Kranich-Brunnen*.

Dieser Brunnen ist besonders für die grossen Viehweiden im Tieflande tipisch, wo oft grosse Herden aus einem Brunnen getränkt werden müssen. Es gibt deshalb auch Brunnen mit zwei und drei Schwengeln und ebensovielen Wassereimern.

Das Wasserhebwerk beruht auf dem Prinzip des doppelarmigen Hebels und ist demnach in der Form dem einer grossen Wage ähnlich, an deren einem Ende an einer langen Stange der Eimer, an dem anderen ein entsprechendes Gegengewicht befestigt ist. Die technische Konstruktion des Hebwerkes ist so einfach und entspricht so vollständig den Ansprüchen, dass sie während vieler Jahrhunderte unverändert blieb. Sein Vorteil ist, dass man mit wenig Kraftaufwand und in kurzer Zeit das Wasser heben kann, der einzige Nachteil ist der, dass der Brunnen ziemlich viel Raum einnimmt, was aber nur im Dorfe selbst, und auch nur dort, wo die Hausplätze und Hofflächen klein sind, zum Ausdruck kommt. In 2—3—4 m Entfernung von der Brunnengrube steht ein grosser Baumstamm (a) tief und fest eingegraben, in dessen oberen gabelförmigem Ende ein zweites langes Holz (b), meist ein natürlicher langer gerader Baumstamm, manchmal auch ein viereckig behauener Balken, als Wagebalken im Mittelschwerpunkt, mittels einer kleinen eisernen Stange, drehbar befestigt liegt. Am dickeren und schwereren Ende dieses Querbalkens oder Brunnenschwengels ist das Gegengewicht, ein schwerer Stein, ein Würzelstock, oder ein eiserner Gegenstand befestigt, (e), am anderen, über der Brunnengrube schwebenden dünneren Ende des Schwengels ist mittels eines kurzen Kettenstückes eine lange dünne Stange (c) und an deren unterem Ende der Wassereimer (d) befestigt. Ist der Brunnen sehr tief, so sind auch zwei Stangen mit Hilfe einiger Kettenglieder aneinandergesetzt.

Auf der Viehweide und auch in den meisten Dörfern ist der Hauptbaum und der Brunnenschwengel meistens nur ein ganz unbehauener natürlicher Baumstamm oder Balken. Es gibt aber Gegenden, wo die Bauern miteinander wetten ihren Brunnen je schöner auszugestalten. Da wird dann der Brunnenbaum viereckig zugehauen, gehobelt und besonders am oberen gabeligen Ende durch Schnitzerei und Bemalung reich verziert. Natürlich erhält dann auch der Schwengel dieselbe Verzierung.

Als ergänzender Teil des Schwengelbrunnens und dort wo Tiere getränkt werden als unerlässlich ist der Wassertrog zu erwähnen. Derselbe wird in waldreichen Gegenden aus einem entsprechenden Baumstamm ausgehöhlt, sonst aus Bohlen oder Brettern zusammengefügt und ist von verschiedener Länge, je nach der Zahl der zu tränkenden Tiere. Oft sind zwei oder drei Tröge an einander gereiht, einer tiefer als der andere, damit das Wasser aus dem höchsten bis zum niedrigst stehenden durch-

laufen kann, und auch um besondere Tröge für langbeiniges und besondere für kurzbeiniges Vieh zu haben.

Erwähnungswert ist noch, dass man oft an das über der Brunnen-grube befindliche Ende des Brunnenschwengels stachelige Baumäste befestigt um die Tauben von dieser Stelle des Brunnen ferne zu halten. Auch pflegt man manchmal mit dem Brunnenschwengel, der natürlich über Bäume und Dächer hinaus weithin sichtbar ist, Zeichen zu geben, z. B. dem am Felde arbeitendem Gesinde, dass das Mittagessen fertig ist, indem man ein farbiges Zeug oder einen Sack an das obere Ende des Schwengels bindet.

In sprachlicher Beziehung sei erwähnt, dass die Benennungen der einzelnen Teile des Brunnenhebewerkes in verschiedenen Gegenden oft verschieden sind, und höchst merkwürdig ist es, dass einzelne Benennungen hier den einen Teil, dort einen anderen bezeichnen. Es liegt hier ein bemerkenswerter Bedeutungswechsel vor, den man übrigens auch bei anderen Gegenständen der Volkskunde beobachten kann.

HORGER ANTAL: *Kócipor* — — — — — S. 69
Etymologie des Scheltwortes *Kócipór* (ursprüngliche Bedeutung 'Staub aus dem Ofenwinkel') und in Verbindung damit Etymologien einiger ung. Wörter.

CSEFKÓ GYULA: *Hátra van még a fekete leves*. (Erklärung der ung. Redensart „Die schwartze Suppe ist noch übrig“) — — — — — S. 73
Die angeführte Redensart ist als Drohung weit und breit gebräuchlich. Sie bedeutet soviel, dass das Wesentliche, das Schwere einer Sache noch übrig sei. In der bisherigen Forschung wurde diese Redensart für ein geflügeltes Wort historischen Ursprungs angesehen. „Die schwartze Suppe“ sei der schwartze Kaffee, der bekanntlich gewöhnlich am Ende einer Mahlzeit aufgetragen wird. Die Redensart mag in einem historischen Ereignis ihren Ursprung haben. Irgendein türkischer Würdenträger soll mit diesen Worten einen von ihm zu Mittagessen eingeladenen ungarischen Herrn nach der Mahlzeit beim Tisch zurückgehalten haben, um ihn dann in Gefangenschaft zu setzen. Nach A. Szirmay soll der Pascha von Grosswardein 1685 gegen den Kurutzenkönig, Emerich Thököly auf diese Weise vorgegangen sein; nach L. Kővári ein anderer Pascha 1541 gegen den Wojwoden Siebenbürgens, Stephan Majláth; endlich soll nach B. Tóth der Sultan Sulejman auf diese Weise gleichfalls 1541 bei Ofen Valentin Török gefangen genommen haben.

Nach Ausführungen des Verfassers ist dies alles nur Fabeli, bzw. Erfindung jener Ausleger unserer Redensarten, die angespornt von ihren historisierenden Neigungen auch in anderen Fällen bestrebt waren irgendeine Redensart — ohne jeden Grund — mit historischen Ereignissen in Zusammenhang zu bringen. Die in der Redensart erwähnte schwartze Suppe (*fekete leves*) ist nicht der schwartze Kaffee, sondern die beliebteste Brühenart der alten ungarischen Küche, die anders auch *fekete lé* genannt

wird: *lé* und *leves* bedeuten dasselbe und unter den Varianten der Redensart kommt auch das Wort *lé* vor. Dass nun die beste Brühe in der besprochenen Redensart doch etwas Schlechtes, Böses, Unangenehmes bedeutet, das wird wohl seinen Grund in dem ironischen Gebrauch der Redensart haben.

BÉLA IVÁNYI: *A középkori Eperjes magyarsága*. (Das Ungarntum im mittelalterlichen Eperjes.) — — — — — S. 85
Im Jahre 1919. hatte der Verfasser unter Titel: „Pro Hungaria Superiore“ gegen die tschechischen Aspirationen ein Werk veröffentlicht in welchem er klarlegte, dass im Mittelalter und auch später in Ober-Ungarn überall eine ungarische Bevölkerungsschicht zu finden ist. In diesem Werke wurde auch die oberungarische Stadt Eperjes in einigen Zeilen erwähnt. Seit 1919. sammelte der Verfasser sämtliche diesbezügliche geschichtliche Daten, um gründlich zu beweisen, dass auch in der Stadt Eperjes im Mittelalter das Ungarntum so stark war, dass circa $\frac{1}{4}$ Teil der Stadtbewohner Ungaren waren, die in der Mitte des XV. Jahrhunderts schon einen eigenen ungarischen Prediger und eine ungarische Kapelle, bald auch eine Kirche hatten etc. worüber wir im nächstfolgenden Heft ausführlicher sprechen werden. Das mitgeteilte mittelalterliche ungarische Namenmaterial aus der Anfangsperiode der Entwicklung der ungarischen Familiennamen ist sehr wertvoll und lehrreich nicht bloss aus dem Gesichtspunkt der politischen, sondern auch aus dem der ungarischen Sprachgeschichte.

KISS GÉZA: *Az ormánysági nyelvjárásból*. (Aus der Ormánysäger Mundart) — — — — — S. 98
Die Landschaft Ormányság ist der südwestliche Winkel des Komitates Baranya entlang der Drau. K. bietet ausserordentlich wertvolle Beobachtungen betreffs der Laut- und Formenlehre der Mundart dieser Landschaft, nebst einigen Redensarten und Sprichwörtern und einem reichen Wörterverzeichnis, dessen Fortsetzung noch folgen wird.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések. (Kleinere Mitteilungen und kurze Bemerkungen) — — — — — S. 103
A. HORGER schreibt über die *tomló*-Variante des Wortes *tömlő* 'Schlauch, Balg' und über die Bedeutungsentwicklung des Wortes *tűsz* 'Geisel'. — G. MÉSZÖLY macht auf eine mit der ugrischen Pferdezucht zusammenhängende Wortgleichung Toivonen's aufmerksam und des weiteren auf die parallele Entwicklung der finnisch-ugrischen Lautgruppe *-kt- im Ung. und Mordw. — E. MOÓR erörtert im Zusammenhang mit der Etymologie des d. Bachnamens *Reiding* ~ altung. *Rodnuk* < *Rudnik* die prinzipielle Bedeutung der in Urkunden vorkommenden alleinstehenden Namensformen: sie dürfen nicht linguistisch gedeutet werden, da sie in den meisten Fällen aus fehlerhaften Abschriften, bzw. Lesarten hervorgegangen sind.

Setälä Emil.

Az ő büszke fejére rátette az isteni gondviselés a hetvenedik év koronáját. Ünnepünk ez, és az teszi boldoggá ünnepünket, hogy ezt észre sem veszi maga az ünnepelt az ő folytonos munkája közepett. Nem olvasta meg tulajdon évei számát, mikor tizenhét éves korában úttörő nyelvtudományi művet merészelt írni; azt hitték, férfi szerzeménye. Nem olvassa ő ma sem az esztendőket, hogy pihenést követeljen magának, hanem minden újabb alkotásában csodálja a világ az ifjúi erőt.

„A *Sampo* rejtvénye“ — ezen a címen tartott előadást négy évvel ezelőtt Szegeden. Úgy fejtette meg nekünk a Kalevalának e rejtélyes szavát, hogy az: amaz erős oszlop, mely a csillagos eget tartja. Én pedig, amint előadása közben néztem jól termett voltát, amint hallgattam bölcs szavai folytát, a *Sampo* rejtvényét így fejtettem meg: SETÄLÄ EMIL. Hiszen a finnugor nyelvtudomány egét, mely tele van kisebb-nagyobb csillagokkal, ő tartja; az az ég ő körülötte forog, őtőle vár és kap irányítást.

Tudományunk mestere, hazánk hű barátja, hazád nagy fia, Te ne is vedd észre éveid sokasodtát: mi, látván alkotásaidnak éveiddel együtt szaporodtát, hálát adunk éveidért a Gondviselőnek.

Mészöly Gedeon.

Magyarok dicsérete 1000 év előtt.

T Hystoria waltari
FRANCIA pars orbis fratres europa uocat.
 Morib; ac linguis uarias & nomine gentes.
 Distinguens cultu. tū religione sequestans.
 Int quas gens pannonie resideere pbatur.
 Quā tamen & hunos plerumq; uocare solem.
 Hic popls fortis uirtute uigebat & armis.
 Non curū postas solū dominans regiones.
 Itoris oceanis; ptransiuerat oras.
 Fœdera supplicib; donans sternensq; rebelles.
 Vltro milenos fœt dominare annos.

I.

Réges régen porladó kéz vonásai ezek a latin verssorok. A XII. század derekán, mikor nálunk a legkiválóbb Árpád fejedelmek uralkodtak, félévszázaddal a mi „Halotti beszédünk” keletkezése előtt vetette e betűket pergamenre csendes szerzetesi cellájában egy papi kéz. Akkor sem a maga elmetermékét örökíti meg, csak másolja szerető gonddal egy még három századdal régibb írás sorait, hogy meglegyen az ő kolostori armariumukban is (almárium, könyvtárszekrény) a nevezetes költői hősdal szövege. Bizonyára német volt a másoló és ugyanílyen 933—936 táján az eredeti mű szerzője.

Amit másolt, az az erős karú, aquitániai fejedelemfi VALTER (*Waltharius manu fortis*) története volt ékes latin versekbe öntve. Hogy miként nevelkedett kis gyermekkorától, mint tús, Attila tiszamenti székhelyén ennek udvarában; hogyan lett belőle híres hadverő hős, a hun fejedelem kedves vezére. Azután hogyan nevelkedett ugyanakkor a hun udvarban a burgundi királynak, fiutód hiányában túsul adott lánya HILDEGUNDA, akit a hun

fejedelemné vett oltalmába s felnövekedve, úgy szívébe zárt, hogy rábízta kincses kamrája őrzését. Sorsuknak van egy harmadik osztályostársa, a frank udvarból való tronjei HAGEN, akit kezdettől sóvár honvágy emészt s amint szerét teheti, hazaszökik. Ez a példa hasonlóra sarkalja Valtert is. Titkon megállapodnak Hildegundával, hogy a királyleány vegye magához a kincstárból a tőlük annak idején elvett drágaságokat; a szökést gondosan előkészítik és paripáikon vezeték lovakkal éjjeli sötétben megindulnak nyugatra hazájuk felé. Nappal erdőben pihennek, éjjel uttalan utakon haladnak egyre nyugat irányában. Éber figyelmüknek sikerül az üldözők elől rejtve maradniok; de midőn a hun határokon túl bejutnak az irdatlan hegyek közé, jöttüknek híret veszi Gunther, a frank király. Utjukat állatja embereivel, adják oda kincseiket és szabadon elvonulhatnak. Valter eleinte alkura hajlandó, de a frankok az egész kincset akarják, erre Valter megköti magát, büszkén visszautasít minden alkudozást, mire Gunther emberei lovagi tornában egyenkint állnak ki vele mérkőzésre. Valter valamennyi páros tusában győztes marad; most már tömegtámadást intéznek ellene. Valter szűk sziklasikátorba veszi magát, ahol sebektől borítva, végső erőfeszítéssel védekezik. Támadói sorra elhullanak, az utolsó kettő menekülve visz hírt Gunthernek a kudarcról; Hilde ápolja a pihenő hőst. Gunther nem nyugszik, kelepécét készít neki és legnagyobb hősével, Hagennel, maga áll eléjük. Hagent küldi szembe egykori fogolytársával, de ez dacosan fel akarja királyának mondani a hűbéri viszonyt, nem verekszik egykori kezes-társával, Valterrel. Gunther erre maga áll ki, a viadal vége a frank király legyőzetése, kinek hogy életét megmentse, Hagen kénytelen szembe szállni régi barátjával, megvívják ekkor a párharcok legszebbikét. Mindketten a vérvesztéségtől végkimerülésben összeroskadnak. A tehetetlen két vergődő végül baráti jobbot nyújt egymásnak, Gunther bocsánatot kér s a három nehéz sebesültet Hilda ápolja, kötöзgeti. A sok szenvedést átélt pár ezután bántatlanul mehet tovább hazájába, ahol annyi szenvedés után zavartalanul szerelemben egyesülhetnek.

Ez az 1450. soros hősenekbe foglalt történet, melyet szinte maga is átélve, a másoló barát odaadással tett át újabb írásba. Megragadta a harcok élénk leírása, a párviadatok sorának pom-

pás változatossága s bár tudta, hogy a költői mű szintén szerzetes alkotása, szerzőjét inkább harcos hősnek nézte, mint céljába huzódott csöndes barátnak.

A költemény valóban ma is megragadja az olvasót. Valami zord, hősi nyersség van benne, az akkori hadverő vasgyurók korszakának hű tükörképe. Soraiból szinte kiérzik szerzőjének lelkesült odaadása s hogy belőle is nem a kard és harc embere lett, hanem kolostori elvonultságban kellett a történetet belsőleg átélnie, annak akkoriban végzetes oka volt: a szerző sántának született. Így kerül előkelő házból, elszászi otthonából fiatalon barátcellába Ekkehard, a st. galleni nagy klostrom noviciusa a 920-as évek második felében.

St. Gallen ez időben az Ekkehardok kolostora. A Bódeni tótól délre a svájci hegyek közé betüremlett egyik völgy mélyén épült a hatalmas klostromtelep, akkoriban, mint egykorú tereprajza mutatja, Európa egyik legnagyobb szerzetes-otthona. De nemcsak külsőleg nagyszabású, túlszárnyalja hírneve: a tudományok és művészetek, az ókori latin hagyományok és a klasszikus költészet intenzív ápolása, amely ott termi a X. században legszebb gyümölcsseit.¹ Sajátságos, aki csak a kolostor akkori állapotáról ír, akár régen, akár manapság, önkéntelenül belesodródik a novellisztikus előadásba. Ennek egyszerű oka az a részletes történelmi emlékmű, amely nem sokkal a költemény megszületése után elmondja a kolostorbeliek életét, szellemi munkájukat, külső történetüket, köztük a magyarok 926-i beütését, mindezt naiv részletező leírásban, szinte novellisztikusan. A középkor ez egyik legszebb gestája a „Cusus sti Galli”; szerzője maga is az Ekkehardok közül való, e néven a IV. (1060) s bőven beszél a költő: I. Ekkehardról, a „Waltharius manu fortis” szerzőjéről. Nem csoda, ha a németek egyik legkedveltebb történelmi regénye is ezt választja tárgyául. Scheffel Viktor múlt századi költő műve: „Ekkehard. Eine Kloster-geschichte aus dem X. Jahrhundert” (ma kb. a 180. kiadása járja. — Magyarra fordította a Kisf. Társ. kiadásában Antal

¹ A virágzaskorra következett erős hanyatlást misem mutatja jobban, mint az a följegyzés, amely a XIII. sz. végéről való s a kolostorról megörökítendőnek tartja, hogy az ő korában már sem az apát, sem a szerzetesek nem tudnak írni. (Wartmann: Urkundenbuch der Abtei St. Gallen. 266. és 292. ll.)

Géza, aki a 605—642. lapokon közli Kőrös Endre fordításában magát a hősdalt is.)

A közkedvelt regény szerzője talán túl is merészkedett a költői szabadság megengedett határain, midőn a történelemben világosan megkülönböztetett két Ekkehardot, az I-t és a II-at egy alakká, műve főhősevé olvasztotta össze. A II. nem volt költő, hanem a szomszédos alemanni udvar fiatalon özvegygylett úrnőjének, Hedvig hercegasszonynak latin nyelvmestere, aki iránt a barát mélységes szerelemre gyúllad. Ennek a plátói viszonynak egy jelenetét a *Casus* is megörökíti. A hercegasszony ifjú mesterének kolostorára kíváncsian kifejezi óhaját, hogy St. Gallent meglátogathá. Ekkehard nem tiltakozik, dacára, hogy ismeri a rendi Regulákat, melyek szerint nőnek a kolostor küszöbét átlépni nem szabad; amint aztán Hedvig megérkezik, Ekkehard a hercegasszonyt ölbe kapja s nehogy átlépve vétsen a szabályok ellen, átviszi a főkapu küszöbén.

Viszont I. Ekkehardról ugyanott annyi maradt fenn, hogy Walthariusát aránylag fiatalon írta, szinte mesterének, Gerardusnak utasítására, hogy a latin versírásban tökéletesítse magát. Itt-amott látszik is ügyetlenkedése, barbár kifejezéseket használ, amiknek csak úgy van teljes értelme, ha németre fordítjuk. Gerardus a fényes latin verselő, fennmaradt hymnusai klasszikus példák rá, indítatva is érezte magát, hogy simítson a verseken és megtűzködjön Vergiliusból kölcsönzött sorokkal, amint azt saját maga Aribó mainzi püspökhöz írt ajánlásában bevallja. Sőt a szöveg még egy javításon ment keresztül. A *Casus* író történész, IV. Ekkehard is simított rajta, aki Erchambald strassburgi püspöknek küldi így „megtisztítva“ ajándékol. Lényeges tartalmi változtatást azonban egyik sem tett rajta, különösen nem érintették a hős-ének elejét és végét, ahol az eredeti szöveg szerzője néhány sorban egyéni elő- és utószó-félét csatolt a művéhez.²

Talán nem volt fölösleges az eddig elmondottakat, mint környezetrajzot, előre bocsátani. Feladatunkhoz ugyan szorosabban nem tartoznak, de elősegítik az általános megértést, az 1000 év előtti korkép elképzelését, viszont korrigálják azok fel-

² Gerardusnak az eredeti bekezdés előtt *külön* van verses előszava. L. Aithof-kiadás 61. o.-án.

fogását, akik Scheffel regényéből ismerik és ferdén ismerik a tényállást.

Ani most már mondanivalónk voltaképpen lényegét illeti, az említett előszó: az első 10 hexameter az, amelynek ismert legrégibb kézirati mását (XII. sz. közepe) elől lenyomatuk s amely hivatva van figyelmünket közelebből lekötni. Szinte magától kínálkozik arra, hogy tartalma szembeállítások az akkoriban divatos és azóta is folyton emlegetett módszerrel: a magyarok leszidásával.

Ismereteseek azok a gyűlölködő, felháborodott leírások, melyeket a magyarok első feltűnése idején, majd utána a vezérek korában az akkori rablóhadjáratokkal, harácsoló beütésekkel kapcsolatban az egykorú X. századi nyugati krónikások a magyarokról történelmi feljegyzéseikben megörökítettek. „Ázsiai hordának“, „állati kegyetlenséggel vérengző barbároknak“, „ördög szülötteinek“, „meleg vért ivó, nyers emberszíveket evő szörnyetegeknek“ bélyegezték őket (Regino, Liutprand, Widukind, fuldai évkönyvek). Kitűnt ugyan utóbb, hogy leírásaikat nem személyes tapasztalatokból szerezték, sem hiteles szemtanuktól, hanem régebbi, 2—3 évszázaddal előbb megírt krónikákat írtak át, vagy másoltak le szószerint Justinus, Ammianus Marcellinus, Paulus Diaconus és Jordanes-ből; amit ezeknél a velük egykorú szkithákról és hunokról találtak, egyszerűen ráalkalmazták a magyarokra.

Sajnálatos tény, hogy ez ellenszenves leírások mindenkor élénk viszhangra találtak nyugaton; csodálatos szívósságuk miatt a magyarság szinte 1000 év óta, joggal mondhatjuk, mindmáig sinylei megbélyegző emléküket.³ Nem hiúság vezeti a magyar kutatókat, de a történelmi igazság megállapításának kötelessége, midőn ezek tévesen egyoldalú, alaptalan feltűntetéseivel szemben a tárgyilagos valóságot igyekeznek megállapítani s ennek támogatására eddig ismeretlen megvilágító adatokat emelnek ki a multak homályából.

³ Ugyane leírások jelennek meg ma a csehek és oláhok iskolakönyveiben. A székely diákoknak pl. ilyeneket kell rólunk tanulniok: (S. Mehedinti tankönyve; Bucarest. I. kiad. 1923. azóta többször, 40. l.) „Igazán csodálni lehet a Mindenható türelmét, aki oly szép földet adott a magyaroknak, ezeknek a rút embereknek, akik mélyen bennülő szemekkel és vad erkölcsökkel valósággal emberi szörnyetegek“. Az egész t. i. szószerinti idézet az 1000 év előtti Reginóból, persze mai érvényűnek feltüntetve.

Egy ilyen ellentétes, elismerő tanuvallomást, való igaz, a nyugatiak nem ismerhettek. Gardêzi arab író (1050) műve nem juthatott el hozzájuk, aki egyebek közt ezt írja: „A magyarok bátrak, szépek és tekintélyesek és az ő ruháik arannyal átszőtt selyemszövetből valók és az ő fegyvereik ezüst (veretűek)“.⁴ Dicsérete ugyan nem sokat mond, pusztán külső megjelenésre vonatkozik s a magyarok jellemére, viselkedésére nem vet világot. Csodálkozom azonban, hogy sem a régi, sem újabb történetíróinknál nem talállok hivatkozást arra a *másik* meglévő kétségtelenül hiteles adatra, melynek legrégibb szövege elől látható. A vezérek korából való (933—936 között írták) és pártatlan külföldi ember (I. Ekkehard), művelt egyházi férfiú elismerését tartalmazza a magyar nemzetről. Történelemíróinknak mentségére szolgál, hogy a szöveg bár híres és sokat emlegetett hős-énekben maradt ránk, annak olyan helyén van, amit későbbi és újabb kiadói, főként fordítói legtöbbször elhanyagoltak, kihagytak.⁵ A hely a „Waltharius manu fortis“ említett bevezető 10 sora. Latin eredetije így szól:

Tertia pars orbis, fratres, Europa vocatur,
Moribus ac linguis varias et nomine gentes
Distinguens cultu, tum religione sequestrans.
Inter quas gens Pannoniae residere probatur,
Quam tamen et Hunnos plerumque vocare solemus.
Hic populus fortis virtute vigeat et armis,
Non circumpositas solum domitans regiones,
Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
Foedera supplicibus donans sternensque rebelles.
Ultra millenos fertur dominarier annos.⁶

⁴ Marquardt: Streifzüge 28; Kmoskó Mihály szövegivel akadémiai előadásához (1928. márc. 7.) 22. pont; Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. M. Ny. K. I. 5. f. 80. l.

⁵ Kihagyta Scheffel Viktor a regénye végén közölt saját fordításában is. Elhagyta a magyar fordító: Kőrös Endre szintén, aki pedig azt állítja, hogy latin eredetiből fordított. S ami a legfurcsább, nem ejt a hiányról egy szót sem Sebestyén Károly, aki a fordítást az Egy. Phil. Közönyben megírta (1898. évi. 861—64. ll.) és idézetei szerint a latin eredetivel valóban összevetette; de az elsőrendű fontos hely elmaradását talán(?) nem vette észre.

⁶ A fennmaradt legrégibb, XII. sz. közepéről való würzburgi másolat-kéziratból először kiadták Grimm Jakab és Schmeller András: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts. Götting. 1838. Szöveg 1—53. l. ma-

Kérésemre a helyet nemrég elköltözött költőnk és kitűnő műfordítónk Kozma Andor tette át magyar hexameterekbe:⁷

„Harmadik a földnek főrészei közt Európa;
Sok más-más nevű nép, kit a nyelv, a szokás meg az erkölcs
És a hit elkülönöz, bírlalja felosztva e földrészt.
Joggal számítják közibük Pannónia népét,
Melyet többnyire csak hunnak nevezünk mi szokásból.
Im ez erényeiben és harci tusákban erős nép
Nemcsak a szomszédos tereken terjeszti hatalmát,
Ám utat is lelt és lenyomult a nagy Oceánig,
Védve a hódoltat, hódítva az ellene állót.
Úgy mondják, hogy e faj ezer éve uralkodik immár“.⁸

E verses fordítás első sorában kimaradt a „testvérek“ (fratres) megszólítás. A szó elárulja, hogy szerzője művét kolostorbéli testvéreihez, szerzetes társaihoz intézi, mintegy nekik ajánlja. Másoknak valóban nem is ajánlhatta, hiszen a kolostor falain kívül abban az időben alig akadt valaki, aki olvasni tudjon, még kevésbé, hogy latin nyelvű és verselésű művet olvasson. Az a különös beállítás, hogy Európát harmadik világ-résznek nevezi, abban leli magyarázatát, hogy akkoriban, midőn még csak három földrészt ismertek, iskolás modorban,

gyarázatok 54—126. l. Azóta többször, legjobban H. Althof: Waltharii Poesis. Das Walterlied Ekkehards I. von St. Gallen. I. Teil Leipz. 1899.

⁷ Néhány év előtt, mikor Kozma Andor befejezte nagy triológiáját a magyarok őstörténetéről a „Honfoglalás“-t tartalmazó harmadik kötettel, társaságban említettem neki a Waltharius ez ismeretlen helyét. Rögtön ajánlkozott lefordítására, melynek közlését hozzávaló tanulmány kíséretében sok akadály és ezer elfoglaltság miatt csak most nyújthatom, vele együtt késői hálámat is elköltözött nagy írónk iránt.

⁸ Verses formában óhatatlan dolog, hogy az átültető apróságokban más árnyalatú kifejezéseket ne legyen kénytelen használni az eredeti helyett. Ezért ideiktatom a szigorúan szöveghű fordítást is:

„A földkerekség harmadik részét, testvéreim, Európának hívják, amely erkölcsük, nyelvük és nevük szerint különböző népeket életmódjuk és vallásuk alapján szétválaszt. Ezek közt lakik köztudomás szerint Pannónia népe, melyet azonban többnyire hunoknak is szoktunk nevezni. Ez az erős nép hadi erényei által jeleskedett, mert nemcsak a körülötte fekvő területek fölött uralkodott, hanem a tengeren is átkelt, szövetséggel ajándékozva meg a békéért könyörgőket s porba sújtva az ellenszegülőket. Híre jár, hogy (már) egy évezreden túl van uralmon.“

abc. sorrendben idézték a kontinenseket, tehát Afrikát, Ázsiát és Európát mondtak.

Továbbiakban beszél sokféle népekről, melyek Európát lakják. Ezek között van az a nép is, melyről jelzi, hogy *Pannonia* népe. Pannonia tudvalevően a régi Róma szélső északkeleti gyarmata volt s alatta szorosan véve a mai Dunántúlt kell értenünk. Ó-kori írók, még inkább a középkor első felében élők, gyakran tágabb értelemben használták ez elnevezést; a mögötte elterülő részeket szinte a Kárpátokig idecsatolták.

Hogy az itt élő és Ekkeharddal egyidejű nép csak a magyar lehetett, alig szorul bővebb magyarázatra. Kiviláglik ez főképp abból a megjegyzéséből, amit rögtön utána vet, hogy t. i. ezt a népet „hunoknak“ is szoktuk nevezni. Eszerint a szerző bölcsen tudja, hogy a népnek *más* az igazi neve, csak megszokásból nevezik, mint akkoriban általában, hunnak. Az 1000. év körül a magyarokról, mint újon érkezett népről, az összes tudósítások érdeklődve emlékeznek meg. Nevük is új s minthogy megjelenésük, viselkedésük az előző hun és avar népekre emlékeztetett, ezek nevét is rájuk alkalmazták, viszont az avarokat is, mikor róluk írnak, magyaroknak nevezik. E bizonytalanságnak számos jele megélhető az egykorú feljegyzésekben. Viterboi Gottfried, aki szerint Nagy Károly anyja, Pipin felesége „ungara“ volt, az avarokat mondja magyaroknak (Avars qui et Hunni sive Ungari); Thietmar merseburgi püspök a 954. évnél írja: Ecce iterum Avars, id est Ungari... (Pertz, III. 739) Fuldai évkönyv 901-ről: Avari qui et dicuntur Ungari, stb.⁹ Még a XIII. században is általános a névcseré; Baconnál, „Hungari seu Hunni“, Rubruquisnál szintén (Ethnogr. XIV. 257. l.) De St. Gallenben már elég korán pontosabban voltak értesülve. A Casus-író IV. Ekkehard a magyarok beütésénél egy helyt mellékesen megjegyzi: „aki azonban a magyarokat avaroknak hiszi, igen téved“. (Pertz VI. 14.) A magyarok ottani látogatásának leírásában (Pertz II. 105—114.) végig Ungrinak nevezi őket. Első mondatában: Sicque Ungros ingruentes..., majd: Ungar baptizatus... (u. o. 107.); Ungri, Ungris (109), de Ungrorum (110) stb. Az egész részletes leírás elárulja, hogy a beütés utáni évtizedek alatt a kaland minden egyes mozzanata

⁹ A teljes sorozatot l. *Hóman B.*-nál: A magyar nép neve... a középkori latinságban. Tört. Szemle 1917—18. évf.

élénken megmaradt a kolostorbeliek emlékezetében. I. Ekkehard, a költő maga, oly közel időben élt és írt st. galleni cellájában (a beütés 926., — műve keletkezése 933—36 közt) hogy még inkább kellett tudnia a látogatók magyar voltáról, hiszen a magyarok közül egy a tolmácsul velük ment pappal együtt ott is maradt a kolostor szolgálatában, ott megnősült, gyermekei lettek. Az sem lehetetlen, hogy Ekkehard, mint fiatal novicius végig is élte az egész kalandot.¹⁰

Mindezt azért kellett részleteznünk, hogy a kétkedés árnyékát is eloszlassuk, mintha Ekkehard az idézett helyeken nem a magyarokról akart volna beszélni.

Az Oceánon átkelést itt világosan az Adriára kell értenünk; a nyugati nagy Oceánig a magyarok nem hatoltak el, nemhogy átkeltek volna rajta. Erről tudhattak az egykorúak is.

Nevezetes azonban, amit utána az ellenféllel való elbánásra vonatkozóan mond: „Szövetséget nyújtva a hódolóknak és le sújtva az ellenszegülőket“. Ez a módja a hadi elbánásnak Európában eladdig ismeretlen volt és feltűnő eljárásnak tűnhetett fel. Amely legyőzött nép vagy ország megadta magát és kötelezettséget vállalt megállapított hűbéradó fizetésére, minden bántódás nélkül tovább élhetett szokott berendezkedése és viszonyai között, legfeljebb túszoikat bocsátott a hódító rendelkezésére; belső életét a győző sem megszállással, sem vagyona elkobzásával, vagy állandó kizsákmányolással nem zavarta. Az európai szokásos sanyargatással szemben ez a nagylelkűnek mutakozó gesztus feltétlenül rokonszenvesnek tűnhetett fel. Hogy az ellenszegülőket viszont úgy a hun, mint a magyar hadak a legkimételetlenebb barbár vérengzéssel megsemmisíteni törekedtek, talán vadabb volt a szokásos elbánásnál, de abban

¹⁰ Casus szerint a költő Ekkehardot apáthelyettes korában „a halái, mint jól megérett kalászt, 973-ban takarította be.“ Vagyis 47 évvel a kaland után. Ha tekintetbe vesszük is, hogy ezidőtájt, nem gyermeki, hanem érettebb korban vették fel a jelentkezőt noviciusnak, a hősdal szerzőjének 926-ban mindenképpen már a kolostorban kellett lennie, vagy közvetlen utána kerülhetett be. Mindenesetre az első benyomás friss emléke idején értesülhetett a barbár látogatásról. Nevezetes, hogy mindennek ellenére egyetlen gyűlölködő szava sincs ellenünk, sőt elismerésének a hexameterekben nyíltan kifejezést ad. A Casus fró IV. Ekkehardnak sincs kárhoztató szava ellenünk. Szinte humorizálva beszél el az egészet a félkegyelmű Heribald barát komikus epizódja gyanánt. Erről különben még meg kell lejjebb emlékeznünk.

a fegyverzajtól hangos időben az sem kelthetett nagyobb felháborodást. Mindenesetre jól megjegyezhatték e két szélsőséges bánásmódot, hiszen Ekkehard is, mint fő jellemző vonást, külön kiemelendőnek tartotta. — A magyarok ilyenén viselkedésében lehetetlen észre nem vennünk a keleti lovas-nomád hódítók rendes eljárás módját a hunok legkorábbi beütésétől az utolsó hullám: a magyarok feltüntéig. Olyan óriási területeket rendes megszállás alatt tartani, mint aminőket ők beszáguldottak és levertek, ahhoz kevés volt a létszámuk; hadi erejüket nem forgácsolhatták széjjel, meg kellett elégedniök a hűségnyilatkozattal és hűbéradóval. Az ellenállókat ugyanez okból kénytelenek voltak végképp elpusztítani, hogy messze tőlük váratlan zavart ne csináljanak. Ilyképpen összes alávetett népeik laza, szinte névleges függésben álltak, hódítóikkal, ezek kényelmes elnéző feletteseik voltak, ami rokonszenvre hangolhatta irántuk a legyőzötteket. E sajátos hűbérrendszernek más különös következményei is voltak, ami viszont világtörténelmi viszonylatban nyert fontosságot. Ha u. i., ami keleten gyakorta megesett, valamely Ázsia felől jött még hatalmasabb támadóval került az eddig győztes elem szembe, sajátos államszervezete kártyavárként omlott össze s az egész, eddig összetartott népzöm alapelemeire esett szét. Minden az előző uralom alatt behódolt népcsoport az újabb győztes hatalomnak vetette alá magát; így aztán mintegy fejük fölött követte egyik hódító hullám a másikat s az egyes kisebb népfajok e kataklizmákat, mint felettük tombolt vihart, alig érezték meg; maradhattak régi egységeikben, régi életviszonyaik mellett. A magyarság is csupán így maradhatott fenn ugor nyelvével ősi beszédének bántódása nélkül a turk-tatár tengerben. Innen van a népvándorlás idején ama sok, rövid ideig tartó világuralom, mely nyom nélkül tűnik el a világtörténelem színteréről, amint egyetlen csatavesztés éri.

Ami végül az 1000 éves fennállásra tett célzást illeti, nem értelmezhetjük másképp, mint olyképpen, hogy tőlük a múltba visszatekintve, félezer év előtt, az V. század első felében Attila már egyszer világuralmat volt képes lovas-nomád népével (magyar és hun nép szemükben egy faj lévén) kivívni, bizonyára feltehetjük, hogy azt ismét félezer év választhatta el első győzelmes beütésüktől. — Utóbbi elgondolás részünkről pusztá

feltevés ugyan, de másképp alig értelmezhetjük, ha csak esetleg ily tartalmú, évezredes fennállást emlegető *monda* nem élt akkoriban a magyarok között, amit a St. Gallenben ragadt egyetlen magyartól hallhattak. Utóbbi feltevés sem tekinthető alapnélkülinek.

II.

Az egész emlékezést, amely a hősdal bevezető sorait alkotja, reánk nézve a benne kifejezett és akkoriban szokatlan rokonszenv és megbecsülés hangja teszi értékessé. S itt nem hiuságunk legyezgetésén van a hangsúly; fontossága abban rejlik, hogy egy távolabbi világtörténelmi perspektívát nyit meg előttünk. Erről itt behatóbb fejtegetés helyett néhány szórványos megjegyzést tartok helyénvalónak.

Külföldi irodalmakban, különösen a német és skandináv népekében, Attila, mint hun király, feltűnő gyakran szerepel. Az egykorú és későbbi latin *krónikák*, mint láttuk, úgy írtak róla mint átokról, melyet az Úristen az emberi bűnök, a hitetlenség és gonoszság fertője ellen küldött a földre büntetésül. („Isten ostora“). Maga Attila vérengző pogány barbár, népe külsejében és viselkedésében állatias, egészben rettenetes csapás az emberiségre és az egyházra. Csodálatos módon a *költői* irodalomnak rendesen mondai alapú, tehát népszájról kapott termékei viszont ellenkezően mint jóságos atyai, mindenképpen nagy hatalmú és patriarchális tekintélyű uralkodót jellemzik a hunok „királyát“.¹¹ A szembeszökő ellentmondást az illető irodalmakat tárgyaló újabb művek azzal szokták magyarázni, hogy e termékek későiek. Attila alakja az évszázadok alatt elhalványult a népek emlékezetében, általános uralkodói tipussá szürkült s pusztán a neve maradt meg a régiből. Ez a beállítás mindmáig annyira elfogadhatónak mutatkozott, hogy ellenvéleményre alig talált. Kétségtelen, hogy a külföldi hegedősénekeknek, hősdaloknak ama ránk maradt emlékei, melyek Attilát elismerően emlegetik, aránylag nem régiiek; úgy értendő, hogy X. század utániak; már t. i. följegyeztetésük az, ami keletkezésük idejével a legritkább esetben azonos.

¹¹ Már Thierry észrevette, szerinte: „A legkirivóbb ellentmondás mind azok között, melyekkel a középkor különben bővelkedik“. (Attila mondák. Ford. Szabó Károly. Pest, 1864. 35. l.)

A germánságnak két nagy mondaköre van. Ezek az eredetileg függetlenül keletkezett kisebb történeti mondák legtöbbször felszították magukba: egyik a berni Detréről (Nagy Teodorik) szóló hagyománytömeg, másik a Nibelungok mondacsoportja. Mindkettőben Attila jeles, igazságos uralkodónak mutatkozik, aki a földönfutó Detre gót királyt oltalmába fogadja, tanácsadójává teszi; majd trónjára visszahelyezi. A Nibelung-mondákban Ő az a központi világhatalom, mely Krimhildet, Sigfried özvegyét, azért érdekli és vonzza és azért lesz Attila felesége, mert ezzel alkalma nyílik első férje gyilkosain, a burgundi uralkodóházon, Sigfried halálát megbosszulnia. Ilyképp az egyesített két nagy mondakör mindegyikében Attilának jelentős szerep jutott. — Ezekben is egybehangzóan Attila mintafejedelem; tisztelet és ragaszkodás veszi körül, mint világhódító hadvezért, aki jólelkűségében elszörnyűködik Krimhilda vérengző bosszúállásán.¹²

A mondák mindenkor a közvélemény kifejezői, a szóbeliség termékei voltak s a tételes történelemírástól elkülönülve, népajkon alakították ki önálló költői történeteiket. A történelem és a közzsáj termékei általán elszigetelten éltek egymás mellett külön életüket. S ha kölcsönviszonyt keresünk köztük, úgy egyedül a köztudat szájbeszédanyaga az, amely a történelemre hat; fordítva: a történelem e mendemondákra egyáltalán nincs hatással. Különösen áll ez az analfabéta középkorra, ahol a krónikák latin feljegyzései miben sem befolyásolták a latint nem értő, olvasni nem tudó tömegmentalitást. A papi krónikáknak Attilát és hunjait becsmérlő kifakadásairól a köztudat alig értesült, neki magának kellett róluk megalkotni a maga véleményét s ez, amint látszik, lényegesen elütő volt a krónikások ítélkezésétől. — Az említett érvelés u. i., hogy Attila alakja kezdetben mindenütt gyűlölt, lenézett és megvetett volt, s csak később kopott le közömbös fejedelmi tipussá, nem felelhet meg a valóságnak. Ha egyszer *neve* fennmaradt évszázadokon át, amit a hőseinek hosszú sora világosan igazol, ez a név nem válhatott jelentéstelen puszta szóvá. Megmaradt vele az a hagyomány, hogy hun király volt, világhódító. Ezekkel együtt kezdettől

¹² Részletes feldolgozását adja Hóman B. „X. és XI. sz.-i történeti elemek a Nibelungénekekben”. (Egy Philol. Közl. 1923. 44—78. ll.) Attila dicsérete itt idézetekben a 63—64. ll.-on.

összeforrva kellett lenni a név viselőjéről alkotott ítéletnek, a *fogalmi képnek* is; amint a név és jelzői nem változtak, a megítélésben sem állhatott be változás. Egyáltalán a köztudatban valamely megrögzött gonosz alak sohasem válhatik jóvá, rokonszenvessé. Így azt kell feltennünk, hogy Attiláról a közfelfogás úgy az Ő korában, mint később, nem lehetett a krónikákéval egyező. Erről a tömegvéleményről az V. századtól a X.-ikig nincs ugyan írott hiradásunk, de ha a hagyományok ismert szivósságát tekintjük és a Valter hősdaltól (X. sz. első fele) tovább a külföld költői műveiben mindenütt Attilának szinte dicsőítésére találunk, belőle bizvást visszakövetkeztethetünk az előző korok megítélésére.¹³

Mindezek ellenére, — bizonyára az olvasó is úgy gondolja, — bajos elhinni, hogy az egykorú európai népek a vérzivataros rohanású barbár hadakat és fejedelmüket saját rémületük és szenvedéseik elnyomásával lelkes elismerésben részesítették volna: — nem is erről van szó, hanem arról, hogy amint a vihar, amely gyorsan jött, époly hirtelen elvonult a fejük felül, utána váratlanul arra eszmélhettek, hogy tovább semmi bántódásuk nem történt, régi életmódjukba zavartalanul visszazökkenhettek, a győztes hódító nem mutatkozott ádáz, megtorló ellenségnek. Kevés áldozat árán szövetségeseinek tekinthették magukat, aki nagy hatalmával oltalmazójuk lett; védőszárnyai

¹³ Csak két idetartozó helyet említek a sok közül: kor szerint az *elsőt* és az *utolsót*. Maga a *Valter-dal* ezt mondja Attiláról, mikor nyugati hadjáratából gyermeki túszaival hazaérkezik: (Körös Endre fordítása)

A rég látott hazába hogy megtért hős Etel,
A túsul vett fiúkat gonddal nevelte fel,
Szorgos jóindulattal volt a fiúk iránt
S nejére, Oszpirinre, rábízta a leányt.
Mint atyjuk, úgy vigyázta mindig az ifjakat,
Hogy békében s csatában megállják a sarat.

Másik az ú. n. Dresdener Heldenbuch (kiadta v. d. Hagen: Deut. Gedichte des Mittelalters 1811.) II. kötetében egy XIV. sz. eleji hegedős-éneknek: „Etzels Hofhaltung“ (Attila udvartartása) 1. strófája:

Es sass in Ungerlande ein Konick so wol bekant,
der was Etzel genande, sein gleiches nydert fant;
an reichum vnd an milde was im kein Konick gleich,
Zwelf Konicklich Kron vnd schilde dinten dem Konick reich.

(Ford. — Magyar földön élt egykor egy jól ismert király, Attila volt a neve, párjára senki nem talál; vagyonban, kegyességben nem volt hozzá fogható, tizenkét királyi ország és had szolgált a dús királynak.)

alá kerültek. E helyzetükből fakadó elgondolásra hamar rá kellett eszmélniök s az első rémület után szükségkép kiváltódott a világhódítóról a ragaszkodó elismerés közhangulata. Erre vonatkozóan hivatkozhatunk a Thierry Amadé összeállította „Attila-mondákra”. Mi más diktálhatta volna nekik a helyenként felbukkanó mende-mondákat arról, hogy Trier városát, Udinét, Veronát vagy Straszburgot Attila alapította, máshol meg „szép alakunak” mondják¹⁴ ... stb. Kiáltó ellentétben a krónikákkal, melyek állatinak írják le.

Meg kell végül azt is jegyeznünk, hogy az említett régebbi magyarázatnak az az állítása sem fogadható el, amit a költői emlékek késői keletkezéséről felhoznak. A történeti mondák létrejötte, számos végig kísérhető példa tanúsága szerint, sohasem tekinthető tudatos csinálmánynak, egyetlen termékeny agy kitalálásának; az mindenkor észrevétlen, lassú folyamat eredménye. Valamely alapötlet, vagy esemény a közszej sodrába kerülve, magától bővül és formálódik; eseménymotívumok rakódnak rá, egyre kerekébbé, megokoltabbá alakul, közben régebbi vonások lehántódnak róla, végül mint tetszetős hagyomány megrögződik a köztudatban. E formálódáshoz feltétlenül huzamos idő kell.

Az Attiláról szóló mondák tehát, aminőknek a X. század óta ismerjük, gyökérszálaikkal szükségszerűen visszanyúlnak messzi századokba, közel Attila szereplése korához. Az a tetszetős, hízegő jellemkép, melyet később a verses költői feldolgozások elének tárnak, mélyen a rég elmúltakban gyökereznek, vagyis nem késői találmányok, nem abból a korból valók, mikor a hun fejedelem alakja már elmosódhatott vagy megváltoztott az emlékezetben.

Mindezt pedig annak bizonyságául volt szükséges itt elmondani, hogy ez a 10 soros emlékezés, melyre a figyelmet felhívni óhajtottam, nem tekinthető kivételes hangnak, valami egymagában álló különvéleménynek, hanem hogy ez volt akkoriban az általános felfogás, mindenesetre a köztudatban elterjedtebb, mint a krónikáknak az egyház hatalmát féltő s a keleti jövevényeket becsmérő nyilatkozatai. Hogy e felfogást átvitték a később felbukkanó magyarokra is, arra szintén nevezetes tanuskodás e kis 10 soros adalék.

Solymossy Sándor.

¹⁴ „Chiamavasi bello” ... Malespini: Hist. di Firenze 36.

A síkság és róna szó eredete.

(Második közlemény.)

Mi is az a *róna* — a magyar róna legnagyobb két költője szerint, a magyar költői nyelv két legmagyarabb mestere szerint, PETŐFI meg ARANY szerint?

Feleljenek erre költeményeik sorai:

PETŐFI:

Ó, de képzeletem most is odalenn az
Alföld rónáján van.

(Kis-Kúnság)

Bejártam a *rónát*,
Melyet átölel a Tisza-Duna karja.

(Uo.)

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át.

(A Tisza)

A nap fölkelteül a nap enyésztéig
Egyenes rónaság nyújtózkodott végig.

(János Vit. V)

Arany kalásszal ékes rónaság...

(Hazámban)

Te vagy, ó *szép alföld végtelen rónája*,
Lelkem legkedvesebb mulató tanyája.

(A csárda romjai)

Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a *rónák végtelenjét* látom.

(Az alföld)

S mosolyogva néz rám *a Dunától*
A Tiszáig nyúló róna képe.

(Uo.)

ARANY:

Nem itt, nem itt van az én világom!
 Más vidék az, ahova én vágyom:
Illatosabb, napfényesebb róna,
 Mintha nem is ez a napja vóna.

— — — — —
 Nőjeteik és nagyra, kicsiny fáim,
Szülő hazám kedves rónatájin.

(Vágy)

Ily módon *Etellak rónáihoz* értek.

(Buda Hal. X)

Mutasd meg azért is, hogy e *puszta róna*
 Halálthozó lakhely másunman-valóra.

(Lóra!)

Fűzes Tiszaparttól Biharig egy róna,
 Mintha sebes árvíz meggyalulta volna.

(Tájkép)

És ezek után megint azt mondom, hogy a magyar *róna* szónak semmi köze sincsen a tót *rovíná*-hoz, még pedig éppen azért nincsen, mert a tót *rovina* azt jelenti, hogy 'síkság'. Hiszen hangtani szempontból — ismétlem — annak a *rovina* szónak tökéletesen megfelelné a magyar *róna*, de jelentéstani szempontból képtelenség ez az egyeztetés.

ZOLNAI GYULA megvallotta egy cikkében, hogy „néhányan“ — vele együtt — „csodálkozva néztek össze“ egyik akadémiai előadásom egyik részénél. (Magyar Nyelv XXVIII, 163.) Annál nevezetesen, amelyben szemükre vettem az összenézőknek azt, hogy XIX. századi mondattani szerkezetet tesznek meg ama bizonyos er-á-rá-fogd-rá módszerrel XII. századinak.¹ No hát emlékezhetünk rá ZOLNAI, hogy én már más ízben is készséggel segitettem neki oly adatok gyűjtésében, melyekről ő abban a véleményben volt, hogy azok „MÉSZÖLY nézetének teljes kudarcát jelentik.“² Megteszem hát most is azt a szívességet,

¹ L. MÉSZÖLY: A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból. 79—82.

² L. idézett művem 127. l.

hogy magam figyelmeztetem ZOLNAI arra: nézzen össze néhányad magával arra az állításomra, hogy ő a *róna* szó 'síkság' jelentésének keltezésében kerek ötszáz esztendőt hibázik.

Míg aztán ő összenéz, mi nézzünk bele CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY verseibe. Sőt ne csak belenézzünk, hanem idézzünk is belőle, ha meghotránkoznak is ZOLNAI uramék a „terjengősségen és szópazarláson.“ (Olvashatsz ebbéli „régí gyöngém“-ről ZOLNAI tömör cikkében: Magyar Nyelv XXVIII, 163.) De hát szüksézáú csak az lehet, ki, tekintélynek tudván magát, bizony-ság nélkül állít. Én, ki tudományszakomban tekintélynek csak a nyelvtörténetet tartom, ahhoz annál bővebben folyamodom, minél inkább kúpol néhány összenéző az adatok perzselő fényességére.

Midőn MINDSZENTI SÁMUEL, a rév-komáromi evang. r. ekkleziának prédikátora, megírta és 1792-ben kiadta BROUGHTONnak a *Religióról való Históriai Lexikoná*-nak magyar fordítását, írt arra a műre a lexikonokat bújó, egyetemes és korszerű műveltségű, tanulni vágyó CSOKONAI egy dicsérő verset. Eleje így van:

Minden munkák között azok a szótárok,
Melyeknek szélesen kiterjed határok.
De minden szótárok között nem azok-é
A tágasok, melyek a sok vallásoké?
Oly feljárhatatlan ezeknek mezeje,
Hogy nem elég arra egy ember ideje.
Csak Istent a népek amennyit tisztelnek,
Ezeknek számával sok tómusok telnek.
Csak a görög s deák isteneknek szabott
Banier apátúr tizenkét darabot,
Jablonskinak pedig az egyiptombeli
Istennel három könyve vagyon teli.
A sok szertartások, papok és templomok
Számával telnének minden laistromok.
Erős vállók terhe Hospinian maga,
Pedig ennek csak egy ösvényén ballag a'.
Hát még ha mind ezen szét akarnál menni,
Mennyi sok költséget s útat kéne tenni?
Egy bölcs útmutatód légyen azért ebben,
Ki vezessen a szebb úton s rövidebben.

Kérded, *a rövidebb, vagy szebb útát járd-é?*

Az: a Koecher úta, e' meg a Picardé.

A': német kalaúz, e' pedig francia,

Ez a szép, — a rövid útát keresi a'.

Amaz követőjét hamar átvezeti,

Ezt elhagyja, amazt csak távól nézeti.

De ez minden részét rendre megmútatja,

S társát sok gyönyörű dolgokkal múlatja.

Itt van mind a rövid, mind a szebbik róna;

Melyiken induljon, áll az utazón a'.

Kiviláglik ebből az idézetből az, hogy CSOKONAI nyelvében a *róna* még nem 'síkság', hanem valami 'út'. Ebben a versben a „rövid *róna*“, „szép *róna*“ ugyanazt jelenti, mint a „rövid *út*“, „szép *út*“: már pedig 'út' jelentésű magyar szót nem szabad egyeztetnünk 'síkság' jelentésű szláv szóval. Láttuk már, hogy a *síkságnak* két elütő jelentése közül, a 'sík föld' és 'hasmenés' jelentése közül, egyik sem fejlődött a másikkól, hanem mind a kettő egy harmadik, eredetibb jelentésből. Így van ez a *róna* 'síkság' és 'út' jelentésével is. A *róna* eredeti jelentése sem nem 'síkság' volt, sem nem 'út', hanem valami harmadik.

Hogy mi volt a *rónának* amaz eredeti jelentése, azt megmondják a szláv nyelvek és a magyar népnyelv.

Mert igaz, hogy a 'síkság' jelentésű régi szláv *ravinából* is lehetett volna (ha a *volna* ott nem volna) hangtani szempontból *róna* a magyarban, de nem csupán 'síkság', hanem 'árok' jelentésű szó is volt olyan a régi szlávban, amely a honfoglalás után a szlávok nyelvéből a mienkbe kerülván, *róna* lehetett belőle. Figyelmünkre kell ugyanis méltatnunk azt, hogy a mai tót *rovina* jelentése 'síkság' ugyan, de van a mai rác nyelvben egy *rovine* szó, mely valami árokfélét jelent. Ez a szó 'ás' jelentésű igéből származott, tehát nyilvánvaló, hogy a honfoglalás korában volt egy olyan magyarországi szláv szó, melynek jelentése ember ásta 'árok' volt, hangalakja pedig olyan, hogy tökéletesen megfelel neki a mai magyar *róna*.

SZINNYEI Magyar Tájszótára följegyzí, hogy a *róna* Sajószentpéteren (Borsod m.) „sekély *árkocska* (milyenbe pl. vete-ménymagot vetnek).“ Az Alföldön Csongrád, Csanád vármegyében is megvan ez a jelentése. Amit nem *tészekbe* vetnek ma-

got, azt *rónára* vetik. Az eltett zöltséget is *rónázzák*, mikor egyenes, keskeny árkokba földik. A kérdés mármost az: hogyan lett a *róna* szónak 'árok' jelentéséből az a jelentése, hogy 'út'?

A választ a régi rétségi élet ismerete adja meg.

Mi volt a rétségek *rónája*?

Erre nézve hallgassuk meg egy öreg pákásznak 1807-i tanuvallomását, melyet SZIGETHY GYÖRFFY ISTVÁN idéz *Szilaj Pásztorok* című fiúzetében (30. l.): „Ezek a *rónák* arra készültek, hogy vizes időbe egyik szigetről a másik szigetre kelletvén a marhákat hajtani, a gazt helyenként megtörték a marháknak, s annak neki verték s ott keresztül hajtották. Hol úszott, hol nehezen egymásután keresztül gázolt s ilyen tsapásokat tsinált. A rétes ember azt jól meg esmeri.“ Másutt ezt írja GYÖRFFY a rétségi *rónáról* (Nagy-Kúnsági Krónika 34): „A láp felszíne sokféle volt... Ahol marhacsapás törte le a növényzetet s a helyet sík víz lepte el, ez volt a *róna*. A lápi szigeteket *rónák*-kötötték össze egymással... Másik karcagi pákász 1810-ben úgy vall, hogy... »Amely *vakrónákról* a Fektó szomszédságában emlékezünk a tanú, azokon marhákat által jönni sohasem tapasztalt, sőt már most éppen járhatatlanok. De a bajomiak által kitisztított *rónán* és ahhoz közel levő két *vak rónán*, ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által járás volt.« A csillogó víztükrű *rónát* tehát, ha hosszabb ideig nem járta a marha, a nád, sás, kolokány, kotú felverte, s ez által 'megvakúlt'. A folytonos használatban levő *róna* pedig idővel folyásnak indult s kimélyült“. Ezekből a leírásokból látjuk, hogy a *róna* a rétségben a hátsabb részek, szigetek között olyan egyenes irányú, hosszú út volt, melyet az állandó marhajárás kimélyített. Nedves időben a vízlepte *róna* a szegélyző sűrű, lápi növényzet között voltaképpen nem volt más, mint egy vizes árok, aszálykor pedig kiszáradt árok: méltán nevezték hát el a rétségi emberek a legeltetésre való szigetek közt utakul szolgáló marhacsapásokat az 'árok' jelentésű *róna* szóval. Így fejlődött ki a rétségi pásztorok nyelvében a *róna* szó 'árok' jelentéséből az 'út' jelentés.

Út, út — de nem akármilyen út. Ha igaz, amit mondok, hogy a *róna* a maga 'árok' mivoltából a rétségekben lett 'út'-tá, akkor csak 'rétségi út'-tá lehetett; a *rónának* pedig ez a rétségi mivolta nem tűnik ki CSOKONAI idéztem sorából.

Azokból nem. Abban a versben CSOKONAI — sokszor tesz-nek úgy a tájszót irodalmivá avató költők — ama rétségi táj-szót általánosabb jelentésben alkalmazza, mint a népnyelv. Más művéből azonban kitűnik CSOKONAINAK, hogy ő a maga 'út' jelentésű *rónáját* bizony a rétségi nyelvből vette. A *bagoly és a kócsag* című gúnyiratában a szintér a kócsagok lakta nádas, zsombékos, tavas rétség. Ott jár az ifjú poéta (ki más az, ha nem CSOKONAI), dúdolgatva „a tó szélén“ . . . : „Kijövök minden reggel még hajnal hasadtakor, és a ti réteiteket zengedez-tetem Phyllisnek, az én kedves Phyllisemnek nevével; azt cse-lekszem akkor is, amikor a leszálló nap a nyúlánk náda-k-nak csak felső bojtjokra tekintget.” Nem sokkal utána pedig ezt olvassuk: „Még alig ért ama kedves *róna* mellé, mely a szigetre vezet...” Csakugyan 'rétségi út' hát itt a *róna*, hiszen „szigetre vezet.”

Fő volt a szigetet a vízjárta régi Alföld legeltetőinek, em-legetik is a pásztornóták:

Bánáti szigetbe nagy barlangok vagynak,
Akkik odamennek, tudom, ott maradnak.³
Nekem is van benne harminchárom tinó,
Bal szarvára sütvé: mind prédára való.

Meg osztán:

Ammint az idő szorított,
Nyájam szíjjel szakadozott,
Bever engem egy szigetbe,
Gyenge nádas közepibe.

A Hortobágy mellett danolják ezeket a nótákat,⁴ a Horto-bágy környékén hallgatta őket valamikor CSOKONAI.

Ilyeneken buzdulhatott ő is arra, hogy ha „parasztdal“-t ír, rétségi tájon rétségi legényt szólaltat meg rétségi szavakkal:

Ama fejr nyárfák alatt,
A part felé,

³ Az oda rejtett lopott barom.

⁴ L. ECSEDI ISTVÁN: Hortobágyi Pásztor- és Betyár-nóták 127. és 101. l.

Sűrű rekettye közt vezet
 Egy *róna* bé.
 Óh! mert ez a hely énnekem
 Irtóztató;
 Ott egy vityilló, abba' nyög
 A szép Kató.

(A *Paraszt dal* első versszaka)

Sűrű rekettye (füzfák) közt a p a r t felé vezető út csak 'rétségi út' lehet: itt is 'rétségi út' hát CSOKONAI *rónája*, afféle kiszáradt *róna*. Ez a rekettye közé fogott, a parti vityillónál véget érő *róna* — mennyire más, mint a „szép alföld v é g t e - l e n r ó n á j a“, „melyet átölel a Tisza-Duna karja“, másfelé meg „füzes Tiszaparttól Biharig“ nyúlik, hosszan, szélesen, naposan, szabadon! Hogyan leljük meg a jelentésbeli átmenetet a parasztdal-író CSOKONAI *rónájától* a népdal-író PETŐFI és ARANY *rónájáig*?

Nyomozzuk tovább a rétségi élet nyelvében.

A *rónának* kétségtől árokszerűsége volt eredeti legfőbb tulajdonsága, uralkodó jegye. Ezért nevezték a lápi szigeteket összekötő csapásokat *rónáknak*. Megtörtént pedig az ilyen *rónákkal* az is néha, hogy állandó folyásokká lettek. GYÖRFFY mondja a rétségről írtában, hogy: „a folytonos használatban levő *róna* idővel folyásnak indult s kimélyült.“ (NagyK. Krón. 34.) Az ilyen mélyebbé vált *rónák* tehát nem száradtak ki, s ezért folytonosan észlelhető, leginkább megjegyzett tulajdonságukká az lett, hogy a rétségnek növények lepte többi részeitől eltérőleg víz volt bennük, s í k v í z. Az ilyen sík víz borította *rónák* nevéből lett *róna* neve a nádasok közti víztükröknek sok vidéken akkor is, ha az nem hosszan vezetett, mint az árok, hanem úgy kerekedett, mint a tó, mint a nádasok kerítette *sík víz*. A Magyar Tájszótár szerint *róna* = 'víztükrő' a Nagykunságban és Szatmárban. BALLAGI ALADÁR írja az Osztrák-Magyar Monarchiában (II, 415): „Túl a Berettyón... Pocsaj tornyai tűnnek föl... E tájon, tova Derecskéig, úgy szólván foszlányokra tépik a határt az erek, fokok (t. i. vízszakadékok), halványok és morotvák (holt vizek), és az itt *rónák*-nak hívott *sík*-tavak.“

Jusson most eszünkbe, hogy a 'víztükrő'-ről került rá a

sík szó a víztükör simaságú szárazföldre; várhatjuk hát, hogy a 'víztükör' jelentésű *róna* szót is rá szabják — vagy a nép, vagy egyes írók — ugyancsak a víztükör simaságú szárazföldre. Hiszen tudok én még más esetet is mondani, mikor a rétség víztükreinek neve átragadt a szárazföld hasonló fölszínére. A jelentés-analogiák sokat bizonyítanak! ZOLNAI engedelmére ellenére hát megint elterjengnek. Alkalomhoz illő — hiszen a rétségek között járok, hol a büszkén föltartott orra után járó belevész, célhoz pedig csak az ér, ki alázatosan lába elé néz, ki tudja, mikor merre kell fordulni, hol mit kell meglátni, kitapogatni.

Rétségi szónak jegyzi föl Györffy ezt: „*tiszta*“, s jelentését így határozza meg a Szilaj Pásztorok szótárában (45. l.): „nádasok, sásasok, gyékényesek között levő *tisztavízű* helyek.“ A Nagy-Kúnsági Krónikában (34. l.) azt írja a láp felszínéről, hogy „ahol síkvíz borította, azt a helyet tónak, *tisztának* nevezték.“ 1810-ben vallja egy öreg pálkász, hogy „azon nagy *tiszta*, melyről vallásában emlékezet vagyok, a Fektó; mely akkor időben egészen *tiszta* volt, de már a kalakány egészen beborította.“ (Üo.)

Látni való, miért *tiszta* a neve az ilyen résznek: mert ott sem kolokány, sem sás, sem semmiféle növény nincsen, hanem csak a csupa *tiszta* víz. No aztán ezt a *tiszta* elnevezést a rétségek a nem vízben álló erdőnek is alkalmazták olyan részére, mely szabad térség volt a megtárgult fák és cserjék között. HAAN Békés vm. Hajdanáról írt művében (II, 227) egy tanu így vall 1620-i határjáráskor: „Hallottam az öreg emberektől: mikor Békésről Doboz felől mentünk szekérrel, egy Bercsike-Bér nevű *erdő mellett* mégyen egy út el (akár Maró erdőnek mondják) azt mondták és mutatták, hogy Békés közt és Doboz közt az a határ. Ismét azon innén egy nagy *fűzfá* Doboz felül, azt is hallottam, hogy határ volna.“ Egy másik tanu pedig a z erdőn innen levő magános *fűzfá* ról azt mondja, hogy az „a *tisztán*“ van (233): „Békés felől volt egy temérdek *fűz* a *tisztán*, az öreg emberek azt mondták békési és dobozi határnak. Tejet is eleget ettem a dobozi szántóföldön és eddig mind dobozi szántóföldnek tudtam. Az *erdőt* azmi illeti, váltig hordták a békésiek, mi gellaiak nem ellenkeztünk, de ugyan dobozi volt.“ Látjuk e két utóbbi vallomás összevetéséből, hogy

amaz öreg fűz nem tóban állott, nem tó *tisztáján*, hanem olyan kaszálon, mely az erdő mellett terült el s fátlan volta miatt nevezték *tisztá*-nak. Tehát nemcsak *sík víz* növénytelen felületét nevezték *tisztának*, hanem a *sík földét* is akkora kerületben, amennyin fa vagy bokor nem nőtt be. Ilyen fátlan térségek úgy szaggatták meg a szárazföld erdős területeit, mint a kolkánytalan, nádtalan, *tiszta vízű tiszták* a lápok területét. A 'tisza víz' jelzős kifejezés is mutatja, hogy a rétségi *tiszta* elnevezést eredetileg víz felszínére alkalmazták és csak később a hasonlóság révén szárazföld felületére, erdőszéli, erdőbeli „tisza” azaz fátlan térség megjelölésére.

Jól tudjuk, hogy az ilyen földfelületet most *tisztás*nak nevezzük. Nyilvánvaló, hogy a *tisztás* az előbb tárgyalt, azonos jelentésű *tiszta* szóból lett az -s képzővel. A *sík* helyett is mondja a XVII. századi APÁCAI CSERE JÁNOS azt, hogy *sikas*, éppen, mikor rétségről van szó: „*Sikas*, rétes mező.” (Enc. 268 NySz.) Tehát a szárazföldi erdő *tisztása* ilyen elnevezésének végső forrását szintén a rétségi tájak, rétségi élet nyelvében találjuk meg. Azt a nádasok közt levő *sík víz* tükkrét nemcsak úgy nevezik, hogy *tiszta*, hanem úgy is, hogy *tisztás*: „amikor azután a ruca, a lúd százával, ezrével beszállott s jól összeverődött a *tisztás* tükre, oda lőtt a pákász a legsűrűbbjébe” — írja HERMAN OTTÓ (Magyar Halászat I, 471). BAKY LAJOS, a kiskunsági tavak világának jól ismerője és nagy vadásza, úgy értesít Kunszentmiklósról (Népünk és Nyelvünk V, 148), hogy: „*Tisztás* a vízinövényekkel benőtt tónak az a része, ahol növény nem nő.” Bizonyára ő is tudja, hogy erdőnek is van *tisztása*; de hogy mégis csak a tó *tisztásáról* emlékezik, evvel azt mutatja, hogy a kiskunnak a *tisztásról* első sorban a nádas tavak jutnak eszébe, nem az erdők. Hogy milyen természetes volt a rétség vize *tisztájának*, *tisztásának* átvitele az erdőség *tisztájára*, *tisztására*, szemléltetően megokolja ezt BALLAGI ALADÁRnak a Sárretről szóló leírása: „A nádberkek közt egy-egy kis *vízmező* kerekedik, mint *erdőben a tisztás*.” (Osztr. M. Mon. II, 418.)

A *tiszta* és *tisztás* jelentésfejlődése pedig azt is bizonyítja, hogy valóban a rétség víztükréről nevezték *síknak* a mezőséget is, továbbá eleve valószínű az eddigiekből az is, hogy a *róna* mai irodalmi jelentése is a rétségi *róna* 'víztükrő' jelentéséből magyarázható meg.

Ez a jelentésváltozás azonban nem a népnyelvben, hanem irodalmi nyelvben ment végbe.

SIMAI ÖDÖN ezt írta a *róna* szóról: „KÓNYI hozta be (1774) az irodalomba. BARÓTI SZABÓ már szótárának első kiadásába is felveszi (1784). DUGONICSnál van: *rónás, rónáz* is.“ (MNY. III, 125.)

„KÓNYI hozta be az irodalomba.“ — De hol találta? Milyennek találta, milyen jelentésűnek? És milyen jelentésűnek hozta be? Én bizony megkérdézem ezt (kérdézek még többet is) a szó szűkében gyönyörködők keserűségére, de a szófejtés teljességét becsülök hasznára. Megfelelni pedig, ha más nem, megfelelek rá magam.

KÓNYI ezt a szót a Marmontel-fordításába iktatta bele, az egyik elbeszélésbe. Ugyanazt a Marmontel-elbeszélést lefordította az egykorú BÁRÓCZI is. Hogy megállapíthassuk KÓNYI *rónájának* jelentését, párhuzamosan közlöm KÓNYI fordítását, BÁRÓCZIét és az eredeti francia szöveget. Igaz ugyan, hogy KÓNYI német fordításból dolgozott, de a német Marmontelt nem tudtam hirtelenében előkeríteni; meg ellehetünk a nélkül is.

KÓNYI JÁNOS: Díszes erköltszekre tanító beszédek. Pest, 1775. (89—90. l. Az Alpesi avagy Az Havasoki Juhásznéről.)

A' Izavojai hegyeknek kebeleiben Mondavenak Briánkon névű útjától nem messze vagyon egy magános *róna-hely*, melynek kedves tekintet[e] az utazóknak tsendes és kellemes gondolkodásokat okoz.

Három halmok, mellyek mint egy já-

BÁRÓCZI SÁNDOR: Erköltsi mesék. Marmontel után. Bécs, 1775. (334—5. l. A' Havasi Juhászné.)

A' Szávojai havasok között nem messze a' Briánszoni ország uttyátul, mely Modánára vilzen, terjedett egy *puszta völgy*, melynek látáfa kel[le]metes gondolkodásokkal tölti el az utazokat.

Három rendesen fel emelkedett dom-

MARMONTEL: Contes Moraux. Pest, 1828. (26. l. La Bergère des Alpes.)

Dans les montagnes de Savoie, non loin de la route de Briançon à Modane, est une *vallée solitaire*, dont l'aspect inspire aux voyageurs une douce mélancolie.

Trois collines en *amphitéâtre* où sont

ték-néző helyül izolálnak, a' mellyeknek *likjaiban* egymástól nem távol juhász-tanyák láttatnak, az hegyekről alátsergő patakok, emít amot utza rendre plántáltatott ízép árnyékos fák, mindenkor zöldellő páfitok kedvesítették ékességét e' kies-helynek.

A' Fonrofze Mark-Gróf azon útaza Szerelmes párjával Frantzia országból olasz országba. Azonban ízekereknek tengelye el-törvén, és mivel már a' Nap lehanyatlott, kénytelenítettéke *tér-völgyben* olly helyre hatolni, az hol az éjtszakán által nyugalmosan meg-ma-radnának.

botska, melyeken a' pásztoroknak kunyhói egy máltól alkalmas[m]elzfzeségre épültenek, a' hegyekről le tsergedező patakok, imitt amott fel nevelkedett bokros fák, a' legeltetőre ízüntelen zöldellő rétek, nevelik innét a' mezei lakáfnak kiefflégét.

Fonros Márkízné, Frantzia Országból éppen urával tért vízfza Olafz Országban, midőn ízekereknek el törvén tengelye, kénytelenítették magoknak ebben a *völgyben* éjtzakára hajlékot keresni.

répandues de loin en loin quelques cabanes de pasteurs, des torrens qui tombent des montagnes des bouquets d'arbres plantés ça et là, des pâturages toujours verts font l'ornement de ce lieu champêtre.

La marquise de Fonrose retournoit de France en Italie avec son époux. L'essieu de leur voiture se rompit; et comme le jour étoit sur son déclin, il fallut chercher dans cette *vallée* un asile ou passer la nuit.

E rövid mutatványból is látható, hogy KÓNYI, ha — mint az irodalomtörténet tanítja — német fordításból dolgozott is, szorosabban követi az eredetit, mint a francia BÁRÓCZI. Bátran használhatjuk tehát a francia szöveget KÓNYI fordításához magyarázó eszközül.

Milyen hely KÓNYI *rónahelye*?

Azt a helyet a környező dombok mintegy „amphitéâtre”-rá, „játék-néző hely”-lyé alkotják. Ez: római íróktól vett kép. A római írók az erdős hegyektől kerített völgyet, az erdő fáitól

szegélyezett tisztást zárt volta miatt színkörhöz hasonlítgatják. Az ifjabb PLINIUS egy kies völgyről azt írja, hogy olyan szép *amphitheatrum*, amilyent csak a természet tud teremteni („*Amphitheatrum, quale sola rerum natura possit effingere*“ V. Epist. 9). VERGILIUSnak a színpad, *scena*, jut eszébe a zárt öböl sík vizét körülvevő hegyekről, erdőkről.

Hinc atque hinc vastae rupes, geminique minantur
In caelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent. Tum silvis scena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra.

(Aen. I, 166—70)

Jobbról és balról óriás kőszál mered égre:
Ormuk alatt mély csendbe' pihen széltében a tenger.
Fenn a hegyen ragyogó erdőség színfala csillog
És komor árnyékát az öböl tükrére borítja.

(Csengery ford.)

SERVIUS, Vergiliusnak négyszáz évvel későbbi magyarázója, megjegyzi e sorokhoz, hogy a régi római színpad kezdetben lombos fák közötti térségen volt a szabadban: „*apud antiquos enim theatralis scena parietem non habebat, sed de frondibus umbracula quaerebant.*“ ZRINYI is „teátrum“-nak mond egy erdei tisztást, egyszersmind *síknak* is:

Alderán elröpül az fekete lovon.
Helt keres magának *erdő közt* egy *síkon*,

— — — — —
Több társait osztán magátul elküldi,
Az nagy *teátrumon* csak magát szemléli.

(Szigeti V. XIV, 20—21)

ZRINYINél hát az erdőbeli „teátrum“ „sík“. KÖNYINél is a halmok között a „játék-néző hely“ az ő tulajdon szava szerint „sík“ meg aztán „róna-hely“: mi hát KÖNYI *róna-helye*? *Sík*. Erdős halmok közt színkörszerűen zárt *sík* völgy, *tisztás*. A *sík* szót is víz színéről szabták rá föld színére; a vízi növények szegélyezte *tisztás* is a rétség nyelvéből került elnevezésnek a szárazföld erdő kerítette térségeire; a tó *tisztásának* neve pedig némely rétségi tájon — mint láttuk — *róna* is: nyilván-

való hát, hogy KÓNYI, a parasztlegényből lett strázsamester, mint a nép nyelvét jól ismerő író, a nádasok szegte sík víz *róna* nevére írja *róna-helynek* a völgyi tisztást. KÓNYI téres *róna-helye* merőben más, mint CSOKONAI 'rétségi út' jelentésű, két felől határolt *rónája*, és különbözik PETŐFI nyílt, végtelen *rónájától* is. CSOKONAI a *róna* szót az ő ismerte nyelvjárási jelentésben, 'rétségi út' jelentésben iktatja műveibe KÓNYI-tól függetlenül, KÓNYI pedig ugyanannak a szónak a nép nyelvéből más jelentését, 'vízi növények szegte víztükrök' jelentését ismerve, stíluszépítő képül alkalmazza a *rónát* mint jelzős összetétel előtagját a *róna-hely* maga alkotta összetételben. Milyen hely? *Róna-hely*, olyan sík hely az erdős halmok között, mint valami *róna* víztükre a rétség nádja, bozótja között. CSOKONAINál, mint mindenütt a népi nyelvben, főnév a *róna*; KÓNYINál melléknévi alkalmazású a *róna-hely* költői összetételben.

De az irodalomtörténet jelentős alakjai közül nem CSOKONAI az egyetlen, akinek *rónáit* vagy a *rónáiból* alkotott szavait nem „KÓNYI hozta be az irodalomba“, hanem KÓNYI segítségével az illető maga vetette papírosra abból a nyelvből, amelyet lakta földjének népe beszélt, meg ő is. „DUGONICSnál van: *rónás, rónáz* is“ — mondja SIMAI, úgy gondolva és úgy mutatva, mintha KÓNYI *róna-helyének* közvetlen vagy közvetett hatására találta volna föl és alkalmazta volna DUGONICS ama szavakat. Ez azonban a nagyra becsült szűkszavúság leplezte fölületességnek tévedése. Ha számot vet a szónyomozó a szó alakján kívül a jelentéssel is, avval is, mi annak a *rónás, rónáz* szónak jelentése DUGONICSnál, nem esik sem maga tévedésbe, sem mást abba nem ejt.

DUGONICS az *Etelkában* (II, 284) egy öreg remetét állít elénk így: „E terjedett mellyén őszbe facsarodott vastag szakálla. Hasonló hajának ritkább szálai elterjedtenek széles vállain. Közélebb menvén hozzája, meglátta szélesen ki nyílt homlokának térjét és a *vénség barázdáival sűrűn megszántott rónás ábrázatját*. Eme ritka tekintet úgy jelentette a régen elélt csoportos napokat, hogy kitetszene belőle nem a durcaság, hanem a nagy elevenség és kiváltképpen a kellemetes, öreghez illő kegyesség.“ Ugyan, ennek a tisztas öregnek képéről kinek ne jutna eszébe a *Családi Kör* öreg gazdája, kinek homloka

„mélyre van szántva az élet-ekével?“ (Arany.) Hiszen a kor *barázdássá* teszi az arcot. Hiszen magának DUGONICSnak idézett szavaiból kitetszik, mit tartott ő *rónás ábrázat*nak: azt, amely a „vénség *barázdáival*“ sűrűn meg van szántva. Hiszen jól tudta DUGONICS, mint más szegedi magyar is, hogy azokat a barázdákat, melyekbe sorára vetik a magot, *rónáknak* hívják. DUGONICS tehát a legeredetibb jelentésében vett *róna* tájszóból alkotta *rónás* szavát, a *rónának* arra a jelentésére gondolva, melyet a M. Tájszótár így határoz meg: „sekély árkocska (milyenbe pl. veteménymagot vetnek).“ A vén remete „*rónás* ábrázatjára“-t meg nem lehetne érteni KÓNYI „*róna*-hely“-éből, sem CSOKONAI, sem PETŐFI *rónáiból*, PETŐFI „Sári néni“-je keblének „*róna*, pusztá s csendes *róna*“ voltából.

Hát a SIMAI említette *rónáz* igének, helyesebben: *lerónáztatott* melléknévnek van-e köze KÓNYIHOZ? Ugyan nincs. Ama szó DUGONICS ANDRÁS „Jolánka“ című regényében (1803.) fordul elő (I, 42): „[a vadászó hadnagy] föliparkodott tehát a Radnai bércekre. A högy tetején lévén, annak azon oldalán, mely (Maros vizének átalellenében) elég menedékesen *le-rónáztatott*, a közel-fekvő új völgynek sűrűjébe lassan-lassan leereszkedett.“ Tehát *menedékesen van lerónázva* egy Marosmenti völgyre dülő hegyoldal. Nyilvánvaló, hogy a 'menedékes hegyoldal' nem *síkság*. A 'síkság' jelentésű *róna* szóból képtelenség volna *rónáz*, *lerónáz* ige, s abból 'lerónázott (azaz *lesíkságolt!*) hegy' kifejezés. De hát tudjuk azt, hogy a hegyek oldaláról a folyómenti völgyekbe gyakran vezetnek le hol keskenyebb, hol szélesebb, hol meredekebb, hol menedékesebb vízmosások száraz *árkai*, melyek ha menedékesek, éppoly járhatók, az erdő sűrűjében éppoly növénytelen, tisztás utak, mint a rétség nádasaiban, bozótjaiban, fűzeseiben a kiszáradt fenekű *rónák*. Ezért mondja a rétségi tájakat és szavait jól ismerő, Tisza-menti DUGONICS ANDRÁS *lerónáztatottnak* erdők sűrűjében a Maros átalellenében levő hegyoldalnak vadászok járható, menedékes részét. DUGONICS itt megint nem KÓNYI-t követi, hanem a maga nyelvén szól. Hogy az útnak való hegyoldal *lerónáztatott*, ezt a *róna* 'rétségi út' jelentése magyarázza meg: ezt is ősmerte DUGONICS.

No ugyan nemcsak DUGONICS, hanem az egész DUGONICS-család, mint minden alföldi ember is Szegedtől Debrecenig a

rétségek lecsapolása előtt. Merthogy DUGONICS ANDRÁS öccse, ÁDÁM, ezt írja egy 1793-i levelében (I. Napkelet I, 453): „Vagyon itt a Devins divisiojában egy kapitány, Nozdroviczky nevű, ez a Terézt kérte; szíves barátságunkkal élven, bizott hozzá; de elgondolván mi az Mamimmel az katonák házasságát és a mostani háború üdőt, megmondottuk néki, hogy abból semmi sem lesz, így tehát hirtelen és heves indulatján felhagyott, úgyannyira, hogy még felénk sem jön azóta: mindazonáltal az bálakban öszve jövünk. *Alig eresztett ez ki bennünket a rónából.*” Ezt úgy írhatta DUGONICS ANDRÁS, hogy ő is élhetett avval a szólással, melyet Szegedről így jegyzett föl a M. Tájszótár: „Biz a csak most is azon a *rónán* vagyunk mi, mint előbb voltunk = ugyanazon módon.” Azon a *rónán*, mint előbb = azon az *úton*, mint előbb = azon állapotban, mint előbb. Az útja kiadott kérő szemükre vethette DUGONICSÉKNAK, hogy nem „azon a rónán” maradtak, melyen hite szerint előbb voltak; hiszen „szíves barátságukkal élt”, méltán „bizott hozzá”, hogy Terézt neki szánták.

Van azonban a XVIII. század íróinak SIMAI kijegyezgette *rónái* között olyan is, mely írója tolla hegyére csakugyan KÖNYI könyvéből került. KÖNYI könyvei nagyon kapósak voltak a maguk idejében. Nyelvéről azt írja TOLNAI VILMOS *Nyelvújítás* című kiváló, alapvető művében (53. l.), hogy abban „felújított régi szavak, tájszók, új képzések tarkán vegyülve, hozzájárultak irodalmi nyelvünk megújításához... játszi könnyűséggel bánt a nyelvvel, szokatlanul is újít, de oly ügyesen, hogy szavai hamar közkeletűekké váltak.”

A *róna* közkeletűvé váltához azonban még az is kellett, hogy KÖNYI könyvéből, mely 1775-ben jelent meg, átvegye BARÓTI SZABÓ DÁVID a maga *Kisdéd Szótárába*, mely kilenc évvel később kelt. Sőt e szótárba került is csak egy állomás a *róna* jelentéstörténetében és elterjedésének útjában.

Hogy mi az a BARÓTI SZABÓ *Szótára*, megfelel rá teljes címe: *Kisdéd Szó-Tár, melly a' ritkább Magyar Ízokat az A. B. C. rendi Izerént emlékeztető verlekben elő-adja.* E könyv rendeltetése az volt, hogy írók forgassák és szavaival gazdagítsák, szépítsék műveik nyelvét. Mert — úgymond BARÓTI — „mind a folyó, mind főképpen a kötött beszéd édesdedben szokott füleinkben hangzani, midőnn a közrendű szóllás

alacsonyosságából felemelkedvén, a válogatott szóktól ékességet, a ritkábbaktól kedves újságot helyenként kölcsönöz.“ Mint ritka szó került hát a *róna* a Kisded Szótár következő hexameterébe:

Pök, porló, pillatlan ízem, put, rontfola, *róna*.

(Metrum; — — | — — | — — | — — | — u u | — u)

Emlékezzünk rá, hogy KÓNYI idézett helyén nem önálló főnévül van, hanem melléknévi szerepű a *róna*. Hogy valóban KÓNYI *Marmonteléből* vette BARÓTI, azt bizonyítja már az is, hogy ő is melléknévnek magyarázza, holott az élőnyelvben főnév. Szótárában ugyanis a *rónához* azt jegyzi, hogy jelentése „*egyenes*, p. o. *föld*.“ BARÓTI, ki — úgy látszik — nem ismerte a nép nyelvéből a *róna* szót, látta KÓNYI könyvéből, hogy az az ott bővebben leírt *róna*-hely sík, egyenes fölületű hely. Mint erdélyi ember jól tudta, hogy a *sík* 'csúszós'-t is jelent, tehát ezt a szót nem a legalkalmasabbnak tartotta a 'planus' megfelelőjéül. A régi és mai '*egyenes föld*' kifejezésben érezhette azt, hogy az *egyenes* legtöbbször nem síkban, hanem vonalban való kiterjedést jelent. Ezért kapott a *róna* szón, melynek a népnyelvi *rónákat* nem ismerő BARÓTI szemében egyetlen jelentése a 'planus', 'eben, flach' volt. Így állapította meg jelentését a *róna-helyből*, és úgy gondolta, hogy az *egyenes föld*, *sík föld* helyett célszerűbb, szabatosabb, no meg ritka és új volta miatt ékesebb is lesz a *róna föld*. Mielőtt pedig a *róna* melléknévet szótárába iktatta, már élt vele a maga versében, a *Paraszti Majorságban*:

S nagyra fejét emelő köszálonn ülve le, késér
Pillatlan szemmel folyamot, melly *róna* határonn
Gördülvén... stb.

1786-ban jelent meg e deákból való átdolgozás a *Verskoszorú*-ban (III, 139), tehát két évvel később, mint a *Szótár*. Ha azonban megfigyeljük, hogy a *Paraszti Majorság* azonos sorában van a *pillatlan szem* és *róna*, és a *Szótárban* is egy sorban van ez a kettő, akkor nyilvánvaló, hogy a *Szótár*-beli sornál előbb megvolt a *Verskoszorú*-beli sor, természetesen kéziratban.

A *Kisded Szótár* magasabb értelemben vett tankönyv, de nem a „gyengébb elméjűek“ azaz kis iskolásgyermekek, hanem

éppen felnőtt emberek legnagyobbjai, a költők számára. Mint afféle régi tankönyvhöz, illik hozzá a fősorolt szavaknak akkori tankönyvekben szokásos versbeszedése — irodalomtörténetíróink ne vessék hát ezt szemére ennek a jó magyar papnak, ki, hogy kora magyar irodalmának mire volt szüksége, jobban tudta nálunk. Bevallja, hogy szótárában nem művészt alkot, hanem csak egyes szavak gyűjteményét adja, de annak is tudatában van, hogy irodalmi művek teremtéséhez jó hasznát veszik majd azok, akik tudnak vele élni. Ez az értelme a Kisded Szótár címerversének:

Pusztá merő szó vagy, könyvecske; szemedre ha némelly

Aztot vetni talán fogja, felelj meg imígy:

„Nem vagyok épület, vagyok épületre való szer:

Sok jeles alkotmányt — tudj velem élni — tehetsz!”

Tudtak is vele élni költőink. Sok jeles alkotmányukhoz vettek belőle alkotó, díszítő szereket, hiszen a hozzá folyamosdók között volt a nagy VÖRÖSMARTY is.

Közöttük volt DUGONICS is, ki kortársaira irodalom által való hatásban nem marad VÖRÖSMARTY mögött. Tudjuk DUGONICS-ról, hogy „a magyaros írók csoportjában a nyelvújítás legtöbbet neki köszönhet”. (TOLNAI: *Nyelvújítás* 48.) „Örömmel üdvözli kortársait, akik vele egy célért munkálnak... KALMÁR, BARÓTI... újításait felkarolja, műveibe iktatja.” (Id. m. 49.) És ezt tette a melléknévi *rónával* is. Jól tudta ugyan — mint láttuk — a *róna* főnévi voltát és Szeged-táji jelentéseit, de — mint TOLNAI írja (id. m. 40.) — DUGONICS olyan lelkes újító volt, hogy „az újítás ösztöne” gyakran „föléje kerekedik különben erős nyelvérzékének.” BARÓTI gyűjteményéből igen sokat átvett, és átvette a Kisded Szótárból a „*róna* (föld) = *egyes* (föld)” magyarázat nyomán a '*róna* föld'-et is (vö. HORGER: *M. Nyelvőr* XXXI, 155). 1784-ben jelent meg BARÓTI Kisded Szótára, 1786-ban Verskoszorúja, DUGONICSnak 1806-ban megjelent *Szittyiai Történetek* című könyvében pedig már ezt olvashatjuk (II, 267): „...valaha ez a táj nagyon népes-
vala. Mely-is bizonyára (akár-mikép' tekintjük) meg-érdemelné a' viszsza-állítást⁵: mivel másként-is (Kuma vizének *róna* föld-

⁵ Helyreállítást.

ken-való le folyása) termékenységet ígér. A' Föld-is minden azon művelésre alkalmas, melyet egy meleg lak⁶ meg-kéván. Ezen kívül az a' terjedt pusztá, (a' folyónak meg-népesítéssével) bátorságosabbá tétetnék." Ezeket DUGONICS a német utazó és természetvizsgáló PALLAS *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* című könyvének következő sorai nyomán írta (III, 344): „Sowohl an Ackerland, als wegen des Ueberflusses von Waldung und Fischreichen Gewässern ist die Gegend der Kama eine von den vortheilhaftesten vor dem Landmann und auch ziemlich stark bewohnt, obwohl vom Flüsse abwärts, sonderlich an der *steppigten Seite* noch Raum genug der Bevölkerung ist." Ez a *róna föld* tehát már itt „steppe“-t jelent. Nem zárt völgyet, mint KÓNYI *róna-helye*, hanem — hogy magának DUGONICSnak szavával éljek — „terjedt pusztá“-t. DUGONICS „róna föld“-ében olyan jelentésű hát a *róna*, hogy ilyen jelentésben nemcsak a népnyelvben nincsen nyoma, de merőben elüt DUGONICSnak az élőnyelvből fakadt „rónás ábrázat“ és „lerónáztatott hegyoldal“ kifejezéseitől is; ellenben teljesen megegyezik nem KÓNYIVAL, ki csak közvetett forrás, hanem BARÓTI Kisded Szótára magyarázatával, mely a *róna* melléknevet ajánlja jelzőül a *föld* mellé az *egyenés* helyett, és így a 'planities', 'die Ebene' magyar megfelelőjéül a *róna földet*.

Jelentkezik hát BARÓTI Szótára nyomán DUGONICSnál a *róna-földnek* az a jelentése, melyet ma úgy mondanánk, hogy 'síkság'. De a *róna* itt a *Szittyiai Történetekben* nem költői szó, hanem tudományos értekezésbeli földrajzi szakkifejezésnek alkotó része.

Nem DUGONICS tette költői nyelvünk ékességévé a *róna* szót, hanem VÖRÖSMARTY, az is nem DUGONICS, hanem BARÓTI tanítványaként. „A Szózat költője ugyanis“ — úgymond TOLNAI (id. m. 48) — „ifjú korában nagyon olvasta BARÓTI s ragyogó nyelvének nem egy színe annak festéktálcájáról való.“ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bármennyire észlelhető is BARÓTI hatása az ifjú VÖRÖSMARTYN, ennek nem legelső műveiben bukkan föl a *róna* szó. Az 1824-ben megjelent ZALÁN FUTÁSÁBAN még csak a *sík, síkság, tér, térség* rokonjelentésűeket olvassuk. Például:

⁶ Lakóhely, szállás.

Alpár messze terült *síkján* búsongva körülnéz
A' fejedelmi Zalán.

(I. én.)

Ő pedig ül komoran, s ammint néz messze Sajónak
Tája felé, s néz Zagyva felé, a' szerte virágzó
Téreken, elbúsúl...

(Uo.)

És már Zagyva vizét érék, ammint ez omolva
A' kis partu Tiszába szakad. Még egy napi út
Tettenek a' *síkon*.

(Uo.)

Messze terül kiesén s pusztán a' zagyvai *síkság*.

(Uo.)

Hajnát zeng a' völgy, Hajnát a' pusztai *térség*.

(Uo.)

Kik mikor a' völgyből már mind *sík* földre kelének,

(III. én.)

Tőle külön hadat indított a' bodrogi *síkon*.

(IV. én.)

Áll egyedül Árpád egy csöndes kis halom ormán,
Nézi körül a' *sík* tájékot, az elleni tábort.

(Uo.)

Messze terül a' *sík* tájék szemeiknek előtte,
Bodrog alattuk megy, csillámos habjait üzván.

(IX. én.)

Lett volna VÖRÖSMARTYNAK alkalma valahol beleszőni a *róna* szót is e sokszínű versekbe; hogy nem tette, nyilván jele annak, hogy az pályája kezdetén nem volt még meg költői szó-kincsében. Nem fordul elő a *Zalán futását* követő kisebb épó-szaiban sem mind a *Két Szomszédvár*ig: abban zendíti meg 1831-ben:

Még egyszer fölemelte szavát Sár *róna vidékén*,
S hosszú nyögésekkel, mineműk a' haldokolóé,
Meggzúnt a' zivatar.

(I. én.)

Hol most Ság borait termeszt, hol Úrhida dombján
 Sok munkái után viszen a' nép sárga gerezdet,
 Ott a' Káldorok, itt Sámson vérsége tanyázzván,
 Két ház volt régtől szomszéd a' *róna határon*.
 (Uo.)

Éltem enyész, mint a' párák játéka, miként a'
 Délbáb a' *rónán* ...
 (III. én.)

Úlve találá azt, kifelé fordúlva s merően
 És érzéktelenül a' *róna mezőbe* kinézve.
 (IV. én.)

Figyeljük meg itt a *róna határ* előtűntét, és jusson eszünkbe, hogy meglettük azt már BARÓTI *Parasztai Majorságában* is. Ott is „folyam gördült“ végig a „*róna határon*“, itt is a „*róna határ*“ annak a Sár folyónak melléke, „mely sással, rőt buzogánnyal / És suhogó náddal koszorúzva tekerge.“ (I. én.) Azt is megállapíthatjuk tehát, hogy VÖRÖSMARTY nem éppen a Kisdéd Szótárból, hanem a Paraszti Majorságból vette az ő *rónáját*. Vette pedig azon módon melléknévül, mint a „*róna határ*“ mellett a „*róna vidék*“ és „*róna mező*“ is mutatja. Nem mond ennek ellene az imént látott „délbáb a *rónán*“ kifejezés: ebben a *róna* szót csak a költő önállósította főnévvé.

A költő. A Két Szomszédvárban már VÖRÖSMARTY ragyogó, zengő, regényes nyelvének egyik új szint adó ékszere a *róna*, itt már költői szó. BARÓTIban a hexameter ereszkedő verslábaiba jól illő szónak tapasztaljuk, VÖRÖSMARTY verses lovagregényében a romanticizmus költői szavának érezzük.

1832-ben jelent meg a Két Szomszédvár, 1833-ban kelt Bajza-versben pedig, a *Völgyhöz* címűben, szintén fölbukkan a *róna* (holott BAJZA régibb költeményeiben nem leljük):

Tiszta kék az ég felettem,
 Tiszta kék a láthatár,
 Zeng a bérc, virít a *róna*,
 Vígan zúg a csermelyár.

Az időrendből s VÖRÖSMARTY és BAJZA közti kapcsolatból bizonyosra vehető, hogy ama szót BAJZA VÖRÖSMARTYtól vette

(KÖLCSEY és KISFALUDY KÁROLY nem élnek vele). Az idézett versben főnévi szerepű ugyan a *róna*, de hogy BAJZA is melléknévnek tudta még, mutatják ezek a sorai:

Bérceken vívott és *róna téren*

(A szerencsétlen lövés.)

Most a *róna sík* felé tekint le.

(Uo.)

Ott mosolyg a *róna táj*.

(Isten Hozzád!)

BAJZA tájképei mások, mint VÖRÖSMARTYÉ: „versei scenirozása a német sentimentalís lyra világából való: a völgy magánya, az erdő mélye, a sírdomb körül zokogó patak, a panaszkodó csalogány, a bús esti szél, a sejtelmes hold, a borongó őszi alkony — mind Mathissonék természeti képei“ — mondja BAJZA költészetének avatott méltatója, SZÜCSI JÓZSEF. (Bajza József 177. l.) Amilyen halk a bú BAJZA tájképein, olyan méla a vidámság is. Ama két versében a *róna* nem őszi, hanem virító, az ég nem borong fölötte, hanem tiszta kék, a csermelyár nem zokog rajta, hanem vígan zúg, körülötte még a bérc is zeng, a távozóra pedig mosolyg a *róna táj* — de a vidámabb színnek époly pasztellszerűek BAJZÁNÁL, mint a komorabbak, és az ő *rónáján* valami lágy hangulat ömlik el.

Ez még mindig nem PETŐFI *rónája*.

De az irodalom nemzeti-romantikus iránya mellett mindinkább kezd erősödni az, melyet népiesnek szokás nevezni. „A kor népies áramlata egyre jobban érvényesül“ az Aurorában is (SZÜCSI id. m. 170) és az irodalom égboltjának ez a változása megtetszik az irodalmi nyelv mezejének ezen a kis harmatsöppjén is: *róna*. Az 1831-i Két Szomszédvár *rónája* szélein még lovagvárak állanak, de VÖRÖSMARTY „A Katona“ című 1845-i elbeszélő költeményében már csak egy kútágas bámészkodik a „végtelenül“ terjedő *rónaságon*. Az 1831-i *róna vidéken* sík völgy az előtérben, mögötte magas vár, „a’ daliák fogadója” s merész küldője csatára“, tehát a barna kép közepén elrendezett, színes, történelmi viseletű lovas csapat. Vagy: a *róna ha-*

⁷ Befogadója.

táron szőlő koszorúzta domb a háttérben, az előtérben pedig „sok munkái után viszen a' nép sárga gerezedet“ — szinte látni a gömbölyű karú pórleányka kosarában a szemenként megfestett szőlőfürtöket. Csupa romantikus fölfogású, középkort eszmé-nyítő festmények. Az 1845-i *rónaság*ot azonban már a mi Nagy Alföldünk képének festi VÖRÖSMARTY, természetes színben, jelenkori népi alakkal:

Távol a falutól
Nyugot felül
Nagy *rónaság* terjed
Végtelenül.

Gyalogutja mellett
Mai napig
Egy száraz kútágas
Báméskodik.

— — — — —
Csak ünnep-estenként
Jön a leány,

ki katonának ment legényét várja vissza. (A Katona IV.)

A Nagy Magyar Alföld végtelen rónáján vagyunk!

Kitől vette hát PETŐFI a maga *rónáját*?

Ha híve volnék a szűkszerűséggel⁸ járó szűkszavúságnak, ráhagynám az olvasóra azt, amit most magában gondol, hogy tudnillik PETŐFI VÖRÖSMARTYtól vette a 'végtelen *róna*'-t.

De nem.

Nem, ámbár VÖRÖSMARTY *Katonája* annyira hatott PETŐFI *János Vitézé*re, hogy ennek olvastakor sok helyen el kell ismer-nünk, VÖRÖSMARTYra gondolva: „e szín övé!“ Csak ezt idézem:

Derék szál férfi volt a szolgált katona,
S a leány a falu legszebb hajadona;
Ott álltak kettesckén a kútágas mellett,
Mindenik magában sokat töprenkedett,
S hogy megindult a szó, s szemök keveredett,
Beszélt a katona sok cifra esetet:
Miként járt iszonyú magas hegyek felett,
Hogy hátával szinte dörzsölte az eget,

⁸ 1300-i nyelvemlék szava.

Tarisznyára szedett holdat, csillagokat,
 Melyek mind megszöktek, mikorra felviradt,
 Hogy sétált a göncöl szekerén fel s alá,
 Bakanca talpát a tenger nyalogatá;
 S hogy végre kiült a világnak szélire,
 S úgy lógatta lábát a fakó semmibe.

(A Katona VI.)

De mégsem VÖRÖSMARTYTól került át a *róna* PETŐFINEK az Alföld végtelen síkját dicsőítő énekeibe, nem pedig azért, mert PETŐFI nem volt kezdetben „népies” stílusú, nem volt kezdetben PETŐFI, hanem inkább BAJZA.

„A harmincas és negyvenes éveeknek” — mondja SZÜCSI (id. m. 451) — „aligha lesz egyetlen olyan magyar lyrikusa, aki ne álljon valami vonatkozásban Bajza költészetével, utána-zóinak száma meg légió. Hatása a dal területéről átment a lyra más ágaira is, úgyhogy neki több követője volt, mint a hasonlíthatatlanul nagyobb költő VÖRÖSMARTYnak.” Valóban, költői pályája kezdetén PETŐFI is, ki szavát a nagy nyilvánosság előtt BAJZA Aurorája berkeiben hallatta először, BAJZA hatása alatt állott, és egyik kezdő korabeli költeményében, melyet még e Bajza-hatás alatt írt katona korában, megjelenik a *róna*, 1840-ben:

Borúnak éjjelén, derűnek hajnalán
 Feléd siet remegve bús
 Pillantatom, mindég feléd, arany kalász
 Hazája, boldog *róna*, *hol*
 Csókolva ölelkeznek Csepel mezőivel
 Dunánk ezüst hullámai.

(Honvagy.)

Ráillik pedig e Petőfietlen Petőfi-versre HORVÁTH JÁNOS-nak ez a jellemzése (l. *Petőfi Sándor* c. könyvében 10. l.): „Mindaz, ami KAZINCZY, KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY stílusából BAJZA légyságán átszűrve szerteáramlott az almanach-lyra költői nyelvén, s mindaz, amivel a nyelvvújítás és az idegen versidom a magyar költői nyelvet eltávolíthatta az élet beszédétől: diadalát üli a kezdő PETŐFI kifejezés-kincsén, a PETŐFIÉN, kit irodalmunk története a természetes, egyszerű magyar beszéd lángeszű köl-

tőjének, a stíl-realizmus forradalmárjának ismer. Nyilvánvaló, hogy csak későbbet lesz azzá. Most még nyakig benne ül a harmincas évek précieux-stíljében. A kor köz-lyrájának a nyomása alatt áll s gyermeki naivsággal visszhangozza a nagy átlag hangjait.“ PETŐFI tehát „a harmincas évek précieux-stíl“-jével együtt kapta meg a *róna* szót is. Valamely szó irodalmi ízét, zamatát, hangulatát az illető korszak, író, irodalmi mű stílusa adja meg. Mikor PETŐFI a *Honvágyat* írta, akkor még nem írta meg sem az *Alföldet* (1844), sem a *Csárda romjait* (1845), sem a *Tiszát* (1846), sem a *Kis-Kunságot* (1848) és a többi effélét, tehát akkor még, 1840-ben, nem idézhette föl az ő *róna* szava az alföldnek azt a tengersík vidékét, hol méneseknek nyargaló futása zúg a szélben, nem, a pusztát, a szabadság képét! A *róna* szót akkor a legtöbb ember *BAJZA Isten hozzádjából* ismerhette, nem VÖRÖSMARTY zordon lovagi époszából. Époszt nem szavaltak könyv nélkül a harmincas években, de lírai verset, az *Isten hozzádot*, igen sokan. A méltóságos épósz nem tud úgy szót elterjeszteni, mint a könnyedebb líra, virágmagokat röpítő könnyű szellő. Az *Isten hozzád* ma is még „legtöbbet szavalt s legjobban ismert verse BAJZÁnak“ (SZÜCSI id. m. 197) — hát még a maga korában mennyire az lehetett! És e költemény szövegének az egészen végigfutó, az egészet összetartó szála az a négy versszakba beleillesztett, alaphangmegütő négy sor, melyben a végső, a rím-megszabó szó mindig: *róna-táj*:

Isten hozzád!

Bércről visszanéz a vándor.

Vígan int kies hazája,

Ott mosolyg a róna táj:

De a messze távozonak

Szíve vérzik, szíve fáj;

Zeng felé a búcsuszó:

„Isten hozzád, bujdosó!“

Bérc alatt áll völgyek árnyán,

Csak felhőket lát honából,

Elmerült a róna táj;

Ámde búja nem maradt el,

Szíve gyászol, szíve fáj.

Zeng felé a távol szó:
„Isten hozzád, bujdosó!”

Bérc és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,
Ábrándkép a róna táj:
Búja, mint az ég, kíséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
„Isten hozzád, szép haza!”

Múlnak évek, fürte ősz már,
Elfelelte rég hazája;
Ám a kedves róna táj
Síríg képben él előtte,
Szíve gyászol, szíve fáj,
S a' halónak végszava:
„Isten hozzád, szép haza!”

*Az Isten hozzádnál régibb költeménye BAJZÁnak: A szám-
üzött (1826):*

Feléd, feléd,
Szelíden intő messzeség!
Reszketve nyúlnak karjaim,

— — — — —
Egy pillanat reád,

— — — — —
Ha rózsacsillám
Dereng fölötted,

— — — — —
Vagy dörgve harsan
Az égi bosszú

— — — — —
Mindig feléd csak

— — — — —
Dicső, dicső hon!

E költemény elejének itt kiválogatott sorait érdemes össze-
hasonlítani a katonáskodó PETŐFI *Honvágyának* imént idéz-
tem kezdő soraival. Mind a két költeményben az idegenbe

száműzöttnek hazájába vágyódása. „Feléd, feléd... mindig csak feléd“ — sohajtja BAJZA; „Feléd... mindig feléd“ — sohajtja PETŐFI. „Reszketve“ nyúlnak karjai a messzeség felé, „egy pillanat“ reá, „dicső, dicső hon“ — zengi BAJZA; „remegve“ siet PETŐFI „pillantata“ a „boldog *róna*“ felé. Akkor is, „ha rózsacsillám dereng“ — mondja BAJZA; „derűnek hajnalán“ is — mondja PETŐFI. Akkor is, ha „dörgve harsan az égi bosszú“ — mondja BAJZA; „borúnak éjjelén“ is — mondja PETŐFI. Kétségtelenül élmény PETŐFI *Honvágya*, a költőnek a maga családi viszonyait sem leplező őszintesége pedig, mellyel (a vers további részében) a „kemény atya átkai“-t sem hallgatja el, merőben ellenkezik BAJZA tartózkodásával, de kétségtelen az is, hogy PETŐFI ama versének idéztem soraiban BAJZA *Száműzöttjének* hatása alatt áld alakot érzéseinek. Ha pedig a *róna* PETŐFInek olyan almanach-stílusú versében van először, melyben BAJZA-nyomok vannak, nyilvánvaló, hogy a *róna* szót BAJZÁTÓL vette PETŐFI, hiszen a *Száműzöttben* a száműzöttnek elhagyott dicső hona ugyanaz, mint az *Isten hozzád*ban a messze távozottnak hazája *róna tája*.

A *Honvágy* után két évre jelenik meg PETŐFITŐL a *Hazámban*, 1842-ben, első olyan költeménye, mely alatt a „Petőfi“ név előcsillan. Még idegen versidomban írja, még nem a legtermészetesebb nyelven, de már a jámbust a *Honvágy* verselésénél magyarosabbá teszik a sorokkal bevégeződő, sorvéggel szét nem szelt hangtani egységek és a gondolatoknak párhuzamoságba verődni való törekvése. A nyelvben is nagy a haladás a rózsaszín selyembe kötött almanachok nyelvétől az élet nyelve felé; de a régi mesterkélt stílus szavaiból nem veti el a *rónát*. A *Honvágyban* a szülőföld, melyért sovárogo, „arany kalász hazája, boldog *róna*“, a *Hazámban* című költeményben a viszont látott hazát is ezzel köszönti:

Arany kalással ékes *rónaság*.

Két évvel később, 1844-ben írja az *Altöldet*. Ebben már még magyarosabb a versforma: a magyar hangsúlyhoz a jámbusnál jobban simuló trochéuslábakat a magyar fülnek kellemes ütemezéssel osztja meg: „Mit nekem te...“, „Fenyvesekkel...“, „Tán csodállak...“, „S képzetem hegy-...“ stb. Nyelve is megszabadult már „a kor köz-lyrájának nyomása“ alól, most

már mutatóba sincsenek ilyen almanach-ízű kifejezései, mint a Hazámban címűben:

És minden szenvedés emléketét
Egy szent öröm könyűje mossa szét.

A régebbi versben „a búcsu *tördelt hangját rebegé*“, az újabban a „csikósok *kurjantása hallik*“, a régebbiben „mosolyg“ (nem élő igealak!) a vidám nap, az újabban „mosolyogva“ (nem: mosolygva!) néz rá „a Dunától a Tiszáig nyúló *róna* képe.“ Kiért hát PETŐFI a szabad pusztára a „liget viránya“-ból (Első szerelem), de onnét hozott magával emlékiül egy szál virágot, a *róna* szót, az marad a kalapja bokrétája, valameddig mulat az ő lelke az ő „legkedvesebb mulató tanyájá“-n, a „szép alföld végtelen *rónájá*“-n. A *Csárda romjait*, melyből ez utóbbi sorok valók, már a nyugati versforma békóitól teljesen megszabadult magyar tizenkettesben írja 1845-ben; aztán a következő években éppúgy magyar rítmussal magyaros nyelven a *Tiszát* (1846), mely „vágat a *rónán* át“, a *Pusztát, télen* címűt (1848), melyben „a *rónára* halvány ködök települnek / S csak félig mutatják / A betyár alakját, / Kit éji szállásra prüsszögve víz a ló“, végre a *Kis-Kunságot* (1848):

Hova szívem, lelkem
Mindig, mindenholn vissza-visszavágyott,
Újra láttam végre születésem földét,
A szép Kis-Kunságot.
Bejártam a *rónát*...

BAJZA szíve-lelke is mindig, mindenholn vissza- vissza-vágyott az ő szülőföldre. „Szíve rejtekén“ — olvassuk idézgetett életrajzában (7) — „megőrizte a kis Szücsi (szülőfaluja) szeretetét. Nem felejtette el soha azt a bájos képet, melyet szülőföldje hajdan eléje tárt, nem felejtette el a virág borította dombok kis völgyében meghuzódó kedves falucskát, felette emelkedő templomával és az ő Földváry-kriptával.“ Ime, menyívvel más volt BAJZA szülőföldje, mint PETŐFIÉ; ha tehát egyazon szóval, a *rónával* emlegette is mind a kettő a magáét, nem lehetett mind a kettőnél azonos a *róna* jelentése, sem jelentéshangulata. BAJZÁNÁL bájos, kis völgy, PETŐFINÉL fenséges nagy sík-

ság. Hogy azután a két jelentés közül melyik lett általános, melyik öröködött meg, azt PETŐFI gyors és általános diadala végezte el: az lett a *róna*, aminek PETŐFI mondta, érezte. „Middőn 1847-iki útján Ungvárról ismét az alföldre ér, fölkiált: »Csak addig szeretnék madár lenni, míg ez *óriási rónát* keresztül repülném.« S míg szemei a Kárpátok egymásra hányt pyramisaira meredtek, »lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint VÖRÖSMARTY hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriás palota, melynek tején a napnak gyémáncsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek... ide, ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre.« (VOINOVICH Petőfi-kiadása 116.)

Mivel hát PETŐFINAK a Nagy Magyar Alföld a *róna*, benünk is azt a földrajzi fogalmat kelti föl ma e szó.

De PETŐFI „az alföldben nemcsak szülőföldjét szerette s gyermekkorra meghitt képeit, hanem a magyar faj büszkeségét, a végtelenséget és a szabadságot. Felföldi útjáról azt írja: „...mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgátságot láttam s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait s leröpítém lelkemet szülőföldem *rónáira*, hol az ember-méltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.« (VOINOVICH id. m. uo.)

Mivel hát PETŐFI ezt a hangulatot érezte a *rónán*, ezért e szó mibennünk is ezt a hangulatot ébreszti föl.

A *róna* szó tehát PETŐFIBEN ilyennek érte el tartalmi fejlődése teljességét: ARANY, TOMPA és azóta sok-sok magyar költő PETŐFITől már készen, zamatosra érelve kapta ezt a költői szót. PETŐFI tette főnévvé is: ma már csupán annak tudjuk.

Eljutottunk hát a magot belevetni való sekély árkocská *rónától* a mi Alföldünknek szabadságot jelképező végtelen *rónájáig*. Megjártuk közben a rideg pásztorok rétségeit, fölnyitogattuk régi nyelvmívelőink könyveit, figyeltünk régi költőink lantjának változatos hangjaira — csak ZOLNAI jó tanácsaira nem.

Ha pedig még visszalapoz az olvasó az értekezés első

közleményére (Szegedi Füzetek = SzFüz. I, 40—1), ott észreveheti, hogy a múlt század harmincas, negyvenes éveiben mint prózai földrajzi műszó is élt a *róna*. De rövid ideig élt ily értékben — ezt is lehet látni az ott idézett földrajzi művekből. Ennek oka az lehetett, hogy az Alföld nagy költőinek, PETŐFINEK és ARANYNAK hatása alatt mindinkább csupán a költői nyelv szavának érezték, és ezért a földrajz értekező stílusába bele nem illőnek. Ha mégis olvassuk korunkbeli földrajzi műben, ez azért van, mert a szerző a *róna* szóval éppen mint költői szóval hímet akar vetni a fejtegető próza fakóságába. Így tesz például KOGUTOVICZ: „A *rónaságok* közepén kígyóznak a nagy folyamok kifogyhatatlan víztömegei. A nagyobb-esésű *sikokon* hol erre, hol arra tör magának utat a víz.” (Dunántúl, 81. l.) Éppen a szó hangulatos volta az oka annak is, hogy mostanában még gazdasági szakközlöny címe is lett belőle: *Magyar Róna*, mezőgazdasági és közgazdasági szaklap, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara hivatalos lapja.

Azok a nyelvtudósok, akik úgy vélekednek, hogy a 'síkság' jelentésű *róna* a 'síkság' jelentésű szláv *ravina* átvétele, azok úgy gondolják, hogy a 'síkság' jelentésű *róna* már az Árpádok kora óta él nyelvünkben. De látjuk eddigi fejtegetéseimből, hogy ez tévedés. Ha tehát régi oklevélben *róna* szóval találkozunk, akkor nem szabad azt úgy értelmeznünk, hogy: 'planities' (azaz: síkság), mint ZOLNAI teszi az Oklevélszótárban; nem lehet annak ott más jelentése, mint: 'árok', 'fossa', 'fossatum', hiszen az *árok* szó maga is gyakori okleveleinkben, a legrégibbtől kezdve. Már az 1055-ikiben olvashatjuk: „Exhinc usque ad angulum *aruk*“ ... (olv. áruk). Van ma is *Árok* nevű helység, van *Árkos* is; nyilvánvaló tehát, hogy a szilágysági *Róna* falu nevében sem 'síkság', hanem 'árok' jelentésű *róna* van. Az van *Rónaszék* nevében is, hiszen 1394—1446 közti oklevélben előfordul *Árokszék* is: „In loco *Arokzek* vocato.” (Oklsz.)

Hogy a *róna* szó valóban csupán íróinknak köszönheti 'síkság' jelentését, ezt az is bizonyítja, hogy ilyen értelemben sehol a népi nyelvben nincsen meg, soha közönséges beszédben nem hallani.

Ne tévesszen meg bennünket az, hogy hortobágyi betyárnotában is danolják a *rónaságot*:

Betyár vagyok, még az apám se vót más,
A vállamon ostor fityeg, karikás.
Rézsarkantyúm lovam víknyába vágom,
Repül velem, mint szél a *rónaságon*.

(Ecsedi István: Hortobágyi Pásztor- és Betyár-nóták 137)

1842-ben történt, hogy PETŐFI többed magával Dunavecséről utazott a Dunán Pestre. Egyszer „a szép holdvilágos éjszakán az utasok gyalog mentek a parton. Tűzet is raktak, s egy nótás paraszt-leányt PETŐFI megtanított egypár népdalára, beszéli ORLAY. Ekkor szólaltak meg dalai először az alföld rónaságán.” 1842-ben írta a *Hortobágyi korcsmárosné*... dalát, az elsőt, „mely a nép ajkára szállott; mint országszerte énekelt dalt, ERDÉLYI JÁNOS föl is vette a *Népdalok és mondák* gyűjteményébe.” (Voinovich-kiadás 47, 49.) PETŐFI dalaival együtt tanulták hát meg a *róna*, *rónaság* 'síkság' jelentését a hortobágyi legények. Aki azt az előbb idézett hortobágyi nótát faragta, bizonyosan ismerte PETŐFINEK ezt a Kunszentmiklóson 1844-ben írt dalát is:

Pusztán születtem, a pusztán lakom,
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van cserényem, van jó paripám,
Csikós vagyok az alföldi *rónán*.

Szörén szoktam megülni a lovat,
Ha ide vagy oda útam akad;
Nem szükséges a nyereg a hátán —
Csikós vagyok az alföldi *rónán*.

BARÓTITÓL, BAJZÁTÓL, VÖRÖSMARTYTÓL meg nem tanulta volna a rónaság népe, maga a nép, hogy mit mondanak a költők *rónának*, *rónaságnak*; ahhoz, hogy ebből a szóból ne csak népdal szava, hanem népi dal szava is lehessen, PETŐFI kellett. Ha a CSOKONAI korabeli hortobágyi csikós ilyen nótát hallott volna, hogy: „Csikós vagyok az alföldi *rónán*”, azt éppúgy nem értette volna meg, mint CSOKONAI *Paraszt* dalában nem érti meg a *róna* szót a mai olvasó — ha csak nem a Szegedi Füzetek előfizetője.

(Folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok ?

A világ legjobb búzája a magyar Alföldön terem s a világ legjobb kenyerét a magyar eszi. Persze nem minden magyar s nem minden magyar vidéken. Már száz esztendővel ezelőtt írták pl. a hódmezővásárhelyiekről, hogy „életek módja különböz más vidékbeliectől: mert jó magyar sikeres kenyérrel élnek...” Bizonyosan azért emelték ki itt a sikeres kenyeret, mert voltak vidékek, ahol nem „jó magyar sikeres“, hanem bizonyosan gyengébb minőségű, rosszabb kenyérrel éltek. Erről a sikeres kenyérről a régi időből való adatot közöl a Nyelv-történeti Szótár is „koevér, siros, suekeres buza kenyérrel éltek.” Egy angol utazó, aki 1739-ben járt Debrecenben, azt mondja, hogy soha nem evett olyan szép fehér, könnyű és jóízű kenyeret, mint ott. (Debreceni Szemle, VIII, 142).

Önkénytelenül felmerül az emberben a gondolat: ha 100—200 esztendővel ezelőtt, sőt ennél is régibb időben már ilyen jó kenyeret ettek nálunk, vajjon még régebben, évszázadokkal ezelőtt, vagy éppen a honfoglalás korában is ilyen ettek magyar őseink? Ha pedig nem ilyen sikeres búzakenyeret, akkor vajjon miféle ettek ezek az ősmagyarok?

Határozott és pontos feleletet erre a kérdésre persze nem lehet adni, ezt előre kell bocsátani, mert okmányyszerű bizonyítékaink erről nincsenek, de néprajzi és nyelvészeti adatok alapján hozzávetőleg mégis lehet következtetni arra, hogy milyen volt az a kenyérféle, melyet magyar elődeink a honfoglalás korában ettek.

*

Kenyéradó növényeink eredetét és őstörténetét sötét homály borítja. Amennyit azonban tudunk, hogy már a csiszolt kőkorszakban is volt gabonatermesztés, tehát kenyeret is ettek. De persze nem olyan mint amilyent ma eszünk. A kenyérféle készítés legkezdetlegesebb s egyszersmind legősibb módja az volt, hogy a kezdetlegesen két lapos kő között összemorzsolt, vagy (kő- v. fa-) mozsárban összetört gabonaszemeket vízzel péppé keverték. Ezt a pépet hol nyersen ették, hol megfőzték. De nagyon korán rájöttek arra is, hogy az ilyenfajta „kenyér“ nem áll el, hamar elromlik. Ezért aztán azt tették a kenyérrel is, amit a hússal: tüzes hamúba vagy megtüzesített kövek közé tették s megsütötték. Így keletkezett a száraz és tartós kenyér.

Hogy milyen gabonaféléket használtak az idők folyamán az egyes népek kenyérbéállításához, annak részletezése túlmegy e sorok keretén. Annyi azonban köztudomású, hogy Európában az északi népek inkább a rozsot, a déliek pedig inkább a búzát kedvelik. De bár a búza mint kenyérgabona mind nagyobb tért hódít, nem kell arra gondolni, hogy a búza újabb gabonafajta. Hiszen már a svájci őskori cölöpépítmények embere is ismerte a búzát. A ma használt többi gabonaneműeket is ősidőktől fogva ismerték, csak hogy egyik-másik gabonafélét régen jobban kedvelték mint most.

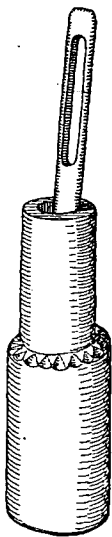
A kenyeret tudvalevőleg nem szemes gabonából, hanem a megőrölt szemekből készített *lisztből* készítik. A régi időben — primitív népeknél még ma is — nemcsak a *kenyérkészítés* és a *sütés*, hanem a *lisztkészítés* is a női nem dolga volt. Ezért természetesen abban a régi időben a sütéshez és a gabonaőrléshez való eszközök is olyanok voltak, hogy azokat a gyengébb erejű nők is kezelhették. Ezt csak a civilizáció változtatta meg, mikor a nagyobb arányú lisztkészítés céljára gépi berendezéseket találtak ki és ezeknek nagyobb erőt kívánó kezelésére férfi munkát (rabszolgákat) alkalmaztak. A régi idők apró őrlőköveivel való lisztkészítés nem volt valami nagy erőt igénylő munka, legfeljebb csak nagyon unalmas lehetett. Az unalom elűzésére szolgáltak azok a dalok is, amelyeket ilyen foglalkozás közben énekelgettek. Ismeretes az a történeti adatunk Szent Gellért élettörténetéből, hogy mikor a szent püspök egyszer erdős vidéken utazott s egy faluban megszállt, éjjél táján, amint ágyában olvasgatott, malomzörgést és női éneket hallott. A zaj zavarván őt, kérdezte a vele volt társától, hogy mi az, ami őt olvasásában így megzavarja, mire ez azt felelte, hogy a nő gazdájuknak a szolgálója s búzáját őrli egy kézi malmon, hozzá énekelvén egy énekvers változatait.

A középkori kézimalom tudvalevőleg egy szilárdan álló kerek alsó kőből és egy másik felső, mozgó kőből áll, mely utóbbit egy beléje erősített fogantyú segítségével körben forgattak. Itt-ott még most is használnak ilyen kezdetleges malmokot sóörlésre.

A kezdetleges gabonaőrlés másik módja, mint már előbb említettem, a mozsárban való *törés* volt. A lisztkészítésnek ez a módja a földkerekség igen nagy területein még most

is dívik. Egész Középfrika hangos a gabonatörő mozsarak zajától és a zúzó nők kísérő énekétől, mondja valamelyik újabb Afrikakutató. Indiában már a legrégibb idők óta kötelessége ez a nőknek s ott mindenfelé, a napnak minden szakában még ma is lehet látni gabonát zúzó nőket. Főleg a nomád pásztor-kodó állattenyésztő népek, melyek vándorlásaik közben nem cipelhetnek súlyos őrlőköveket, használják a *fából való mozsart* gabonaszemek őrlésére, illetve törésére.

Ez az ősi famozsár még nálunk is megvan. Ma már leginkább csak sót vagy mákot törnek ugyan benne, de valamikor főleg *kölesnek* és *hajdinának* — eme két ősi gabonafélének — törésére használták. *Kölyü, küllü, lükő, lükü* a neve. (1. ábra). Lehetséges, hogy ilyen famozsárban való búzatörésnek ritmikus lármája s az ezt kísérő énekszó bántotta Szent Gellért püspököt is amaz ismeretlen magyar faluban. Mert a kézi őrlőmalom még a XIV. sz.-ban is feltűnő újítás volt. (A. Maurizio. Die Getreidens-Nahrung, 62).



1. ábra.

Lükő a Székelyföldről.

A gabonaszemek őrlése vagy törése csak akkor tökéletes, ha teljesen érettek és szárazak. Mivel azonban a rendelkezésre álló gabona nem volt mindig ilyen, az ember hamar rájött egy olyan eljárásra, amely ezen a hiányon némileg segített. Ez a gabonaszemek *pörkölése* volt. Ez a szokás is nagyon régi időbe nyúlik vissza. A szegedi múzeum egy Szőregen feltárt bronzkori temetőben sírmellékletként sok egyéb mellett megpörkölt gabonát is talált. A középkori mongol fajú nomád szojoták, Tibet mongol lakosság és a Szahara nomád népei a rozsszemeket ma is először megpörkölik s csak azután törik meg vagy őrlik. A nomád népek valószínűleg azért követik ezt a szokást, mert nem érnek rá megvárni a gabona beérését, vagy megszáradását, ami egy helyen való hosszabb tartózkodást feltételez.

Nagyon érdekes és felette figyelemreméltó adatunk van a gabonaszem pörkölésére hazánkban is, még pedig a sok nyelvi és néprajzi érdekességet és ősiséget őrző palócok vidékéről. E szerint a palócok egyik ősi eledele a következőképen készül: „Ha a rozsszem kalászában már annyira érett, hogy tejességét

fölszívta, de újjal még könnyen szétnyomható, a palóc gazdaszony kimegy a vetett táblára, s annyi kalászt arat le, a menyit éppen szükségesnek lát, azt háton hazaviszi, hol a tűzpadon száraz gallyból tüzet éleszt, a kalászt csomagokba köti, s *a tűz lángján addig pörköli*, míg a kalász toklársa le nem ég, s a szemek duzadtá nem válnak, azután tenyerei között kimorzsolja fateknőbe vagy cseréptálba a szemet, szeleléssel minden törmeléktől gondosan megtisztítja, jól megtört sóval behinti, *famozsárban megtöri*...“ (Népr. Ért. X, 204). Jól megjegyzendő azonban, hogy ezt a különös műveletet nem a mindennapi, mai formájú kenyér sütésénél alkalmazzák, hanem csak akkor, amikor az u. n. „hamuban sült bodak“ készül, a népmesékben gyakran emlegetett „hamupogácsa“. Ez tehát valami ősi, valamikor régen talán általános, ma már azonban csak különleges alkalomra készülő kenyérféle, ősi sütési eljárással. A tűzhely hamujában sült, keletlen kenyérféle (Brotkuchen) különben Európában ősi szokás és találmány, amely valószínűleg az egyes népek elkülönülésénél is régiebb. (Schrader, Realexikon, 114).

A fent említett középázsiai és tibeti mongol népek a megpörkölt és összezúzott gabonaszemek lisztjéből tejjel vagy teával keverve gombócokat formálnak s ezeket nyersen eszik meg. De készítenek egész Középáziában ilyen lisztből s keletlen tésztából hamuban sült süteményfélét is, amely a mongol fajú népek legfőbb kenyerere.

Könnyű volna mármost az a következtetés, hogy íme, a nomád pásztorkodó mongolfajú népek ilyen nyers vagy hamuban sült kenyeret ettek, tehát valószínű, hogy az ugyanilyen életkörülmények között élt ősmagyarok is ilyen kenyeret ettek. Lehet, hogy csakugyan így volt, de még azt sem mondhatjuk, hogy valószínűleg így volt, mert vannak olyan jelek, melyek másféle ősi magyar kenyérre is utalnak.

A palócok fent említett hamupogácsája tovább úgy készül, hogy a gombócokká formált tésztát, mint a burgonyát szokás, a tűzpad parázstüzeiben megsütik. Az ilyen *pogácsa-kenyér*ből már a Nyelvtörténeti Szótár is közöl adatokat a multból. Ez a pogácsakenyér azonban nem mindig búzából vagy rozsból készült. Forrásaink úgy említik, hogy: „kised' hamuban sült „*ár-pakenyér*“ és „*árpa-köles kenyér*“ vagy egyszerűen mint „*hamú-*

kenyér“. Az árpán és kölesen kívül még a hajdinát is használták e célra, mert a zalamegyei Göcsej szegényebb népének kenyere hajdan a *hajdinapogácsa* volt. Fontos továbbá, hogy Priskos, aki 448-ban mint bizánci követ Attila udvarában járt, azt írta naplójában, hogy a hunok barátságosan fogadták, de búzakenyér helyett *köleskenyeret* adtak neki. (Priscus, p. 183).

A *köleskenyér* hazánkban és a szomszédos országokban hajdan igen el volt terjedve. Azt lehet mondani, hogy ez volt a tengeri behozatala előtt a keleteurópai népek legfőbb kenyérgabonája. Emléke még azoknál a népeknél is fenmaradt, amelyek ma már szinte kizárólag kukoricakenyéren élnek: az oláhoknál és bolgároknál. Az oláhoknál ugyanis a puliszkát *coleşnak* nevezik, ami azt bizonyítja, hogy eredetileg kölesből készült. Keletgalícia huzul népének főeledele a kukoricalisztból készült *kulesza*. (A. Maurizio, i. m. 39). A bolgároknál is a kukoricalisztból készült kenyeret még ma is *posseniknak*, azaz köleskenyernek nevezik, (G. Tsenoff, Die Abstammung der Bulgaren, 211), ami szintén annak az emléke, hogy a bolgárok kenyere valamikor kölesből készült. Mivel pedig az oláh *coleşa* és a bolgár *possenik* nem sült, hanem főtt kenyér, ezért valószínű, hogy őseink *köleskenyere* is főtt kenyér, tehát pépszerű, kásaszerű eledel volt. Nem lehetetlen tehát, hogy a *köleskása* tartotta fenn az emléket őseink legkezdetlegesebb formájú kenyérének.

Amikor BÁTKY ZSIGMOND *A magyarság néprajza* első kötetének *Táplálkozás* c. fejezetében részletesen felsorolja a mai magyarság minden kenyér- és tésztaféléjét, az anyag elején írja le a különféle *kásákat* és *pépeket*. És abból a körülményből, hogy a mesékben gyakran emlegetett étel a *kása*, sőt a mai lakodalmakban is elmaradhatatlan étel, igen helyesen az étel ősi és szertartásos voltára következtet. Még az sem zárja ki ezt a feltevést, hogy *kása* szavunk szláv jövevény, mert hiszen a *köles* meg a *dara* (a török *dari* első jelentése szintén köles) régi szavai nyelvünknek, ezenkívül a középpázsiai nomádok is mind kásaevők. (i. m. 96).

Mindezen kezdetleges kenyérfélék u. n. *keletlen tésztából* készültek a múltban s készülnek még ma is. A primitív népek mindenütt keletlen tésztából sütik a kenyeret, csak a kultúrnépek ismerik az élesztővel vagy kovással kelesztett tésztából

sütött kenyeret, de ezek a népek sem régfől fogva. A kovász készítése úgy látszik az egyiptomiak találmánya volt, akiktől ez a görögökhöz és tovább a rómaiakhoz került. De még azután is igen sokáig megmaradt a kelesztett kenyér mellett a régi, keletlen kenyér is divatban. Ezt legjobban bizonyítja a keresztény egyház kettészakadásának idején kitört háborúskodás a katolikus Azymiták és a görög Prozymiták között az urvacsoránál használt savanyítatlan és savanyított kenyér használata miatt. (Maurizio i. m. 108). Európa többi részein meglehetősen későn terjedt el a kelesztett kenyér használata. A zalamegyei Göcsejben még nem is olyan régen a tészta kelesztését nagy vidéken nem ismerték. (Gönczi F. Göcsej, 152).

*

A kezdetleges keletlen kenyérféléknek a kásán kívül még egy más fajtájuk is van, a *lepényalakú* kenyér, amely még ma is nagy földterületeken van elterjedve s kétségtelenül szintén nagyon régi eredetű. Légismertebb képviselője nálunk a zsidók húsvéti kenyere: a pászka v. laska. Ez a németül *Fladenbrotnak* nevezett kenyér főleg a közeli Keleten, Középázsiában, a Pamiron, a Himalájában, a Hindukusban, Pandzsabban, Kis- és Délnyugatázsiában és Afrika északi és északkeleti részein van elterjedve mint a törökfajú népek, a perzsák és arabok kenyere. Sőt ó- és középkori maradványként még Európa egyes részein is ismeretes, így a lappoknál, Svédországban, a Kárpátokban, Albániában és a Balkán-félszigeten.

A készítése igen egyszerű és gyors. Úgy látszik ezért lett és maradt főleg az olyan népek kenyere, melyek nem földhöz kötött életet folytatnak, hanem többé-kevésbé nomád foglalkozásúak. A lisztből, vízből és egy kevés sóból összegyúrt tésztát egész vékony kerek lepényalakúra nyújtják s ez a vékony tészta még a legkezdetlegesebb sütőberendezésen is néhány perc alatt megsül. A sütésmód többféle s vidékenként vagy népek szerint különbözik. A legkezdetlegesebb módja talán az, melyet a Szahara beduinjai követnek. Este, mikor éjszakai táborot ütnek, tevetrágyából tüzet gyújtanak a homok tetején. Ha a homok kellően áttüzesedett, akkor szétkapariják a tüzet és a homok felső rétegét, ennek a helyére borítják a lepénytésztát s lefedik a szétkapart forró homokkal és hamuval. Ebben a legkezdetlegesebb homokkemencében is rövid idő alatt megsül a

kenyerük. Az arabok három-négy alkalmas kődarabra ráhelyeznek egy nagy lapos kölemezt, amely alatt tüzelnek. A kenyértésztát a kőlap tetejére helyezik. Az Afeds-beduinok hasonló formájú kemencefélét készítenek de ez agyagból való és íróasztalformájú; a tetejére, tehát kívül, helyezik el a tésztát. Más beduin törzsek egy *sāḡ* nevű kerek vaslapot helyeznek rá több kődarabra s ezen sütik meg kovásztalan vékony lepénykenyerüket. Perzsiában vagy a hamuban, vagy lémezen süti a szegényebb néposztály a lepénykenyerét.

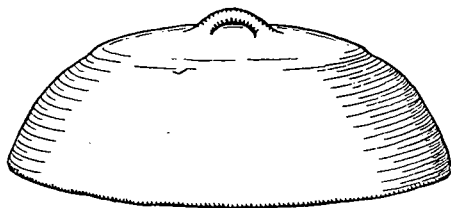
Abessiniában a kenyér sütéséhez forró követ használnak; amelyre agyagból készített sütőharangot borítanak. A fában szegény Palesztinában és Szíriában egy *tābun* nevű domború agyagtálat nyílásával lefelé kövekre fektetnek s a tetejére gánéból való izzó parazsat raknak. Ha ez az edény áttűzesedett, eltávolítják róla a parazsat s a helyére, kívülre rácsapják a kenyértésztát. Régebben valószínűleg egész lapos, peremes tálakat használtak e célra. (Ebert, Reallexikon, I, 318). A Kaukázus északkeleti részén fekvő Daghestanban élő avarok egy tál külső oldalára húzzák rá a kenyértésztát s ezt a tűz mellé állítják. Lassú forgatással tíz perc alatt megsül a lepényalakú kenyér. (W. C. White, *So lebt der Russe*, 191). Perzsia déli vidékein egy urnaalakú nagyobb agyagfazekat használnak kenyérsütő kemencének. A fazék alján ég a tűz s a lepényalakú tésztát a fazék belső oldalához tapasztják (B. Kellermann, *Auf Persiens Karawannenstrassen*, 155).

Letelepedett népek külön *kemencét* használnak a kenyérsütéshez. Van olyan vélemény, hogy az agyagból égetett sütőkemence talán nem egyéb, mint egy a földre állított fazék s a fában szegény Délnyugat-Ázsia találománya. Maurizio (i. m. 86.) szerint minden valószínűséggel a sütőharangból fejlődött a mai kenyérsütőkemencénk. Ezt a gondolatot én is felvettem már egyszer, amikor a torockói füles kemencét a sütőharangból származtattam. (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, 476). De a lepénykenyér sütése a kemencében is kétféle lehet, mert vagy a kemence *belsejében* vagy a *külsején* sütik. Már a görögök is ismerték a kemence tetején sült lepényalakú kenyeret. Afrika némely vidékein egy alkalmas kivájt földkupac, gyakran a termita-hangyák kivájt építménye szolgál sütőkemencének, amelyre a tésztát kívül ra-

gasztják rá. Az ilyen sütésmódnak az a hátránya, hogy a kenyértésztát mindig meg kell fordítani, hogy mind a két oldala egyformán megsüljön. Célszerűbb ezért a sütőkemence *belsejében* való sütés. Az északafrikai berbereknél a kráterformájú sütőkemence belső oldalán tüskék vannak elhelyezve, s ezekre szúrják rá a lapos, kerek tésztalépényeket.

A lepényalakú kovásztalan kenyér sütésére tehát háromféle alkalmatosság szolgál: a *sütőlap*, a *sütőharang* és a *sütőkemence*. Míg ez utóbbi a letelepedett és földhöz kötött népek kenyérsütője, keleten a városlakóké és földműveseké, addig a két első, a *sütőlap* és a *sütőharang* az u. n. nomád életmódot folytató népek kenyérsütő készlete.

Ennek ismeretében érdekes megállapítani, hogy még Európában is, ahol már régen nem élnek vagy ahol soha sem éltek



2. ábra. Cserép-sütőharang (ceszt) Oraviczáról.

nomád életű népek, mégis feltalálhatók e két fent említett tipikusan nomád sütésmódnak a készülékei: a sütőlap és a sütőharang. Görögország kucu oláhjai (harangalakú) lapos és füles sütőharang alatt sütik meg kezdetleges kenyерüket, (The National Geogr. Mag. LVIII. 707), Dél-dalmáciában is, (Népr. Ért. XIV., 143). és Romániában és a határos Erdély és Délmagyarország földműves lakossága ma is a *test* (2. ábra) nevű sütőharang alatt süti meg kukoricalisztből való keletlen kenyérét.

A *sütőharangot* leginkább égetett agyagból készítik s ez az ősi anyag kitűnően megfelel, mert olcsó, nem túlságosan nehéz, tehát könnyen cipelhető. Hátránya, hogy könnyen törik és pusztul. Erdélyben néhány helyen arra alkalmas kőből faragják, ez nem törik olyan könnyen, mint az agyagból való, s ha jól áttüzesedik, elég jól tartja a meleget. Hátránya, hogy roppant súlyos és ezért nehezen kezelhető. A Hunyad- és

Krassószörény-megyei vasművek körzetében öntött vasból készített sütőharangot használnak s ennek divatja egyre terjed.

Magyar vidékeken is ismerik a *sütőharangot*, de itt már nem kenyérsütésre szolgál, hanem mindig csak különleges célra; néha ünnepi alkalommal csupán. Magyarul *bujdosónak* (Erdély, Népr. Ért. X, 7), *cserepulyának* (Pécsvidék, Somogy megye, Népr. Ért. X, 9), *puplikának* (Pécsvidék, Népr. Ért. X, 9; XII, 262; MNy. XIV. 43), vagy *vörzsnyegnek* (Szigetvár) (Népr. Ért. XII, 261), nevezik. Bár az utolsó három név nyilvánvalóan szláv eredetű, mégis feltehetjük, hogy a sütőharang a magyarságnál sem újabb átvétel a szomszédos nemzetiségektől, hanem ellenkezőleg régi kultúr-tulajdon, amelynek most már csak reliktumai vannak meg a magyarság szélein. Nagyon könnyen lehet, hogy a sütőharang olyan ősi szerszáma a magyarságnak, amely még a nomád pásztorkodás korából maradt meg. A sütőharang *bujdosó* nevére azt mondja SZILÁDY ZOLTÁN (Népr. Ért. X, 8), hogy az a nomád pásztorelet bujdosásával függ össze. Állítólag két bujdosót kötöttek össze fűtüznél fogva és így tették lóhátra.

A bujdosóval való kenyérsütés bemutatására a krassószörényi oláhságból veszünk példát. A kukoricalisztból való kenyérük, a malaj, így készül: A ceszt láncon lóg a tűzhely, illetőleg a tűz felett. Ha nem láncon lóg, akkor az egyik széle ferdén fel van támasztva s alatta ég a tűz. Ha a tűzhely padkája eléggé áttüzesedett s kellő mennyiségű eleven parázs van együtt, akkor ezt szétkotorják, a helyét megtisztítják s a kenyértésztát a teknőből odaborítják a forró tűzpadra. A cesztet aztán ráborítják a tésztára s a szétkapart parazsat köröskörül és a tetejére rakják. Alatta a kenyér gyorsan megsül, anélkül, hogy kiszáradna. Az ormánsági puplikáról tudjuk, hogy pogácsa és kenyérsütésre szolgált. Két téglára tették a szélét s alatta addig tüzeltek, amíg kifehéredett: akkor szétkaparták az alatta levő parazsat, a parázs helyére tették a pogácsát, a puplikával letakarták s félóra múlva készen volt az illatos sütemény. (Lukácsy Imre, Ormánság, 20).

Azonban nemcsak a sütőharang ismeretes Európában, sőt hazánkban is, hanem az ennél is kezdetlegesebb *sütőlap* is. SZILÁDY ZOLTÁNNak az erdélyi tűzhelyekről írt kitűnő összefoglalásában (Népr. Ért. X, 2—9) megemlíti azt, hogy Erdély-

ben nagyon elterjedt ünnepi étel a *lepény*. Igaz, hogy ez ma már élesztővel vagy kovással „kött” tésztából készül, de ősi sütésmódja arra enged következtetni, hogy valamikor régen csak olyan kovásztalan keletlen tésztából készült itt is, mint mindenütt máshol, ahol még ilyen kezdetleges módon sütnék kenyeret. Erdélyben kövekkel alátámasztott vékony egyenes kölemezeket használnak e célra s alatta tüzelnek. (3. ábra). A sütőlap a konyha nyílt tűzhelyén van felállítva, vagy néhol a szabadban, esetleg a levágott hegypart mellé van erősítve.

A magyar népnyelv következő kifejezései: *köre lepcs*, *köre lepcsent*, *köre lepcsencs*, *köre leppencs* (Csík- és Háromszék-megye), mind a lepénysütőkő használatának biztos adatai. De máshonnan is vannak adataink a kövön való lepénysütésről. A zemplénmegyei Bodrogközben, BÁTKY szerint (i. m. 45);



3. ábra. Lepénysütő-kőlap Erdélyből.

a palacsinta-sütőben sült palacsintát is *kövönsültnek* hívják, ami arra mutat, hogy valamikor nem tepsiben, hanem kövön sütötték. Ugyancsak BÁTKY mondja (i. m. 99), hogy a keleti székelység és a moldvai csángók jóformán még ma sem ismerik a kenyeret, hanem helyette *kövön* vagy káposztalevélen sült *lepényfélét* esznek. A palócok *lapos* nevű lepénye ma már kenyértésztából készül, de torra, keresztelőre és aratás végére való *ünnepi eledel*, ami kétségtelenül ősiségre mutat. Magyarországon némely vidékén, a Dunántúlon Vas megyében és Zala megyében valamint Somogyban, aztán Erdélyben és a Székelyföldön *hé-kő* alatt olyan forró követ értenek, amelyen előbb tűz égett (MTsz); a zalamegyei Göcsejben pedig *hő-kő* a kemence vagy kályha előtt levő kisebb tüzelő (Nyr. XXXV, 42, XLVII, 129). Ez a *hé-kő* és *hő-kő* szerintem a kenyér- (lepény-) sütőkőlap emléke.

*

Miután így végigtekintettünk a különféle kenyérfajtákon és készítésük különféle módjain, felmerülhet immár az a kérdés,

hogy vajjon a felsorolt kenyérfajták közül melyiket használták és a különféle sütésmódok közül melyikkel sütötték meg kenyерüket a honfoglaló magyarok. Erre a kérdésre megközelítő valószínűséggel a következőket felelhetjük:

Egészen bizonyos először is, hogy a (sült) kenyér mellett ették kenyérként, kenyér helyett, a (főtt) *köleskását* is. Tulajdonképpen sült kenyерük lisztanyaga lehetett ugyan mellesken árpából vagy rozsból való is, de a honfoglalás tájékán, mivel a búza szó ekkor már megvolt nyelvünkben, főleg bizonyára *búzakenyér* volt. Ez azonban még nem lehetett mai, élesztővel vagy kovással kelesztett „sikeres“ kenyér, mert ilyen a X. században még a művelt európai Nyugat sem ismert. (A *kovász* szavunk különben szláv jövevény, ami arra mutat, hogy őseink a kenyér kelesztését, káposzta savanyítását, az itt talált szlávoktól tanulták.)

Tudjuk továbbá, hogy a magyar a kenyeret nem *vágja* (még ha késsel vágja is), hanem *szegi*. Az 1590-ben megjelent u. n. vizsolyi bibliában Márk könyve 27. versében pl. azt olvasuk, hogy „Vöue Jezus az kenyeret, és mikor hálákat adott volna *meg szegé*, és adá az ő tanítványnac“. De ilyen alakban is találjuk ugyanezt Márk könyvének 46. szakaszában: „... Jezus a kenyeret... *megtöré*, és adá nékiec...“ Más nyelvemlékeinkből is egészen bizonyos, hogy a *szeg* (*szegni*) ige eredetileg azt jelentette, hogy 'tör' ('törni'). Vö. ma is: *Nyakát szegi; esküt, hűséget, szavát szegi; törvényt, szárnyát, valakinek útját szegni*. Ebből az ősrégi időből való *kenyeret szeg* = 'kenyeret tör' kifejezésből nyilvánvaló, hogy őseink a kenyeret eredetileg nem késsel vágták, hanem törték, tehát nem olyan puhabélú, domború, köröskörül héjjal borított kenyeret ettek, mint amilyent mi ma eszünk, hanem lapos, lepényszerű, kemény kenyeret ettek, melyből fogyasztás céljára nem késsel vágtak le, hanem szegtek, vagyis letörték egy-egy darabot. (Európa délibb országaiban már rég divatját multa az ilyen kenyér, csak a zsidók mácesze őrizi itt napjainkig az emlékét, de Skandináviában, Finnországban és Oroszország egyes részein még ma is közhasználatú).

Mindezek alapján tehát azt tarthatjuk legvalószínűbbnek, hogy a törökös műveltségű, nomád pásztorkodó életmódot folytató magyarok mai hazájukba való érkezésük idejében olyan

kenyérfélét ettek, amilyent akkor a többi török műveltségű és nomád pásztorkodó nép: *a kásaszerű főtt kenyér* mellett *a kovásztalan, vékony, lepényféle, sült kenyeret*, melyet nem vágnak, hanem szegnek. Hogy azután miképen süttették meg ezt a lepénykenyeret, azt nem tudjuk bizonyosan. Eleinte talán úgy, mint a Szahara beduinjai, a forró homokban, vagy *hékövön*, leginkább hihető azonban, hogy *sütőharang alatt*. De *kemencében* semmi esetre sem.

Cs. Sebestyén Károly.

A középkori Eperjes magyarsága.

(II. közlemény.)

1492-ből reánk maradt Eperjes város külső- vagy nagyobb tanácsbéliének azaz a centumvireknek névsora: Ekkor a külső tanács tagjainak száma 82, és abból 14 magyar. A magyar centumvirek a következők: Szechez Marthin, Codacz Simon, Stephanus Ffay, Kysz Istwan, Corczolasz Jorg, Magyer Miclos, Demeter Cadar, Thott Mathias, Hallarus Antal, Czurwa Lőrincz, Yanus dyack, Szad Mihál, Löckes Mihál és Mathe Byro.¹ Ime tehát ekkor a centumvireknek nem egészen 15%-a volt csak magyar, a mi a magyarság számarányának nem felelt meg.

Szó volt már fentebb arról, hogy 1454-ben Eperjesen a plébános köteles volt a német hitszónok mellett magyart is tartani. A XV. század második felében úgy látszik az eperjesi plébánosok eme kötelességüket pontosan meg is tartják és forrásaink itt-ott meg is említik a magyar hitszónokok vagy káplánok nevét. Így pl.: 1464-ben Gál káplán a predicator Hungarorum. 1469-ben az elhunyt Blum János eperjesi polgár hagyatékából az ungerischer prediger, aki névszerint megnevezve nincsen, egy forintot kap. 1479-ben Margit molnárné végrendeletében Domján (Demjén) ungarisch predigernek három forintot hagyományoz. 1503-ban dominus Georgius volt a Hungarorum capellanus, 1508-ban pedig Domo vagy Doma Mihály viseli ezt a tisztelet.²

¹ Eperjes város ltára: 539. a. szám.

² Eperjes város ltára: 340., 368., 438. szám, 133. szám 104. lap; 798. szám.

A XV. század második felében, valószínűleg a század vége felé a magyarság ügye Eperjesen ismét egy lépéssel előre haladt. Ugyanis a XIV. század legelején a források megemlítik a magyarság eperjesi kápolnáját, amely valószínűleg a XV. században épült még fel. 1502-ben Tegsze Lőrinczné végrendeletében már három forintot hagy „czu der *ungarischen* Cappel.”³

1517-ben Modra Mátyás eperjesi polgár 16 forintot hagy egy altarisának, hogy ezért egy esztendőn át „in capella *Hungarorum*” misézzen.⁴ Úgy látszik ez a kápolna az úgynevezett: Sacellum trium regum Hungariae volt, amely egy 1526-ban történt feljegyzés szerint a parochiális templom coemeteriumában, tehát közvetlenül a főtemplom mellett állott. Ott állott valószínűleg az a capella, ahol ma a lutheránusok temploma van.⁵

Ezt a magyar kápolnát, illetve később már templomot, még a XVII. században is emlegetik a város írásai. Így pl.: 1643-ban a város-osztályjegyzőkönyvében egy ház helyét közelebbről így határozzák meg, hogy az „neben der *ungerischen Kirchen von einer seiten*” fekszik.⁶

Így tehát a magyar hitszónok vagy káplán működése hatásának fokozására az eperjesi magyarok a XV. században építenek vagy szereznek egy kápolnát, majd később templomot is, a mi mindenesetre a magyarság ottani megerősödésének, szaporodásának kétségtelen jele.

A XV. század második felében a különböző lajstromokban és összeírásokban a már ismert magyar polgár-neveken kívül még a következőket találjuk: Istwan dyak *lanya*; Istwan biroczka, Kobszos Istwan és Szilas Hannus *copsos* (azaz: kobzos), Colaczitho, Kolaczitto vagy Colaczito (azaz: Kalácsütő) Ylko, s ezt egyszer németül is írják így: Ilko cloczenbeker, azután Kolatczschitto Gal és Janus, így is írják: Gal Kalacz Schytó, Kyneresz (azaz: Kenyeres) Janus, Leppeschy Ferencz,

³ Eperjes város ltára: 678. szám.

⁴ Eperjes város ltára: 974. szám.

⁵ „*Sacellum trium regum Hungariae. Anno 1526. a vitrico sacelli divorum Regum in cemeterio parochiali siti recepit civitas mutuo...*” stb. — Eperjes város ltára: 758./b. szám, 92. l.

⁶ Eperjes város 1643–60. évi osztályjegyzőkönyve, 7. l.

Leppeschin, Petter vagy Peter Nag, Nagd Istwan fya, Pinkest Mathias, Porroslo, Roszusz (azaz: Rozsos) Martin, Schantta Istwan, Szegin Pawel.⁷

Egészen természetes, hogy a magyarság nemcsak a távolabbi vidékekről (Hernád alsó folyása, Alföldünk északkeleti része), hanem a környékbeli falukból is beszivárgott Eperjesre. Sáros vármegye egykori magyarságával már jóval előttem mások foglalkoztak⁸ és Eperjes környéke magyar volt a XV—XVI. századokban is. Így többek közt jellemző példa erre, hogy 1502-ben Sáros vármegye hatósága vizsgálatot tartat egy hatalmaskodás ügyében Sóvári Soós Péter néhány familiárisa ellen, akik az oklevél szerint, midőn „de Casovia de annuale foro in nocte silencio“ Szent-Péter községbe értek „ad quendam tabernam domum jobagionum circumspectorum iudicis et iuratorum civium Eperiesensium ad Martinum Vido wngariter dicendo: *Czoky gasda az hazbol*, et prefatus Martinus Vido nichil dixit et econverso prefatus Franciscus Lenczes dixit: *tek louat gasda*.”⁹ Tehát Eperjes környékén a föld népével *magyarul* beszélnek.

Arra, hogy Eperjes város német nemzetiségű jegyzője (Czibner Keresztély, majd a nevezetes Werner György) a XV. század végén és a XVI. század elején sem tud a magyar hatás alól szabadulni, s a számadáskönyvekben ekkor is kénytelen magyar szavakat, különösen pedig jogi műszavakat használni, — sok példát tudunk idézni. Ezekből a példákban kitűnik, hogy különösen a bíró, szolgabíró fogalom az, amit a városi jegyző szinte előszeretettel inkább magyar szóval jelöl meg, noha pl.: a *judex* vagy *judex nobilium* kifejezést is nagyon jól ismeri.

Íme a vonatkozó példák időrendi egymásutánban:

1498. Pro trabibus a Mathe a *Biro* dudum receptis LXVIII. den.

1498. Sigismundo *Solga Biro* XXV. den.

1499. Pro *Schuba* vicario Agriensi donata den. III c (= 300) XXV.

1499. Sigismundo *Solga Biro* den. XL.

⁷ Eperjes város levéltára: 373.; 404; 510/a. szám.

⁸ *Bánó József*: Sárosvármegye népének egykori magyarságáról. Századok, 1881. évf. kirándulás 12. l.

⁹ Eperjes város levéltára: 685. szám.

1499. Sigismundo *Solga Biro* in facto civitatis den. XXIII.

1499. Uni *Solga Biro* pro testimonio contra Capi Andras.

1499. Uni *Solga biro* bibales et pro clavis den. XVII.

1500. Mathe *Biro* presentavit censum anni 99 den. I c XXXV.

1500. Sigismundo *Solga Biro* den. XXV.

1500. Sigismundo *Solga Biro* bibales den. VIII.

1501. Valentino *Cacasch Solga Biro* den. XII.

1502. Ladislao de Aschgut *Solgabiro* pro citatione quorundam den. VIII.

1502. Valentino Thorday cum *Solgabiro* ad Nyrews den. XXXII.

1502. *Solgabiro* ad Sandrinum et ad Sos Peter den. XXV.

1502. Annotato *Solga Biro* den. X.

1502. Cuidam *Solga Biro* pro quadam fassione den. XXXIII.

1503. Pro duobus *facianis* den. XXXII.

1504. Pro panno ad currum *Coczy* ... stb.

1513. Petro *Biro* de Nemethy pro expensa den. XVI.

1515. Super locatione *butasorum* et super alios labores vinearum ... stb.

1521. Super vinearum labores *forgatasch* dictos flor ... stb.

1521. Pro uno *Keppeneck* den. LI.¹⁰

Mindezek után meg kell jegyeznünk azt is, hogy a városi jegyzők ebben az időben a számadáskönyvekben soha sehol szlovák vagy pláne cseh szót még véletlenül sem használtak, ellenben a számadáskönyvekben a magyar mellett annál több német szóra és kifejezésre bukkanunk.

A XVI. század elejéről 1510-ből, 1511-ből, 1512-ből, 1513-ból, 1526-ból és 1527-ből vannak adólajstromaink¹¹ sőt 1527-ből kettő van, t. i. a szent György és szent Lukács napi (április 24. és október 18.), ezenkívül 1503-tól kezdve a városi számadáskönyvek minden évben feljegyzik az adóháttralékosok névsorát. 1525-ben, a nagy tűzvész után a város tanácsa elhatározta,

¹⁰ Eperjes város levéltára: 598/a. szám; 125/b; 124/a; 154/a; 149/a; 152/b; 149/b; 146/a; 162/a; 165/a; 170/b; 195/b; 202/b; 203/a; 203/b; 237/b; 249/b; 22/a. lapok. — Továbbá 890/a. szám, 11; 143; 149. II.

¹¹ Mindezek: 846/a. szám alatt vannak egyesítve.

hogy a kárvallottaknak házaik felépítésére segílyt ad. Így azután 1525-ben, 1526-ban és végül 1533-ban a számadáskönyvekben feljegyezték a segélyezettek névsorát is. Mindezen névsorokban magyarok is fordulnak elő, s e jegyzékekből összeállítottuk Eperjes város XVI. század elei magyar nevű polgárainak névsorát, a melyet e sorok után függelékképpen óhajtunk közölni. Az adólajstromokban ekkor is, minden esztendőben megtaláljuk a *Quartale Hungarorum*-ot, viszont ekkor már ugyancsak megtaláljuk a: *Platea Sclavorum*-ot is. Az adólajstromot összeállító városi jegyző mindig élesen megkülönbözteti a magyarok *negyed*-ét a szlávok *utcájá*-tól, s mindig precizen szembe állítja a quartalét a plateával. Nyilvánvaló, hogy a városi jegyző ezzel azt akarja kifejezni, hogy a quartale nagyobb, több, mint a platea. Következik ebből, hogy Eperjesen a XVI. század elején a német elem után ugyancsak a magyar van többségben, nem pedig a szláv elem. Meg kell említenünk azt is, hogy a szlávok utcájában, épúgy mint a magyarok negyedében, németeket is találunk, de ki kell emelnem, hogy a szlávok utcájában éppen szlávot találunk legkevesebbet, ellenben annál több németet, sőt valamennyi magyart is.

Ami már most Eperjesen ekkor a magyar nevű polgárok számarányát illeti, anélkül, hogy itt most beható és aprólékos statisztikai tanulmányba bocsátkoznánk, meg kell említenünk, hogy a város adófizető családfőinek száma 500—600 közt változott, s ezek közül körülbelül 150 a magyar nevű adófizető családfő. Így tehát bátran állíthatjuk, hogy a XVI. század elején Eperjes város adófizető lakóinak negyed része, sőt gyakran ennél több is — magyar ajku volt. A polgári lakosságnak Eperjesre való bevándorlását illetőleg a középkorból, sajnos, összefüggő adataink nincsenek. Előre kell bocsátanunk, hogy Eperjes város „*Matrica civium receptorum*“-a a középkorból nem maradt reánk. Mindössze 1523—1536-ból van egy idevonatkozó feljegyzés töredékünk, amelyből látjuk, hogy az eperjesi polgárság bevándorolt része honnan, milyen vidékről, milyen városból jött ide és kik azok, akik „*jus civile civitatis huius susceperunt*“.

Eltekintve most már Osztrópatakától, Kissáróstól, Hanusfalvától, Sztropkótól, Bártfától, Gölnicztől, Lőcsétől, Rozsnyótól, Késmárktól, Pataktól, Szegedtől, azután a külföldi Görlitz-

től, Schweidnicztől, Lignicztől, Krosznától, Lubischától, Ulmtól, Nagy-Glogautól, Hertwigswaldtól s általában Sziléziától és Lengyelországtól, a honnan Eperjesre inkább németek vándoroltak be, (Szegedről pl. egy Wolf Zsigmond nevű aranyműves 1529-ben, Patakról pedig egy Krancz Balázs nevű polgár 1536-ban), Pestről, Sóvárról, Gergellakáról, Töltszékről, Nagyszilváról stb. a következő magyar nevű polgárok vándoroltak be Eperjesre:

1524.

Petrus filius Lekesz Paul,
Stephanus Assalosch,
Michael Bulay de Gergellacka,
Miclosch Marton,
Anthonius Galambosch de Pescht.

1525.

Caspar Farrago de Finta.

1526.

Ambrosius Konya de Barcza,
Simon Zondi.

1528.

Hüssar Gergel de Swyna,
Franciscus Tarcza de Sowar.

1529.

Simon Kwsch (azaz: Kis) de villa Jacobi,
Johannes Calman de Almasch aurifaber.

1532.

Kun Anthall de Kischscharos,
Mihal Thot olschleger,
Balaas Thott,
Forgacz Ferencz faber.

1533.

Peter Forgacz.

1534.

Vrban Naad de Naad Silua,
Matho Balaas lutifigulus,
Withes Emerich lutifigulus.

1535.

Georgius Iffy de Tolczig,
Mathias Berkisch (azaz: Berkes).

1536.

Berthalan Kowacz Laurencii de Monyorosch,
Janus Assalos Adam dictus.¹²

1526. után a Ferdinánd és János pártiak között meginduló küzdelmekből Eperjes városa is kivette a maga részét. Ez a részvétel reánk nézve népmozgalmi szempontból nem közömbös. Ugyanis Eperjes város tanácsa ekkor több ízben kénytelen volt zsoldosokat felfogadni s egészen nyilvánvaló, hogy a harcok lecsillapodásával ezen stipendiáriusok közül nem egy maradt Eperjesen, melynek lakossága tehát ilyen uton-módon is szaporodott. A város zsoldosai közt sok magyar nevűt találunk, s mivel ezek jobbadán Eperjes környékéről kerültek ki, ezeknek neve Sárosvármegye egykori magyarsága mellett is bizonyítékot képez.

1528-ban például a város által felfogadott zsoldosok jegyzékében ilyen neveket találunk: Petrus dyack decimator, azaz tizedes, emberei Antal, Kaczyr Antal, Ambrusch, Thamasch, Miclosch de Kiral. Egy másik tizedben szolgálnak: Johannes Czysar, Jacobus Czysar de Secz gal (azaz: Gálszécs), Laczko Istwan de Swina, Balasch de Nimetfalw, Paulus Wyfaluschy, Georgius Cowacz, Pétrus Wendig, Vrbanus Ifyw, Paulus Ifyw, Bartha Misaros, Benedictus Orsag, Gregorius Soppo de Epperries, Andreas Wámusch de Epperries, Johannes Farcasch de Haschad, Albertus Pinteck, Georgius Cowacz de Craczmese (azaz: Karácsonmező), Marton Oläysch, Coppas Jacab, Cris-tannus Igaschag stb. stb. — Egyik tizedcsapat élén Ladislaus de Keresztész, a másikén Johannes Ifyw állott.¹³

1529-ben a város zsoldosai közt szerepelnek többek közt: Jóhannes Cowacz de Sommosch, Thomas Cowacz de Wywarosch, Laurencius Caczyr de Epperries, Gregorius Thiwadar de eadem, Jacobus Kôműesch, Mihál Nadhayas, Thamasch Kôműesch, Alays (azaz: Olajos) Gáspár, Petrus Valint dyack stb.¹⁴

¹² Eperjes város levéltára: 598/a. szám, 2—3. lap.

¹³ Eperjes város levéltára: 890/a. szám, 185/b. s. kk., ll.

¹⁴ Eperjes város levéltára: 896/a. szám, 203/a—204/b. ll.

A magyar nevű zsoldosokon kívül 1528-ban Eperjes város tábori ágyujának is magyar neve volt, t. i. *Vitéz*.

Ezzel Eperjes város középkori magyarságára vonatkozó adatokat ki is merítettük.

Következik most már befejezésül a fentebb említett adólajstromokból és számadáskönyvekből összeállított eperjesi magyar polgár-névsor, amelyet azzal a megjegyzéssel teszünk közzé, hogy az egyes nevek mellett zárójelben jelezzük az illető név előfordulása évszámát, s adjuk a neveket nemcsak betűhíven, hanem a változatokat is. Ott, ahol forrást nem idézünk, a 846/a. számú adólajstrom colligatum értendő.

(Folytatása következik.)

Iványi Béla.

Az ormánysági nyelvjárásból.

(Második közlemény.)

Tájszók.

CENCI = ágyiruha, ruhaholmi: „Olyan gyöngye, hogy azt a kis *cen-cijét* se tudja maga bévetni“.

CÉRKAD, *mögcérkad* = cikákolva fulladoz, megfullad. „*Cérkattá* vóna mög!“

CIBÖLÖS I. HÖTTE-hel.

CIBÖR I. CIPÖR.

CICA: lányok leeresztett hajfonata. „De szép *cicája* van annak a lánynak!“

CIKÓ: *kucó*, zug a kemence, kályha mellett. „Béüt a *cikóba*“.

CIKORA: csira, — *cikorázik* = csirázik. Jobban mondvá a csirázás legkezdeti állapotát jelenti, amikor a mag már meghasad s az életindulás látszik. „Má *cikorába* van, — má *cikorázik*“.

CILÁMPÁS: hanyagul és szennyesen öltöző, *lipáncos*. A gatyás tyúk-

ra is mondják: „A *cilámpás* mindön-ségét a nemzetségödnék!“ „De nem jó' á' rajta a ruha, olyan, mind a *cilámpás tiki!*“

CIMA I. CSUMA.

CINEGE I. CÖNÖGE.

CIPÖR: széles, kerek, felül fényes, alul szőrös levelű, sárga virágú, árokparton nő, gyulladt daganatokat elszívó gaz. Így is mondják: *cibörlevél*.

CO: „Ne, ne, *co* bë ne!“ — Csak a lábas nagy jószágnak mondják.

CONDOLATLAN: csunya. „Të — *condalatlan!*“

COPÁKÁS: úszós (tészta). „Mögöhetöd a *copákás* tésztádat, tisztára éfött“.

CÖNÖGE I. [KÖLDÖKCINEGE].

[CÖVEK] I. [HÖRREN].

[CUC] I. FONÁCUC.

¹⁵ Eperjes város levéltára: 890/a. szám, 194/b. lap.

CÜCA: egy bizonyos ormánysági gyerekjáték, a maiak már nem ismerik. Kb. 10—15 cm-es ágvéget egyik végén kihegyeznek, másik végébe kis fúróval lyukat fúrnak, ebbe erős lúdszárvéget, kb. 10 cm-re elvágottat, lepihéztet dugnak, úgy hogy szilárdan álljon s a tollszár lyukába két vékonyabb, pihés tollszárat erősítenek. Most a fácska nem hegyezett végét oldalt kb. 2 cm-re bevágják, ebbe a bevágásba húz a gyermek egy pálcavégre erősített madzagot. A pálcát meglóbálja, a *cüca* a madzagvégről toronymagasságnyira felrepül s miután a *cüca* súlypontja a fa kihegyezett vége felé van, függőleges irányban tér vissza s hegyével beleáll a földbe. A játék neve ma már csak ezekben a szólásokban fordul elő: „Úgy tarti a fejét, mind a *cüca*“ (t. i. a csecsemő, aki már emelgeti fejét). Vagy: „Úgy áll a feje, mind a *cuc*“ (t. i. függőleges irányban). — Jelenti továbbá a pajtacsúcsba beerősített kiálló karót, amit zsuppal vettek körül s ehhez erősítve kezdték a zsuppozást.

CUCÓKA: nüdli-tészta. *Cucókázni*: a fonóban kőgöngyölecskéket csinálnak. Egymás mellé teszik a lányét meg a legényét, meggyújtják. Ha mindegyik fölszáll, vagy lennmarad: egymáséi lesznek.

CÜKA: kis zsák, *acskó*. Ebben tartják a diót, mákot, ilyenfélét télen a padláson.

CSADÉ: sás, gaz s durvább fűfélék keveréke, a takarmány leghitványabbja.

CSÁGGATÉ: a talyiga rudján levő ívalakú vas.

CSÁGLA: mankó. „Két *cságlán* járt.“

CSAHÓ: bőbeszédű. „Mit csahogó, tő *csahó!*“

[CSAL] *Csába*: cserbe. Csak ebben az alakban: „Nem hagy *csába*...“

CSALÁD: Ormányságban a család egy tagját jelenti. Az egészről mindig többes számban beszél pl.: „Nó, kis *családjaim*, nincs valami baj?“

CSALÁDNEVEK: *Kamu*, *Muhó*, *Barahó* (Székely monda), *Csöme*, *Ledő*, *Pancsó*, *Jaksa*, *Györkö*, *Bufa*, *Döme*, *Tomor*, *Rubenték* Jóska bácsám. *Gálék* Jancsi bácsám. *Vargák* Márka néném. Soha nem a pusztá vezetéknévet mondják, hanem az egész családot egybefoglalva emelik ki belőle az illetőt.

CSÁNK I. CSANYIGA.

CSÁNKÁ, *écsánká*: birkózás közben az egyik birkózó a másik lába mögé teszi a maga lábát s azonkeresztül elejti. „*Csánkátd!* — Gyere még éccör!“

CSANYIGA: lónál *nyüger* (térdhajló), marhánál: *csánk*, embernél (csufolódva) boka. „Had' üssem el a *csanyigádat*.“ Vö. [LÉPOL].

CSAPÉNT: csaptig, színig, *intes*. „Adtam egy nyócada búzát *csapént*.“

CSÁRMA: kelekótya. „Tő — *csárma!*“ „Ne *csármákdj!*“

CSÁS: a rúd mellett balról álló ló. *Hejszás*: a rúd mellett jobbról álló ló.

CSATARÁSZ: a kisgyerekeknek a kezdő beszéde. „Tud-e má beszéni?“ „Má' *csatarász*.“

CSÉCS I. RIPINC.

CSEFETÖL: csahol. „Egész éjjē *csefetöl* a kutya.“ Így is mondják: *cseftet*. „Nem harap ám, csak *cseftet*.“

CSÉLLŐ: fonalfölgombolyító eszköz. Talpon 2 függőleges irányú oldal, közte alul és felül 1—1 sok pálcikából összeszerkesztett, hosszú dróton forgó henger. Erre raknak egy-egy *fágyaték* fonalat s erről *csévölik* a *pörgön* forgó *csévre*.

CSEPŐTE: árokperti vesszőhajtás, növendék cserje.

CSĚPŰ I. SZÖSZ.

CSEKORSÓ I. BUTYAKOS-KORSÓ.

CSERPENYŐ: 3 lábú vaslábas. Vö. KASZRÓ.

CSETRŐS: 8—10 l-es kulacshoz hasonló, nyak nélküli faedény víz- vagy bortartásra. Lyuka az oldalán van. „Van-e még bor a csetrösbe?” Nevezik *kondérnak*-nak is. De az igazi kondérnak nyaka is van.

CSĚV I. CSÉLLŐ.

CSĚVE: a vetélőbe illesztett nád- v. facsövecske. Erre *csévölik fő* a *cséllő-pörgön* a fonalat s szövés közben erről fogy a fonál.

[CSÉVELŐ] I. CSÉLLŐ, CSĚVE.

CSIBAJKÓ I. CSIRKÓK.

CSIBAJOG: „*csibajognak* a gyerekek.” (Visszafojtott láрма.)

CSICSA: bojtorján. „Telelöttem *csicsá vá*.”

CSICSAK: hegyes túskegaz.

CSICSOG: csicsereg (a fecske.)

CSIFUT: zsidó gúnynév. „Vén csifut.” Mikesnél is előfordul. Horvátul is gúnyosan: *csifut*.

CSIGGATÉ: a szövőszéknek az az emelő-csiga forma része, amire van a *nyist* rákötözve.

CSILLANGÓZIK: ide-oda ugrál, vacillál. „Az is *csillangózik* ám, azt se tudja, mi' csinájjon!”

CSILLING: halászsas. Fehér madár. Vízre rakja fészékét.

CSIMBÓK: bog. „Kettős csimbókot is köttem a kötélre.” A hajat is *csimbókba* kötötték elől a két halántéknál régen.

[CSIN] I. TARKA-CSINJA.

CSIPESZKEDIK: ágaskodik. „Nem éröm föl a fogast, csipeszkönni kē.”

CSIPKE-HÜSŰ: sovány. „Az is olyan *csipke-hüsű* vót teljes életibe.”

CSIRHÓK v. csibajkók (többes szám!): csajvadékok, apróságok. Csak kis gyermekekre mondják. „Ezök a *csirhók* idő előtt lecsóhóták (leverték) az ómámat.”

[CSIRIBÉL]. *Lecsiriből*: körül vesznek valakit kiabálva, hogy azt sem tudja az illető, melyiknek feleljen, mint ahogy a csibék körülcsipogják az anyjukat. „Tudod, lányom, úgy fétöttem a lenemet (t. i. a vásárban) mer engöm *lecsiribőtek*, körülfogtak, hogy azt se tudtam, melyiknek adjam először.”

CSIRJÁK I. CSURJÁK.

CSIRKE I. BUBOLYA.

CSITKOS v. *csutkos*: kopott, cse-nevész. Csak a lány hajára, meg a ló sörényére, farkára mondják így: „Ériszáta, mer nagyon *csitkos* a sörénye.” „*Csitkos* haju lány.” „Az Évának igön *csitkos* haja vót.” „Milyen *csitkos* (kopatt) ennek a lónak a farka!”

CSÓBÉ: jókedvűen helytelen magaviseletű. „Mit *csóbé kodó?*” „Ne légy olyan *csóbé*.” (Nem rokon-e a székely góbéval?)

CSOBOLYÓ: szájas korsó, az al-földi *kanta*.

CSÓCSA: összerágott étel fogatlan kicsik számára.

CSÓCSI: „*Csócsi* baba, *nyali* dajka.” Jelentése: mikor a kis gyermeket eteti a dajka, s a kis gyermek csak kószolgatja, de a summát a dajka eszi meg. „Ugye — *csócsi* baba, *nyali* dajka?”

[CSOHOL] *Lécsóhó*: lever. Csak gyümölcsre mondják. „*Lécsóhóták* a bitangok a körtémet.”

CSOKMÁNY: favágófejsze. Csak a somogyi szélen ismerik. „Hozd ki azt a *csokmányt*.”

CSOMBÓS: „Ne ütesd olyan közé egymáshoz (T. i. az eleven sövényt)

mer nagyon csombós lössz!" Egy-másba nővően sűrű.

CSOMISZLÓ: burgonyatörő fa. „Csomiszlód lē azt a kolompért!” Mondják csömiszlő-nek is.

CSOMISZLÓL I. CSOMISZLÓ.

CSOMOROS. Csak fára mondják. Jelentése: csomós, dudorodásos. „Olyan csomoros nyárfa, rózsás, — abbú van a szép bútor.”

CSÓRAG: husáng. „Fogom azt a csóragot, maj' éhajtlak énnend!”

CSÓROG: korog, kórog „Mast má maj' möggyógyé, mer má csórog” (t. i. a gyomra).

CSÓTÁR: csoroszlya.

CSÖCSÖKE-SZILVA: nyakas, vörösszilva.

CSÖMISZLÓ I. CSOMISZLÓ.

CSÖMÖZ: poloska. Mindig így mondják. Pl.: „Nagyon sok csömöz van nálik.”

CSÖNGE: lapda. Csöngézni = lapdázni. Farkascsőge = farkas-alma.

CSÖPÖGÉS I. ISZTORHÉJ.

CSÖRMŐ: az állat (tehén v. disznó) szőrére ráragadt s rászáradt sár — v. piszokcsomó. „Jaj, de csörmős ez a disznó!”

CSÖRŐ-, CSÖRÉ- v. CSÖRJE- fa: egy bizonyos erdei vadfa, amiből készítették régen a fáklyát. Gyűrűske-fa.

CSÖSZE: selypítő. „Olyan csöszen beszél.”

CSUHA: elől kapcsokkal ellátott, mellény-szerű ruhadarab. Férfiakén 2 sor ércgomb.

CSUMA: a kukorica lemorzsolása után megmaradó csutka. Belső Ormányságban mondják csimá-nak is.

[CSUNYÜL]: Mögcsúnyé: megvész. „Csúnyétt kutya.” „Maj' mögcsúnyé utánna.”

CSURJÁK v. csirják = pattanás a testen. Nevezik vörce néven is.

CSÜSZTATÉ: csusztató ágas, amire rakják az ekét s így huzza a ló az úton.

CSUTKOS I. CSITKOS.

CSÜR: karika, orsó a pörgő-n. „Hány csürré van fonala kénnek?”

DALOL a tikom a tojáson: abba hagyja a kotyolást a tojáson s káricál.

DARGALLÓC: vastag csöpüvászson. „Élyen dargallóc biklába' sáh-sé jártam.”

DARVOGATI, dermőgeti a hideg = végigfutkos rajta, kigyúti a hideg, rázi a hideg. Van torkos hideg, mikor a gyerek hidegrázás közben kéri legjobban a kenyeret: „Azér ám, mer a torkos hideg leli.”

DE Ë = körülbelül. „Vót de Ë tiz.” Mindig így mondják.

DEMBÖLÖDIK: topog. „Dembölődj, édös lányom, maj' fázó!”

DERCE: vörös liszt.

DERCÉL: izeg-mozog. A tehénnek a fejő asszony: „Há dercesz?”

DEREBES: kősó, darabos só.

DERENCSŐ: tereferél. „Mit tunnak annyit derencsöni?”

DÉRÉK-ÜT: országút. „Derékúton möntünk mindönütt.”

DERMÉGET I. DARVOGAT-.

DESZIG: bezzeg. „Gyütt addig, amig nem kellett dógozni, — deszig nem gyün mast!”

DÉVANKOZNI: unatkozni, időt haszontalanul töltetni. „Egész nap jába dévankoztam ott.”

DÉZMA: egy bizonyos értelemben: hitvány, beteges, sovány. „Ej, — te szegény dézma, nem négý sömmire!”

DIA: dió.

DINNYE I. BICA.

DISZNÓK-ÓLJA. „De rossz állapotba van a kétök disznókólja!”

DOBOGÓ: híd. Az én gyerekkoromban még általában így hitták.

DOLGOZIK I. SZERTELŐDIK.

DOMBÉROZIK: 1) a szita szitálás közben ad zúgó hangot, — 2) dorbézol. „Csak úgy *dombérozott* a szita.“ „Egész éjjel ott *dombérozta*.”

[DOROZMAS] I. BARKÓCÁS, RIPINC.

DÖDÖLLŐ v. *dödölle* = a torony bádoggatejének gombja. „Ni — most főstik a nagy *dödöllőt*!”

DÖME = esetlen, esetlenül nagy. „Mennyivé szöbb ez, a kis törpe fa, mind az a nagy *döme*.”

DÖNG I. FÁGYATÉK.

DÖNGÖR: rétnék, szántónak a dombos része. „Étt a *döngörjin* lehet boronáni.“ Ellentéte a *lapis*: „Viz van a *lapisokon*.”

DÜCIKÁ: dúdol. „Hotyon is van az a nóta? *Dúciájja* kéd él!”

DUDÚ: tejes köcsög, amit itt többnyire *csücsos-fazék*-nak mondanak. A szopó csecsemőnek is mondják kedveskedve: „*Dudúzzá*, kis angyalom!” „*Dudú* továbbá az üreges fatörzs, aminek alját bedeszkázzák s gabonát tartottak benne. A *bodonyos-kutat* is nevezték *dudús-kut*-nak. *Dudús-hajma*: földmagzott lyukas száru hagyma.

DUFA v. dupa I. ZUPOLÓ.

DÜLŐ. *Dülők mög a sélók*: régi világban a rablókat nevezték így. Pl.: „Gyűnnek a *dülők*, mög a *sélók*!” A hagyomány szerint a tarisznýában hordták a pénzt, egy-egy odvas fában rejtették el, abba szöveget vertek, hogy visszatálaljanak hozzá s így történt meg, hogy néha hosszú időn át ott maradt s a késő unokák találta rá.

DURDÁK: egyszer főzött pálinka. „Finom vót má a *durdákja* is.”

DÜLŐNEVEK: *Paplikos*, *Pályó*,

Kengyőcse, *Mukácsi*, *Gajsz*, *Balaca*, *Kecel*, *Adrainta* (török rege hozzá), *Kabla*, *Palaj*, *Pelicsuma*, *Lázak*, *Mokrád* (sok helyen), *Maláka*, *Páprádós*, *Bujtos*. Vö. MALÁKA.

ECSEL: fej. „*Ecséd* mög lányom, azt a tehenet!”

[É?] „*Látod-ék-é?*” „*Túdod-ék-é?*” Mikor sápitozva beszél valamit az öreg asszony, akkor mondja így. Csak a „látod-” és „túdod-” után.

ECSELŐDIK: ide-oda csapkod. A marha *ecselődik* a farkával. A cigányasszony *ecselődött* a bottal a rátámadó kutyák ellen.

EDÉNY: ruhás szekrény. Mindig így mondják. „Belényút az *edényömbö*.”

ÉDOMTALAN: ostoba, helytelen, *kelletlen*, eszelős magaviseletű. „Té — *edomtalan!*”

ÉGYÁBKOR: egyébkor, máskor. „Hogy is vót *egyábkor?*”

[ÉJ.] I. ÉVÖS.

EKE I. [TÖLT-].

EKKORICA: ekkorácska. Kicsiséget fejez ki.

ELÉ. „Alig vagyok *elé*”: alig lézengek, olyan beteg vagyok. Soha nem *elő*, mindig *elé*. „*Elé*-add!”

[ÉLÉZ] I. [MÜHELY].

ELLEN I. KALÉSZOL.

ELŐ I. PÁSZTA.

[ELÖRUHA] I. ERUHA.

[ELSŐ] I. [BELSŐ].

ENCÉM-BENCÉM. „Annyi sok *encöm-bencöm*: van étt”: sok összevisszaság, rendetlenül sok mindent holmi együtt.

[ENGESZT]. *Kiengeszt*: fölolvast. „*Kiengesztőtök* a jeget meleg víz-zé...”

ENYEG: genny és ragadós valami. „Sok *enyeg* kigyűtt belüle.” (T. i. a sebből.) Vagy pl. mondják a sáros

földre is, amikor a fagy után fölen-
ged és ragad: „Nagyon *enyekös* az
út.”

EPLÉN: a szánnak az az első
vagy hátulsó része, amelyben a
rakoncák (föllálló rudak) vannak.
„Béakasztottam a gyeplőt az *eső*
eplénbe.”

[ÉR] I. MEG-ÉR.

[ERESZT] I. GYARAT, [SZÁL-].

ÉRTÉK I. RAJ.

ERUHA (néha így is mondják:
előruha) Jelentése: nem a Szinnyei
Tájszótárában közölt *kötény*, ha-
nem... A *bikla* (l. *bikla* alatt!) ha-
sitéka elül volt (mivel füzőre volt
húzva) *kis* és *külső biklán* egyaránt.
Ennek a hasitéknak eltakarására
szolgált a legfelső és alatta lévő
bikla között az *eruha*.

ESZTER. Az 'Orm.-ban: *Hestör*,
Östör, *Hecsi*, *Csecsi*. „A *Csecsi* né-
ném...” Siratja az asszony meghalt
testvérét: „*Östörünk — Östörünk!*”

ÉPÖLÖDIK: töri az esztét, emészt
magát, töri-marja magát. „Míön *épö-
lödő?*” — „Azon *épölödöm*, mi is
lössz ebbű a gyerökbű.” „Annyit
épölödtem rajta...”

ERESZT I. GYARAT.

[ÉSZIK]. *Övöllen*: evően. „*Övöllen*
mönt a mezőre.” Ment is, evett is.

[ESZTERHA]. *Isztorhéj*, vagy *csö-
pögés*: ereszalja. „Ott van az *isztor-
héj* alatt.” „Né állj a *csöpögésbe!*”

[ÉVÉGETŐZIK] I. NYÁMOLÓ-
DIK.

ÉVÖS ÉCCAKA: szinte az éjtszaka
fokozása. Értelme: az éjtszaka kellős
közepén, a legsötétebb éjtszakán.
Többnyire olyasvalami elbeszélésnél
használgják, amikor csodálkozva vagy
megütközve mondják: el az esetet.
„*Évös éccaka* od hatta az urát.”
„*Évös éccaka* bē kellött fogni...”

FACÉR: egymagában élő, tehát

aki sok mindent megtehet, akinek
sok mindent szabad. „*Facér* egy em-
bör!” „*Facér* mönyecske!” A *kacér*
mást jelent.

FACSARÉK I. FÁGYATÉK.

FÁGITÓ: favágító, favágóhely.
„Od van a *fágítón* az aprófa, mönjün
kē, hozzun kē!”

FÁGY: mohón sodorja be nyelvél-
vel (a marha) a szénát, takarmányt.
Csak marhára mondják. „Csakúgy
fágyi a szénát.”

FÁGYATÉK. Egy köteg pamut =
egy *döng* — egy *döngben* van kb. 10
tekerék v. *facsarék* — minden *teke-
rékben* van külön elkötött 5 *fágya-
ték*. Egy *fágyatékot* tesznek föl egy-
szerre a *cséllő*-re, amiről *csévölík*
le a *pörgön* levő *csév*-re. A *cséllő* 2
függőleges oldal, közben 2 sokpá-
cájú henger, ami hosszú dróton fo-
rog. Vö. CSÉLLŐ.

FÁGYHÖGY. Ebben a szólásban:
„De hónapra, ha mögfigyna, émön-
nék *fagyhőgyön*.” T. i. ma még járha-
tatlanul sáros az út. De holnapra ta-
lán már megbír a föld fagyott *hőgye*
azaz teteje.

FÁIZÁS: fahordás. *Fáizó-nap*: a
hétnek bizonyos napja, amikor sza-
bad volt a jobbágnak bizonyos ro-
bot fejében az urasági erdőből ma-
gának fát hordani.

FÁKLYA. *Csörje*- v. *gyűrűcske*-
fából (finom pipaszárazakat is készítet-
tek belőle) vékony pálcákat hasogat-
tak, füstre fölrakták, kiszáraitották,
azután a minden házban is meglévő
kalátafát a kemence mellé vagy a
középre állították, abba beledűgták a
csörje pálcikát, meggyújtották: — ez
volt a *fáklya*. A legkezdetleesebb
világító szerszám.

FARCSIK: farcsont. „De fáj, du-
ruszám, a *farcsikom!*”

FARKA-CSINJA: a marha v. ló
farkának legalsó csontíze, ami után

a *lam*-ja (hosszú farokszőr) következik csak. „E' jó fejős lössz, mer' a *farkacsinja* léér a csánkján alú.“ „Lenyírta egészen a *farkacsinjáig* (t. i. a *lamját*).“

FARKAS-CSÖNGE I. CSÖNGE.

FAVÁGÍTÓ I. FÁGITÓ.

FEJETÉK: a kútnak a forrása. „Nagyon erős a *fejetékje*, azér' olyan zavaros ám a vize.“

FEJÉZÉK: eltördelőzött búzaszárak, amik a marokszedés után elmaradoznak a tarlón. Nevezik *gereblyélés*-nek is. „Haza kê hozni a *fejezéköt* is (v. a *gereblyélést* is.) Vagy: „Emék, összeszódóm a *fejezéköt*.“

FEKÉLŐDIK: a fekszik ige gyakorító alakja. Hol lefekszik, hol fölkel, többet fekszik, mint nem: ez az értelme. „Nem dógozik a' má sëmmit, csak *fekélődik*. Nem é' soká!“

FEKETE-GÁBOZ I. GÁBOZ.

FÉKÖTŐ: az asszony kora szerint változó színű, esetleg alakú fejdísz, a fiatal nő legfőbb ékessége. (Leírását l. az „Ormánysági népviselet“ c. dolgozatomban!)

FELESZÁLAS I. SZÖSZ.

FÉLSZÉR I. [SZÉG-].

FENDSE: ferde, girbe-gurba. „Nagyon *fendsén* épüt ez a mi uccánk.“ „*Fendse* a cipőd sarka.“ Mikor az oláh teknővájó teknőt árul s az nem áll meg jól a fenekén, hanem félrebillen, arra is azt mondják: „*Fendse*, — ezt nem vögyünk mög.“

(Folytatása következik.)

FÉRTÁLYOS I. [POLGAR].

FÉRUHA: fejkendő. Mondják néha így is: „Od van a *fejeruhám*, hozd éde!“

FÉSZÖK. Tárgyraggal *főszket* („Mögcsinyátam a *kotyosnak* a *főszket*“). Többes-szám: *főszkek* (Készen vannak a *kukoricafőszkek*“). Fészkel: *főszkel*. „*Főszkelődik*, mind a *kotyos*.“ Így is: „Mit *figzölődő*? Mőgűj a heledön!“

FÉVAJ: köralakú ruhatekeres, amit a kosárvívó asszonyok fejükre, a kosár alá tesznek, hogy az biztosan álljon s a fejet se gyötörje.

FIENTE: fű korában, amíg zöldben volt. (Ad analogiam: nyaranta, telente). „*Fiente* magyon szép vót a búzám.“

FIMONTOS, *fimöntös*: finom, kiváló. „Az *fimontos* egy embör.“ — „Szép-é az a lány?“ „Nem olyan *fimöntös*.“ — „Olyan *fimöntös* szármántot főztem...“

FINAK: nyéllel ellátott 1 l-es fedény a malomban. Ezzel vették ki a vámot.

FITAK: fejkötő fityegő dísz, aminek a végén a *bubúcs* (bogyóalakú dísz) volt.

FÍTYOL, *fityolódik*: Fitymál. „Csak *fityoli* az embört.“ „Csak *fityolódj*!“

FOGAS I. TÁLAS.

FOGÁS I. PÁSZTA.

[FOGDOS] I. NYÜST.

FOLYOSÓ I. REG.

(Kákics.)

Kiss Géza.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

A romázás gyermekjáték és e szó eredete. Erdélyi (árkosi) gyerekkori játékaink közé tartozott a *romázás*. Tavaszra ragadólag az első fű idején játszottuk.

Alig hogy elmegy a hó és kizöldül a téli fagyban felpuhult

gyep, a falu gyerekhada mindjárt a zöld füre kívánczik *küsdölödni*, kergetősdít játszani, labdázni, *hakszánazni*, lovasdit üzni vagy éppen *jukbavetősdivel* időzni. A komolyabbja össze-verődik *romázni*.

Azért mondom: a komolyabbja, mert a játékhoz keményebb legénykékre van szükség, akik a bicska kezeléséhez is értenek. A játék ott kezdődik, hogy a játékosok megmásszák a kőrisfákat, s onnan kiki magának jó kemény botot vág cöveknek, hajítófának. Az egyik nagyobbat, a többi mind kisebbet. Cövekjeiket meghegyezik. A nagy botossal szemben áll a kis cövekesek hada. Amaz jól hegyezett botját kemény sújtással hegygel belevágja a gyepebe, hogy a bot kissé rézsutosan befuródjék a földbe, de jó keményen is álljon. Közben kiki magának kis lyukat jelöl ki a gyepeből. És erre megindul a hajítófázás. A legénykéek sorra odalépnek, ahonnan a legelső a botját a földbe sújtotta, és úgy igyekeznek ők is hajítófaikat a másiké mellé a földbe vágni, hogy a maguké be is furódjék a földbe, tehát állva maradjon, de egyúttal a legelsőét ki is üsse a földből. Akinek a botja beáll a földbe, az nem veszített. Ha azonban a hajított bot elsikult a földön, vagy éppen az álló bot kivetette és a gyepen tovasodródott, akkor a hajító veszített. Neki e miatt bizonyos célpontig el kellett futnia, s míg a társaságtól oda volt, a többiek földet loptak a lyukából. A fogadó akkor veszített, ha az egyik hajított fa úgy ütötte ki a földből a botját, hogy az maga beállt a földbe. Akkor a fogadót két baj érte. Egyik, hogy neki is futnia kellett, másik pedig, hogy nem fogadhatott, hanem az ő közvetlen leverőjét érte az a dicsőség, hogy ő vághatta a hosszú botot a földbe, és ő tarthatta számon azt a dicsőséget, hogy hányán vesztenek az ő botján.

SZINNYEI Magyar Tájszótárában erről a játékról ez olvasható: „*Romáz (romázni, romázás)*: [gyermekjáték]. Egyik egy kurta, hegyes gyakát (fát) a hegyével erősen behajít a földbe, a másik pedig ezt a kezében levő gyakával hajítólag kiütni igyekszik, hogy nyertes legyen (= *földbehajító-játék*) (Háromszék m. MNy. VI., 347: Vadr.; Györffy Iván).“ Egy szülőfalumbeli székelő gyerek, a Háromszék vármegyei árkosi PARA SÁNDORKA, szóról-szóra így írja le a romázást:

„Négy-öt fiú összegyűl, vaj ahány akar, és kérdik egymástól, hogy: Mit játszodjunkt?

És azt mondja az egyik, hogy: *Romázzunk.*

És azt mondják, hogy: No az jó is lesz.

Csinálnak cövekecskéket és egy beleüti a földbe és azt mondja: *Itt van, ezt hoztam Romából.*

De mindegyiknek van egy kis lyuk a földbe csinálva, és akkor kezdik verni azt a botokat és amikor egy kiesik, akkor az elfut 15—20 méterre, és addig a mások ássák a lyuk körül a földet és rakják a magoké mellé.

Amikor visszajön, akkor megint azt mondja: *Itt van, ezt hoztam Romából.* És belevágja a cöveket a földbe és játszik tovább.

Így amelyike kiesik, az mindig fut és mások ássák a földet, és amikor már megunták a játékot, akkor visszatöltik a lyukakat, és amelyiknek nincs elég föld, hogy betöltse a lyukakat, annak a mások a hátára rakják a földet, és úgy töltik be az övét is. És van egy bíró köztük, és amíg viszi a földet és lehull a hátáról, akkor belevág a fenekibe.

Ezt hívják *romázásnak*.¹

Én MÉSZÖLY GEDEON barátom előtt egyszer szótá tettem a *romázás* szó eredetét és azt a gyanúmat fejeztem ki, hátha a *róna* szó alszik ebben a játéknévben. PARA SÁNDORKA leveléből azonban kétségtelenül kitűnik, hogy a *romázást Róma* városa nevééről nevezték el: „Itt van, ezt hoztam *Romából*.” HORGER ANTAL barátom közölte velem szóval, hogy az ő ipa Brassóban mindig rövid *o*-val ejtette *Rómát*, így: *Roma*.

Ezek után döntések el szakembereink, hogy nem Róma városának neve van-e az erdélyi regösök énekének ebben a fősorában:¹

De hó reme *róma*!

(SEBESTYÉN GYULA: Regös-énekek, Magy. Népk. Gyűjt. IV. köt. 327. l.)

Én azt hiszem, ama játékban és a regölök fősorában a székelv népnek Rómával való kapcsolata van megörökítve; ezekben talán valamely keresztény zarándoklásnak vagy éppen a kereszténység térhódításának első nyoma maradt fenn.

Legyen szabad magára a játékra valamit megjegyezmem. Szent a hitem és meggyőződése, hogy ebben a játékban ősi

¹ Ezt a műszót MÉSZÖLY GEDEON barátom ajánlotta nekem a ref-rain magyar nevéül.

szokásaink egyik maradványa él. Az egész játék ugyanis nem egyéb, mint a *hajítófa*¹ célba vetésének gyakorlása. Aki a fogadáshoz jut, az a hajítás erejét gyakorolja, mert nála az a fő, hogy a bot mentül keményebben befúrjon a földbe. A rákövetkezők már inkább ügyességi gyakorlatot végeznek, mert itt két dolgot kell elérjenek. Meg is kell álljon az ök cövekjük is a földben, de ki is kell üsse a másikét. Az ök fájuknak tehát a levegőben a röppályára rézsút kell állnia, hogy földhöz értében a másik botot meg is kólintsa. A hajítófának illetén repülése pedig a vad elejtésében lehetett fontos, mert a rézsútos állásban a testbe furódott fegyver a sebzés pillanatában feszít egyet a testben, a feszítéssel szakít és erősebb vérzést kelt.

Gelei József.

A r o m á z á s gyermekjáték eredetéhez. Lehetségesnek tartom, hogy ebben a gyermekjátékban egy dramatizált legenda emléke maradt meg. Legendákban, mondákban, mesékben gyakran fordul ugyanis elő egy motívum, illetve formula, amely gyermekjátékunk „Ezt hoztam Romából” kitételére emlékeztet bennünket. Ez a következő: Egy nagy bűnös (pl. apagyilkos) Rómába zárándokol, hogy bűnbocsánatot nyerjen. A pápa azzal a megjegyzéssel utasítja el a gyilkost, hogy bűnére csak akkor nyerhet bocsánatot, ha majd a kezében lévő bot — amivel a gyilkosságot esetleg elkövette — kizöldül. A bűnös hazatér Rómából, egy hegyen leszúrja a botot és szájában térden csuszva hordott vízzel öntözi. A bot egy bizonyos idő múlva kizöldül. [A *Tannhäuser*-ből az olvasók is bizonyára jól ismerik ezt a formulát.] — A megfelelő népmese a székelyeknél is megvan és a Vadrózsák-ban olvasható változatban („Megölő Istéfán”) a pápa is szerepel.² Az pedig tudott dolog, hogy gyermekjátékokban többször őrződtek meg régi drámák törmelékei.

Moór Elemér.

Az észt pöhhikord (= alkotmány) alkotója. Ha meg akarjuk tudni, hogy az efféle modern fogalmak magyar elnevezését

¹ TINÓDI a *hajítani* való kopiát egyszerűen *fának* nevezi. M. G.

² Ezen népmesének külföldi és részben magyar változatai fel vannak sorolva a következő helyen: BOLTE-POLÍVKA, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, III. 463/471.

ki csinálta, mikor csinálta, elő kell vennünk, SZILY KÁLMÁN Magyar Nyelvújítás Szótárát. Mily hosszas, figyelmes kutatás eredménye az a könyv! Csinált műszavainkról egy-két évtized múltával már nehéz megállapítani a kort és a szerzőt.

Finn és észt testvéreinknél a háború végeztével, önálló állami létük kezdődtevel nagy hullámokat vetett a nyelvújító mozgalom. Lesz dolguk vele száz év múlva a finn és észt nyelvújító szótár szerkesztőinek! Hogy a címül írt szó eredete földelésében segítségükre legyek, följegyzem, míg feledésbe nem jut, e műszó hiteles történetét.

CSEKEY ISTVÁN, a szegedi egyetem politikai tanszékének tudós tanára, előzőleg az észt tartui egyetem közigazgatási jogi tanszékét töltötte be. E minőségében vett részt a Jogtudományi Egyesületnek abban a munkájában, melynek célja volt egy jogi műszótár szerkesztése. Az észteknél már eddig is a technikai, művészeti, irodalmi, katonai, természettudományi stb. műszótáraknak egész sorozata jelent meg.

A jogi műszótárt szerkesztő bizottságnak sok nehézsége volt, mert az észtből hiányoztak azok a jogi műszavak, amelyek az oroszban sem voltak meg. Így az *alkotmány* megjelölésére az orosz idegen szót (*konstitucija*) használ, mert az orosz autokráciában ismeretlen volt az alkotmányosság. Érdekes különben, hogy a finneknek sincs műszavuk az alkotmányra, hanem a svéd *regeringsformen* (uralkodási, kormányzási mód) mintájára *hallitusmuoto* kitétellel illetik. Amikor pedig az észt jogi műszótárszerkesztő bizottság új szavakat alkotott, elsősorban az észtrel rokon finn és magyar nyelvben keresett analógiákat. Miután a finnben nem talált az alkotmányra vonatkozólag, így történt, hogy Csekey professzor a magyar *alkotmány* mintájára hozta javaslatba az észt nyelvben a *põhikord* (alaprend) kifejezést, amit a bizottság el is fogadott, úgyhogy ma már átment a nyelvhasználatba, és a legújabb szótárakban is megvan.

M. Cs.

A Nékám-vita keltette gondolataim. A Magyar Nyelv-tudományi Társaság gyűlésein még soha nem történt meg, hogy az elnök orvostudományi értekezéssel köszöntött volna be: orvosi társaságnak egyik közgyűlésén azonban az elnöklő NÉKÁM, ki orvosi tudománya és emberi egyénisége miatt

köz tiszteletben áll, nyelvtudományi értekezéssel lepte meg a magyar világot. Tévedései annyira elemiek, hogy mindnyájan, akik azokat cáfolták, összebeszélés nélkül is azonos okfejtéssel azonos eredményekre jutottak (ZSIRAI: Magyarosan III, 25; NAGY J. BÉLA: Magy. Nyelv XXX, 110.), fölösleges tehát itt nekünk is vitatkoznunk a kiváló orvossal. KOSZTOLÁNYI (Pesti Hirlap 1934 márc. 4, 11, 14, 18) ZSIRAI és NAGY hozzászólásaiból bizonyára már ő is tanult.

De ebből az esetből — úgy gondolom — minekünk nyelvészeknek is volna okulni valónk.

Sem nyelvész, sem jogász, sem mérnök, sem pap nem állítana olyant, hogy ráolvasással sebet gyógyíthatni, de orvosok, jogászok, mérnökök, mindenféle művelt, értelmiségi emberek szóban és írásban gyakran tesznek olyan nyelvészeti kijelentéseket, melyek ugyanolyan képtelenségek, mint az, hogy a ráolvasás sebet gyógyít, vagy hogy a nap forog a föld körül, vagy hogy $2 \times 2 = 5$. Miért van ez?

Jó politika nincsen történeti érzék nélkül, öntudatos nyelvhelyesség nincsen nyelvtörténeti tájékozottság nélkül. Történetírók műveiből azonban lehet történeti fölfogást szerezni; hiszen megértjük, amit írnak, de vajjon nem nyelvészek a nyelvtörténeti fejtegetéseket megértik-e, gyönyörködnek-e bennük? Nemcsak történettudósaink, hanem természettudományi íróink is gondoskodnak arról, hogy tudományukat szakkörükön túl is megérthetőleg hirdessék. Vajjon megtesszük-e ezt mi is, magyar nyelvészek?

SWIFT JÓNATHÁN a Gulliverben szellemesen kigúnyolja az elzárkózásra törekvő szaknyelvet. Vajjon nem illik-e az ő gúnyja mireánk nyelvészekre is? Igenis, minden tudománynak vannak olyan nekikészítő kérdései, melyek csak a szakembereket érdekelhetik; de mindazt, ami érdekelne mindenkit a mi nyelvünk felől, jelenének a multhoz való kapcsolatáról: elmondhatnánk úgy is, hogy meghallgassa, megszeresse orvos, mérnök, jogász, pap, szóval nem nyelvész is. Azonban a közönség megvetése volna csupán összegyűjtött régi eredmények közlésére szorítani az úgynevezett népszerűsítő stílust. Joggal elvárják emberrnyi emberek, hogy beeresszük őket műhelyünkbe szerszámaink közé, hogy új eredményekre az ő szemük láttára törekedjünk, kutatásunkat, bizonyításunkat, vitatkozásunkat minden értelmi-

ségi számára érthető és élvezhető nyelven írjuk. És a tudomány „phalanster“-e ne kárhoztassa az olyan munkást, aki nemcsak arra vigyáz, hogy le ne törjék az a székláb, melyet készít, hanem még holmi dísz is véseget rája. Nemcsak a gyökeret veszi észre a növénytudós, hanem a virágot is; vegyük észre mi nyelvészek, hogy a nyelvnek nemcsak gyökere van, hanem virága is, „kivel ember ugyan él“. Ne higyjük, hogy a tudomány népszerűsítése árt a tudomány mélységének: hiszen minél több ember előtt szólunk, annál többek ellenőrzése és bírálata alá vetjük magunkat.

NÉKÁMOT és sok mást az ő — nem: jó szándékú, de téves, hanem: téves, de jó szándékú nyelvészkedéséért nem rovom meg: úgy nézem az efféle jelenséget, mint a nyelv ügye iránt való érdeklődésnek örvendetes jelét. A közönyössel semmire sem mehetünk, de az érdeklődőkből a vezetni kötelesek vezetésével nyelvünk és nyelvtudományunk ügyének megértő és hű tábora gyűlik.

A M. Tud. Akadémia nagyon sokat tett már a tudományok magyar nyelven való népszerűsítéséért, különösen általánosan ismert és kedvelt könyvkiadóvállalati kötetei által. Mily gazdag asztalt terített a tudományok ágainak megérlelt és szépen tált gyümölcseiből! De a művelt közönségnek szóló, könyvtárra telő sorozatban magyar nyelvtörténeti művet egyet sem talál sz. E hiány oka az, hogy nyelvtudományi irodalmunk sokirányú célkitűzéseiben nincsen meg az eredetiség és népszerűsítés kapcsolata törekvés; maga az Akadémia Könyvkiadó Bizottsága — hálával említem — megértéssel fogadta e hiányra rámutató szavaimat, melyekkel egynéhány éve kiadásra benyújtottam egyik kötetnyi munkámat.

Hadd szolgálja ez a folyóirat is új tartalmat hozó cikkeivel a nyelvtörténetnek és a vele kapcsolatos rokon tudományoknak népszerűsítését. Nem szabad e föladról elfelejtkezni sem a szerkesztőnek, sem a munkatársaknak.

Mészöly Gedeon.

Weöres Gyula: Magyar-Finn Zsebszótár, Helsinki, Otava könyvkiadó r. t., 279 lap. A finnül tanuló magyaroknak, sőt a finnül tudóknak is, jogos panaszuk volt eddig az, hogy csak finn-magyar szótárunk van, Szinnye Józsefé, de magyar-finn szótár-

runk nem volt. E régi panaszunkat orvosolja most WEÖRES GYULÁnak a finn Otava könyvkiadó cég kiadásában megjelent (de bármely magyar könyvkereskedés útján is megszerezhető) magyar-finn zsebszótára. Ez az ügyes berendezésű és úgylátszik tartalmilag is kifogástalan szótár kétségkívül igen jó szolgálatot fog tenni a finnül tanuló magyaroknak.

H. A.

Deutsche Auszüge.

GEDEON MÉSZÖLY: *Setülü Emil*. — — — — — S. 113.

Gruss an den grössten Repräsentanten der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft bei der Gelegenheit, dass er sein siebzigstes Lebensjahr überschritten hat.

ALEXANDER SOLYMOSSY: *Magyarok dicsérete 1000 év előtt*. (Das ungarische Volk vor 1000 Jahren lobend erwähnt) — — — — — S. 114

Es ist bekannt, dass die zeitgenössischen Chroniken und Annalen über das Auftreten des ungarischen Volkes in Europa (9. Jahrh.), über seine Beutezüge nach dem Westen (10. Jahrh.), hasserfüllt, in den schärfsten Ausdrücken berichten. Auf Grund dieser Zerrbilder wurden die Ungarn der Landnahmezeit auch später für asiatische, mit Hunnen und Awaren engverwandte Barbaren gehalten. Einzig in Gardêzi's arabischen Werk werden sie hoch gelobt, welcher Bericht aber für den Westen unbekannt blieb. Es gibt aber eine ebenso günstige Charakteristik des ungarischen Volkes der Landnahmezeit auch in dem zeitgenössischen, europäischen Schrifttum, die aber bisher anscheinend der Aufmerksamkeit der Historiker entgangen ist. Diese findet sich in dem „Waltharius manu fortis“ Eckehard's von Sankt Gallen. Das Epos beginnt mit einer subjektiven Einleitung; darin heisst es: „Unter den mannigfachen Völkern, die Europa bewohnen.. lebt, wie man weiss, ein Volk in Pannonien (die Ungarn)... Dieses starke Volk, welches wir meistens Hunnen zu nennen pflegen, mit kriegerischen Tugenden begabt, unterjochte nicht nur die Nachbarvölker, sondern ging auch übers Meer; schloss mit den Friedeheischenden Bündnisse, zermalmte aber die sich Widersetzenden...“ usw. (Den Lateinischen Text siehe vorne.) Die angeführte Stelle blieb für weitere Kreise so gut wie unbekannt, da man in Ausgaben und Übersetzungen (so auch bei Scheffel) die einleitenden Verszeilen einfach wegliess und den Text mit der in medias res beginnenden Geschichte Attilas und Walters anfangen liess.

Eckehards günstige Beurteilung steht in schroffen Gegensatz zu den erwähnten Chroniken, was schon dem französischen Gelehrten André Thierry (Attila-Sagen) und anderen auffiel; sie stimmt aber mit der späteren, mittelalterlichen Auffassung über Attila und die Hunnen überein. Attila erscheint nämlich in der epischen Literatur des XII—XIII. Jahrhun-

derts als ein gütiger, patriarchalischer Fürst, die Hunnen als ein Herrenvolk. Diesen Widerspruch versuchte man früher durch die Annahme zu erklären, dass mit dem allmählichen Verblassen der Gestalt und der Taten Attilas in der Erinnerung der Völker die zeitgenössische, hasserfüllte Auffassung über ihn auch in Vergessenheit geraten sei. Unser Beleg ist aber drei Jahrhunderte jünger und erfordert somit eine andere Lösung dieses Problems. Die Eckehard-Stelle zeugt dafür, dass die günstige Beurteilung Attilas und seiner Hunnen im Volksbewusstsein schon früher auftaucht und dass diese fast für eine zeitgenössische Auffassung zu betrachten ist. Die gehässigen Schilderungen der Chronisten kommen in lateinischen Texten vor, sie sind also für eine breitere Öffentlichkeit, die schon von Anfang an eine günstigere Meinung gefasst haben mag, unbekannt geblieben. Diese günstige Meinung wurde noch gefördert durch das Verfahren der Reiternomaden den Unterworfenen gegenüber. Diese hatten wie bekannt — fremde Völker sturmartig überrumpelt und niedergeworfen, nach dem Sieg jedoch, wenn sich nämlich das betreffende Volk ihnen unterworfen hatte, wurde es ausser der Tributspflichtigkeit durch nichts weiter behelligt. Das wird auch von Eckehard besonders erwähnt: „...schloss mit den Friedeheischenden Bündnisse, zermalmte aber die sich Widersetzenden“. Dieses menschenfeindliche Verfahren wird wohl die Auffassung über sie günstig beeinflusst haben. Dies wird auch durch jene Stelle der „Casi sancti Galli“ des Eckehard IV. bestätigt, wo er über den Einfall der Ungarn nach Sankt Gallen berichtet. Er hat kein Wort der Verdammung den Ungarn gegenüber, den Fall erzählt er ein halbes Jahrhundert später mehr anekdotenartig, indem er die Einfältigkeit des Mönches Heribald in den Vordergrund stellt.

GEDEON MÉSZÖLY: *A síkság és róna szó eredete II.* (Ursprung der Wörter *síkság* und *róna*. II.) — — — — — S. 128

Das Wort *róna* hat in der heutigen ungarischen Schrift- und Gemeinsprache die Bedeutung „Ebene“ und darum soll es nach einer allgemeinen, wissenschaftlichen Ansicht auf altslaw. *ravina* „planus“ zurückgehen. Das ist aber ein Irrtum; denn für das ung. Wort *róna* ist die Bedeutung „die Ebene“ erst in dem Sprachgebrauch der Schriftsteller des XVIII. und XIX. Jahrhunderts aufgekommen und es ist in dieser Bedeutung durch den Dichter der ungarischen Tiefebene, Petöfi, allgemein bekannt geworden. In mehreren ungarischen Dialekten bedeutet *róna* „Graben“ und diese Bedeutung des Wortes *róna* kann als die ursprüngliche angesehen werden. Somit geht das ung. Wort *róna* auf eine slaw. Wortform zurück, deren heutige Gestalt im Serb. *rovine* „Graben“ ist und welches Wort von altslaw. *ryti*, *ryvati* „graben“ abzuleiten ist.

KARL CS. SEBESTYÉN: *Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?* (Das Brot der Ungarn zur Landnahmezeit.) — — — — — S. 158.

Anknüpfend an die Tatsache, daß man im ungarischen Tiefland schon vor 100—200 Jahren das beste weisse Weizenbrot, aß, fragt man sich, welche Brotart werden wohl die Ungarn der Landnahmezeit, d. i. im

10. Jahrhundert gegessen haben? Natürlich kennt man auch heute noch nicht in allen Teilen des Landes das weisse Weizenbrot, vielmehr gibt es heute noch Gegenden, wo man anderes, primitiveres und minder gutes Brot verzehrt. Auch kennt man hier und dort noch gewisse Brotarten, welche aber nur bei besonderen Anlässen, bei Taufe, Erntefest oder Totenschmaus gebraucht. Diese letzteren Brotarten sind gewiss Reste aus alter Zeit.

Nach der Aufzählung der in alter Zeit gebräuchlichen Getreidearten und des Zermahlens und Zerstampfens der Getreidekörner, sei erwähnt, daß in Ungarn in einigen Landstrichen noch ein alter Brauch des Getreidedörrens am offenen Herdfeuer besteht. Aus diesen Körnern gestampftes Mehl wird zum Backen von kleinen ungesäuerten Aschenbrotten verwendet. Auch dieser Brauch zeugt von grossem Alter. Doch nicht diese Aschenkuchen, welche so oft in den ungarischen Volksmärchen erwähnt werden, sind das ursprüngliche und älteste Brot der Ungarn. Auch der Brei aus Hirsekorn wird im alten Volkstum viel erwähnt, und auch heute noch bei feierlichen Gelegenheiten, besonders bei Hochzeiten zum fast unentbehrlichsten Bestandteil des Festschmauses. Auch das ungesauerte Fladenbrot hat bei uns eine große Vergangenheit, und wird hier und dort noch jetzt gebacken und gegessen. Das Fladenbrot ist bekanntlich das Brot des nahen Ostens, auch der nomadisierenden Viehzüchter von Mittelasien bis zur Sahara. Auch in Europa ist es zu finden, im hohen Norden, in den Karpathen und auf dem Balkan. Das Fladenbrot wird auf verschiedene Weise gebacken. Sesshafte Völker, wie die Stadtbewohner des Ostens, backen es im Backofen. Es wird auch unter der Backglocke oder auf dem offenen Herdfeuer über einer dünnen Platte gebacken. Die Backglocke, ein Tongefäß von Schlüsselform, wird ausser dem Osten auch am Balkan und in den an Rumänien grenzenden Teilen Siebenbürgens und Südungarns von der rumänischen Bevölkerung allgemein verwendet. Aber auch in rein ungarischen Gegenden kommt die Backglocke noch vereinzelt vor, jetzt allerdings nur mehr bei festlichen Gelegenheiten. Auch auf der Platte werden gewisse fladenartige Kuchen gebacken. Dieselbe besteht in Siebenbürgen aus einem dünnen Steinplatte, welche auf einige Steine aufgelegt wird, darunter brennt das Feuer. In der ungarischen Volksprache leben noch einige von Alters her gebrauchte Ausdrücke, aus welcher sich auf ein früheres allgemeineres Vorhandensein dieser Backweise schließen läßt. Ganz im Osten Siebenbürgens und in den ungarischen Sprachinseln in der rumänischen Moldau kennt das Volk sozusagen noch kein anderes Brot, als diese auf der Steinplatte gebackenen Brotfladen.

Zusammenfassend kann man mit großer Wahrscheinlichkeit annehmen, daß die Ungarn der Landnahmezeit neben dem gekochten Hirsebrei auch ein aus Weizenmehl gebackenes Brot gegessen haben. In der ungarischen Sprache wird das Brot nicht geschnitten, sondern gebrochen (auch dann, wenn man es mit dem Messer schneidet). Dies zeugt auch davon, daß man einst solches Brot aß, welches nicht zerschnitten, sondern in Teile zerbrochen wurde. Und dies kann nur das dünne ungesäuerte Fladenbrot gewesen sein. Es wird also angenommen, daß die Ungarn der Land-

nahmezeit ganz dieselben Brotarten aßen, wie die zur selben Wirtschaftsgemeinschaft gehörigen damaligen nomaden Hirtenvölker des türkisch-mongolischen Kulturkreises.

BÉLA IVÁNYI: *A középkori Eperjes magyarsága. II.* (Das Ungarn-tum im mittelalterlichen Eperjes. II.) — — — — S. 169.
Auszug dieses Artikels im folgenden Heft.

JOSEPH GELEI: *A romázás gyermekjáték és a szó eredete.* (Das Kinderspiel *romázás* und der Ursprung des Wortes.) — — — S. 182.

Beschreibung eines siebenbürgischen Kinderspiels. Das Wesentliche an dem Spiele ist das folgende: Ein Mitglied der Kindergruppe schleudert einen grösseren, zugespitzten Stock so in den Boden, dass er darin stecken bleibe; die anderen Kinder versuchen dann ihre gleichfalls zugespitzten, aber kleineren Stöcke auf die Weise neben den grösseren in den Boden zu schleudern, dass der erste, aus dem Boden herausgeschlagen, umfalle, der letztere aber sich in die Erde bohrend stehen bleibe. Als der Spieler den grossen Stock in den Boden schleudert, sagt er: „Hier ist er, ich habe ihn aus Rom mitgebracht“. Dieser Ausdruck und auch der Refrain siebenbürgischer Volksänger: *De hó reme róma* (ung. *Róma* „Rom“) hat wahrscheinlich ein altes Denkmal des ungarländischen Christentums bewahrt.

ELEMÉR MOÓR: *A romázás gyermekjáték eredetéhez.* (Zum Ursprung des Kinderspiels *romázás*.) — — — — S. 185.

Nach der Vermutung E. Moór's stecke in dem Kinderspiel vielleicht der Überrest eines Dramas über die Romfahrt eines Büssers. Das Motiv ist aus Wagners Tannhäuser allgemein bekannt und das entsprechende Volksmärchen auch in Siebenbürgen verbreitet.

M. CS.: *Az észt põhikord („alkotmány“) szó alkotója.* (Der Schöpfer des estnischen Wortes *põhikord* „Verfassung“). — — S. 185.

Es ist STEPHAN CSEKEY, Professor an der juristischen Fakultät der Universität Szeged, der vorher mehrere Jahre hindurch als Professor für Verwaltungsrecht an der Dorpater Universität tätig war.

GEDEON MÉSZÖLY: *A Nékám-vita keltette gondolataim.* (Gedanken, hervorgerufen durch den Nékám-Streit.) — — — — S. 186.

Nach Verfasser soll in der sprachwissenschaftlichen Literatur die Vereinigung der wissenschaftlichen Originalität mit einem gemeinverständlich darstellenden, schönen Styl angestrebt werden.

H. A.: GYULA WEÖRES *Magyar-finn zsebszótár. Helsinki, Otava könyvkiadó r. t. 279. l.* (Ungarisch-finnisches Taschenwörterbuch.) S. 188.

Der Verfasser dieses ersten ungarisch-finnischen Wörterbuches verdient unseren Dank für seine Leistung; denn sein Wörterbuch ist geschickt eingerichtet und auch inhaltlich nicht zu beanstanden.

Berzeviczy Albert.

A sok ágú politikában és a tudomány sok ágában fél század óta fáradatlan munkás és lankadatlan vezér.

Vezér. Elnök: első az első fölött.

Elnök a parlamentben oly időben, melyben az elnök főadata nem a parlamenti élet vezetése, hanem a parlament életének mentése. Elnök a nemzetek békéjére törekedő tanácskozásokon oly időben, melyben a nemzetek, egymás halálára készülődve, nem érnek rá tulajdon életükre gondot viselni. Elnök legnagyobb multú és a jelenben is legnagyobb értékű irodalmi társaságunkban oly időben, melyben a leghevesebb támadások érik az irodalomban mindazt, ami multban gyökerező és az ideiglenes áramlatoktól független érték. Elnök a Magyar Tudományos Akadémiában, tehát a magyarság egységét és a tudomány fenségét őrző válogatottak között oly évtizedekben, melyekben a legkülönbözőbb irányú hatások igyekeznek érvényesülni a magyarság egysége és a tudomány függetlensége ellen.

Az Akadémia mind az ő megalapítása óta, még olyankor is, mikor erőszakkal állott szemben, hű maradt önmagához, ezt pedig a mi emberöltőnkben csak úgy tehette meg, hogy hű maradt BERZEVICZY ALBERTHEZ: harminc éve annak, hogy tiszteleti taggá emelte, és számos ízben választotta már meg elnökének. E sorozatos és következetes választások a legilletékesebbek ítélete: az Akadémia eszményei, melyek a magyar tudománypolitika eszményei, legjobban BERZEVICZY ALBERTben testesülnek meg — minden időkre szóló példaul.

Az a tisztelet, mellyel a Szegedi Füzetek tábora nevében fényes és áldásos pályája egyik állomásán köszöntjük az ünnepeltet, egyszersmind vallástétel is az ő legfőbb tudósi és tudománypolitikusi erénye mellett: a tárgyilagosság mellett.

Mészöly Gedeon.

A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei.

(A Szegedi Kódex.)

Középkori magyar irodalmunk túlnyomó részben kolostori jellegű. A kódexirodalom idejében egyes kolostorok voltak a fejlődő magyar irodalom melegágya, ahol tudós szerzetesek és szorgalmas apácák írták és másolták a magyar kézíratos könyveket. Legnevezetesebb irodalmi központtá fejlődött a Domonkos-apácák margitszigeti monostora s az óbudai Klarissza-apácák ősi kolostora.

1. Szeged és a magyar kódexirodalom.

Ilyen irodalmi tűzhely volt Szegeden a premontrei apácák prépostsága is a XV. század végén s a XVI. század elején.

Magáról a szegedi kolostorról édeskeveset tud a történelem. Az apácakolostor prépostság volt. A Szentlélekről nevezték el. A kolostor az elsők közt fogadta el 1510-ben a rendi reformot, az új rendi szabályokat, melyeket FEGYVERNEKI FERENC ipolysági prépost honosított meg hazánkban. A rendi reform elfogadásakor SZEGEDI KATALIN volt a kolostor fejedelemasszonya. Előkelő családok sarjai éltek a kolostorban. A Sárkány, Pöstyényi, Oláh, Lorántfy, Palásthi család nevét találjuk az apácák soraiban.

1511-ben premontrei apácák kapták meg a somlyóvásárhelyi bencés apácák gazdag kolostorát is. Az új kolostort Szegedről népesítették be. Maga a fejedelemasszony, SZEGEDI KATALIN, vezette az anyakaptárból kiváló rajt s ott is ő lett az első perjelnö. Tizennyolc karapáca ment vele. Név szerint is ismerjük őket: Sárkány Erzsébet, Pöstyényi Julianna, Kis Anna, Huszár Anna, Oláh Katalin Beatrix, Horváth Katalin,

Kys Klára, Kemény Katalin, Lorántfy Katalin, Kegyes Zsófia, Borsos Márta, Kalmár Márta, Szántó Erzsébet, Gyuthi Margit, Makaji Katalin, Somogyi Erzsébet, Kéken Anna, Palásti Margit. Szebbnél-szebb magyar nevek! S nem egy szegedi családnévre is akadunk. Ez a 19 apáca foglalta el 1511 július 2-án a nevezetes somlyóvásárhelyi monostort, mely hiteleshelyi jogot is nyert.¹

Népes lehetett a szegedi kolostor, ha a dolgozó apácákat nem számítva is, 19 karapácát, v. i. kanonisszát tudott küldeni Somlyóvásárhelyre. A Boldogasszony apácáinak — ahogy a magyar nép nevezte a prémontrei apácákat — előkelő kolostora volt a szegedi. 1516-ban leégett. A török veszedelem idején pedig, minden valószínűség szerint 1529-ben, újra elpusztult s többé nem is kelt életre.

A szegedi prémontrei apácák nemcsak egyházi ruhák készítésével bíbelődtek, hanem szívesen foglalkoztak könyvek másolásával is. Így vált a szegedi, majd a somlyóvásárhelyi monostor is a magyar kódexirodalom tűzhelyévé.

Két régi magyar nyelvemlékünk maradt ránk, melyeknek eredete a szegedi Szentlélek-kolostorra vezethető vissza. Az egyik a prémontrei apácák magyar ordináriumuma 1519-ből, a másik egy ú. n. szórvány nyelvemlék 1516-ból.

1. A prémontrei apácák magyar ordináriumát a *Lányi-kódex* tartotta fenn. Ezt a kéziratos könyvet a Sz. Lambertről nevezett somlyóvásárhelyi prépostság használatára másolták. Az eredeti példány azonban, amelyről a Lányi-kódexet leírták, a szegedi prémontrei apácák részére készült. KÁLMÁNCSEY LÁSZLÓ prémontrei szerzetes a könyv másolása közben, mikor a templom védőszentjéről van szó, szórakozottságában Sz. Lambert helyett közben Szentléleket ír.² Ez a tollhiba elárulja, hogy a magyar ordináriumot (mai fogalmaink szerint direktóriumot) eredetileg Szegeden állították össze. Szegeden állt a Szentlélek-templom az apácák kolostora mellett.

A magyar ordinárium a rendi reform hatása alatt keletkezett. Az egyházi könyv egybeállítói elárulják azt a törekvésüket, hogy minél hívebben akarnak alkalmazkodni a francia-

¹ Bővebben Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek*. Kalocsa, 1924, 7. l. — LUKCSICS PÁL: *A vásárhelyi apácák története*. Veszprém, 1923.

² *Lányi-kód.* 293. l.: Patronuloknak, Nalatok zent leelek napian. (Nyelvemléktár. VII. k. XLVII. és 373. l.)

országi rendi szokásokhoz, nevezetesen az anyamonostor Prémontre szertartási könyveihez. A franciaországi rendi reformnak átvétele szükségessé tette, hogy a szegedi kolostor a franciaországi anyamonostor szertartási könyveihez képest átdolgozza a maga liturgikus könyveit. Így jött létre Szegeden a magyar ordinárium s ezt másolták le 1519-ben (vagy 1519 táján) a somlyóvásárhelyi kolostor részére. A szegedi eredeti példány aligha készülhetett 1510-nél előbb. A Lányi-k. volta-képen a premontrei-rendi *Ordinarius liber* magyar átdolgozása.

2. A másik szegedi származású nyelvemlék egy latin liturgikus kéziratot könyvben rejlik. Az 1516 táján írt latin karkönyv szövegében helyenként magyar nyelvű bejegyzések olvashatók. Ez tehát ú. n. szórvány nyelvemlék.

A latin liturgikus kéziratot jelenleg a szombathelyi ferencrendi könyvtárban őrzik egy menekült kolostor megmentett értékes, ritka könyvei között.

E magyar nyelvemlékre elsőnek DANKÓ JÓZSEF hívta föl a figyelmet még 1893-ban.³ Említésre méltó — mondja ő — hogy a rubrikákat, v. i. jegyzeteket gyakran magyar nyelven szövi közbe az író. Ő *Cantionale*, majd meg *Cantionale Zentmiklosy* (Szentmiklósy-féle Cantionale) néven említi s eredetét 1516—1518-ra teszi.⁴ A Szentmiklósy-énekeskönyv elnevezés félreértésen alapul. Az énekeskönyv egy helyütt a szegedi Sz. Miklós kolostorról szól. Ezt a bejegyzést tévesen a kódexíró v. másoló nevének veszi DANKÓ.

Másodszor ZALÁN MENYHÉRT emlékezett meg e nyelvemlékről.⁵ Ő már mostani lelőhelyén, Szombathelyt tanulmányozta a kéziratot. Mint az egyik szegedi kolostornak 1516-ból való kézírásos, nagyrészt hangjegyes *énekeskönyvét* említi. Közli a 43. levélen található maívar bejegyzést is, mely világot derít a nyelvemlék eredetére. Magát a kolostort, hol a kéziratot énekeskönyv íratott, nem határozta meg ZALÁN. Könnyű megfejtetni, hogy a Szentlélek és Szent Miklós monostora közül csak az előbbiben laktak apácák. A könyv tehát eredetileg a szegedi premontrei apácáké volt.

³ DANKÓ JOSEPHUS: *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bpest, 1893. 90. l. (18. sz. a.)

⁴ Uo. 18. és 185. l.

⁵ ZALÁN MENYHÉRT: A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól. (Pannonhalmi Szemle 1928. 197. l.)

HORVÁTH ANTAL TIBOR premontrei kutató *Antiphonarium* néven említi az énekeskönyvet. Megjegyzi, hogy egyik írója Márta nevű premontrei apáca.⁶ Egyik elírását azonban ki kell igazítanom. A szegedi prépostságot Csanád-egyházmegyei kolostornak mondja. Szeged a középkorban a kalocsai érseki egyházmegyéhez tartozott; de a Szentlélek-prépostság mint kiváltságos monostor egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá volt rendelve. Csak terület szerint esett a kalocsai egyházmegyébe.

Az *Antifonálé* elnevezés nem szabatos; mert a kéziratos könyv nemcsak antifonákat tartalmaz, hanem más liturgikus egységeket is. Nagyon is vegyes karkönyv. Legegyszerűbb, ha énekeskönyvnek mondjuk.⁷

2. Ismeretlen magyar nyelvemlék.

Többen felhívták már a figyelmet a szegedi premontrei apácáknak magyar glosszákat tartalmazó latin énekeskönyvére. A magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet művelői azonban még nem igen szereztek róla tudomást. A szaktudomány részére szinte újból föl kell fedeznünk ezt a szórvány nyelvemléket. Részletesebb ismertetése mindmáig váratott magára. Ennyiben beszélhetünk róla mint ismeretlen magyar nyelvemlékről.

Jó magam még 1929 nyarán tanulmányoztam e nyelvemléket a szombathelyi ferencrendi könyvtárban. Könyvtári jelzése: Cod. 6264. Ezt a jelzést még előbbi helyén, egy megszállt területen lévő kolostorban kapta e kéziratos énekeskönyv.

Az énekeskönyv elején csonka papirkézirat hangjegyekkel. Terjedelme 116 levél, v. i. 232 lap. A papiros vízjegye mérleg különböző formában. Több helyütt vannak benne üresen hagyott levelek (pl. 58, 79—80, 96—100. levél és 59. levél első fele). Viszont akadnak később közbeiktatott, illetve utólagosan beírt lapok (pl. 49. levél).

Címe nincs a csonka kéziratos könyvnek. A tábla belső lapjára későbbi kéz cím gyanánt odajegyezte: *Liber variorum cantionum*.

⁶ HORVÁTH A. T.: Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria. (Analecta Praemonstratensia. 1931. 196. 1.)

⁷ HORVÁTH az irodalom felsorolásánál a Szegedi Szemle (1930. 24.) egyik közleményére is hivatkozik. Ehhez nem juthattam hozzá.

A könyv több kéz írása. Tartalma vegyes. Breviáriumi részek s a misekönyvből való részletek egyaránt váltakoznak benne. A latin szöveg s a magyar glosszák is jelzik, hogy a többi, a kolostorban már meglévő liturgikus könyvnek kiegészítő része akar lenni ez az új könyv.

A másolók díszítik is a kéziratot s az ú. n. rubrikákban, v. i. az egyes szertartások végzésére vonatkozó előírásokban, utasításokban fordulnak elő magyar megjegyzések a latin szöveg fonalán, összesen kilenc esetben.

A magyar glosszákat három csoportra oszthatjuk.

1. A bejegyzések egyik csoportja a könyv rendeltetésére is utal.

Mindjárt a könyvnek 1. lapján ezt a latin megjegyzést olvashatjuk: De sancta Elyzabet ad vespas quere in libro maiori. sequitur Invitatorium. Regi deo iubilantes.⁸ (Magyarul: Sz. Erzsébet vecsernyéjét keresd a nagyobb könyvben! Jobban mondva a vecsernyére való himnust.)⁹

Hasonló magyar megjegyzésekre is akadunk:

fol. 8^a O lampas ees Laudes megh vagyon yrwan nagy kýmbe (olv. O lampas és Laudes még vagyon írván nagy kýmbe, [értsd: könyvbe].) antiphona.

fol. 16^a laudes maí kynfbe keres (olv. Laudes más künvbe keress).

fol. 1^a Elfq nocturnuflnak (olv. Első nokturnusnak) gloria.

Responsorium Magnificat. Laudes megh vagyon yrwan (olv. Laudes még vagyon írván.) antiphona Benedictus.

A dicséretet (Laudes), v. i. ennek az imaórának szövegét nem kellett leírni, mert már megvolt egy másik szertartási könyvben, a zsoltosmás könyvben.

A latin és magyar bejegyzések egyaránt hivatkoznak egy nagyobb, részletesebb könyvre. Csak azt másolják bele ebbe az énekeskönyvbe, ami a régebbi könyvekben kiegészítésre szorul.

2. A magyar szövegek második csoportja az énekeskönyv eredetére vonatkozik.

⁸ Matutinum. Dankó i. m. 278. 1. Invitatorium: Regi Deo iubilantes.

⁹ Letare Germania kezdetű himnus. L. Dankónál 276. 1.

Leghosszabb s legbecsesebb ez a megjegyzés:

fol. 43^a Ezer ewthaz Tyzenhath eztendeben irtak w ther-
nufzth, a korth megh egye, zent leleknek monofthora, ees zent
myklwly, ees fellew warafnak zegednek nagyob rezye elfo hyd-
nepenek zent agostonnak elthyn, feria quarta (olv. Ezér-ötszáz-
tizénhat esztendőben írták e ternuszt, akkort mégé Szent Léleknek
monostora és Szent Miklósi, és Felső-várasnak, Szegednek, nagyobb
része első idnepének, Szent Ágostonnak, estin, feria quarta).

Ez a bejegyzés, melynek szövegét már ZALÁN is közölte,¹⁰
elmondja a kéziratos könyv másolásának idejét. A keltezésre
DANKÓ is utal.¹¹

A bejegyzés néhány szava magyarázatra szorul. *Ternusz*
(Zalán olvasása szerint: termisz) = ternio, v. i. iv. *első hyd-
nepenek Sz. Ágostonnak estin* = Sz. Ágoston első ünnepének
előestje, v. i. vigiliája. Sz. Ágoston vigiliája (augusztus 27.)
1516-ban csakugyan szerdai napra (feria quarta) esett.¹²

Mai nyelvre átírva így hangzik a magyar szöveg: Ezer-
ötszáztizenhat esztendőben írták e terniót, akkor mégé
Szentléleknek monostora és Szent Miklósé és Felsővárosnak
Szegednek nagyobb része első ünnepének¹³ Szent Ágostonnak
[elő-] estjén, feria quarta (v. i. szerdai napon).

A bejegyzés tanúsága szerint 1516 aug. 27-én dolgoztak
azon az íven, melybe a 43. levél esik. DANKÓ a keltezés alapján
1516 és 1518 közé teszi az énekeskönyv írásának idejét.¹⁴

A korjelölő bejegyzés értékes adatot rejt magában Sze-
ged város történetére vonatkozólag. Megtudjuk belőle, hogy
1516 aug. 27-én nagy tűzvész pusztított Szeged városában. Az
emlékezetes fekete szerdán a tűz martaléka lett a Felsőváros
nagyobb része. Ugyanekkor égett le két kolostor is: a Szent-
lélek és Sz. Miklós monostor.

¹⁰ Pannonh. Szemle 1928. 198. l.

¹¹ DANKÓ i. m. 90. l.

¹² KNAUZ NÁNDOR: Kortan. Bpest 1877.

¹³ A premontrei kanonok-rend a Sz. Ágostonnak tulajdonított szer-
zetesszabályok szerint él. Ezért atyjukként tisztelik Sz. Ágostont. A kö-
zépkorban vigiliával és nyolcaddal ülték meg Sz. Ágostonnak főünnepét
(aug. 28.). Első ünnep: aug. 28. A Lányi-k. is mondja egyhelyütt: Zent
agostonnak az elfew inepen (291. l.) Sz. Ágoston második ünnepe: Sz.
Ágoston translációja. (okt. 11.)

¹⁴ DANKÓ i. m. 90. l.

Sz. Miklós kolostora férfi-kolostor volt és Sz. Domonkos rendje működött benne 1319-től 1529-ig.¹⁵ Sz. Miklós templomát ma a minorita atyák bírják s egyúttal ez a felsővárosi plébánia-templom. A középkori Domonkos-kolostor tehát a Felsővárosban volt a mai minorita kolostor helyén. Emlékét ma is őrzi a Sz. Miklós-utca neve.

A premontrei apácák kolostorának is a Sz. Miklós-monostor közelében kellett lennie. Vagy szintén a Felsővárosban volt, vagy a Felsőváros határán; különben nem perzselte volna fel a felsővárosi tűzvész. Ennek a bejegyzésnek tehát helymeghatározó jellege is van.

A középkorban a kolostorról nevezték el a Szentlélek-utcát. Ez a Sz. György- és Sz. Miklós-utca közelében volt.¹⁶ Ez a szomszédság szintén a Felsővárosra utal.

A kódexíró első helyen a saját monostoráról, a Szentlélek-prépostságról szól. A „Szent Ágostonnak estin“ keltezés meg egyenesen premontrei szerzetesre vall. A magyar katolikus Egyház a középkorban aug. 27-én Szent István királyunk nyolcadát ülte. A premontrei egyházi naptárok és szertartási könyvek nem jelzik Sz. István nyolcadát. A Lányi-k. ismételten így említi Sz. Ágoston ünnepét: Zent agulthon atyank napya (263. l.), Zent agothon doctor atyanknak mynd keet ynepen. (293. l.) A szegedi kódexíró is Sz. Ágoston iránt, a rend atyja iránt, fejezi ki tiszteletét, amikor az ő ünnepének előestjéről s nem a magyar középkorban szokottabb dátumról, Sz. István király nyolcadáról keltezi bejegyzését. Joggal láthatunk ebben premontrei vonást.

Ime, maga a kódexíró elárulja, hogy a szegedi premontrei apáca kolostorban, a Szentlélek-prépostságban készült az énekeskönyv.

Egy helyütt a kódexíró is megnevezi magát. A 70. levélen a lapszálon találjuk e bejegyzést: Ioror marta írta. E szerint egy *Márta* nevű apáca volt a kéziratos könyv fő másolója, ta-

¹⁵ ÉRDUJHELYI MENYHÉRT: A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta, 1899. 225. l. — IVÁNYI BÉLA: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. Bpest, 1929. 30. l.

¹⁶ A kalocsai érsekség 1522. évi tizedjegyzéke ilyen sorrendben említi az utcákat: Sz. György-u., Sz. Miklós-u., Angyal-u., Szentlélek-u., Bánfalva. Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900. III. k. 139. és IV. k. 125. l.



lán egyben az egész könyvnek összeállítója. Talán épen ő viselte a cantrix vagyis előénekes tisztjét s neki kellett gondoskodnia szertartási könyvek másolásáról.

1511-ben két Márta nevű apáca is volt a szegedi kolostorban: Borsos Márta és Kalmár Márta; de azok még ugyanabban az évben átmentek Somlyóvásárhelyre. 1548-ban *Cseh Márta* volt a somlyóvásárhelyi monostor apátnője s utóbb egy személyben mórighidai apátnő.¹⁷ Nem lehetetlen, hogy Cseh Márta az 1529-ben Szegedről Somlyóvásárhelyre, majd Mórighidára menekült apácák közül került a fejedelemasszony székébe.

A másoló tehát egy Márta nevű szegedi premontrei apáca. S ez esetleg azonos személy lehetett Cseh Márta későbbi apátnővel.

A 114. levélen a lapszélen van még egy nehezen betűzhető, de érdekes bejegyzés. Kétes olvasása:

mindonco yrta kőn (olv. mindönök írta köny[v]) Ez a bejegyzés is arra vall, hogy a közösség könyve, melyen többen dolgoztak.

3. A többi magyar glossza már kisebb jelentőségű. Röviden jelzik az illető latin liturgikus szövegnek vagy éneknek rendeltetését. Három ilyen bejegyzés van. Ime:

fol. 44^a Eleuaciokor (olv. elevációkor). (Az úrfelmutatásra való ének: Ave verum corpus natum.)

fol. 54^b Zenth (Scenth?) laczlo kőrnak mőfeje (olv. Szent László királnak miséje).

fol. 41^a Requiemnak valo (olv. rekviemnek való). (A Venite exultemus zsoltár utolsó dallama.)

Ennyi magyar szöveg rejtőzik a latin énekeskönyv lapjain. A nemzeti szellemet nemcsak a magyar szentek tisztelete árulja el benne, hanem a rubrikákba tűzdelt magyar nyelvű bejegyzések is.

A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár két hasonló kéziratot őriz, két középkori latin breviáriumot német rubrumokkal. Az egyik egy XIV. századi *Diurnale*, mely az augsburgi szabályozott kanonokok (Chorherrenstift) használatára készült. A másik egy XV. századi *Breviarium*, mely eredetileg a bécsi Sz. Dorottya-kolostor birtokában volt. A szabályozott kanonokok kolostoraiban dívott az anyanyelven írt rubrumok

¹⁷ TIMÁR KÁLMÁN i. m. 8—9. l.

szokása mind a zsolozsmás könyvben, mind az élén álló egyházi naptárban.

Ezt a szokást követi nálunk a szegedi premontrei apácák énekeskönyve, csak hogy ebben nem folynak oly bőven az anyanyelven írt bejegyzések, mint az említett külföldi breviáriumokban.

Szórvány nyelvemlékünk szaporítja nyelvemlékeink számát. De nyelvtudományi, nyelvtörténeti jelentőségénél fontosabb a kéziratos könyv, mint a korális éneknek emléke és forrása, mint a magyar középkorból ránk maradt liturgikus könyv s ennek is egy szegedi példánya.

3. A nyelvemlék mint énekeskönyv.

Nevezetes ez a nyelvemlék mint Szeged város zenetörténeti emléke. LUGOSI DÖME Szeged zenei múltját vázolva a középkorból csak egy egyleveles emléket, egy pergamentlapot tud fölmutatni. Ez egy XV. századi *Graduale*-nak vagy misekönyvnek kiesett levele, melynek eredetijét a szegedi kegyesrendiek könyvtára őrzi. A *Gloria* szövegét és hangjegyét tartalmazó levélnek hasonmását is közli LUGOSI.¹⁸

Ez árva kis emlék mellé most előkerült egy vaskos könyv: a szegedi premontrei apácák énekeskönyve. Egy középkori nevezetes kolostornak liturgikus könyve, korális könyve. Értékes emléke ez a középkori Szeged zenei életének, a premontrei kanonok-rend szokásainak és korális énekének.

Az énekeskönyv becses mint liturgikus emlék, mert régi szertartásokat őrzött meg. Még becsesebb, mint énekeskönyv, mert a magyar premontreiek egyházi énekművelésének beszedes hirdetője.

A premontrei kanonok-rend magyar ágára jellemző a Nagyboldogasszony s a nemzeti szentek kiváló tisztelete. Ez a szegedi énekeskönyvben is megcsillan.

A csonka énekeskönyv maga is Árpádházi Sz. Erzsébet zsolozsmájával kezdődik. Azután megvan benne Sz. László király miséje. Sajnos, csak a sequentia (*Nove laudis attolamus*) szövegét írták le, de hangjegyek nélkül.¹⁹ Sz. István király mi-

¹⁸ LUGOSI DÖME: A zeneművelés Szegeden. Szeged, 1929. 6. l.

¹⁹ Szövegét közli DANKÓ i. m. 185. l.: Sequentia de S. Ladislao rege et confessore.

séjénél hangjegyes a próza v. i. sequentia (*Corde voce, mente pura*.²⁰) Antifona is van Sz. Istvánról.²¹

Mária-énekek, himnuszok és antifonák sűrűn váltakoznak. Pl. Ecce Maria genuit, Sancta Maria succurre miseris, Salve regina, Ave trönüm trinitatis, O florens rosa mater Domini stb.

Különféle szertartásokat is találunk a könyvben: pl. nagyheti szertartás, a templomszentelés évfordulója (Dedicatio), esőért való könyörgés (Domine rex deus Abraham.).

A korális ének szempontjából legfontosabb a *Venite exultemus* kezdetű zsoltárnak (94. zsolt.) tízféle dallama a 18. levéltől a 42-ig. Ez a zsoltár a breviáriumban előfordul mint invitorium s azonfelül is fontos szerepe van a liturgiában.

Énekeskönyvünk pontosan feltünteti az egyes dallamoknál az ú. n. C-kulcsot. Helyenként a dallam rendeltetését is jelzi ez a könyv. A második dallamnál megjegyzi a könyv: Dominicale. Ez tehát vasárnapra való dallam. Van a zsoltárnak ünnepnapi és hétköznapi dallama (tonus festivalis et ferialis). A 7. változat a húsvéti dallam. Ezt így jelzi a könyv: Surrexit dominus. A 9. dallamnál csak ezt a megjegyzést olvassuk: invitorium. Az utolsó dallam jelzése: Requiemnek való. (Későbbi nyomtatott karkönyvekben: In officio Defunctorum. A végén Gloria helyett Requiem aeternam éneklendő.)

A későbbi nyomtatott karkönyvek is adják a *Venite exultemus* zsoltárnak tízféle dallamát. Így pl. a Guidetto-Pelichiari-féle *Directorium Chori* (Roma 1737), mely a székesegyházak és káptalani templomok használatára készült. Itt a *Communium Directorii* c. függelékben találjuk a 10 dallamot. A breviáriumi részletek szövegében csupán utalás van, hogy esetről-esetre melyik változatot kell venni.

A szegedi *Gloria* mellé megtaláljuk az énekeskönyvben a *Credo* dallamát is. Ez ugyan későbbi kéztől eredő írás.

Látjuk tehát, hogy az énekeskönyv anyaga gazdag és változatos. Hasznos forrásmunkát nyújt az egyházi ének, nevezetesen a korális történetével foglalkozó kutatónak. Jelenős emléke a magyar premontrei szerzet s egyben Szeged városa zenetörténetének.

²⁰ Szövege DANKÓNÁL 211. l.

²¹ Sanctissime rex Stephanus.

A *Lányi-kódex* kiadatlan latin szövegében is vannak hangjegyes részek. Az Ordinárium függeléke egyes szertartásokat tartalmaz, pl. temetési szertartás, apácák beöltöztetése. Ezek a rendnek egyetemes szertartási könyveiből (pl. *Processionale* ad usum sacri et canonici ordinis Praemonstratensis)²² valók. A szertartások egyformák voltak Szegeden is, Somlyóvásárhelyt is.

Maga a Lányi-k. eredetileg a szegedi Szentlélek-kolostor részére készült. Így a Lányi-k. adalékaival is bővülnek számra Szeged város zenetörténelmi emlékei.

4. Nyelvemlékünk vándorlása.

Szeged városában 1529-ben megszűnt a szerzetes élet. A rendi regesták tanúsága szerint a Domonkos-rend szegedi Sz. Miklós-kolostora 1529-ben elpusztult.²³ A török elől elmenekültek a premontrei apácák is. Csupán az Alsóvárosban bírtak a török hódoltság idején is megmaradni kolostorukban a Ferenc-rend népszerű tagjai, a barátok.

A szegedi premontrei apácák kénytelenek voltak a vándorbotot kezükbe venni. Magukkal vitték értékesebb dolgaikat. Megmentették könyveiket is, többi közt a magyar glosszás énekeskönyvet is. S épen az énekeskönyv vándorlása derít világot az apácák menekülésének útjára.

A szegedi apácák Somlyóvásárhelyre (Veszprém m.) menekültek. Ott nemcsak szerető rendi testvérekre találtak, hanem kedves régi ismerősökre is. Még 1529-ben is SZEGEDI KATALIN volt a somlyóvásárhelyi prépostság apátnője.

A somlyóvásárhelyi kolostor azonban szűknek bizonyult két kolostor lakóinak befogadására. 1543-ban lakatlanul maradt a mórchidai (Győr m.) premontrei prépostság. A szegedi apácák hamarosan elfoglalták a férfi-szerzetesek elhagyott kolostorát s hogy megélhetésük is biztosítva legyen, megszerezték a prépostság birtokait is. 1553-ban azonban kénytelenek voltak a török veszély miatt visszaköltözni Somlyóvásárhelyre.²⁴

1558 táján azonban a premontrei apácáknak Somlyóvásárhelyről is menekülniök kellett. Hol Bécsben találtak me-

²² L. *Analecta Praemonstratensia*. 1932. 289. l.

²³ IVÁNYI i. m. 30. l.

²⁴ Timár i. m. 9. l.

nedéket, hol meg Németújhelyre (Bécsújhely) sodródtak. A már kihalófélben levő apácáknak utolsó menedékhelyük lett 1585 táján a pozsonyi Klarissza-apácák kolostora.²⁵

Ide is magukkal vitték a szegedi énekeskönyvet. A kolostor felosztásáig ott őrizték a könyvet. A Klarissza-apácák rendjének eltörlésekor, 1782-ben a magyar Ferenc-rendnek Szűz Máriáról nevezett rendtartománya kapta meg a könyvet.

Az énekeskönyv vándorlásának egyik végállomása a pozsonyi klarissza kolostor volt 1782-ig.

A könyv 88. levelének alján német bejegyzést találunk. Sz. Anna officiumának szövege alá egy későbbi kéz odajegyezte: *bä. man. von. sant. iacob. halt. dife. hifiori.* A bejegyzés arra vall, hogy az énekeskönyv is megfordult német apácák kolostorában, nyilván a bécsi premontrei apácák Porta coeli klastromában. A könyv maga is résztvevett a premontrei apácáknek Somlyóvásárhelytől Pozsonyig tartó nehéz vándorútján.

A szegedi énekeskönyv elárulja azt is, hogy — amint eddig is sejtettük — valóban a szegedi premontrei apácák voltak azok a menekült apácák, akik 1529-ben Somlyóvásárhelyt, majd 1544 táján Móríchidán találtak új otthont.

Hosszú és viszontagságos volt nyelvemlékünk vándorútja Szegedtől Pozsonyig, középkori magyar nyelvemlékeink egyik gyűjtőállomásáig! Vándorsorsát később sem kerülhette el. Trianon után most meg Szombathelyre vetődött.

*

A kalocsai egyházmegye területén több nevezetes női kolostor volt a középkorban. Az alsóadorjáni bencés apácák s a tárnoki ciszterci apácák a nőnevelés szolgálatában tevékenykedtek.²⁶ Még nagyobb hírnévre tettek szert a szegedi premontrei apácák. Kolostoruk a magyar kódexirodalom melegágyává lett. A szorgalmas kódexíróknak és másolóknak két kéziratot könyvét, két magyar nyelvemlékét ismerjük: a Lányi-kódexet s a magyar glosszás énekeskönyvet — nevezzük *Szegedi Kódexnek*! Eddigi tudásunk alapján ennyi Szeged város s egyben a kalocsai egyházmegye kapcsolata a magyar kódexirodalommal.

Timár Kálmán.

²⁵ Timár i. m. 13—15. és 75. l.

²⁶ WINKLER PÁL: Monostoraink a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében. Kalocsa, 1933. 20. és 25. l. (A szegedi Szentlélek-prépostságot nem említi.)

Bakot nyer, bakot lő.

Nyelvünk történeti szóláskészlete, mint minden más nyelv, részint ma is élő, részint a közhasználatból már kiavult szólásokból áll. Ha valamelyik régi, gyökeresebb és ízesebb magyarságú írónk műveit olvassuk, minden lapon szemünkbe ötlík néhány szólás és szólásszerű kifejezés. Közülük számosat úgy üdvözölhetünk, mint a mai nyelvhasználatban is élénk kerülő kedves ismerőst. De akad köztük nem egy olyan is, mellyel napjaink szóláskészletében sohasem találkozunk.

A címbeli két szólás közül az egyik ma is közkeletű. A másik azonban már nem használatos. Alkalmasint régente sem lehetett nagyobb kelendőse, mert egyetlen egy szólásgyűjteményünk sem emlékezik meg róla. De nem említi a NySz. sem. Magam is előfordulásának csak azt az egy adatát ismerem, mely KÖSZEGHY PÁLnak inkább művelődéstörténeti vonatkozásai, semmint szépirodalmi értéke miatt becses elbeszélő költeményében, a *Bercsényi Házasságában* található. Ezzel a munkával a nagyérdemű közreadón, THALY KÁLMÁNON kívül eddig tudtommal ketten foglalkoztak részletesebben: GOMBKÖTŐ ANTAL (Köszeghy Pál Bercsényi Házassága című művének irodalomtörténeti ismertetése. Lugos, 1907) és SCHÖNER FERENC (Köszeghy Pál. Budapest, 1912). Mindegyikük foglalkozik a tárgyalt mű nyelvével és művelődéstörténeti érdekességeivel is, ámde a *bakot nyer* szólásmód egyiknek sem szűrt szemet. Vagy ha észrevették is, jelentését és eredetét vagy nem tudták, vagy csak nem tartották szükségesnek megmagyarázni. Így maradt azután ez a feladat énreám.

KÖSZEGHY PÁLnak ez a nagyterjedelmű és krónikás részletességű epithalamiuma tudvalevőleg Bercsényi Miklós gróf második házasságának körülményeit beszéli el. A későbbi nagynevű kuruc fővezér első feleségének, Homonnai Drugeth Krisztina grófnőnek korai halála után — amint az ének mondja — sokáig nem vetközt ki feketéjéből, és erős, egészséges ifjú ember létére több mint négy évig, akkoriban szinte szokatlanul hosszú ideig özvegyelt árva gerlice módjára. Midőn azután a harminc éves daliás főúr 1694-ben új házasságra szánta el magát, egy dúsgazdag és még java virágában levő rangjabeli özvegyet szemelt ki jövőendő élettársául: a vasmegyei Vép kas-

télyának igen előkelő szépasszonyát, a már második férjétől, gróf Drasskovich Miklós országbírótól is árván hagyott Csáky Krisztina grófnőt, aki Bercsényinél kerek tíz esztendővel volt idősebb.

A házaselek ekkora korkülönbsége a nő rovására manapság egy kissé szokatlan dolog, de abban az időben elég sűrűn előfordult és senki sem ütközött meg rajta. Bercsényi különben a szintén kétszer özvegyült első feleségénél is éppen tíz évvel volt fiatalabb (vö. Thaly Kálmán, Gróf Bercsényi család I, 326.). Az új menyegzőjére készülő Zrinyi Ilonáról is méltán énekelte Gyöngyösi, hogy: „Elmult ugyan immár az tavasz életében, / De nyarának most van legkedvesb színében“, mert körülbelül másfél évtizeddel volt korosabb, mint második férje, a házasságuk huszonhárom éves Tököly Imre. De ez a körülmény egyáltalán nem zavarta házastársi viszonyuk meghittségét. Költő-magasztalta egybekelésük boldog derűjét csak kényszerű különélésük keserősége felhőzte be. Igen előkelő házastársak hasonló korkülönbségének még több példáját is idézhetném a multból, és valamennyi mind azt bizonyítaná, hogy a fölöttébb gyakorlatias gondolkozású régiek keveset adtak az ilyesmire, mert nagy okosan azt tartották egy DUGONICS feljegyezte, de bizonyára jóval korábbi keletű közmondással, hogy: „*A' gazdag özvegy asszony mindenkor harminc esztendő's*“ (Péld. I, 164).

A feleséget kereső Bercsényi első vépi látogatása nem járt az általa óhajtott sikerrel, noha bizalmas jóembere, Szirmay István nádori ítélőmester már előzőleg ügyesen buzgolkodott érdekében. Mikor ugyanis a jövődöbeli házaselek először voltak szemben egymással, Bercsényi — hogy KÖSZEGHY PÁL sorait idézzem —

Nem vett ugyan észre olly idegenséget,
Mely benne olthatná az jó reménséget,
Sőt tapasztalt ollyan szíves jelenséget,
Mely félénk szívében tett nagy merészséget,

de azért mégsem vihette végbe feltett szándékát. Nagyon szívesen fogadták ugyan, asszonykérésig azonban akkor még nem érlelődött a dolog. A döntést egy újabb találkozásra kellett halasztania.

Bercsényi Vépről Pozsonyba ment, hogy a felvidéki ügyek felől tárgyaljon. S midőn a pozsonyi comissióban a házája sorsán mélyen aggódó hevesvéri magyar ugyancsak megmondta véleményét a maguk privátumát tekintő uraknak: ezek jól tudván a haragvó úr előbbi jártát-költét, azt gondolták róla, hogy azért olyan indulatos, mert rosszul áll ügye a vasmegeyi szép özvegynél és most a „Vépen nyert boösszük [= hosszúságok] unszolják“. Feltevésüket így részletezik KÖSZEGHY sorai:

Ily gondolatokra [így!] indíta sokakat,
Mind közrenden s mind főbb pólczon ült urakat,
Mondván, hogy koczkája nyilván hozott vakot,
Hírrel futó lova nyert üzésben bakot.

Nem tudják pedig, hogy az első futásban
Mely győző ló csökken, újjít jobban másban,
Legelő jár mint szél harmad-próbálásban,
S az elsőket győzi hosszú nyargalásban.

Így Bercsényi lova is, ha most *bakot nyert*.
Máskor keszkenőre s gyűrűre tészzen szert,
Harmadszor koszorút, kit nevelt Hybla-kert
Nyér, — hűséges szívvel most próbálni mert mert. (107. l.)

Nyilvánvaló, hogy ennek az idézetnek első versszakában olvasható *hírrel futó lova nyert üzésben bakot* ugyanazt jelenti, amit a vele gondolatritmikus párba állított szólás, a *koczkája vakot hozott* (másként: *vakot vetett, vakra fordult*) jelent. Mind a kettőnek az az értelme, hogy Bercsényinek ez alkalommal nem szolgált a szerencse, kudarcot vallott, noha máskor efféle vállalkozásban szerencsés volt, mert *hírrel futó* [= híres futó] lova rendszerint sikeresen pályázott valamire. Hogy itt milyen pályázatról, milyen futásról van szó tulajdonképen, az az idézett szakaszok tartalmának történeti előzményeiből egészen világos. Bercsényi, amint már fentebb említettem, az első futáskor, vagyis asszonynéző első vépi látogatása idején csakugyan nem jutott óhajtott céljához, jöllehet *hírrel futó* lova volt, azaz előbbi, sokaktól írgyelt házasságakor emlékezetes sikerrel pályázott az ország leggazdagabb fiatal özvegyének a kezére. Azonban mostani vál-

lalkozásának kezdeti sikertelensége nem csüggesztette el, hanem megújította futását, azaz megismételte látogatását Vépen. Ebben az újabb próbában már diadalmasan célhoz ért, ennél fogva nem *bakot* nyert, sőt inkább mátkai keszkenő és gyűrű jutott győzelmi osztályrészeül (1694. okt. 6.).¹ A harmadik futásban, harmadszori vépi látogatásakor pedig Hybla-kert² nevelte koszorút kapott, azaz menyegzőjét tartotta (1695. farsangján).

Kétségtelen, hogy az idézett verssorok nyilvánvalóan képes beszédéhez a régiek valamilyen lófuttatásának a jelenetei szolgáltatták a tárgyi alapot. Az eléggé részletező és szemléletes leírásból az is nyilván kitetszik, hogy a futtatás győztese értékes jutalmat kapott, de akinek a lova makrancoskodott, rosszul futott, vagy esetleg elbukott és így célhoz sem ért, vagy pedig utolsó lett a versenyben, azt valamilyen csúfondáros ajándékkal jutalmazták. Úgy látszik a fentiekből, hogy legtöbbször egy bakkecskét adtak neki — a nézők nagy mulatására és a szegény lemaradt pályázónak kétségkívül még nagyobb bosszúságára.

Erre a föltevésre van egészen világosan beszélő művelődéstörténeti bizonyítékunk is. Hogy ugyanis valamikor csakugyan volt olyan lófuttatásunk, melynek résztvevői közül az egyik, mégpedig valószínűleg az utolsó, kecskét, kecskebakot kapott tréfás-gúnyos jutalmul és így valóban *bakot nyert*, arról teljes határozottsággal tanuskodik Almády István, Thökölyvel

¹ Vö. ehhez a következőket: „Kézfogás után a leányt ismét bevették anyja lakó osztályába. Oda követte őket a vőlegénynek két megbízott rokona vagy barátja, kik a jegygyűrűt vitték be. A leány elvette és egy skófiummal gazdagon kivarrott keszkenőre akasztva saját gyűrűjét, kiküldte ugyanazok által vőlegényének” (RADVÁNSZKY, Családélet I, 352).

² *Hybla* virágos kertjeiről és méztermeléséről híres ókori görög város Sicília szigetén, Syracusae közelében. Mézét a régi latin költők (Vergilius, Ovidius) is többször emlegették. A mi költészetünkben emlékezetem szerint csak Gyöngyösi István énekel róla: „Nem ohajtanám ott *Hybla* édes mézét” (Murányi Vénus. Akad. kiad. 75) „És kertemre *Hybla* hegye irigykedjen, Minden kertin kertem győzödelmeskedjen” (Proserpina elrablása. Összm. II, 314), meg REVICZKY GYULA a Pán halálában: „Szív az ajak *hiblájai mézet*”. A Bercsényi Házasságának fentebb idézett helyén a *Hybla-kert* nevelte koszorút-val bizonyára azt akarta mondani a költő, hogy hőse elnyerte kitartó fáradozásának édes jutalmát.

tartó erdélyi nemesember naplójának (1687—1693) következő helye: „Lőn az Dózsa Mihály és Kis Péter uramék lakodalmok, mindenik bejárók [azaz belső udvari szolgálatot teljesítő nemes szolgák], urunk csinálta nekik lakodalmot. Elsőben lőn *koszorúzás* [= lakodalmakkor szokásos löversenyféle]; maga is kin volt urunk nézni, az két francziát is kivitte az nézésére. *Volt öt rendbéli ajándék, tisztességes. Hatodik volt egy czifra kecske, igen pántlikás.* Ezt nyerték egy tecim [= testszínű ruhába öltözött] legin lován, melyet nem kicsinyég szegyele, a többi pedig az nyereségnek örültek“ (1692-ből való följegyzés. Monírók XXIII, 758).

Az imént említett *koszorúzás* szónál egy kissé meg kell állapodnunk, mert most éppen jó alkalom kínálkozik tüzetesebb megismerésére és igazi jelentésének meghatározására, melyre különben a tárgyul vett szólás helyes magyarázása érdekében is szükségünk van. Régi lakodalmi szokásaink búvárlói vagy nem említik ezt a kifejezést, vagy pedig téves nézeteket vallanak róla. KÖVÁRI LÁSZLÓnak A magyar családi és közéleti viseletek és szokások (1860.) c. munkájában hiába keressük a *koszorúzás* szót. Nyoma sincs. RADVÁNSZKY BÉLA említi ugyan, de — miért, miért sem? — a lakodalmi táncok közé sorozza a *koszorúzás*-t, mondván: „A lakodalmaknak pedig szertartásához tartozott, hogy a szokásos táncokat eljárák. Lakodalmak alkalmával a menyasszony táncza, a szövétnekes tánc és a *koszorúzás* nem maradhatott volna el. Járták a zónkívíül farsangban, lakodalmon a lengyel-változót, az egeres, süveges, lapoczkás és még más tánczokat“ (Magy. családélet és háztart. I, 471.) RADVÁNSZKYNak ez az eljárása annál feltűnőbb, mert a *koszorúzás* előfordulásának általam idézett fentebbi adatát ő is jól ismerte, munkájában hivatkozik is rá, de úgy látszik, az illető helyet merőben félreértette.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN, aki tudvalevőleg igen érdemes, úttörő könyvet írt a magyar táncokról, a *koszorúzás*-t bizonyára csak RADVÁNSZKY munkájából ismerte; de mert a RADVÁNSZKYban pontosan megjelölt eredeti forrást nem nézte meg (és az ilyen mulasztás rendszerint megbosszúlja magát), azért természetesen nem láthatta tisztán ennek a lakodalmi szokásnak igazi mivoltát. Így aztán a *koszorúzás*-t RADVÁNSZKY nyomán ő is valami táncfélének tartja, és a régi ma-

gyar lakodalom egyik kimagasló jelenetével, az ú. n. *leánykapás*-sal véli azonosnak.

A *leánykapás* a szövétnekes ifjak táncával kapcsolatban történt, a menyasszonybúcsúztatás után, mikor az első vőfély kivont kardjával levágta a virágkoszorút a menyasszony fejéről s azután a koszorút a kardjára húzva, az új asszonyt átadta az ajtóban várakozó vőlegénynek (A magyarság táncai 206). R. PRIKKEL MARIÁNNAK ebből a leírásából, de RADVÁNSZKYNAK idevonatkozó soraiból is (i. m. 369) úgy tetszik ki, mintha a *leánykapás* elnevezés onnan eredne, hogy a vőlegény a hosszas búcsúztatás után végre megkapta a menyasszonyát. Holott másként áll a dolog. A menyasszonyt a búcsúztatást követő és hirtelen gyorsra forduló táncban *elkapták*, mintegy elragadták a násznép közül, hogy átadják a reá várakozó vőlegénynek. Apor szerint: „Mikor az harmadik tánczot járták volna, jel adatván, az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva, menni, az vőfély az menyasszonyt utánok vezette... az vőlegény hálójáhozába bevitték“ (Monírók XI, 388). KÖVÁRI még világosabban mondja: „A vőfély a termet kerülni kezdé. Hat szövétnekes ifjú pattant elő, körüle tánczra kerekedtek; a nyüszőasszony a nyüszőleánynyal [= nyoszolyóasszony és nyoszolyó kisasszony vagy kisnyoszolyó, l. Apornál i. m. 381] nyomukban termett, s mikor a bizonyos ajtó közelében lettek volna, az egész menet neki gyorsasodott, s a leányt *elkapták*. Benn a vőlegény várta, a vőfély szép szavakkal átadta aráját“ (i. m. 96). II. Rákóczi György és Báthori Zsófia menyegzőjében akkor történt a *leánykapás*, mikor a menyasszonytáncának harmadik ugróját [= gyorsát] vonták (ErdOrszGyülEml. X, 360). Azt hiszem a *leánykapás* szokása a hajdani leányrablásra utal, annak a csökevénye (vö. a régi nyelvben *elkap* annyit is jelent, hogy 'elragad, elrabol'). De nem minden menyegzőben volt meg. Így pl. II. Apafi Mihálynak APOR PÉTER szerint boldogtalan házassága lakodalmakor „az menyasszonyt nem *kapták el gyertyánál*, hanem szép csendesen az anyja Bethlen Gergelyné Thoroczkaí Mária elvitte magával az háló házban“ (Monírók XI, 339).

A tánc közben történt *leánykapás*-t,³ mikor a vőfély a kardjára vont menyasszonyi koszorúval járta a tánczot, gondolhatta RADVÁNSZKY és ő utána R. PRIKKEL *koszorúüzés*-nek. Pedig hogy ez nem tánc volt, hanem lakodalmi lófuttatás, azt a fentebb idézett becses adaton kívül még KECZER AMBRUS naplójának egyik (1667. május 16-án kelt) feljegyzése is bizonyítja, mely ezt az akkoriban nyilván széltére ismert lakodalmi szokást egy erdélyi (Keresd, Nagyöküllő m.) menyegzőről szólóban említi, mondván róla: „...érkezék az fejedelem képe [= helyettesítője, képviselője] Haller Pál uram, és nem sokkal azután a nász népe is; az *koszoró üzést* látni kimment volt az ifjú gróf [Thököly Imre] is, és ugyan gróf uram lován nyerték“ (Monírók XXIII, 289). Kétségtelen, hogy ugyanerről a lakodalmi díjazott lófuttatásról emlékezik meg THÖKÖLY IMRE naplójának következő helye is: „...estve felé én ujobban Vizaknára Naláczi András főhopmester úr fia lakodalmára indulék, és alkonyodván Csesztvéhez tartozó réteken megszállék... Jó hajnalban az mai nap leendő lakodalomra nézve megindultam, és úgy mentem azért, hogy mind az násznépet az városon kívül, Teleki uram lévén násznagy, s mind az *koszorúzókat* még az [város] előtt tanáltam; mely is beveződvén, ceremoniával menénk be Vizaknára“ (1677. június 21—22-én kelt naplójegyzet. Monírók XVIII, 45). Kétségtelen, hogy az itt említett *koszorúzó*kon *koszorúüzők*-et kell értenünk. A *koszorúüzés* résztvevőit ugyanis éppúgy hívhatták *koszorúzó*-nak, mint ahogy a *pályafutás* résztvevőit *pályázók*-nak szokás nevezni.

Azt hiszem, hogy az idéztem helyeken tulajdonképpen azal a lakodalmi szokással van dolgunk, melyet Apor Péter — anélkül, hogy nevén nevezné — így ír le a *Metamorphosis*-ban: „Mikor osztán [a vőlegény és násznépe] az faluhoz közel érkeztenek, az hol az lakodalom volt, az fő gazda az gyűrűt kiküldötte, némelykor az gyűrű helyett két három aranyat is; avval egy bizonyos czélon megállottanak, akkor a vőlegény

³ Ma ennek a szokásnak *menyasszonyfektetés* a neve a borsódmegyei palócoknál, s ott így megy végbe: „A koszorús menyasszony oda áll a szoba közepére s muzsikaszó mellett a két vőfély égő gyertyát tartva kezében, körül táncolja... A nagy vőfély azután leveszi a menyasszony fejéről a koszorút, a vőlegény pedig elvezeti menyasszonyát“ (Ethn. XXII, 225).

résziről egynehány paripát külön állítottanak; úgy az leányos háztól is paripákat hoztanak ki, azokkal rendet állottanak, mikor osztán jelt adtanak, az mely czélban az gyűrűvel megállottanak, addig futottak, mert jó távol állottak az gyűrűvel, és a kinek az lova az gyűrűhöz legelsőben érkezett, azon az lón ülő nyerte el az gyűrűt, s volt dicsőségire s dicséretére is“ (Monfrók XI, 380). Vagy hogy erről a mulatságról Kővárinak APORÉNál érthetőbb sorait idézzem: „A falu közelében megálltak, s a vőlegény és menyasszony násznépe fiatalai közt lóverseny keletkezett. A főgazda egy értékes gyűrűt bizonyos távolságra küldött, s az adott jelre megeresztették paripáikat, s ki legelőbb czélhoz ért, azé lón a gyűrű, a volt a nap hőse“ (i. m. 93). Úgy látszik, hogy régente előkelőbb lakodalom nem szokott meg-esni lovasmulatság nélkül. MOLNÁR ALBERTnak egyik fordított munkájában (ZIEGLER GYÖRGY, Discursus de Summo Bono, 1630) olvasható, hogy: „Mikor a menyegzői öröm javában volna, egymás után harmadnapig gyűrűre ökleldeztek és minden vitézi lovagló játékokat űztek“ (NySz. III, 914). GINDELY ANTAL szerint lóverseny szórakoztatta a vendégeket Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin lakodalmán is (Bethlen Gábor, 111). Erről különben a szemtanú KEMÉNY JÁNOS írja (Önélet. 86), hogy gyűrűöklelések voltak akkor és quintánák. Ez utóbbinak a magyarázatát l. DU CANGE, Glossarium med. et inf. latinitatis V, 1074—5. Az efféle lakodalmi lovasjátékok közé tartozott a vőlegény és a menyasszony násznépének lófuttatása, a *koszorúüzés*⁴ is, mely szintén a nőrablás szimbólumának látszik (vö. Makoldy Sándor, A nőrablás és rablólóházasság szimbólikus maradványai hazánkban. Ethn. XXXII, 60. l. jegyzet).

⁴ A *koszorúüzés* nemesemberhez illő versengés volt a neki való jutalomért, nem úgy, mint a meghántott és faggyúval, hájjal bekent fenyőszálla mászás, mely a köznépnek mulattatta. Uri lakodalmak alkalmával ugyanis amint RETTEGI GYÖRGY írja: „Az is megvolt, hogy mentől magasabb fenyőfát találtak, azt ásták fel, annak tetejébe egy kereket tettek, arra egy rendbeli köntösnek való posztót, egy-két aranyat, egy kulacs bort, s azt, aki el akarta nyerni, oda fel kellett mászni, de az temberséges ember nem próbálta, hanem aféle köznép olá“ (Hazánk I, 363. Lásd APORÉnál is a Metamorph.-ban Mon. Írók XI, 389—90 és 399—400).

Hogy a *koszorúüzés* valóban lófuttatás volt, nem pedig tánc, azt — ha ugyan a fentiek után még kétséges volna — egészen bizonyossá teszik PÁPAI PÁRIZ szótára magyar-latin részének ezek az adatai: „*Koszorút el-nyerni*: Brabeum reportare. *Koszorút üzni*. Equum incitare ad reportandum brabeum. Das Pferd anfrischen, das Kleinod zu errennen“ (190). Ezt a lófuttatást valószínűleg azért nevezték így, mert legalább is kezdetben koszorú volt a brabeum-a (*βραβεῖον*), azaz pályadíj a nyertesnek. Ebben a szokásban, vagy talán csak az elnevezésben klasszikus reminiscencia rejlik: tudvalevőleg a görög-római athlétikai küzdelmek, ló- és kocsiversenyek győzteseit jutalmazták olajág-, babér- vagy borostyánkoszorúval (Vö. KISVICZAYNál: „Olympicum pulverem curriculo colligere. *Koszorút futatni*“ 383). A *koszorú*-nak 'pályadíj, jutalom, kitüntetés' (vö. *koszorús költő*, s ennek mintájára újabban *koszorús mester*, az *Akadémia koszorúja*, *Korvin-koszorú* stb.) és ebből fejlődött 'vég, befejezés' jelentése magyarázza meg a következő szólásokat: „Ve bolond oroszlány! *megadtác koszoródat* (HELT: Mes. 115). *Megköték ám itt jámbor koszoródat* (CZEG: MIM. 127). *Meg-kötöm koszorúdat* (KISVICZAY). *Meg-kötöm koszorúját*: le-festem, meg-vetem ágyát (SZD.). *Botból kötötték fará' koszorúját* (DUG.). *Majd bekötöm a koszorúját*: majd megadom érdemlett jutalmát vagy büntetését (CZF.). *Megkötni vkinék a koszorúját*: elvádolni, beárulni (BALL.). *ĒĒ van kötő a koszorúja* (El van áztatva, NYF. XXXIV, 121). *A jó vég köti koszorúját a munkának* (FALUDIBól Nyr. XXIV, 414). *Jó vég köti a munka koszorúját* (Erd.); vö. *Finis coronat opus*.

Hogy a lakodalmi lófuttatás eredeti szokás-e nálunk vagy átvétel, jelképes maradványa-e a nőrablásnak vagy sem: azt döntsék el a hozzáértők. Én csak arra hívom fel itt a figyelmet, hogy 1. e szokás korábbi említését nem ismerem a fenti adatoknál, melyek mind a XVII. század második feléből valók; 2. az erdélyi írók: APOR, RETTEGI (utóbbit l. alább) leírják ugyan a szóban forgó mulatságot, de nem nevezik meg; 3. azok az írók, akik megnevezik és *koszorúüzés*-nek, *koszorúzás*-nak hívják, mind a Felvidéken és éppen a Szepességben is birtokos és így a szepességi néemtséggel sokféle vonatkozásban álló Thökölyekkel vannak kapcsolatban. Az egyik adat ugyanis magától Thököly Imrétől való; a másik a Thököly-család pél-

dás hűségű főember szolgájának, Lipóczi Keczer Ambrusnak a naplójában fordul elő; a harmadik a szintén Thököly közvetlen környezetében tartózkodó Almády Istvántól származik; 4. az északi németeknél szokás volt a *kranzritt*: norddeutsches wettreiten um den kranz (GRIMM, DWB. V, 2062), a szepességi németeknél pedig a *kranzjagen*: pferderennen um einen grünen kranz, vor dem hochzeitstage, in der Zips (uo.). Nem lehetetlen, hogy e szokás eredő helyét éppen ezek a szótári adatok mutatják meg. S ha a *koszorúüzés*-t csakugyan a Szepesség közvetítette Erdély felé, akkor talán nem túlságosan merész az a feltevés, hogy ott a véreskezü német elnyomás elől éppen a XVII. század második felében nagy számmal menekülő felvidéki kuruc urak, a bujdosók honosították meg.

A *koszorúüzés*-nek nevezett multság lefolyásáról és résztvevőinek jutalmazásáról ALMÁDY naplójának előljáróban felhozott adatán kívül még egy értékes feljegyzést találunk RETTEGI GYÖRGY emlékirataiban (1718—1767), melyek a XVIII. századi erdélyi lakodalmakról szólván, ezt mondják: „Az is meg volt, hogy a menyasszony részéről kimentek jó paripákon, kik közül egynek a kezében perec volt, kik elibe menvén a nász népének invitálták, hogy ki meri magát biztatni s velük futtatni, akkor osztán megindultak, a kik magokat biztatták amazok után, s néha beérték, néha pedig nem, olykor pedig, mikor látták, hogy be nem éri a nász népe közül való futtató amazt, *egy kecskét tartottak készen az útjában, melyet jutalmul adtak neki*, de nem vette el a rossz futó, hanem inkább szégyenlette, különben nem is azért kínálták vele, hogy elvegye, hanem hogy annál nagyobb multság legyen“ (Hazánk I, 363). Itt mellékesen megjegyzem, hogy ilyen tréfás szerepe akadt a kecskének néha a menyasszony kikérése alkalmával is. Szintén RETTEGI írja, hogy „a kiadó-gazda sok tréfás cavillumokkal élvén, a nász népét tartóztatta, de midőn a násznagy csak azon lenne, hogy a mely leányzót ez s ez (megnevezvén a vőlegényt) eljegyzett adják ki, elsőben kimutattak valami alávaló, együgyű személyt, vagy cigányleányt s *még néha kecskét is*, mely megesett az én házasságomkor is, szúrta volna meg, aki cselekedte.“ (uo.)

A *koszorúüzés* résztvevői a lakodalomra felgyült vendégség fiataljaiból kerültek ki. Jutalmazásukat pedig Almády

és Rettegi feljegyzései nyomán úgy kell elképzelnünk, hogy a bizonyára nagyszámú futtatók közül csak a néhány elsőnek beérkezőt, ahogy ma mondanók: a helyezetteket jutalmazták értékes tárgyakkal, tisztességes ajándékkal; a többi semmit sem kapott, kivéve az utolsót, akinek tréfás-gúnyos jutalmul fölpántlikázott kecskét, kecskebakot adtak, tehát az illető *bakot nyert*. Ennek a sajátságos jutalmazó eljárásnak pedig bizonyosan az volt az oka, hogy a verseny rendezői biztosítani akarták mindvégig a futtatás érdekességét: így t. i. minden lovasnak egészen a célig kemény versenyt kellett futnia, hogy elkerülje az utolsó hely és a vele járó csúfondáros ajándék szégyenét.

Nem tudom, hogy ma divatozik-e még valahol bizonyos versenyek utolsó helyezettjének a fentivel egyező vagy csak hozzá hasonlatos gúnyolódó díjazása. De azt tudom, hogy még nemrégiben csakugyan volt efféle szokás a magyar-osztrák haditengerészetben. Egy, a tárgyat vett szöveg magyarázata szempontjából igen érdekes közlés a következőket mondja róla: „A hadi tengerészetnél a dísznő a megvetés és gúny szimbóluma. *Regattáknál az utoljára beérkező csolnak legénysége egy fölpántlikázott élő malacot kap*; ezt és egy kifeszített vászonra rajzolt malacot tartozik diadalmenetben körülhordozni és mutogatni. Ez azért történik, hogy a versenyző legénység el ne lankadjon és mindvégig a legnagyobb erőfeszítést fejtse ki; mert ha már díjat nem nyerhet, de legalább azt a szégyent ne hozza az illető hadihajónak, hogy az ő csolnakja utolsónak érkezett a célhoz és malacot kapott. E nélkül azonnal fölhagyna a versennyel, a mint látná, hogy díjat többé úgy sem nyerhet“ (Nyr. XXIII, 562).

A letűnt monarchia jeles múltú haditengerészetének ez a szokása kétségtelenül német eredetű. Németországban ugyanis régente a versenyjátékok, különösen a lövészversenyek alkalmával nagy divat volt az utolsó hely tulajdonosának dísznőt adni csúfondáros ajándékkal. Sőt van rá adat, hogy a lóversenyeken is így jutalmazták a legkisebb szerencsével futtató lovast (vö. BORCHARDT, Die sprichwörtl. Redensarten im. deutsch.

Volksmund 385).⁵ Képzeltetni, hogy ezt tudva, mennyire igyekezett minden versenyző, hogy megmeneküljön az utolsó hely szégyenétől.

Ahogy a regattában vagy némely lóversenyen disznót nyert az utolsó csónak legénysége vagy az utolsónak maradt lovas, úgy *nyert bakot* a koszorúzásban az utolsóul beérkezett futtató. Hogy amazok miért kaptak jutalmul éppen disznót, azt már hallottuk. Hogy emennek miért lett kecske vagy kecskebak a díja, annak nyilván az az oka, hogy a kecskének, kivált a bakkecskének sokféle neveltető tulajdonsága van. Komoly, szertartásos, nagyképű, de csak látszatra, mert bölcs szakálla mögött temérdek pajkosság rejtőzködik. Tele van játékkal, csintalansággal. TINÓDI szerint: „Kécskének természetök tombolnak, szöknek, / Magasságra felugordnak, kosul öklelnek“ (RMKT. III, 265). Mindezek miatt a kecskebak könnyen válhatott a nevetségesség szimbólumává és a megtréfálás vagy a ki-csúfolás egyik hatásos eszközévé.

Az utolsónak célhoz érkezett lovas, vagy a kudarcot vallott futtató tehát *bakot nyert* a szónak legreálisabb értelmében. Midőn azután ezt a kifejezést átvitték egy-egy, valamely más téren szintén sikertelenül fáradozó emberre, akkor már szó-lás vált belőle és a XVII. század végén — KÖSZEGHY PÁL verses művének tanúsága szerint — körülbelül azt jelentette, amit ma a *bakot lő* szólásmód jelent.

Erről az utóbbi, szinte mindennapos használatú szólásunkról kétségtelenül megállapítható, hogy idegen származású. Egészen bizonyos, hogy a németektől vettük át, az ő máig közkeletű *einen Bock schiessen*-üknek a fordítása. Nálunk az irodalmi nyelvnek és a művelt köznyelvnek vált birtokává. Ezekben már teljesen meghonosult, idegen ízét egészen elvesztette; de a nép nyelve nem ismeri. Jelentése sem vitás: azt teszi, hogy valaki hibát követ el; s ha ez nagyobb a szokottnál, akkor *nagy bakot lő* az illető, *nagy baklövés*, amit cselekszik.

⁵ Szokásos volt ez természetesen a hazai németiség körében is, pl. az 1666-ban Budán rendezett céllövészetben a legrosszabb lövőnek egy 1 frt. értékű malac volt a díja (Nyr. XLIII, 82). Némely német szólásfejtő ebből a szokásból magyarázza a *Schwein haben* 'Glück haben' szólásmód eredetét (vö. Borchardt i. m.). Talán a régi versenyjátékoknak kecskebak, kos, disznó tréfás jutalmaival függ össze a mai kugliversenyek győztesei-nek báránnyal, malaccal való komoly díjazása.

Régi szólásgyűjteményeinkben nem találom, tudtommal Erdélyi jegyezte fel legelőször.

Abban a kérdésben, hogy miféle szemlélet szolgálhatott alapul e szólás keletkezésének, maguk a német magyarázók sem értenek egyet. Vannak, akik azt hiszik, hogy a vadásznyelvből való, mert csak a vadászok között lehet hiba, ha valaki bakot lő, mikor sutát kellene (ámbár inkább az volna a hiba, hogy sutát löne bak helyett). GRIMM szótárának, azután BORCHARDTnak, SCHRADERnak egymástól inkább csak árnyalatokban eltérő magyarázata szerint azonban merőben más az eredete. Szerintük ugyanis az *einen Bock schiessen* tulajdonképpen ebből rövidült: *einen Purzelbock schiessen*. A *Purzelbock* állítólag az öklelőző kecskebak ugrálásától kapta a nevét, és előbb 'bakugrás, hanyattesés, bukfenc', majd 'botlás, hiba' lett a jelentése. (Vagyis körülbelül olyan jelentésváltozással volna dolgunk, amilyen a magyarban a következő: *kecskebucska, kecskebuka* 'bukfenc', ebből *kecskebukát vetett a dolog* = rosszul sikerült. MTSz. I, 1080). A *schiessen* pedig vagy annyi, mint 'gyorsan előbukkanni, mozogni', vagy ami valószínűbb: tréfás szóhasználat a *machen* helyett. Így lett tehát az *einen Purzelbock schiessen* a. m. *einen Fehler machen*, és természetesen ugyanezt jelenti a belőle rövidült *einen Bock schiessen* is.

A legnagyobb érdemű német szóláskutatónak, SEILER FRIGYESnek ismét más a nézete. Szerinte a német nép a 'hiba, tévedés' képes kifejezésére állatneveket használ: *einen Pudel, eine Sau, einen Bock machen* a. m. 'hibázni, tévedni'. Mivel azonban a baknak némely fajtáját, pl. az őzbakot löni szokták, azért került az utóbbi szólás erőtlenebb *machen* igéjének a helyére a hatásosabb *schiessen* ige, noha így a módosult kifejezés szószerinti értelme ellenkezik az átvitt jelentésével, mert hiszen bakot löni mindig szabad, tehát nem lehet hiba (Deutsche Sprichwörterkunde 239).

Szerintem e két utóbbi, egy kissé mesterkéltnek tetsző magyarázat közül egyik sem egészen meggyőző. Éppen ez bátorít fel arra, hogy egy másik, talán elfogadhatóbb magyarázat lehetőségére hívjam fel a figyelmet.

Ha igaz az, hogy a *koszorúüzés* szokása német eredetű — nagyon annak látszik! — akkor bizonyára ugyanolyan ere-

detűek a velejáró jutalmazások is: az elsőnek eredetileg koszorú, később gyűrű vagy más értékes tárgy, az utolsónak kecske vagy kecskebak. Eleve is föltehető, hogy a kudarccal vállalkozónak kecskével, vagy mivel ez az utóbbi neveltetőbb: kecskebakkal való tréfás jutalmazása nem szorítkozott pusztán csak a *koszorúüzés*-nek nevezett lakodalmi löversenyre. Bizonyos, hogy máskor is szerettek tréfát üzni vele. Így pl. a búcsúk, vásárok, lövészversenyek vagy egyéb sokadalmak alkalmával szokásos szerencsefázék (Glückshafen) nevű, olasz földről származó népszerű tárgysorsjáték elsőül és utolsóul kihúzott számának a nyerebénye egy-egy bakkecske vagy kos volt. Ha mármost tudjuk, hogy a német nemzeti lövészversenyek győzteseit értékes nyerebénytárgyakon kívül még koszorúval is jutalmazták, és tulajdonképpen ez a koszorú volt a győzelem igazi jele (GRIMM, DWB. V, 2045 szerint Ausztriában és Bajorországban a helyiérdekű, tehát kisebb jelentőségű lövészversenyeknek a jutalmul adott koszorúcskáról *Kränzleinschiessen* a nevük), akkor szinte önmagát kínálja az a föltevés, hogy ugyanakkor a legrosszabb lövőnek, vagyis a legtöbbet hibázónak nemcsak disznó lehetett a tréfás-gúnyos jutalma, amint fentebb láttuk, hanem kecskebak is, akárcsak a *Kranzjagen* 'koszorúüzés' alkalmával a legutoljára befutó, *bakot nyert* lovasnak. Az így jutalmazott lövőről azután méltán mondhatták, hogy *er hat einen Bock geschossen* 'bakot lött.' Ebből egészen könnyen és természetesen magyarázódik meg a *bakot lő* szólásnak 'hibát követ el' jelentése, sőt a *Bock* szónak 'Fehler; hiba' jelentése is. Ha ez a föltevés csakugyan jó nyomon jár, akkor a *bakot lő* szólásunk éppúgy a német céllövők nyelvéből való, mint a *fején találja a szeg* (< *den Nagel auf den Kopf treffen*). Ez utóbbiban emlegetett szeg tudvalevőleg a céltábla szegalakú fekete középpontját jelentette.

A *bakot lő* szokásmondás eredetére vonatkozó magyarázatomnak azonban egyelőre csak a valószínűsége van meg, mert hiányzik a döntő tárgyi bizonyítéka. Ezt azoktól kell várnom, akik a legnemzetibb német sportnak, a céllövészetnek a történetét jobban ismerik, mint én, illetőleg akik a német lövészetet tárgyaló munkákhoz könnyebben hozzáférhetnek nálamnál.

Csefkó Gyula.

A síkság és róna szó eredete.

(Harmadik, befejező közlemény.)

A mult füzetben elejétől végig kifejtettük a *róna* szó történetét, az első számban a *síkság*-ét is elmondtuk végig, de nem elejétől fogva. Csak onnét, hogy a 'csúszos' jelentésű *sík* vagy *sík* szóból származott. Most még arra akarok megfelelni, hogy hát ez a *sík* miféle eredetű, miféle szócsalád tagja. ZOLNAI GYULA már eddig is megsokallta értekezésem „szélesen hömpölygő“ voltát — hogy fölháborodhatik most azon, hogy ez az áradat még vissza is fordul! De hát én nem tartom virtusnak, hogy régi hamis tudományt hirdessek, és ha ezért kérdőre vonnak, a felelősséget a régiekre hárítsam. (Vö. ZOLNAI: Magyar Nyelv XXX, 233.) Tudom, hogy efféléért még meg is dicsérnének; de inkább akarok olyan kárhooztatásban részesülni, mint a minapában is: „G. MÉSZÖLY rüttelt mit vorliebe an allgemein anerkannten feststellungen“, „Mészöly ist als unermüdlicher sammler und h ä u f e r“ (mea maxima culpa!) „von belegen bekannt“. (SZINNYEI: Finnisch-Ugrische Forschungen, 1934. évf., 68. l.)

Most tehát a dologhoz látva, legelőször is azt mutatom meg, miképpen válik hangutánzó szóból gyors mozgást érzékeltező szó.

TINÓDI SEBESTYÉN a hadnagyoknak, „mikor terekkel szembe akarnak öklelni“, ilyen „tanúságot“ ád szájukba:

Semmi kétség nem tartja tagunkat,
Meghallgattad fohászkodásunkat,
Mast vélönk vagy, vessük fel mi fánkat,
Jézust, Jézust üvöltsünk — ropp, csatt, *patt!*

Ropp, csatt, patt — mind a három hangutánzó szó, mind a három az ütköző „fá“-knak azaz kopjáknak zaját utánozza.

A *patt*-nak származéka a *pattog*, *pattan* ige, 'Pattog az égő, szikrázó fa' — itt a *pattog* még hangot jelöl. 'Kipattog a szikra a kályhából' — itt már a *kipattog* a szikrának a hanggal együtt járó gyors mozgását is jelöli, nemcsak hangot, hanem a hanggal együtt mozgást is.

Sok száz szöcskő ugrál *pattanó* lábain
A hévtől elaszott fűszálak szárain.

(CSOKONAI: Déli aggodalom.)

'*Fölpattan* a székből', 'nyeregbe *pattan*' stb. Itt már a *pattan* nem hangot utánoz, hanem mozgást érzékeltet, gyors mozgást, gyors mozdulatot.

A *p* hang sokszor előtűnik hangutánzó szavainkban, ki-robbanó hangzása miatt alkalmas lévén a hangutánzásra: *pu-fog, pattan, pukkan, pöfög, páhol, puhol, pihég, pittyen, pottyán* stb. A *p*-kezdetű hangutánzók hangutánzó volta oly szoros kapcsolatban van a kezdő *p* hanggal, hogy annak más hatású hanggá változását meg is gátolhatja a hozzá fűződő érzéklet. *P*-kezdetű hangutánzóink és mozgás-érzékítőink hát ma is vannak, és mint TINÓDI példája mutatja, hangutánzó szavaink négyszáz évvel ezelőtt is voltak, sőt bizonyára voltak nemcsak több száz, hanem több ezer évvel ezelőtt is. Ha pedig voltak, maradhatott belőlük mai nyelvünkben is. Négyszáz év óta kimutatható a *patt*- hangutánzó tő nyelvünkben, sőt kimutatható hangutánzóból fejlődött mozgás-érzékítő minőségében is, tehát elvileg élhet az már két-, háromezer év óta is. Ha él, akkor hangot szókezdő *p*-vel utánzó volta miatt *p* kezdetűnek kell lennie amaz időtlen idők óta, kikerülve azt a **p- > f*- hangváltozást is, mely finnugor, illetőleg ugor eredetű **p*-vel kezdődő szavainkat érte.

Mindezt azért mondtam, mert obi-ugor és permi rokonainknál a mi *patt* szavunkkal egyenlő hangzású többől olyan jelentésű szavak származtak, mint a magyarban a *patt*-többől.

A magyarban *pattan* az íj idege, ezért nevezték a catapultát is mint „*rugó* hadi szerszám“-ot *pattantyú*-nak (I. MAJOR MÁRTON: Latin-magyar Szót. 1647. NySz.). És ugyancsak *patt*-igével és ez ige származékával fejezi ki az íj idegének visszapattanását a vogul, mikor így énekel:

Vasközepű közepes ijacs-kámnak,
Ideges ijacs-kámnak idegecskéjét amint megfeszítem,
Mint fias ölyv, olyan zajjal
Zeng bele a nap;

Ideges ijám idegecskéje amint vissza-
[pattan.

Hatalmas mennydörgés dörgő hangjával
Pattan az vissza.

(MUNKÁCSI: Vogul Népköltési Gyűjt. II, I, 42)

Ez az utolsó három sor azt is szemlélteti, miért fejezi ki mind a vogul, mind a magyar az ideg pattanását hangutánzó igével.

'Kipattan a fölfújt hólyag' — itt még van hangutánzás, de a bőrön való *pattanás* 'Bläschen' már semmi hangot nem jelöl. Így van a votják nyelvben a mi *patt* szavunknak és a vogul *pat*-nak megfelelő *pot*-töből a 'kelés', 'pattanás' jelentésű *potosz*. A Magyar Tájszótár szerint *megpattant* = 'eret vág', a votjákban pedig *vir pottene* (*vir* ~ *vér*) azt jelenti, hogy: 'megsebezni, véressé tenni vkit', szóról-szóra: 'vér(t) pattan-[t a]n i'. E votják-magyar egyezések is a *patt* származékainak régi voltát bizonyítják.

Idepattan, odapattan, ideterem, odaterem, — a 'gyorsan mozdul' jelentésből könnyen válik a 'gyorsan keletkezik' jelentés, hiszen maga a *keletkezik* szó is a *kel*-ből származott, mely eredetileg valahonnét kiinduló mozgást jelentett. Gyors keletkezés érzik ki a *pattan* szóból ARANYnak e verseiben:

Hát mikor fél szemmel egyenest néz a' nap
A sík puszta színén: mint örültök annak!
Ugy-e, attól félti és azért néz széjjel:
Nem *pattant*-e rajta domb az elmúlt éjjel?

Gyors keletkezést jelöl a vogulban is a *pat*- ige 'valamivé válik' jelentésében és a votják *pot*- ige 'támad, keletkezik' jelentésben: 'tül *potoz*' = 'szél támad'.

Pateml-, ez a *pat*-töből származott vogul szó szintén gyors mozgást jelöl, jelentése 'sikaml-ik'.

Ejnye, itt vagyunk a 'csúszós' jelentésű *sik* ~ *sik* szó származékánál, a *sikamlík* igénél. Látjuk, hogy a vogulban a 'sikamlík' jelentésű ige, a *pateml*-, ugyanolyan mozzanatos képzőcsoporttal, mint a *sikaml*-, hangutánzó alapszóból keletkezett. Vajjon hát nem hangutánzó-e a *Sik-amlik* alapszava is, a 'csúszós' jelentésű *sik* ~ *sik*?

'*Siklik* a szán'. Lehetne-e az ilyen jelentésű ige hangutánzó eredetű? Lehetne bizony, hiszen a szánkó gyors siklását ér-

zékelteni lehet hangutánzó igével. Olvassuk csak a *Bercsényi házasságáról* szerzett ének következő sorait:

Csendes beszéd között az vacsora fölkölt,
Asszonya láttában Pálnak hol kedve tölt,
Jó választéttel öröme ugyan nyölt —
Siet, mellyel Bécsben *szánja ugyan süvölt*.

A szán síklását érzékeltető *süvölt* ige hangutánzó töből eredt! Arra, hogy a *siklik* hangutánzó eredetű, bizonyítékokat szolgáltat a finn nyelv is, mert sok példáját mutatja annak, hogy a síklást olyan igével jelölik, melynek eredeti jelentése valamiféle hangzás. Ime:

Sorittaa 'recsegő hangon beszélni'; *sorjahtaa* 'siklani'.
Solottaa 'csörömpölni, csörömpölve mozogni, siklani'.
Solata 'csörömpölni'; *solahtaa* 'csörrenéssel tenni vmit, siklani, kisiklani'.

Luikata 'harsányan kiáltani' és 'siklani, suhanni'.

Lupsuttaa 'susogni'; *lupsahtaa* 'siklani'.

Kaljahtua 'kiáltani', *kaljahtaa* 'elcsúszni, elsiklani';
kaljain 'síkos hely'; *kaljama* 'síkos hely' 'síkos út, jégpálya'.

Huillata 'kurjongatni és sikamlani (jégen)'.

Kiljauta 'sikoltani' és 'siklani'.

Sik-oltani és *sik*-lani! Tehát mind ezt a két cselekvést egyazon igével kifejezheti a nyelv! Tehát mind ezt a két cselekvést egyazon töből eredt igével kifejezheti a mi nyelvünk! Tehát ha azt látjuk, hogy a *sik-olt* és *siklik* alapszava azonos hangzású, ebből az eddigiek után az következik, hogy a *sikolt* és *siklik* alapszava azonos eredetű is.

Hogy a *sikoltani* 'schreien' és *siklani* 'gleiten' valóban egy szócsalád tagja, ezt az is bizonyítja, hogy a *sik*- alapszónak több származéka utal azonos hangalak mellett is ama kétféle jelentésre. Így a *sikit*, mely a köznyelvben csak azt jelenti, hogy 'sikolt', 'schreien', tájnyelvben azt is jelenti, hogy 'sártapasszal simít' (vagyis síkká tesz) az át-*sikit* meg azt jelenti, hogy 'átcsúsztat, könnyedén átvisz' (gyors mozgás!). A *sikkan* nemcsak a *sikolt* mozzanatos jelentéspárja

(*sikkan* egyet a disznó), hanem tájnyelvben azt is jelenti, hogy 'c s u s s z a n' (gyors mozgás!). A *sikoltó* > népnyelvi *sikótó* nemcsak azt jelenti, hogy 'schreiend', nemcsak azt, hogy 'füzfátilinkó' (vö. 'Sikolt a harci síp...' CZUCZOR), hanem — különféle alakváltozataiban — gazdasági eszközök, háziipari szerszámok olyan alkatrészeit is jelenti, melyek nevüket az ide-oda való siklástól kapták. E tárgyak nevének hangváltozatai nagy tarkaságot mutatnak, de mind a *sikolt* -ó, -ő képzős ige-nevének közös eredetű változatai. Ezek: *sikoltó*, *sikótó*, *sikolyu*, *sikotyú*, *sikattyú*, *sikatyu*, *csikolté*, *csikóté*, *csigóté*, *csigatáj*, *csikoltó*, *csikótó*, *csikoltú*, *csikotyú*, *cságoté*, *cságotó*, *cságotyú*, *cságotyú* stb., stb. Az Etymologiai Szótár (l. *cságotó* és *csikoltó* alatt) hajlik arra a véleményre, hogy az itt felsorolt szavak háromféle eredetűek. Az eredet kérdése azonban ezen a ponton már a néprajzi tárgyleírás kérdése: az illető tárgyak megfigyeléséből pedig az derül ki, hogy nevüket olyan mozgástól kapták, amelyet alkalmasan jelölt a nyelv a *siklik* szócsaládjához tartozó, csuszkoráló mozgást érzékelhető igével, úgynevezett (bár úgy rosszúl nevezett) hangfestő igével. A M. Tájszótár szerint *sikló* 'az a keresztfa, amelyen a vaskarika ide-oda siklik, mikor a boronát fordítják', *sikottyú* 'a váltóeke talyigájának az a része, amely között a taliga ágasának első része van, amely által az eke váltása szerint a taliga szintén jobbra vagy balra váltódik', *cságotó*, *cságotyú* pedig 'eke-talyiga rúdját kormányozó görbe fa v. vas.' Sem tárgyrajzi, sem hangtani okból nem szabad külön eredetűeknek tartanunk e szavakat.

Nem kell hozzá nagy fejtörés, érezzük, tudjuk, hogy a *suhint* hangutánzó ige. Jelentése azonban nemcsak az, amit mindnyájan ismerünk, hogy 'suhint egyet a bottal', hanem tájnyelvben azt is jelenti, hogy 's i k k a s z t'. A *sutty* is hangutánzó szó, *elsütyöl* pedig tájnyelvben: 'e l s i k k a s z t'. *Suhaszt*, *suvaszt* szintén hangutánzó ige, *elsuvaszt* pedig tájnyelvben: 'e l s i k k a s z t'. A *sikit* pedig, melynek már a 'sikolt' jelentésén kívül láttuk 'síkká tesz' és 'c s ú s z t a t' jelentését is, tájnyelvben szintén jelenti azt, amit a *sikkaszt* jelent, például: '*elsikitotta* a zekéje alatt a tángyért'. Egyik helyen azt írja GYÖRFFY (Nagy-Kúnsági Krónikában 143. l.), hogy: „A cseléd gyakran is megeresztette a hombár-sípót, e l c s u s s z a n t o t t

egy-egy zsák búzát a gazdáéból“, máshol meg (142. l.): „A juhászok a juhot *elsikkasztották*“:

Ennyiből már napnál világosabb nemcsak az, hogy a *sikkaszt* is a *siklik*, *sikit*, *sikolt* stb. szócsaládjába tartozik, hanem az is, hogy a *sik-* alapszó hangutánzó szó, bár némely származéka már csak mozgásérzékitő, hang(gal)festő szó, más származékának pedig már a hangfestő színe is teljesen kifakult, úgyhogy még nyelvtudósok is kételkedtek benne.

Hangutánzó vagy hangfestő tövek képző nélkül, magukban is lehetnek igék vagy névszók. Például: *keh* 'köhögés', *léh* 'lehel' és *leh* 'lehelés', *hörp* 'hörpöntés', *hák*, *hák* 'köpet', *kák* 'tát', *fel-kák* 'föltát', *kák-virág* 'narcisszus', *lotty* 'híg sár', ugyane szó melléknévül: 'Az ilyen *lity-loty időben* nincs az embernek kedve valahová menni'; *locs* 'pocsolya, híg sár' és *locs-pocs idő*: 'esős, sáros idő'. (Vö. MTájszót.) Amint hát hangutánzó eredetű szóval mondják azt, hogy '*lity-loty idő*', '*locs-pocs idő*', úgy mondhatják esős időben *hangutánzó* eredetű szóval, hogy: *sik utca*: 'csúszós utca'. A *sik*, *sik* tehát csakugyan hangutánzó eredetű.

Nézzük most, milyen igéket találunk a nyelvjárásokban, amelyek a jégen való csúszkálást, ide-odasiklást érzékeltetik: 1. *sikoz[ik?]*, *sikál*, *sikálkozik*, *sikánkodik*, *sikánkóz*, *sikanyozik*, *sikárkózik*, *sikárkózik*, *sikárol*, 2. *sim-ókál*, *sim-ulkázik*. Jusson most eszünkbe, hogy a hangutánzó eredettel együtt szokott járni az alakváltozatok nagy száma (GOMBOCZ: Magyar Nyelv IX, 387), és akkor a *sik* hangutánzó eredetének egyik bizonyítékául rámutathatunk arra, hogy a *sik-* mellett azonos értékű *sim-* tö is van. Szemléltessük tájszavakkal.

siklik = 'csúszik'
sik = 'csúszós'
elsikul = 'elcsúszik'
mëgsikul = 'megcsúszik'

sikogat = 'simogat'
mëgsikul = 'meggyalul'
kisikul az ég = 'beborul'

simik = 'csúszik'
sima = 'csúszós'
elsimul = 'elcsúszik'
mëgsimul, *mëgsimallyik* =
 'megcsúszik'

simogat
simító-gyalú
nekisimul = 'beborul'

Egy takács-szerszámnak ilyen nevei vannak: *sikár*, *sikár*, *sikárló*, *sikálló*, *sika* — és *simító*. A mi köznyelvünk *sima* sza-

va tehát éppen olyan képzés a *sim-* hangutánzó eredetű töből, mint a *simít* ó *sika* a *sik-* töből. Hogy a *sikár-kefe* révén jól ismert *sikár* szó is a 'csúszós', 'sima' jelentésű *sik* szó származéka, ezt az is mutatja, hogy azt a növényt, amelynek gyökereiből készítik, nemcsak úgy hívják, hogy: *zsúrlófű*, *sikár-fű*, hanem egyszerűen így is: *sikló*. A *sik-* tőnek hangutánzó voltát az is mutatja, hogy a belőle származott *sikárol*, *sikál* helyett tájnyelvben szintén hangutánzó szóval ezt mondják: *suhol* (*suholja* a szoba pallóját).

'Az ajtó nagyot *sikkant*, mikor felnyitották' — ez van följegyezve Baranyából a Magyar Tájszótárban, amelyből itt merítgetik. Az ajtóról mondjuk azt is, hogy *odacsikkantja* (oda-csukja) a vigyázatlan ember kezét. A *csikkan* nyilván a *sikkan* változata, mint a *sikoltyú*-nak a *csikoltyú*. Az ajtó nyitásával kapcsolatban pedig nemcsak a *sikkan*, *csikkan* igét említhetjük, hanem a *csukkan*-t is, mely bizonyára az előbbieket változata: „*csukkanás*: hirtelen becsukódás. Úgy *csukóggyon* a szívükbe a szándék, mint ennek a ládának a *csukkanását* hallották” — Lugosról közli ezt a M. Tájszótár. A *sik* hangváltozata tehát a *csuk*, *kicsuk*, *becsuk* ige is. Mondtam már, hogy hangutánzó pusztá tő csak úgy képző nélkül is lehet ige: „*Loccsa* fel a kutya gyöngye levedet” (= *habzsolja* föl, a *locs* hangutánzó igével). Ilyen hangutánzó eredetű ige tehát a *csuk* is, hangváltozata a *sík* névszónak. Megjegyzendő, hogy nemcsak a *sik-* tőnek van *csik-* változata, hanem a *csuk*, *csukdos* igének is, tájnyelvi *suk*, *sukdos*, *sugdos* változata. A *csuk-* és *sik-* tőváltozatok összetartozását mutatja az a *csukló* szó is, melynek *csikló*, *csikla* és *sikló* változata is van, jelentése pedig: „az evező beakasztására való mély bevágás a csónak oldalában”, az a hely tehát, mely az evező nyelének ide-oda-siklására van vájva. A *siklik* szócsaládhoz tartozik tehát ez a *sikló* ~ *sikla* ~ *csikla* ~ *csukló* is, vagyis a *csuklik* ige is. A *csuklik* hangutánzó eredetét mutatja, hogy nemcsak a kövér asszonyok bokája *csuklik* ki a magos sarkú cipőben (gyors mozgás), hanem az is *csuklik*, aki nagyot nyel (hangzás).

Ismeri-e a nyelvtudomány a *síp* ~ *sip* szó eredetét, ezét a régi magyar hangszer régi nevéét? Nem. Gondoljuk most meg, hogy hangutánzó töből eredt a sípnak tájnyelvi *süvöltyű* és *sikoltyú* neve meg a történelmi hangulatú *tárogató* is; nem

lehet tehát a *síp* ~ *síp* szó sem más, mint hangutánzó szó, hiszen jól ismerjük nemcsak a *sík*-, *sim*-, hanem a *síp*-hangutánzó és mozgásérzékítő szótövet is: *sipákol* a kis csirke (hangzás), *sipákol* a gyöngén pislogó mécs (mozgás); *sipít* a vékony hangú vén asszony éneke (hangzás), „*felsipít* a vér“ (mozgás) KUTHY szerint (Hazai Rejt. I), mikor a juhász a bárány nyakába dőli a kést.

Az eltűnt lápvidékek börtben oly kedvelt halának nevét is meg tudjuk magyarázni az eddigiek után: a *csík*-ét.

Hogyan? Hát hal a csík? Bizony az; ha Pesten nem a vásárcsarnokban, hát az a hazájában, ahol még ki nem veszett a zöldelő lápokkal együtt. Azt mondja ECSEDI ISTVÁN az ő kedvemre való legújabb könyvében (Népies halászat a Közép-Tiszán és Tiszántúli kisvizeken 17), hogy „az alföldi ember gondolatvilágában a csík is hal (*csikhal*), csak kisebb“. (Nyelvtudományt lehet tanulni nyelvtudóstól, de nyelvet csak néprajztudóstól! De néprajztudós, nyelve is megvesztegetődik, ha nyelvtudósoktól tanulja: hogy kirí ECSEDI gyökeres magyar nyelvéből a „falvak“! [19. lapon, alulról az 5. sorban.]) De hagyján! Ezt írja könyve más helyén ECSEDI: „Mihelyt a láp befagy, a lápvidék apraja-nagyja felkerekedik, megy a lápra, holt Tiszára, kis vízre *csikhalat* fogni. XVI. századi szójegyzék is így említi: *csík-hal* (chjk hal), XV. századi meg így: *csukhal* (chuk hal) (L. a Kolozsvári Glosszában és a Besztercei Szójegyzékben).

Ebből mindjárt azt láthatjuk, hogy a *csík* a *csikhal* összetételben jelzője a *hal*-nak, tehát a *csík* a *csikhal*-ban az illető halnak valami jellemző tulajdonságát jelöli. A régi szójegyzékekből azt láthatjuk, hogy *csukhal*-nak, *csikhal*-nak nemcsak a csíkot, hanem az ángolnát is nevezték. Ez csak megkönnyíti a megfejtést, mert hosszasabb természetrajzi vizsgálódás nélkül is tudjuk, hogy mind az ángolnának, mind a csíknak az a jellemző tulajdonsága, hogy csúszós, síkos, *sík*. Szegedi Füzeiteinkben (I, 6) idéztem már, hogy ZRINYI *síkos*nak mondja az ángvillát, FEJÉR ANTAL *síknak* az ángolnát, HERMAN OTTÓ halásza *síkos* jószágoknak a csíkot. Jól mondta hát GELEJI KATONA ISTVÁN már 1645-ben a *csík* szó etymonját: „*csík*, hogy már *sík*“. (Vö. SzFüz. I, 6.) Igenis, a *sík-féreg* (liszt-féreg) is azért *sík-féreg*, mert *sík* *féreg*, a *csikhal* is azért *csikhal*,

mért s ík h a l. Hiszen a német *Aal* is némelyek szerint sík, azaz síkos, csúszós voltától kapta nevét, mely eredet szerint részben azonos volna az olaj nevével: „*Aal*: althochdeutsch *āl* (mascul.), altisländisch *áll*, vielleicht zum 2. Teil von latein. *anguilla*, griech. *ἄλγ-ελυς* und gehörig zum griech. *ἔλαιον*: 'Öl' (also 'der glatte')“ (RICHARD LOEWE: Deutsches Wörterbuch). Jól tudjuk, hogy a *sík*-tőnek van *csík*-, *csuk*-változata is, érthető tehát a *csík*-hálnak, *csík*-nak mind máj alakja, mind a régi *csuk*-hal. A *csík* a *csík-hal*-ból úgynevezett jelentéstapadással való elvonás.

Erre a sok szófejtésre pedig nemcsak az illető szavak kedvéért volt szükség, hanem azért is, hogy minél világosabb legyen a *sík* ~ *sik* hangutánzó eredete, ez lévén *sikság* szavunk eredetének legkezdeté.

Mikor GOMBOCZ ZOLTÁN az Etymologiai Szótárhoz való készülődés közben megírta „Hangutánzás és nyelvtörténet“ c. értekezését (Magyar Nyelv IX, 385), a hangutánzó szavak keletkezésének és fejlődésének vizsgálata után ezt írta gyönyörűséggel: „úgy érezzük, hogy a nyelvalkotó erő titkos műhelyébe pillantottunk be“.

Evvel az érzéssel teszem le én is a tollat.

Mészöly Gedeon.

A nyelv szerepe a gyorsíró munkájában.

Munkámban azzal a kérdéssel fogok foglalkozni, hogy a gyorsíró számára — aki rövidíteni kénytelen, ha egy bizonyos mérsékelt sebességnél nagyobb gyorsaságot akar elérni — milyen kincsesbánya a rövidítések szempontjából a nyelv, a hozzáértőnek mennyi rövidítési lehetőséget kínál, milyen nyelvtani és értelmi törvényszerűségek kiaknázását teszi lehetővé s általában mennyire meggyorsíthatja a nyelv törvényszerűségeinek ismerete a gyorsíró munkáját. Foglalkozni fogok az *elhagyási* lehetőségekkel, vagyis a nyelvtani összefüggéseken alapuló rövidítésekkel — amelyek túlnyomórészt ragoknak elhagyása — és a *kihagyási* lehetőségekkel, amikor az értelmi összefüggés segíti a gyorsírót abban, hogy egész szókat, sőt szócsoportokat hagyjon ki írás közben, de természetesen csak

olyan szókat, amelyeknek olvasás közben való pótlása semmi nehézséget nem okoz, amelyeket az értelmi összefüggés folytán kell, hogy a megfelelő helyre újra beilleszteni tudjon a gyorsíró. E két csoport között, a nyelvtani összefüggéseken alapuló ragelhagyások és a beszéd közben itt is ott is, hol sűrűbben, hol ritkábban fellépő értelmi kapcsolatokat kihasználó kihagyásos rövidítések között, átmenetnek tekinthetjük az olyan szókihagyásokat, amikor még inkább nyelvtani törvényszerűségek, mint értelmi kapcsolatok engedik meg szók kihagyását (pl. összetartozó kötőszók stb.).

Különös öröömre szolgál, hogy ez a munkám épen a *Szegedi Füzetek* lapjain jelenhetik meg, mert így bizonyára számosan olvassák majd olyanok is, akik a gyorsírást közelebbről nem ismerik, akiknek képzeletében a gyorsírás mint valami misztikus, kínai írás-szerű valami él, akik azt gondolják, hogy a gyorsíró mindenféle, önkényesen összeválogatott jeleket használ s ezekkel írja le úgy-ahogy, nem is szó szerint a beszédeket. Ezek bizonyára csodálkozással látják majd, hogy a magasfokú gyorsírónak — mert hiszen az alább ismertetendő rövidítési lehetőségeket inkább csak a magasfokú gyorsírók használják ki — mennyire ismernie kell a nyelvet, a nyelv összefüggéseit és a nyelvtan szabályait s mennyire villámgyorsan kell áttekintenie a pillanatról-pillanatra változó beszédet, hogy sokszor a másodpercnek tört részei alatt döntse el, milyen elhagyást vagy kihagyást alkalmazhat az épen akkor hallott szövegben.

A legtöbb ember, aki nem ismeri a gyorsírást, különösen a gyorsírás magasabb fokát, kétkedően csóválja a fejét, ha azt hallja, hogy a gyorsírás nem egyszerű gépies munka, hanem *erős szellemi munka*. Azt a hitet, amely a gyorsírást csak mindenki által elsajátítható egyszerű ügyességnek mondja, szeretném eloszlatni akkor, amikor az alábbiakban azokat a lehetőségeket tárgyalom, amelyeket írása gyorsítása céljából elhagyásra vagy kihagyásra használhat fel a gyorsíró; hiszen ezt a munkát gépiesen nem végezheti, hanem csak állandó figyelemösszpontosítással, a folyton változó helyzetnek állandó mérlegelésével.

*

I. Nézzük először a nyelvtani összefüggéseken alapuló rövidítéseket. Idesorozom azokat az eseteket, amikor *egyes ra-*

gok egymással vagy a mondatnak valamely más szavával olyan szoros kapcsolatban vannak, hogy az egyiknek ott-létéből feltétlenül következtethetünk a másiknak is ott-létére, úgy-hogy e szoros kapcsolat folytán az a rag, amelynek ott-létére következtethetünk, gyorsírás közben elhagyható.

1. A leggyakrabban előforduló nyelvtani összefüggés, amelyet rövidítési célra fel lehet használni, az, hogy többes-számú alany mellett többesszámú állítmány áll, tehát az alany többesszám-jele vagy az állítmány többesszám-ragja elhagyható. A gyorsíró a kettő közül vagy azt írja ki, amely előbb fordul elő a mondatban, s a második helyen következőt hagyja el, vagy pedig — mint én is teszem — mindig az alany többesszám-jelét írja ki s az állítmány ragját hagyja el. Pl. *a tanulók ir* rövidített állítmányú mondatot mindenki könnyen kiegészíti a *-nak* raggal: *a tanulók irnak*. — Természetesen csak a szorosan vett igeragot, tehát a számot és személyt jelző végződést lehet ilyen alapon elhagyni; a módot (feltételes vagy felszólító) és időt (mult) mutató jeleket jelölni kell; ezeket nyelvtani alapon csak ritkán lehet elhagyni.

2. Az előbbi mondatban az *ir* szó más többesszámú ragot is kaphatna, a tárgyas ragozás *-ják* ragját. Ha az előbbi mondatot kiegészítjük tárggyal is — *a tanulók ir a feladatot* — a gyorsíró az igetőhöz rögtön tárgyas-ragot olvas: *a tanulók irják a feladatot*. — Mindegy tehát, hogy az ige ragja alanyi-e vagy tárgyas; mind a két esetben el lehet hagyni — ha egyébként a ragelhagyásra lehetőség van — mert a mondat többi része egyértelműen megszabja, milyen ragot kell az igehez fűznünk. — Ezen az alapon elhagyhatjuk az egyesszámú 3. személyű ige tárgyas-ragját (*-ja, -i*) is pl.: *az anya szeret(i) gyermekét*.¹

3. Ugyancsak az alany és állítmány közötti összefüggés az alapja az igerag elhagyásának akkor, amikor az alany az *én, te, mi, ti, magam, magad* stb. névmások egyike Pl. az *én olvas, te kér, mi ad, magam keres kenyeremet* egyszerű mondatokban az igeének helyes ragozása nem okoz nehézséget. Természetesen itt is alanyi vagy tárgyas ragot kell az igehez fűzni, aszerint, hogy a mondat többi része milyen ragot kíván.

4. *A magam (magad stb.) részéről* kifejezés egyértelműen

¹ Az elhagyható ragokat zárójel mutatja.

határozza meg a mondat alanyát (*én, te* stb.) s mivel a *magam* mellett csak *én* lehet az alany, *magad* mellett csak *te* stb. — még ha az *én* vagy *te* a mondatban nincs is meg — az állítmány személyragját e mellett a kifejezés mellett elhagyhatjuk; pl.: *a magam részéről azt hisz(em), hogy...* — Ugyanígy elhagyható az igerag a legtöbb olyan esetben is, amikor valamelyik mondatrésznek — de nem az alanynak! — jelzője a *magam, magad* stb. szó; pl.: *a magunk álláspontjából nem enged(ünk).*

5. Az ikes igék -ik ragja elhagyható; pl.: *a gyermek játsz(ik).*

6. A föltételes mód mult idejében (pl. *adott volna*) a *volna* mellett a mult idő *t* vagy *tt* jele elhagyható, mert a *volna* utal arra, hogy a mellette levő igének mult időben kell állnia; pl.: *a baleset nem következ(ett) volna be, ha az autó vezetője jobban vigyáz(ott) volna.*

7. Többesszámú alany mellett a névszói állítmány (kiegészítő) és az eredményhatározó is többesszám-ban áll, többesszám-jelük tehát elhagyható; pl.: *mi gyorsíró(k) vagyunk s idővel még jobb gyorsíró(kk)á leszünk.* — A többesszám-jelet ilyen esetben akkor is el lehet hagyni, ha az alany a mondatból hiányzik, de az igerag egyértelműen határozza meg az alanyt; pl.: *legyetek szíves(ek).* — Természetesen idetartozik az az eset is, amikor a mondat állítmánya nem ige, hanem névszó s amikor a nyugateurópai nyelvek közbeiktatják a *vannak* igét; pl.: *az emberek jó(k).*

8. Az *aki, ami, amely* vonatkozó névmás többesszám-jele elhagyható. Az a szó ugyanis, amelyre a névmás vonatkozik, többesszám-ban áll s ennek megfelelően a vonatkozó névmásnak is többesszám-ban kell lennie. A többesszám jele után következő esetleges egyéb ragot (tárgyrag, határozói ragok) azonban jelölni kell, mert ezek elhagyására nincs semmi nyelvtani alap. Pl.: *azok a könyvek, amely(ek)et vettem, nagyon érdekes(ek).*

9. Ha egy főnevet mutató névmás (*ez, az, emez, amaz, ugyanez, ugyanaz, mindez, mindaz*) előz meg, a főnév ragját, esetleg névutóját elhagyhatjuk, mert a főnévnél ismétlődik az a rag, ill. névutó, amelyet a mutató névmás felvett. Pl.: *ezek után a felvilágosítás(ok után) úgy látom, hogy ennek a kérdés(nek) megoldásánál is ugyanazokkal a nehézség(ekkel) ta-*

lálkozunk, mint... Ilyen esetben a mutató névmás és a főnév közötti határozott névelő is elhagyható. — Nem lehet azonban elhagyni a főnév ragját, ha a mutató névmás a megrövidített *e, a*, vagy *ezen, azon* alakban fordul elő; pl.: *a tekintetben, hogy ezen évben* (vagy: *ez évben*) *e tervbevetett összegeket megtakaríthatjuk-e, még nem látunk világosan.*

10. Ugyanilyen ismétlődés alapján hagyható el a *maga* névmással álló főnév ragja is, amely mindig megegyezik a *ma-ga* ragjával; pl.: *magát a kérdés(t) úgy igyekszem megoldani, hogy magukat az érdekelt(eket) károsodás ne érje.*

11. A birtokos jelző (genitivus) mellett a birtokhoz kapcsolódó birtokos személyrag elhagyható; pl.: *a ház kapu(ja) zárva van.* — Ha a birtokos személyraghoz még egyéb rag is járul, ezt jelölni kell; pl.: *a ház kapu(já)t* zárva találtam. — Ha a birtok többesszámú, akkor a birtok végződését nem lehet egészen elhagyni, hanem jelölni kell, hogy több birtokról van szó; pl.: *az utas csomag(j)ait elvesztette.* Itt legfeljebb a birtokos személyrag *j* betűjét lehet elhagyni.

12. Az előző csoport arra az esetre vonatkozik, amikor a birtokos harmadikszemélyű. Első- és másodíkshemélyű birtokos (*én, te, mi, ti*) esetén — s idetartozik a harmadikshemélyű birtokosok közül az *ő* és *ők* is — csak akkor hagyható el a birtokos személyrag, ha a birtok előtt ott van az *én, te, mi, ti*, ill. *ő* személynév más, mint birtokosjelző; pl.: *az én ház(am) az én vár(am).* — Ha a birtok többesszámban van, akkor a birtok többesszámának jelét ki kell írni, de a birtokos személyragot elhagyjuk; pl.: *a te barátai(d) egyúttal az én barátai(m) is.*

13. Ugyanilyen alapon hagyható el a *magam, magad* stb. névmások személyragja akkor, ha az *én, te* stb. személyes névmással állanak együtt; pl.: *én mag(am) készítettem el feladatomat, ti nem mag(atok) csináltátok.* — A többesszámú alany mellett álló *maguk* névmás *-uk* végződése is elhagyható; pl.: *ezek az adatok mag(uk) elegendők a kérdés eldöntéséhez.* — A *magam* stb. névmás határozói vagy tárgyragját természetesen jelölni kell; pl.: *bízom mag(am)ban.* — A személyes névmások ragos alakjaiban (*velem, rólad* stb.) szintén elhagyjuk a személyragot, ha egybe vannak kapcsolva az *én, te* stb. névmással; pl.: *nem énben(nem) van a hiba; tegnap nagy kellemtelenség történt mivel(ünk).*

14. A *nekem (neked stb.) van, volt, lesz, legyen, lenne, nincs, lett volna* kifejezések mellett az alany mindig személyragot kap, még pedig a részes határozónak (*nekem stb.*) megfelelő személyragot. Az alannak ez a ragja elhagyható. Pl.: *neked van igaz(ad), nekünk nincsenek olyan szép kép(eink), mint nektek.* — Ebbe a csoportba tartoznak a *mindnyájunk, mindannyiunk, mindhármunk, mindkettőnk, mindnyájatok* stb. szók is, ahol ezeknek a szóknak személyragja már megszabja, milyen személyragot kell kapnia az alannak; pl.: *mindhármunknak van egy-egy ház(unk).*

15. A főnévi igenév (infinitivus) *-ni* képzője minden esetben elhagyható, különösen a jövő idő *fog* igéje mellett és a *szabad, kell, lehet, tilos* stb. igék, illetőleg állítmányként használt melléknevek mellett; pl.: *sétál(ni) kellene egy kicsit, kár volna elmulaszt(ani) ezt a szép időt.* — A főnévi igenév a magyarban személyragot is kaphat: *mennünk, várnod, adnia* stb. Ezeket a ragokat akkor hagyhatjuk el, ha a mondatban ott van az a személy vagy tárgy is, akinek vagy amelynek cselekvését jelzi a főnévi igenév. Pl.: *öcsémnek meg kell csinál(nia) feladatát s addig nekem sem szabad hazulról elmen(nem).* Itt az *öcsémnek* és *nekem* szók mutatják, hogy a főnévi igenévnek egyesszámú harmadik, ill. első személyű ragot kell kapnia, ezek a ragok tehát — a *kell* és *szabad* mellett természetesen a *-ni* képzővel együtt — elhagyhatók. Sajnos, a főnévi igenévnek ez a ragozása az élő beszédben aránylag ritka, pedig ez sokkal szebbé és kifejezőbbé teszi a beszédet. — Az előző csoportnak a *mindnyájunk* stb. szókra vonatkozó megjegyzése itt is érvényes; pl.: *mindnyájunknak meg kell ten(nünk) mindent.*

16. A *lenni* ige (*vagyok, van, volt, lesz, legyen, lenne, lett*) mellett a *-va -ve* igenévképző elhagyható; pl.: *meg vagyok arról győződ(ve), hogy holnap zár(va) lesznek az üzletek.*

17. Ha a föltételes mellékmondat állítmánya föltételes módban áll, akkor a főmondatban is rendszerint föltételes módban áll az állítmány. Ezt kihasználja a gyorsíró s a két állítmány közül a később következőnél nem jelöli a föltételes mód *-na -ne* jelét. Pl.: *ha sok pénzünk volna, elutaz(nánk) világot látni.*

18. A melléknevek felsőfokánál a *-bb* jel a *leg-* előszócska

után elhagyható; pl.: *Magyarország Nagy Lajos uralkodása alatt volt a legnagyobb(obb) és a leghatalmas(abb).*

*

II. Nézzük most a második főcsoportot, vagyis az átmenetet a tiszta nyelvtani rövidítésektől a tiszta értelmi összefüggéseken alapuló rövidítésekhez. Míg az előbbi főcsoportban csak ragelhagyásokkal találkoztunk, addig itt már legnagyobb-részt teljes szókihagyásokkal van dolgunk, de olyan szókihagyásokkal, amelyekre talán inkább nyelvtani, mint nyelvi összefüggések adnak alapot.

1. Az összetartozó — páros — kötőszók másodika elhagyható. Ilyen kötőszópárok: *sem... sem; se... se; vagy... vagy; akár... akár; mind... mind; úgy... mint* (amikor ez voltaképpen a *mind... mind* kötőszópár helyett áll); *hol... hol; egyrészt... másrészt; egyfelől... másfelől; részben... részben; részint... részint*; idetartozik a *nemcsak... hanem...* is hármas kötőszó, amelyeknek második és harmadik szava elhagyható, valamint az aránylag ritka s voltaképpen idegen nyelvekből átvett *legyen... legyen* szópár, amelyet *akár... akár* értelemben használnak. Pl.: *Akár az Egyesült Államok, (akár) Japán szerzi meg a Csendes Óceán fölötti uralmat, nekünk sem nyerni, (sem) veszteni valónk ezzel kapcsolatban nincs, egyrészt kicsi-voltunk, (másrészt) az óriási távolság miatt, amely bennünket nemcsak Japántól, (hanem) az Egyesült Államoktól (is) elválaszt.*² — A *sem, se, vagy* és *akár* kötőszók nemcsak párosával fordulhatnak elő, hanem hármasával, sőt négyesével is; ebben az esetben elég csak az első helyen jelölni a kötőszót s a későbbi ismétlődéseket elhagyhatjuk; pl.: *a törvény szerint a zugírászat miatt elítélteket három évig nem lehet bejegyezni sem ügyvédnek. (sem) ügyvédjelöltnek, (sem) közjegyzőnek, (sem) közjegyzőhelyettesnek, (sem) közjegyzőjelöltnek.* — Ezek a kötőszók rendszerint egy mondaton belül levő mondatrészeket kapcsolnak össze, ritkábban azonban mondatok kötőszavai is lehetnek. — Igék mellett a *sem nem* tagadószó-pár fordulhat elő egymás után többször; ilyenkor is csak az első *sem nem*-et írjuk ki. Pl.: *ilyen rendeletről sem nem hallottam, (sem nem) olvastam.*

² A kihagyható szokat zárójelbe tettük. A gyorsíró írás közben helyhagyással jelöli a szók kihagyását.

2. Kihagyhatjuk bizonyos mellékmondatok kötőszóit, ha a főmondatban valami utal arra, hogy milyen kötőszónak kell következnie; pl.: a főmondatban lévő *akkor* után rendszerint *amikor* vagy ritkán *amidőn* következik — ha *ha* következik, ezt kiírjuk — *addig* vagy *mindaddig* után *amig* (esetleg *ameddig*), *azért* után *mert*, *valahányszor* után *mindannyiszor*, *annyi* után *amennyi*, *ahány* után *annyi*, *minél* után *annál*, *ott* után *ahol* stb. Pl.: *rendszerint addig dolgozom, (amig) be nem sötétedik s csak akkor dolgozom tovább is, (amikor) sürgős a munkám; ilyenkor annál többet dolgozom, (minél) sürgősebb a munka, de csak annyit, (amennyi) egészségemnek meg nem árt.* — Ha az *amennyi* vagy *annyi* szónak ragja van, ezt jelölni kell.

Máskor viszont, ha a mellékmondat megelőzi a főmondatot, a mellékmondat kötőszava enged következtetni arra, hogy a főmondatban egy bizonyos szócskának kell lennie; ezt a szót tehát kihagyjuk. Például a *ha*-val vagy *amikor*-ral kezdődő mellékmondat után a főmondatban rendszerint van egy *akkor* szócska, *minél* után *annál* stb. Pl.: *amikor útnak indulunk, (akkor) még sütött a nap, de minél messzebb jutottunk, (annál) jobban beborult az ég.*

Az *azért* után nem mindig *mert*, hanem gyakran *hogy* következik, aszerint, hogy okhatározó vagy célhatározó mellékmondatról van-e szó, a gyorsírónak tehát az *azért... mert* szópárnál óvatosnak kell lennie. Egyébként az okhatározó mellékmondat állítmánya jelentőmódban, a célhatározó mellékmondaté pedig felszólító módban áll s a helyes olvasásra ez is támpontot nyújt.

3. A *nem* tagadószó után gyakran következik a *hanem* kötőszó. Ezt a gyakorlott gyorsíró kihagyhatja. Pl.: *a gyorsíró nem tollal, (hanem) ceruzával ír.*

4. Középfokú melléknév után a *mint* hasonlító kötőszó kihagyható. Pl.: *Szeged szebb lesz, (mint) volt.*

5. Az *olyan*, *más*, *egyéb*, *ugyanaz*, *úgy* (ép úgy) stb. szók mellett is kihagyható a *mint*, esetleg a *mintha* (*mintha* akkor, ha a mellékmondat állítmánya föltételes módban van); pl.: *úgy érzem magam, (mintha) húsz évvel fiatalabb volnék; céljaim épen olyanok, (mint) voltak akkor; ugyanaz a tanulni vágyás fűt, (mint) amikor az egyetemre jártam; semmi más változás nincs, (mint) az, hogy azóta húsz év múlt el.*

6. A *senki sem, semmi sem, soha sem, sehol sem* stb. ketős tagadás *sem* szava kihagyható; pl.: *soha (sem) hallottam még ilyen csodálatos esetet; senki (sem) hiszi el, bárkinek is mondom.*

7. Ide sorolom, bár nem szókihagyás, azt is, hogy a *mentől, minél, annál, sokkal* stb. szók mellett a középfokú melléknév *-bb* jele elhagyható; pl.: *minél vidám(abb)an telik az idő, annál később(en) megyünk haza és sokkal hossz(abb) ideig maradunk, mint egyébkor.*

8. Ide sorolhatjuk az ismétlődő ragok elhagyását is: ha egy bizonyos mondatrészből több van a mondatban — amikor is mindegyiknek a ragja ugyanaz — akkor csak az elsőnél írjuk ki a ragot, a többinél pedig elhagyjuk. Ezek a mondatrészek rendszerint *és*-sel kapcsolódnak egymáshoz. Pl.: *ki kell emelnem azt az előzékenységet,³ szorgalm(at), tettekétség(et) és buzgalm(at), amellyel a miniszter úr tisztviselői minden kérdést gyorsan, helyes(en), igazságos(an) és bölcs(en) elintézni törekszenek.*

Igéknél sokszor előfordul, hogy egymásután következő mondatok állítmányainak ragja ugyanaz, amikor is az ismétlődő ragot — ha nincs is az első előfordulás közvetlen szomszédságában — a gyorsíró elhagyhatja; pl.: *ha vizsgáljuk azt a kérdést, hogy ez a rendszer milyen örökséget vett át elődjétől, azt talál(juk) és meg kell állapít(anunk), hogy...* — Ugyanígy gyakran a múlt idő jele is elhagyható az ismétlődés folytán; pl.: *a háborúban láttuk és nem egyszer saját kárunkra tapasztal(tuk), hogy...*

*

III. A harmadik főcsoportba tartoznak az értelmi összefüggéseken alapuló kihagyások, midőn már az előzőekben bemutatott nyelvtani törvényszerűségek sem segítik a gyorsíró, hanem tisztán a logikus gondolkodás és a mások logikus gondolkodásába vetett hit teszi lehetővé egyes szók kihagyását. Itt mutatja meg a gyorsíró, hogy igazán vérbeli gyorsíró-e, aki ismeri és fel tudja használni mindazokat a lehetőségeket, amelyeket nemcsak az előre megtanult és megszokott rövidítések és a nyelvtani rövidítések, hanem az értel-

³ Itt természetesen az *előzékenységet* szó tárgyragja is elhagyható az *azt* mutató névmás után.

mi kapcsolatok is nyújtanak. Ezeknek a rövidítési lehetőségeknek kiaknázása a legnehezebb tere a gyorsíró munkájának, mert csak az állandó feszült figyelemmel való írás s az értelmi összefüggéseknek minden pillanatban való latolgatása teszi lehetővé, hogy ezen a téren is rövideket érjen el a gyorsíró. Itt csak ritkán lehet szó megszokott, sablonos kihagyásokról; itt minden alkalommal külön-külön kell mérlegelni, hogy aggodalom nélkül kihagyható-e valami úgy, hogy a kihagyott szó biztosan visszaolvasható. S nagyon megnehezíti ezt a munkát az, hogy ennek a mérlegelésnek, a mondatösszefüggés áttekin-tésének néhány másodperc alatt meg kell történnie — hiszen a szónok megállás nélkül beszél — s a gyorsírónak a lehető leg-rövidebb idő alatt el kell döntenie, hogy kihagyhat-e valamit a beszédből, vagy nem.

Itt nem foglalkozom a *hogy* kötőszó, a vonatkozó névmá-sok és a határozott névelő kihagyásával, valamint a két-három szóból álló s mindig ugyanabban az összeállításban előforduló szókapcsolatok rövidítéseivel sem — mint pl.: *aggodalomra ad (okot), hosszú (lejárati) kölcsön* stb. — amelyekből egyik-másik szó nyugodtan kihagyható, mert az ember agyában any-nyira együvé tartozókká lettek ezek a szók, hogy a meglevők-ből könnyen következtetni lehet a kihagyottra; nem foglalko-zom ezekkel, mert ezek voltaképpen állandó-rövidítés számba mennek. Csak azokról a kihagyásokról beszélek, amelyeknél a gyorsírónak esetenként kell eldöntenie, mit hagyhat ki és mit nem. Igyekszem minél több példát felhozni, hogy ilyen módon minél jobban megvilágítsam a kihagyási lehetőségeket. (A pél-dákat valóban elmondott beszédekből írtam ki s ez magyaráz-za egyik-másik példának szokatlan hangzását. Természetesen ezeknél a példáknál a mondatot megelőző szöveg ismerete sok-szor nagy mértékben megkönnyíti az olvasást.)

1. Gyakran előfordul, hogy a beszédben ismétlődik — esetleg többször is — egy bizonyos szókapcsolat. A gyorsíró ennek az ismétlődésnek csak első egy-két szavát írja le s a többi helyhagyással jelöli. Például a földreformról szólva, mondja a szónok: földet vettünk el olyanoktól, akik nem akar-tak földet eladni, és földet (vettünk el olyanoktól),⁴ akiknek

⁴ Egy szó kihagyását rövidebb, több szó kihagyását hosszabb hely-hagyással szoktam jelölni.

exisztenciája is veszélybe került ezzel. Ez a földreform erősen belevágott a magángazdaságba, erősen (belevágott) a magántulajdonba. — Kivívta a maga predomináló szerepét, de e predomináló (szerep) betöltésében nem tökéletes, sőt nem is lehet (tökéletes); nem lehet (tökéletes) azért, mert... — Kevés, de jól fizetett tisztviselőre van szükség, mert kevés (de jól fizetett) és anyagilag független tisztviselőtől lehet jó közigazgatást várni. — Felolvastam az ügyvédi rendtartás 19. és 21. szakaszát. Ez a 19. (és 21. szakasz) az ügyvédség feladatairól és jogairól beszél. — A titkos választójog mellett mindig azt halljuk, hogy garancia kell a nép szeszélye, a nép indulata ellen; annak a népnek szeszélye és (indulata) ellen, amelyről a miniszterelnök úr megállapította, hogy érett; annak a népnek (szeszélye és indulata ellen), amellyel a miniszterelnök úr történelmet akar csinálni. Ha ennek a népnek eszébe jutna szeszélyesnek lenni és (indulatosnak lenni) — amire azonban nincs is alkalmja, mert itt van a felsőház, amely összetételénél fogva nem valószínű, hogy indulatoskodnék, vagy (szeszélyeskednék) — akkor az államfő a házfelosztás jogával a visszatartó erőt gyakorolhatja. — A legfontosabb magyar tárca a kultusztárca. Ha a legfontosabb (magyar tárca a kultusztárca), akkor lássuk ennek kifejezését a költségvetésben is. — Amint egyik ember a másikra van utalva, ép úgy egyik nemzet (a másik nemzetre van utalva). — Az irodalom és a művészet abban a pillanatban nem irodalom és (nem művészet), amint eltűri a bürokrácia vezetését. — A kisebbség jogainak biztosításáról gondoskodás történt a lajstromos és arányos szavazási rendszerrel. Én ugyan sem a lajstromos, (sem az arányos) választási rendszernek nem vagyok híve.

Néha nem pontosan ugyanaz a kifejezés ismétlődik, hanem a szócsoport egyik-másik szava megváltozik, úgy azonban, hogy az előzők folytán világos, milyen-értelmű változtatásoknak kell következniök. Pl.: március elsejétől kezdve a jugoszlávok az ő kettős birtokosaikat nem fogják átengedni magyar területre és a magyar kettősbirtokosokat sem fogják (átengedni jugoszláv területre). — Olcsóbban termel az, aki egy holdon többet termel, és drágábban termel az, (aki egy holdon kevesebbet termel). — Ha az a katonai attasé Budapesten megjelenik a magyar csapatok előtt, vagy Franciaországban meg-

jelenik (a francia csapatok előtt), vagy Angliában (megjelenik az angol csapatok előtt), az nem lesz propaganda a polgári rendszer mellett. — Este a fronton nyugodtan jártunk, mert nem láttuk az ellenséget s az ellenség nem látott (minket). — Hogy az intelligencia azért veszítette-e el anyagi erejét, mert elveszítette hatalmát, vagy pedig azért veszítette-e el (hatalmát, mert elveszítette anyagi erejét), azt nem tudom. — A pénz is áru s így minél több van belőle és minél kevesebben keresik, (annál) olcsóbb és minél kevesebb van (belőle és minél többen keresik, annál drágább.

Az ismétlődő kifejezést nem egyszer az *ez* mutató névmás vagy ennek valamely ragos alakja előzi meg; ilyenkor az ismétlődést teljes egészében is kihagyhatjuk. Pl.: Kecskeméten nagyon sok a kis- és középbirtokos; ezek között (a kis- és középbirtokosok között) sok az iparos. — Hárommillió pengőről van itt szó; ez (a hárommillió pengő) teher sok embert érint.

Az ismétlődés *amely* névmással kapcsolatban is állhat s ekkor is teljes egészében — akár az *amely*-lyel együtt is — kihagyható, de ha az ismétlődés valamilyen ragot kap, ezt jelezni kell. Pl.: végrehajtottunk egy birtokpolitikai reformot, amely (birtokpolitikai reformot) azonban nem úgy hajtották végre, mint terveztük. — Telepítési politikát kell folytatnunk azokon a helyeken, amely (helyeken) bűn volna kihasználatlanul hagyni ezt a lehetőséget.

Az ismétlődés gyakran páros kötőszókkal kapcsolatban fordul elő, amikor természetesen a páros kötőszók másodikát is és az ismétlődést is elhagyjuk. Pl.: mindenütt a mezőgazdasági termékek árának növelésére törekedtek, vagy azáltal, hogy a vetésterületeket csökkentették, (vagy pedig azáltal, hogy) a termékek piacra jutását próbálták megakadályozni. — Nem lehet állást foglalni sem amellett, hogy 50.000 pengőt vegyünk-e számításba, (sem amellett, hogy) csak 35.000 (pengőt) vegyünk-e (számításba). — Helyesnek tartom ezt az intézkedést nemcsak azért, mert racionalizálunk, (hanem azért is, mert) csak fegyelmezett tisztviselői karral lehet építő munkát végezni. — A vidék annál jobban boldogul, (minél jobban) tud Budapest exisztálni. — Nem arról van szó, hogy egyeseknek segítséget nyújtunk, (hanem arról van szó, hogy) szisztematikus birtokpolitikát folytassunk. — Ennél a legutolsó példánál fon-

tos, hogy a gyorsíró kisebb vagy nagyobb helyet hagy-e, mert teljesen kifogástalan a mondat akkor is, ha a fentebb kihagyott öt szó helyett csak hármát (*hanem arról, hogy*) vagy csak kettőt (*hanem, hogy*) olvas. Ebben az esetben a helyhagyás mértéke utalhat arra, hogy a három lehetőség közül melyiket kell olvasni.

2. Gyakran kihagyhatunk ismétlődő szókat azon az alapon, hogy egy szócsoporthoz egy-két szava megváltozik, a többi azonban változatlan marad, a változó szókat leírjuk, a változatlanokat kihagyjuk. A változó szóknak ragja mindegyik ismétlődésnél ugyanaz s nagy mértékben éppen ez könnyíti meg a helyes olvasást. Pl.: ha a 20.000 pengő bizonytalan ideig bírói létben marad, ebből nem nyer a tulajdonos, (nem nyer) az elsőhelyi hitelező és (nem nyernek) az utána következő hitelezők. — Nem tartom magam annyira csálhatatlannak, hogy ab ovo elutasítanék és (ab ovo) tekintetbe nem vehetőnek nyilvánítanék minden ellenkező érvelést. — Az alapgondolat az, hogy a nemzet a mindennek felett való, a nemzetnek a nagysága, (a nemzetnek) a dicsősége a mindennek felett való. — Előfordulhat, hogy az ember a legjobb akarat, (a legjobb) tudás és (a legjobb) szorgalom mellett sem tud megfelelő munkát teljesíteni. — Az adófizetők ebből semmi előnyt sem látnak, mert az adóterhek most is éppen olyan súlyosak, (éppen olyan) magasak, (éppen olyan) nyomasztók, mint azelőtt voltak. — Azután jött a harminchármas bizottság, (jött) a teljhatalom, (jött) Tyler. — A világháború megnyitotta azt a korszakot, amelyben nem az intelligencia, (nem) a képzettség és (nem) a tudás az irányadó, hanem az (az irányadó), hogy ki mennyi tömeget tud felmutatni. A világháború óta hiába volt és (hiába) van valakinek kitűnő képzettsége, ha ezt a maga mozgalma, (a maga) törekvései, (a maga) akarata részére nem használja fel egy olyan tömeg, amely szervezkedése folytán hatalommá tud átalakulni. — Más feladata van a Műgyetemnek és (más feladata van) a közgazdaságtudományi karnak. — A budapesti monumentális épületek jó részét az állam áldozatkészségének lehet köszönni: itt vannak a nagyszerű hidak, (itt van) maga a parlament, (itt van) a Kúria, (itt vannak) a gyönyörű múzeumok. — Vannak eszmék, amelyek a történelem során gyakran elbuktak, hogy azután annál nagyobb, (amál) diadalmasabb, (annál)

hiatalmasabb erővel támadjanak fel. — Ezek a felolvasott adatok nem régen jelentek meg, lehet, hogy teljes terjedelmükben, (lehet, hogy) csak túlnyomó részükben, az egyik statisztikai évkönyvben. — Ezt az intézkedést nagyobb izgalmak nélkül végre lehet hajtani, de csak akkor, ha a belügyminiszter úr higgadtsága, (a belügyminiszter úr) nyugodtsága, (a belügyminiszter úr) tárgyilagossága érvényesül a végrehajtásban is, hogy így közös erővel, (közös) tudással és (közös) jóakarattal juttathassuk nyugvópontra ezt a kérdést. — A technikai fejlődést meg nem történné tenni nem lehet, a társadalmi evolúciót megállítani (nem lehet). — Látunk új elgondolásokat, amelyek a fiatalság hevével, (a fiatalság) türelmetlenségével és (a fiatalság) abszolút hitével akarnak megoldani problémákat. — Számolni kell az élet követelményeivel nemzeti vonatkozásban, (számolni kell) történelmi (vonatkozásban) és (számolni kell) gyakorlati vonatkozásokban. — Ebben az irányban történt már lépés a társadalom részéről is és az állam (részéről is). — Mint fentebb említettem, az ismétlődés változó szavának ragja mindig ugyanaz s ez megkönnyíti a helyes olvasást. Ezt a ragot célszerű az első ismétlődéskor még kiírni, ha azonban a szócsoport még többször is ismétlődik, ezt a ragot is elhagyhatjuk.

Néha az is lehetőséget nyújt kihagyásra, hogy egy szót vagy szócsoportot jelzővel vagy más határozóval kiegészítve ismét meg a szónok. Pl.: szükség volna az ipari áraknak, a Tyler-jelentés szerint is indokolatlanul magas (ipari áraknak) letörésére. — Fontos államérdek, hogy minden költséges lehetőség kiküszöböltessék úgy az államháztartásból, mint a közületek (háztartásából). — Hallunk néha panaszokat a közigazgatásban alkalmazott, még pedig úgy az állami, mint az önkormányzati (közigazgatásban alkalmazott) tisztviselők ténykedései ellen.

Gyakran a *mint* szócska után megismétlődik egy-két szó; pl.: a gazdasági helyzet javulása nem következett be olyan mértékben, (mint amilyen mértékben) reméltük. — Ritkán hallgattam olyan figyelemmel egy beszédet, (mint amilyen figyelemmel) hallgattam a pénzügyminiszter úr expozéját. — A háború előtt a szociális kérdések iránti érdeklődés nem volt olyan intenzív, (mint amilyen intenzív) volt a háború után. — Az u. n. trianoni gát miatt az új vízművek ép úgy el fognak iszapozni

sodni, (mint ahogy eliszaposodott) a káposztásmegyeri vízmű. — Ez a javaslat nem fog elérni mást, (mint azt,) hogy...

3. Szókihagyásra ad lehetőséget az is, ha egymással el-
lentétes fogalmak szerepelnek egymás mellett a beszédben,
vagy ha olyan szókat említ fel a szónok, amelyek elég gyakran
állanak egymással kapcsolatban, úgy hogy közöttük bizonyos
értelmi kapcsolat keletkezik. Pl.: a magyar textilipar nemcsak
belföldön, (hanem külföldön is) nevet szerzett a magyar árú-
nak. — A közvélemény barátságos vagy (barátságtalan) indulata
a politikus életét kellemessé vagy (kellemetlené) teheti. — A
statisztika adatai szerint a világ női lakossága számosabb, mint
(férfilakossága). — A pénzügyi egyensúly elérésére vagy fo-
kozniunk kell a bevételeket, vagy pedig csökkenteniünk (a ki-
adásokat);⁵ a bevételek fokozására már nem lehet számítani,
rá kell tehát térni a másik útra, (a kiadások csökkentésére). —
Ez az intézkedés sem többet, (sem kevesebbet) nem hoz, mint
amennyi szükséges. — Mióta a tejrendelet életbelépett, azóta
van legális és (illegális) tejforgalom. — Azt látjuk, hogy a leg-
olcsóbb búza hazájában majdnem (legdrágább) a kenyér. — A
kérdést nem tudom eldönteni sem jobbra, (sem balra). — A
pénz is, mint árú, követi a kínálat (és kereslet) törvényét. —
A mérlegbe be kell állítani a nyereség- és (veszteség-) számlát.
— A polgárság egy része közvetve vagy (közvetlenül) függő
viszonyban van a kormánytól. — Mindezeket a pro (és kontra)
felhozott érveket megfontolva, jutottam elhatározásra. — Egy
ilyen sem hús, (sem hal) intézménynek semmi célja sincs. —
Egy nemzetgazda, akit nem lehet sem a győző, (sem a legyő-
zött) nemzetekkel szemben elfogultsággal megvádolni, már
1920-ban elkerülhetetleneknek látta a gazdasági nehézségeket a
páriskörnyéki békék miatt. — A könnyű pénzszerzés vágya a
tőzsdére, a hossz és (bessz) csatatérre vitte az embereket. —
Az idegenek egy része autón tesz kisebb vagy (nagyobb) úta-
kat az országban, hogy közvetlenül megismerje a népet. — Az
OTI-nak két érdekeltsége van: a munkaadók és (a munkavál-
lók). Az előbbi fizet, az utóbbi kap; az előbbi bármily keveset
(fizet) is, mindig sokalja, az utóbbi pedig bármennyit kap is,
(mindig kevesli). — Nem akarok most arról beszélni, mi az oka

⁵ A *csökkenteniünk* szót itt azért nem hagyhatjuk ki, mert más szó-
kat (*leszállítanunk, mérsékelniünk* stb.) is lehetne helyette olvasni.

a latin nyelv eredményes vagy (eredménytelen) oktatásának. — A behozott kismotorokat aszerint vámolják el, hogy fordulatszámuk 500 fordulaton alul van-e vagy (500 fordulaton felül van-e). — A miniszterelnök úr a technikusoknak a közgazdaságban — úgy az állami (mint a törvényhatósági közgazdaságban) — nagyobb szerepet szán. — A javaslat az özegek és (árva) járandóságait kívánja emelni csekély mértékben. — Magyarország közelebb került a nagy fogyasztópiacokhoz, ahol a kvalitatív és (kvantitatív) munkával előállított termékek játszik a főszerepet. — A biztosítást olyanokra is kiterjesztették, akiket főlegesen volt akár a MABI-ba, (akár az OTI-ba) bevenni. — Az iparosok és (a kereskedők) nem kívánják a fizetésleszállítást, mert tudják, hogy a tisztviselői fizetés az ipar és (kereskedelem) almentálása. — Érdemes volna nagyobb összegeket a kisipar és (kiskereskedelem) rendelkezésére bocsátani. — A titkos vagy (nyílt) szavazás tekintetében véleményemet a következőkben foglalom össze.

4. Vannak ragok, amelyek ha egy bizonyos igével együtt fordulnak elő a mondatban, szinte abszolút bizonyossággal számíthatunk egy harmadik szónak ott-létére is. Ezt a harmadik szót a gyorsíró kihagyja. Ilyen rag- és igekapcsolatok: arról van (szó) ...; arra van (szükség) ...; ami azt (illeti) ...; meg vagyok arról (győződve) ... — Pl.: ami a javaslatot (illeti), azt tartom, hogy amikor ilyen fontos kérdés megoldásáról van (szó), mindenkinek együttműködésére (szükség) van.

5. Ha a szónok felsorol valamit s a felsorolásban használja az *először, másodszor* stb., vagy az *első, második, harmadik*, vagy az *egyik, másik* szókat, a gyorsíró ezeknek csak elsőjét írja ki s a többi helyhagyással jelöli. Pl.: a gazdasági válságnak két komponense van: az egyik a fogyasztási válság, (a másik) az értékesítési (válság). A fogyasztási (válság) azt jelenti, hogy ... — A költségvetés realitása három tényezőtől függ: elsősorban a termés hozamától, (másodsorban a termés) mikénti értékesítésétől, (harmadsorban pedig attól), hogy mennyiben leszünk képesek a mezőgazdák terheit enyhíteni. — A költségvetés kiadásainak csökkenése két tényezőnek tulajdonítható: (az egyik tényező) az új nyugdíjtörvény, (a másik) pedig a dollár áresése, amely az államadóságoknál érezteti hatását. — Az új műegyetem egyik karán mérnököket, (má-

sik karán) pedig közgazdászokat fognak nevelni; egyik része Budán lesz, (másik része) Pesten, (harmadik része) Sopronban. — Ezt a kérdést két szempontból lehet tárgyalni: egyrészt idegenforgalmi, (másrészt) közgazdasági (szempontból). — A háború után e tekintetben egyik hibát (a másik után) követték el az európai nemzetek. A háboru előtti szabadkereskedelmi irányzattal szakítva, az egyik végletből (a másikba) estek s kínai-falszerű vámfalakkal rekesztette el magát egyik nemzet (a másiktól). — Két nagy kötelessége van a kormánynak: az egyik egy pozitív, (a másik egy negatív) kötelesség. — Amikor a bankzárlat után a bankokat újból megnyitották, osztályokba sorozták őket és azt mondták, hogy vannak elsőosztályú bankok, (másodosztályú) bankok és (harmadosztályú bankok); az elsőosztályúak abszolút jók, (a másodosztályúak) kielégítőek, (a harmadosztályúak) rosszak.

6. Néha egész mondatot hagyhat ki a gyorsíró — természetesen csak két-három szóból álló mondatot — ha a beszéd egyik részéből következik, hogy annak a mondatnak ott kell lennie. Ilyen például: ha az ember azt nézi, milyen a vidék hitelélete, (azt látja,) hogy a mezőgazdaság nehezen juthat hitelhez. Ha ennek okát keressük, (azt találjuk), hogy a bankok hosszúlejáratú kölcsönöket nem akarnak folyosítani. Ha körülnézünk, (azt látjuk,) hogy az egész vonalón nehézkesen működik a hitelszervezet. — Szónoki kérdések után is ki lehet hagyni egy-két szót; pl.: s ezek után mi történt? (Az történt,) hogy... — Ez a szervezkedés az országra káros lehet s mégis mit látunk? (Azt látjuk,) hogy... — Miért említem fel ezeket? (Azért, mert)...

7. Idézeteket — magyarokat és idegeneket egyaránt — közmondásokat, ismert szólásokat szintén megrövidítünk úgy, hogy csak egy-két kezdő szavukat írjuk ki, a többit pedig elhagyjuk. Ha az idézet kétféle alakban — hosszabban és rövidebben — is szokásos, az idézet végső szavát is jelölni kell. Pl.: aki bírja, (marja). — Az én házam (az én váram). — Romlásnak indult (hajdan erős magyar). — Addig jár (a korszak a kútra, míg eltörik). — Per longum (et latum). — Sors bona, (nihil aliud). — The right man (on the right place). — Lasciate (ogni speranza voi ch'entrate). — Timeò (Danaos et dona ferentes).

8. Törvényre való hivatkozást úgy jegyzünk, hogy leírjuk az évszámot, a törvénycikk számát és ha szakaszt is említ a szónok, a szakasz számát is és elhagyjuk az *évi, törvénycikk* és *szakasz* vagy *paragrafus* szókat. Az évszámból, ha száz évnél nem idősebb törvényről van szó, csak a két utolsó számjegyet írjuk le, mert ez egyértelműen meghatározza az egész évszámot; száz évnél régibb törvénynél a három utolsó számjegyet írjuk le. A törvénycikk számát is a gyorsabb írás kedvéért arab számmal írjuk. Pl.: a földreformról szóló 20 36 2 állapítja meg, kik juthatnak földhöz. (= ... 1920. évi XXXVI. törvénycikk 2. szakasza...)

9. Végül az előző csoportokba be nem illeszthető kihagyásokra mutatok példákat a következőkben. Pl.: amióta a váltságot három évvel ezelőtt megjósolták, azóta folyton szomorúbb és (szomorúbb) állapotok mutatkoznak. — Ez az intézkedés ezer és (ezer) munkásnak ad kenyeret. — Sokan utaznak külföldre nyaralni s ott hetenkint száz meg (száz) pengőket költenek el. — Fontos gazdasági javaslatokat tárgyaltunk tegnap, tárgyalunk (ma) és (fogunk tárgyalni holnap). — Én a lajstromos szavazásnak nem voltam és nem (vagyok) ma sem híve. — Pártunk támogatása a kormánynak a múltban is megkönnyítette és a jelenben is (megkönnyíti) a kormányzást. — Az ilyen apróságoknak a megszüntetése nem sokat jelent; ha megszüntetik ezeket, jó, (ha nem szüntetik meg,) az sem baj. — Azt mondták rólam, hogy még be sincs fejezve az egyik földbirtokreform és már egy másik (földbirtokreformot) kezdeményezek. — Lassan, lépésről (lépésre) haladva szándékozom megvalósítani terveimet s hónapról (hónapra) újabb intézkedésekkel fogok jönni. — El kell ezeket mondanom, akár tetszik, (akár nem). — Nem lehet ilyen rendelkezéssel jönni, mert vagy van autonómia, (vagy nincs). — A miniszter úr Berettyóújfalun azt mondotta, hogy a búza világpiaci ára hat pengő. Arról lehetne beszélni, hogy számszerűleg helyes volt-e ez (vagy nem); énszerintem az berettyóújfalusi ár volt és nem (világpiaci ár). — A beszálló csárdában éjszakára megszáll a négy ló és (megszáll a négy ló) kocsisa. — Spanyolország megállapodást kötött Oroszországgal, de követet nem küldött és (követet) nem fogadott el. — Az új fővárosi törvény szerint a belügyminiszter nevezi ki a főszámvevőt és a helyettes (főszám-

vevőt). — Az aranystandard elhagyása előtt az angolok felvettek 50 millió font kölcsönt: 25 milliót Newyorkban és (25 milliót) Párisban. — Beruházásokra fordítottak 1924/25-ben^o 69 millió pengőt, 1925/26(-ban)^o 224 (millió pengőt), 1926/27(-ben)^o 175 (millió pengőt). — A forgalmiadóbevételekből 1929-ben^o az állam kapott 63%-ot, a főváros 37 (%-ot); 1931(-ben)^o az állam kapott 69 (%-ot), a főváros 31 (%-ot); 1932-ben^o az állam részesedése volt 73 (%), a főváros részesedése 27 (%).

*

Végigfutottunk a nyelvtani és értelmi rövidítések lehetőségein; látjuk, mennyire kihasználhatja a gyorsíró a nyelvtani és értelmi összefüggéseket. Örülnek, ha azokban a nem-gyorsírókban, akik végigolvasták ezt a füzetet, ezek nyomán az a nézet érlelődne meg, hogy a gyorsírás nem egyszerű ügyesség, hanem nehéz és különleges képességeket megkívánó szellemi munka, amelyet — legalább is legmagasabb fokát — nem sajtíthat el bárki, hanem születni kell rá.

Nemes Zoltán.

Pólya.

Kétségtelen, hogy *pólya* szavunk a szl. *povijalo* átvétele, de az az érdekes kérdés, hogy eredeti hangalakja hogyan fejlődött a mai *pólya* (o: *póla*) hangalakká, még nincsen tisztázva. Írtam ugyan erről már egyszer (25 évvel ezelőtt, Nyr. XXXIX, 332), de akkori magyarázatomnak több pontját ma már elfogadhatatlannak tartom. Ma, jóval több tapasztalat birtokában, azt hiszem, hogy e hangsornak a magyar hangtörténet folyamán való fejlődése a következő módon ment végbe.

Nyilvánvaló először is az, hogy e szónak mai hangalakja nem egy hangváltozásnak, hanem a hangváltozások egész sorának a végső eredménye. Ezek közül nézetem szerint legrégebbi a szóvégi *o* > *á* (> *a*) változás. Abból a körülményből ugyanis, hogy *o* végű szláv eredetieken alapuló *akna*, *borda*, *borona* 'trabs, balken', *csoda*, *csoroszlya*, *gabona*, *gërzna*, *iga*, *kapta*-féle jövevénytiszavaink egyetlen egy nyelvemlékiünkben

^o Az évszámokat gyorsírásban természetesen rövidebben (24/25, 26/ ; 29, 31 és 32) írjuk.

sem fordulnak elő szóvégi *o* betűvel írva, nézetem szerint arra kell következtetnünk, hogy az *o* > *á* (> *a*) változás ezekben, és velük együtt persze *pólya* szavunkban is, nem a XIV. sz. folyamán ment végbe; tehát akkor, mikor (szóbelsei helyzetben) az *ablak*, *abrosz*, *bab*, *baj*, *dajka*, *darab*, *gabona*, *galagonya*-féle szláv jövevényekben, hanem már mindjárt átvételükkor, hanghelyettesítésként, melynek az volt az oka, hogy akkori nyelvünkben nem voltak (mint ahogy mai nyelvünkben sincsenek) többtagú *o* végű szavak. (BEKE: Nyr. LX, 138—9 szerint az ilyen szóvégi *a* nem korábbi *o* képviselője, hanem nyelvünkben fejlődött járulékhangzó volna, de ez a felfogás nézetem szerint nem helyeselhető). A szláv *povijalo* legrégebbi magyar alakja eszerint **povijálá* volt.

E hanghelyettesítés megtörténte után másodiknak az a változás következett, hogy a **povijálá* hangsor *i*-je a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján kiesett.¹ De mivel e hangsornak *j* betűvel jelölt hangja nem egyéb mint az *i* és az *á* hangok képzése között szükségszerűen beálló ú. n. *átmeneti hang*, melyet lelkünk nem szokott appericiálni (l. erről HORGER: ÁltFon. 162., 203., 206. §), ezért a korábbi **povijálá* (o: **poviálá*)-ból az *i* kiesése után szabályosan **povála* lett. Mivel pedig a mai *pólya* alak hosszú *ó*-ja *korábbi ov* kettőshangzón át kétségtelenül *ov*, mégpedig a *z o n s z ó t a g ú o v* kapcsolatból lett, ezért a fejlődés további menetére nézve azt kell feltennünk, hogy az *i* kiesését a *v* és *l* közötti *á* kiesése követte. Csakhogy persze nem maga ez az *á* esett ki, ilyen helyzetű *á* kiesésének ugyanis sehol semmi nyoma, hanem az *á* helyébe lépett *o*.

A Magyar Nyelvjárások c. munkámban (199—200. §) rámutattam arra, hogy rákövetkező szótagbeli *á* előtti egy-

¹ A kétnyíltszótagos hangtörvény így szól: „Szóbelsei állandóan nyílt szótagnak felső vagy középső nyelvvállású rövid magánhangzója a XIII.—XV. sz. közötti időben kiesett, ha *a*) közvetlenül előtti is nyílt szótag állott, és ha *b*) kiesésével két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek elsejének képzése után a nyelv hegyének nem kellett visszafelé húzódnia, hogy a következőnek képzése megkezdődhessék”. Pl. szláv *ma-li-na* > **mál-ná* (> *málna*) vagy R. *u-ru-szág* > R. *ur-szág* (> *ország*). A XIII. sz. előtt és a XV. sz. után csak néhány szórványos esetben észlelhető az ilyen minőségű és helyzetű magánhangzók kiesése, de a XIII. és XV. sz. közötti korban rendkívül gyakori, szinte-szinte kivétel nélküli ez a jelenség.

kori *á* Dunántúl nem labializálódott (mint a magyar nyelvterület egyéb vidékein), hanem elhasonulás következtében egy fokkal zártabb *o* lépett a helyébe. Pl. *borát, borázda, csollán, dorázs* stb. De ennek az elhasonulásnak egykor több más vidéken is gyakorinak kellett lennie, mert számos köznyelvi szóalakban is észlelhető és egyáltalán nem valószínű, hogy ezek egytől-egyik mind dunántúli nyelvjárásokból jutottak volna be a köznyelvbe. Pl. *Bogát, bogrács, Boglár, Borbála, Borbás, Bottyán, Dombrád, Domján, Fonyászó, forgács, garaboncás, gyopár, hombár, kolompár* stb. Dunántúl azonban a gyakran használt *bornát, dorát, gyotrán, kamorába*-féle járulékos alakokból való elvonásként keletkezett *borna, dora, gyotra, kamora*-féle alányesetek is közönségesek. És ugyanilyen elvonások eredményei a köznyelvben is pl. az *Ágota, Bagonya, Bagota, boka, borona, Inota, Kalocsa, kaloda, kalongya, Kálota, Kamocsa, Szent-Katolna, katona* stb. alakok. Ezek alapján tehát feltehetjük, hogy az egykori **poválá*-nak **poválát, *poválába, *poválából, *poválás*-féle alakjaiban és származékaiban is megtörtént az *á*-nak ez az elhasonulása, s az így keletkezett **povolát, *povólába*-félékből aztán szintén elvonódott e szónak egy új, **povolá* alakú alányesete. A második nyílt szótagbeli (*á* >) *o*-nak ebből való kiesése már teljesen érthető. Természetes ugyanis, hogy a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján nemcsak eredeti, hanem korábbi *á*-ból való *o* hangok is kieshettek. Ilyen kiesések pl. (R. *Dámárád* >) **Dámorád* > **Dámrád* (> *Dombrád*), (R. *kálámár* >) R. *kalomár* > *kalmár*, (R. *Kátapán* >) **Kátópán* > R. *Kátpán* (> R. *Kotpán* > *Koppány*), (R. *Pányavádi* >) **Pányovád* > R. *Pányvád* (> *Ponyvád*), (R. *Sáramás* =) **Sáromás* > **Sármás* (> *Sormás*) és *o—á* hangú alakokból való elvonásokban pl. (szl. *Orava* > **Aráva* >) **Arova* > *Árva*, (szl. *Ilava* >) **Ilova* > *Ilva*, (szl. *Morava* >) R. *Morova* > *Morva*, (szl. *pojato* > **pájáta* >) **pájota* > *pajta*, (szl. *ponjáva* > **pányává* >) **pányová* > **pányvá* (> *pányva* ~ *ponyva*), (szl. *slama* > **száláma* >) **szalomá* > *szalma*, szl. *zobalo* > **zabálá* >) *zabolá* > *zabla*, (R. *Szágyává* >) R. *Szágyová* > *Zagyva*, (szl. *Zitava* >) R. *Zsitová* > *Zsitva*. Ugyanígy változás tehát ez is: (**poválá* >) **povolá* > **powlá*.

A még ez után történt *ou* > *ó*, *l* > *ly* (> *í*) és *ü* > *u* változások nyelvész-olvasók számára már nem szorulnak magya-

rázatra. (A Calepimus szótárában olvasható *paló* alak bizonyára csak sajtóhiba *póla* helyett). De igenis magyarázatra szorul még az a kérdés, hogy miért hiányzik a *pólya* szónak régiebb *póla* alakjából kicsinyítő *-ka*, *-ke* képzővel képezett R. N. *pólka* (> *póka*) származékban a tövégi *a* hang.

Ezt a jelenséget is próbáltam már egyszer magyarázni (MNy. XVI, 143). Az *a* hiányának akkor két magyarázatát tartottam lehetőnek. Az egyik az, hogy a SIMONYI (TMNy. 546) idézte *akkora*: N. *akkorka* s így N. *ekkorka*, *mekkorka*, *po-gácska*, *cicka*, *kutyka* származékokkal együtt a *póla* (> *pólya*) melletti *pólka* (> *póka*) származékban ez az alakja is egyszerejtés eredménye volna, a másik pedig az, hogy *pólka* (> *póka*) talán elvonás a 'pólyáz, pólyál' jelentésű R. *pólkál* (> *pókál*) igéből, ez utóbbi pedig a szabályos R. *póllál* (> *pólyál*) és a *dajkál* igék összevegyülésének volna az eredménye. De hogy az *akkora*: *akkorka*-féle hangviszony egyszerejtés eredménye lehetne, azt ma, mivel az egyszerejtés jelenségét ma már sokkal jobban ismerem mint 15 évvel ezelőtt (l. MNy. XXX, 69), határozottan tagadnom kell. A másik feltevés, hogy a *póla* melletti *pólka* talán elvonás volna a *pólkál* (< *póllál* × *dajkál*) igéből, magában véve nem volna ugyan elfogadhatatlan, de mégis elfogadhatatlan azért, mert a *póla*: *pólka* hangviszony elválaszthatatlan a fennebb idézett *akkora*: *akkorka*-félékben észlelhető hangviszonytól, ezek pedig nem magyarázhatók meg semmiféle elvonásból. És különben is rájöttem azóta arra, hogy nemcsak akkor tűnt el egyes szavak szóvégi *a* hangja, ha a *-ka* *-ke* kicsinyítő képző járult hozzájuk, hanem akkor is, ha a *-csa*, *-cse* kicsinyítő járult hozzájuk: *taliga*: **taligcsa* (: **talikcsa* > *talicska*), *portulák*: **porulákcsa* (> N. *portulácska*), *Rébeka*: **Rébékcsa* (> N. *Rébécška*, l. mindezekről MNy. XXIV, 272). A szóvégi *a*-nak elmaradása tehát nyilván a hozzájárult képzőnek kicsinyítő-becéző voltával van kapcsolatban.

Mindezek alapján ma azt hiszem, hogy *póla*: *pólka* valamint az *akkora*: *akkorka* és *taliga*: **talikcsa* (> *talicska*)-félék mind téves apperceptionon alapuló képzőcserével magyarázandók: egyes beszélők a *póla*, *akkora*, *taliga*-féle szavak végső *a* hangját tévesen kicsinyítő-becéző képzőnek fogták fel és ezt aztán más kicsinyítő-becézővel cserélték fel; egyes esetek-

ben a *-ka*, *-ke*-vel, más esetekben a *-csa*, *-cse*-vel. És teljesen ugyanúgy keletkeztek nézetem szerint az olyan ma közhasználatú becéző személynévek is, mint pl. (*baba* >) *Baba*: *Babi*, *Babus*, *Bápszi*, (*duda* >) **Duda*: *Dudus*, (*rózsa* >) *Rózsa*: *Rózsi*, *Anna*: *Anni*, *Anka* (> *Panka*), *Annus*, *Anci*, *Ilona*: *Ilonka*, *Béla*: *Bélus*, *Gyula*: *Gyulus* stb. Mert hiszen a *baba*, *duda*, *rózsa*, *Anna*, *Ilona*, *Béla*, *Gyula* szavak végső *a* hangja sem becéző képző, hanem etimologikus része a szó ragtalan és képzőtlen alanyesetének.

Idetartozik végül még az a jelenség is (ezt először SÁGI figyelté meg. MNy. X, 223), hogy egyes *a* végű nőneveknek e végső hangja elmaradt. Így (lat. *Agneta* >) *R. Agnēta* > **Agnēt* (s ebből egyfelől **Agnēt* > *R. Aglēt*, másfelől **Angnēt* > **Anglēt* > *R. Anglit* > *R. Angalit*), (lat. *Helena* > *R. Élēna* >) *Ilona* > *Ilon*, (lat. *Catharina* >) *R. Katalina* > (Szent-Katolna ~) *Katalin*, (lat. *Margareta* > *R. Margarēta* >) *R. Mārgita* (> *Mārgitta* hn., a második *ar* kapcsolat kieséséről l. MNy. XXX, 71) > *Mārgit*, (lat. *Rebeca* >) *Rēbēka* > **Rēbēk* (> *N. Rēbēk*). Az *a* elmaradását ezekben az esetekben is alig okozhatta más mint az, hogy egyes beszélők tévesen kicsinyítő-becéző képzőnek vélték, s ezért akkor, mikor egy-egy ilyen nevű nőt nem becézve, hanem közönbösen akartak megnevezni, **Agnēt*-nak, *Ilon*-nak, *Katalin*-nak, *Mārgit*-nak, **Rēbēk*-nak nevezték. És ezek a nem becéző, *a* nélküli névalakok aztán lassanként elterjedtek.

Horger Antal.

Megjegyzések a Magyar Etymologiai Szótár XI. (erdő-faristár) füzetéhez.

1.

erdő. Abban föltétlenül igazuk van e szótár szerkesztőinek, hogy e szavunk az *ered* ige melléknévi igenévi származéka. De nem magyarázzák meg azt, hogy hogyan kapta mai főnévi 'wald' jelentését. Azt hiszem, hogy *erdő* eleinte az eredetileg 'wald' jelentésű *vad* főnévnek (innen a szintén főnévi *vadon* származék) volt a jelzője: *erdő vad* '(sprossender) junger wald', s e jelzős szerkezetből vált ki utóbb jelentéstapadás-

sal önálló főnévként. De még akkor is csak 'junger wald' lehetett a jelentése és ez csak később tágulhatott a mai 'wald' fogalommá. (Ennek megtörténte után a *vad* szónak, melynek már régebben 'wild' jelentése is fejlődött, csakhamar elavult a régibb 'wald' jelentése, mert ezt a fogalmat az egyjelentésű *erdő* szóval is ki lehetett fejezni).

Nem tartom helyesnek a szerzőknek azon feltevését, hogy *erdő* korábbi **eredő*-ből rövidült volna, mert a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján csak felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók estek ki, de alsók nem. A *telek*: *telke*, *kebel*: *keble* hangviszony, melyre feltevésük igazolásául hivatkoznak, nem alkalmas erre, mert *telek* régibb hangalakja *telük* > **telēk* volt, a személyragos *telke* alak tehát nem *teleke*-ből, hanem korábbi *telūke* vagy **telēke*-ből való szabályos fejlemény (vö. pl. *tulók*: *tulka*), a *kebele* melletti nagyon is új *keble* alak pedig analógiás alakulás: miután a R. *lepél*-ből a nyelvterület nagy részén *lepel* lett, a (szabályos régi *lepél*: *leple* meletti) *lepel*: *leple* irányító sor hatása alatt a hasonló hangalakú *kebel* mellé is keletkezett (a korábbi szabályos *kebele* helyébe) új *keble* alak. Tehát sem a *telke*, sem a *keble* alak nem igazolhatja az *erdő* alaknak régibb **eredő*-ből való származtatását. De semmi akadálya sincsen régibb **erēdő*-ből vagy **eridő*-ből való származtatásának. Az *ered* ige régibb **erēd* > **erid* alakjának feltevésére ugyanis teljesen feljogosítanak bennünket a megőrzött régiségként ma is használatos felszólító módú *erigy* igealak, valamint a népnyelvi *eriszt* és *eriszkedik* származékok.

De ennél még nagyobb tévedésnek tartom azt a feltevésüket, hogy az *erdő* főnév alapszavának, az *ered* igeének *er*-tőve korábbi **her*-ből való. Miért? Hiszen a finnugor alapnyelv szókezdő *sz* hangjának nem *h* hanem nulla felel meg nyelvünkben (l. SZINNYEI: NyH⁷ 26) és szókezdő *h* kiesésének az egész magyar nyelvtörténetben egyetlen egy esetét sem lehet kimutatni. (Az *Adrián*, *Ilona*, *óra*, *ostya*-féle latin jövevényszavak természetesen nem tartoznak ide. L. erről FLUDOROVICS: MNy. XXVI, 377). Nyilván csak azért teszik ezt fel, mert az *erdő* *ereszt* és *eresztvény* szavak nyelvemlékeinkben néhány esetben szókezdő *h* betűvel vannak írva. De elegendő ok ez erre a mérés feltevésre? Hiszen nyelvemlékeimben *hó* (ő); *Hayanduk*, *horczamat*, *hyth* (itt) *hot*, *hotalan*, *herews*-féle írást is talál-

lunk (I. SZINNYEI: NyH⁷ 115) s. az ilyen adatokat MELICHEN kívülről (MNY. XII, 393) még soha senki nem olvasta *h* hanggal. Annál kevésbbé, mert ennek a *h*-val való régi írásnak megvan a maga teljesen elfogadható írástörténeti magyarázata. (L. FLUDOROVICS i. h.). De nemcsak hogy az *erdő*, *ereszt* és *eresztvény* szavaknak teljesen alaptalanul tulajdonítanak régibb *herdő*, *hereszt*, *heresztvény* alakváltozatokat, hanem ennek alapján még azt is lehetségesnek tartják, hogy két barsmegyei kis tót községnek tót *Hrašťany* és magyar „*Heresztény*“ (helyesen azonban: *Herestény*, l. Helységnévtár) nevei nem úgy viszonylanak egymáshoz, hogy a tót helynév a magyar nyelvbe átkerülve, itt hangrendi átcsapás útján kapta mai alakját, hanem úgy, hogy e tót községek magyar „*Heresztény*“ (3: *Herestény*) neve azonos a 'junger wald' jelentésű magyar *eresztvény* szónak állítólagos egykori *heresztvény* változatával, s ebből a tótban népetimológiával lett *Hrašťany*!!!!

Horger Antal.

2.

esküszik. Helyes magyarázatára az *es* szó különféle jelentései vezetnek. *Es* tájnyelvben: 'es: regnet' és 'der Regen', továbbá régi nyelvünkben: 'der Eid, Schwur'. Az *es* igének és a belőle származott *esd* és *esküszik* igének tehát eredeti jelentése 'fallen' volt. Ebből a jelentésből az *esd* 'flehen' jelentése és az *esküszik* 'geloben' jelentése még a sámánkodás korában fejlődött ki nyelvünkben. E jelentésváltozásra jelentés-analógiai bizonyítékokat a finnugor népek sámánkodó szertartásában és nyelvében találunk. Az *esd* és *esküszik* tehát több más szavunkkal együtt a keresztyén kor előtti magyar pogány vallás emléke. (Egyik kéziratban heverő munkámban bővebben szólok e tárgyról.) Az *esküszik* az *esik* szó-családjába tartozik; hibásan egyezteteti az EtSz. finnugor nyelvek más eredetű szavával.

észik. Az EtSz. elfogadja azt, hogy a *híz* igének *hű* ige-neve az eredetibb, a *hívő* pedig későbbi újraképzés. Ebből következőleg el kell fogadnia azt, hogy a vogul γ képzős *tīm* 'ich esse' alaknak magyar alaktani megfelelője az *ém* 'ich ass', a vogul 3. személyű *tī* 'er isst' alaké pedig a magyar tájnyelvi *é* 'er ass (es)'. Ha mármost az EtSz. az *évé* (kifeledte: *évé*) alakot \rightarrow helyesen \rightarrow ebből az *é*-ből való újraképzésnek tartja, ellenmondásba kerül önmagával azáltal, hogy az *évé* (< *évé*)

v. elemében keresi a finnugor * γ képzőt. Mivel az *é* 'er ass (es)' alak *é*-jében (és a vogul *tī* *ī*-jében) van a γ képző, ezért az újra-képzett *évé* > *ëvé* alaknak csakis két magánhangzója rejtegeti az egykori γ -t, nem pedig a kettő közti *v* hang. (L. MÉSZÖLY: A Halotti Beszéd tárgyas, elbeszélő múlt alakjai, 114—6. l.).

Mészöly Gedeon.

3.

eretnek. A szó végső forrása a gör. *αἰρετικός*, de a MEtSz. szerint a közvetlen átadót nem tudjuk megjelölni, mert van ugyan a hazai szlov.-ban, a kaj-horv.-ban és az oroszban egy a *m*.-hoz hasonló jelentésű *jeretnik* szó; de ebből a *m. eretnek* nem származhatott, mert a *m*.-ban a *je*-szókezdet nem lett *e*-vé. Általános tapasztalat azonban, hogy olyan nyelvek, amelyekben a *h* hang hiányzik, ezt a hangot idegen szavak átvétele esetén egyszerűen el szokták hagyni. Mivel pedig a régi szlávban sem volt meg a *h*, a megfelelő gör. vagy latin (*hereticus*) szó átvételekor egyszerűen elhagyták. Mivel azonban az összes szláv nyelvekben az *e*-vel kezdődő szavak a történeti korban prejottálódtak, ez bekövetkezett természetesen az egykori **eretnikū*¹ szónál is. A *m*.-ba azonban ez a szó prejottálatlan alakjában került. (Vö. alább *Eszény*, *Eszenyő*, *esperes*.)

Erge. — Helynévi kutatásaim során többször belebotlottam ebbe a névbe. Valami névproblémát nem láttam benne abban a feltevésben, hogy az *ér* szónak valamilyen deminutív származéka, aminthogy használatos is „ér“, „patakocská“ jelentésben Keletmagyarország különböző helyein. Arról is meg voltam győződve, hogy ez valahol már bizonyosan meg is van írva, de mivel a kérdésnek számomra fontossága nem volt, a dolognak nem néztem utána. És most nagy meglepetéssel olvastam a MEtSz.-ben, hogy a név előbbi köznévből származott, melynek eredete azonban ismeretlen. HORGER ANTALTÓL kérdeztem tehát meg, hogy vajjon az *erge* szóalak nem származhatott korábbi *erke* szóalakból a *k* zöngésülése útján. Tőle azután megtudtam, hogy erre a feltevésre tulajdonképp szükség nincs, mert hisz a magyarban a *g* kicsinyítő képző (v. ö. *balog*, *kéreg* stb.) is alkot némely esetben képzőbokrot az *-a* kicsinyítőképzővel; ilyen szavak pl. *keszege*, *sőrege*. Ezek közé tarthatók tehát az *erge* kn. és hn. is.

¹ *û* = kemény jer, *ï* = lágy jer.

erszény. A szónak a hazai német *aserein* szóból való származtatását illetőleg bizonyos nehézségeket látok. Ez a német szó ugyanis vagy a kfn. *as* (ujfn. *Aas*) vagy a kfn. *āz* szóval függ össze. Az első esetben a -s- hangot a középkorban *ž*-nek ejtették volna (v. ö. erre vonatkozó fejtegetéseimet: DUHbl. 6, 327), a második esetben pedig nehézségeket jelentene a felteendő hosszú magánhangzó. Késői átvétel esetén természetesen származhatnék a magyar szó az idézett hazai német szóból, ha abban eredetileg *ž*-t ejtettek volna is, erre a feltevésre azonban aligha van lehetőség, mert hisz a magyar szóra már a 14. sz. második feléből is van adat.

ěspěres. A MEtSz. szerint összetett szó, amelynek első része a régi m. *is* (mai *ős*) szó, a második része pedig vagy ó-velencei **prešt* átvételéből származik, vagy pedig annak a szónak a mása, amely megvan az ó-cseh *arciprišt* szóban. Végeredményben azonban a kettő egyet jelent, mert hisz mindkét szó a gör.-lat. *presbyter* szóból származik. Ez a magyarázat már csak azért sem elégíthet ki bennünket, mert a feltételezett második résznek a magyar nyelvben semmi nyoma sincs, már pedig lenni ha volt „atya-pap“ (ez volna a feltételezett összetett szó jelentése), akkor a „pap“ jelentésű *pěres(t)* szó sem hiányozhatnék (v. ö. *Priester*, ófr. *prēst(e)re* > ufr. *prêtre*). Hogy az *ěspěres* szó első szótagjában eredetileg nyílt hang volt — hisz különben is megvan a magyarban a szónak *espěres* változata —, azt a kaj-horv. *jašprist* és az osztr.-szlov. *jāšprišt* szóalakok is tanúsítják, amelyek a MEtSz. szerint a magyar szó átvételéből származtak. Pedig ezeknek nagyon régi átvételeknek kellene lenniök, mert hisz a második szótagban megőrizték a feltételezett *i* hangot, amelynek helyén már a Schl. szój.-ben is *e*-t találunk (ez a m. szó legrégibb feljegyzése). Ezek szerint az első szótagbeli *jaš*- sem származhatott magyar *is*-ből, ami azt jelenti, hogy a magyar *ěspěres* szónak a MEtSz.-ban közölt etimológiája téves; az ugyanis valószínűtlen, hogy a magyar szó nem függne össze az idézett szl. szóalakokkal. Kérdeznünk kell azonban, hogy egyáltalán szóba kerülhet-e olyan feltevés, amelynek értelmében az osztr.-szlovénok még az Árpádkorban átvettek volna a magyarból egyházi terminusokat. Ezt történeti lehetetlenségnek tartom, mert hisz Magyarország és az osztr.-szlov.

területek között a középkorban egyházi téren semmiféle kapcsolatot nem volt. De nincs meg ez a régi átvétel a hazai szlovénban sem, ahol pedig annak meglétét elsősorban kellene várnunk. Szerzők ugyan megemlékeznek a vend *ešpereš* szóról, amely azonban valószínűleg semmi egyéb mint a magyar hivatali címnek leírása, mert pl. a Fliszár-féle Magyar-vend szótár (Budapest, 1922) az esperest már *sinyór*-nak és *szénior*-nak tudja. Akármint legyen is, az idézett vendnyelvi szóalak csak legújabbkori átvételnek tekinthető, amelynek az idézett kaj-horv. és szlov. szóalakhoz semmi köze. — Véleményünk szerint a magyar és osztr.-szlov., kaj-horv. szóalakok egy régebbi szláv **ašprišt* szóalakból származtak, amely korábbi **aršprišt* < **arši prištū* szóalakon keresztül végeredményben a gör. ἀρχιεπισβυτος egyházi címre vezethető vissza. Erre, illetve a görögből származott latin *archipresbyter* cím olasz alakjára megy egyébként vissza a már idézett ó-cseh *arciprišt* szó is. Ehhez csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a *ch*-ből szl. nyelvekben *i* előtt minden esetben *š* fejlődött. Az pedig bizonyára minden nyelvben előfordul, hogy két egymáshoz közel álló *r* közül az egyik kiesik, amit tulajdonképp elhasonulásnak mondhatunk. Szl. nyelvekben pl. így lett az összl. **grabrū* „gyertyán“ szóból az egyes szl. nyelvekben *gabr* vagy *grab*. Szláviság bizonyára több más hasonló példát is tudnának erre a jelenségre említeni. A kaj-horv. és osztr.-szlov. szóalakok alapján feltételezendő *a-* > *ja-* > *je-* hangfejlődés szintén szabályszerűnek tekinthető; pl. összl. **asenī* „körös“ szónak az egyes szl. nyelvekben ma *jasen*, *jesen* felel meg. — A m. *espērēs* szó azt tanúsítja, hogy a régi pannóniai szlávság keresztény terminológiájára a görög szertartású kereszténység terminológiája is hatással volt, mert hisz egyéb latin szertartású szl. népek terminológiájában a görög *archi* szónak olaszos-németes *arci* alakja szerepel. Nem valami magábanvaló jelenséggel állunk azonban ezen szónál szemben, mert hisz a magyar *érsek* szó is a görög *archiepiskopos* terminusnak népies szl. nyelvi **aršikū* rövidüléséből származott a MEtSz. szerint is. A görög egyházi terminológia különben — gót közvetítéssel — még a német keresztény terminológiában is nyomokat hagyott. — Az pedig külön bizonyításra nem szorul, hogy a magyarban **asprist* > *espērēst* > *espērēs* szabályszerű fejlemény.

Eszény, Eszenyő. Ezen földrajzi nevek a MEtSz. szerint az ész köznévvvel összefüggésbe hozható szl.-kből származnak. Teljesen hibás volna a MEtSz. szerzői szerint ezen helyneveket SKULTÉTYVAL a tót *jašeň, jeseň* „kőris“ szavakkal hozni kapcsolatba.¹ A szerzők szerint ugyanis a *je-* > *e-* hangfejlődés nem tehető fel a magyarban. Erre a feltevésre nincs is szükség. Szerzőinknek ugyanis azt kellett volna bizonyítaniuk, hogy a magyar *Eszény* és *Eszenyő* földrajzi nevek nem származhatnak szl. **Asenī* és **Asenov* névalakokból, ahogy a mai tót *jašeň-jeseň* is hangzott még a magyar honfoglalás korában és még később is. Amint ugyanis az előzőkben tárgyalt *érsek, esperes, és eretnek* szavaink tanúsítják, a szókezdő *a-* és *e-* még prejottátatlan alakban volt meg a magyarországi szlávok nyelvében a magyar keresztény terminológia átvételének korában is. De ezt tanúsítják egyes helyneveink is. A mai szláv nyelvekben szereplő „almás“ jelentésű *Jablanica, Jablonica* név a mi helyneveink sorában pl. még *Ablanc* alakban van meg (Vasban és Gömörben is), de prejottátatlan alakban vették át ezt a nevet ugyanabban a korban a szlovénoktól a stájerországi németek is, ahol ma *Aflenz* alakban találhatjuk meg ezt a nevet.² Azt pedig a MEtSz. szerzői sem állíthatnák, hogy a szl. **Asenī, *Asenov* névalakoknak nem felelhetne meg *Eszény* és *Eszenyő* a magyarban. Mivel pedig az összes szl. fanévek szerepelnek helyneveinkben, a kőrissel kapcsolatos szl. eredetű neveket nyilván az *Eszény* és *Eszenyő* nevekben kell keresnünk, mert hisz a középkorban különösen becsült kőrisfa mindenütt volt Magyarországon, így tehát nagyon csodálatos volna, ha ép ennek a fának nem volna nyoma szl. eredetű helyneveink sorában. Szerzőink szerint szl. *Jasenovo*-ra visszavezethető nevek nincsenek Erdélyben, de még Romániában sem. Bizony nem is lehetnek, mert a bolgárban a prejottáció ma sem általános, így tehát azokon a területeken, ahol egykor bolgárok laktak, hiába is kereskednénk a helységnévtárak *j* betűs részében olyan

¹ Nem értem mért volt szükséges a MEtSz. szótár szerzőinek a dilettáns SKULTÉTYNAK egy vicinális jelentőségű tót füzetkéjére hivatkozni, mikor én ezt érvekkel megtámogatva egy tudományos folyóiratban is megírtam (v. ö. ZONF. 6, 25).

² Az *Ablanc* név — bár nyelvészetileg nagyjelentőségű — hiányzik azt Et. Sz. első füzetéből, amint a későbbi füzetekben sem találhatunk meg minden nyelvi vagy településtörténeti szempontból nevezetes helynevet.

nevek után, amelyek a kőrisfa szl. elnevezésével volnának kapcsolatba hozhatók. — Az *Eszenyő* név kétszer szerepel, mindig erdő elnevezéseként: *Eszenyő-Bükk* hegy és patak Gyergyóremete közelében, *Eszenyő* erdő a Túr torkolatánál (kat. t.)³ Már eleve is valószínűtlen, hogy erdőt kétszer is — egy soha elő nem forduló — személynévvel neveztek volna el. Hogy az *Eszenyő* erdő nevében a 'kőris' szláv neve lappang, arra nézve felhozhatjuk, hogy az *Eszenyő* erdő vidékén a középkorban egy *Jeszenő* nevű birtokról is történik említés (Cs., I, 496), ami nyilván azt jelenti, hogy ezt a nevet a magyarok a Túr és Szamos vidékén kétszer is átvették és pedig prejottált és prejottálatlan alakban, amiből az következik, hogy a szlávok a Szamos mellékén tovább tartották magukat mint egyebütt, amint ez idézett értekezésemhez mellékelte térképről is világosan leolvasható. Keletmagyarországban azonban — úgy látszik — a kőris szláv elnevezése kölcsönszóként is meghonosodott, amint ezt a következő adat tanúsítja: A szabolcsmegyei *Eszény* 1270-ben *Apa* néven van említve, de az okl. hozzáteszi „*Ezen nomine habendo signa in arboribus*“ (W. 8,261), ami nézetem szerint annyit jelent, hogy az *Apa* nevű falut az *eszeny* fákra *Eszeny*-nek is mondják. Ilyenformán a csiki *Eszenes-pataka* név is 'kőrispatak' értelemben magyar névadáson alapuló elnevezés lehet. Kutatásaim során találkoztam — emlékeztésem szerint Szatmárban — a *Szénpatak* névvel is: valószínűleg ez a név is eredetileg *Eszénypatak* volt. Ezek szerint nem az *ész* köznév lappang neveinkben, de még a török *ez-mek* „szét-taposni“ ige sem, ahogy BÁTKY szeretné és amit az MEtSz. szerzői szintén lehetségesnek tartanak.

Esztár eredete nem ismeretlen, mint a MEtSz. szerzői állítják: a szl. *starŭ* „vetus“ szóból származik, amint ezt idézett németnyelvű értekezésemben rég kifejtettem (v. ö. ZONF. 6, 108). *Germanica sunt; non leguntur?*

Esztergom neve a MEtSz. szerint a 10. század közepén már megvolt a magyar nyelvben, azonban a névadó *Sztrigon* szerintük szláv névvel bíró magyar ember volt. Ez lehetetlen-ség, mert emlékeztésem szerint a magyarok csak a 9. század

³ A MEtSz. szerzői a Helységnévtárból az *Eszenyői tanya* nevet idézik. Ez azonban másodlagos név; az elsődleges név a katonai térképről olvasható le.

végén költöztek be Magyarországra és aligha az volt az első teendőjük, hogy gyermekeik számára szláv szolgálóktól kölcsönözzenek olyan neveket, amelyeket még kiejteni is csak bajjal tudtak volna. Az a körülmény, hogy a feltéendő szláv névvégződést elhagyták, más esetekben is megtörtént, amint erre egy cikkemben már több példát is említettem (Nyr. 61, 37.) Ez azonban elméletileg is igazolható: minden nép, amely az idegen helynevet valamennyire megérti (szláv jövevényszavaink tanúsága szerint a magyarság körében a tizedik század körül általános volt a szláv-magyar kétnyelvűség), az idegen neveket a saját megszokott névadási módja szerint veszi át. Ilyenformán vettek át a németek is helyneveket a csehektől és viszont.⁴ Az pedig nem kétséges, hogy a 10. században a magyarban még az ú. n. nomádok helynévadás divott: vagyis helyeket egyszerűen személynévvel neveztek el minden végződés nélkül. És ezen névadási módnak megfelelően az idegen helynevek végződéseit az átvételkor elhagyták. Így lett az *Esztergom* név is.

Esztrény nevének eredete a MEtSz. szerint nincs tisztázva, bár a szerzők megemlítik, hogy tótul *Ostrany*-nak hívják. Ennek a tót névnek az etimológiája azonban megtalálható Miklosich-nál is (Die sl. ON aus Appell.: az *ostrŭ* címszó alatt), az pedig talán mégsem valószínű, hogy a magyar név más eredetű volna.

Etre, teljesen azonos lehet a *Hedre* névvel; olyan korban átvéve, amikor a szókezdő *h* a magyarban még *ch*-nak hangzott.

Ezerény hn. nem mondható ismeretlen eredetűnek, ha tudjuk róla a MEtSz. szerzőivel, hogy tótul *Ozorin*-nak hívják és hogy a tót név az *Ozora* szn.-ból származhatott (*Ozorŭ* szn. is tekintetbe jöhet). Az talán mégsem tehető fel, hogy a teljesen hasonló hangzású magyar hn. etimológiája más irányban volna keresendő.

Moór Elemér.

⁴ E. SCHWARZ: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. 1932, 201—209.

Ösmagyarok lóversenyei.

A ma oly közkedvelt lóversenyek sokezernyi nézői valószínűleg nem is sejtik, hogy ennek a nemes sportnak az őshazája merre van. Azt persze tudja minden sportbarát és állandó versenylátogató, hogy a *mai* lóversenyek igazi hazája Anglia s hogy nálunk Széchenyi István gróf honosította meg ezeket. A mai modern lóversenyek divata valóban Angolországból került az európai kontinensre, s így Magyarországra is. Angliában állítólag a rómaiak honosították meg a lóversenyeket, de ott is csak 1160 körül váltak az általános népünnepélyek lényeges részeivé. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy nem a rómaiak voltak a feltalálói a lóversenyeknek s hogy nekünk magyaroknak a lovassport történetéhez több közünk van, mint bármelyik más európai nemzetnek, az angolokat sem véve ki.

Az idevonatkozó szakkönyvek azt tanítják, hogy a versenyfutások először a perzsáknál jöttek divatba Mithras, a napisten ünnepein. Herakles vezette be azután a versenyeket a görögöknél s innen került ez a divat a rómaiakhoz. A rómaiaknál is szoros kapcsolatban voltak a lóversenyek a pogány vallással s ennek a nyomain állítólag mai napig fennmaradtak Belgium és Németország némely részein, különösen a bajoroszlák törzsnél, ahol bizonyos egyházi ünnepek alkalmával lovas felvonulások szokásosak. Ez a szokás aztán német források szerint Ausztriából elég korán Magyarországra is átkerült volna. De ez az állítás teljességgel elfogadhatatlan.

A mai sportszerű lóversenyekre ez természetesen nem vonatkozhat, mert hiszen ezek, mint tudjuk, közvetlen Angliából kerültek hozzánk a 19. sz. közepe táján. De ez éppen úgy elfogadhatatlan a régi, népies lófuttatásokra nézve. Tudván azt, hogy a magyarok a honfoglaláskor nomád pásztoréletet éltek, mikor tízezer számra volt lovuk, hogy még a 15. sz.-ban is óriási méneseik voltak,¹ s hogy még 1739-ben is egy debreceni

¹ Bertrandon de la Brouquière, aki 1432-ben utazott keresztül Magyarországon, írja, hogy Szegeden 3—4000 lovat vásároltak, ahol a lovak vadállatokhoz hasonlóan egészen szabadon élnek a Duna—Tisza közötti nagy síkságon.

gazdának 10.000 darab jószága volt,² képtelenségnek kell mondanunk azt az állítást, hogy ezek a magyarok a jámbor földművelő és gyümölcstermelő osztrák-németektől tanulták volna el a lófuttatást. Azok az igen szerény méretű lovasfelvonulások, amelyek itt-ott az osztrák és bajor alpesi vidékeken némely templomi körmenet keretében még feltalálhatók, lehetnek régi emlékek a rómaiak idejéből, de a magyar népi lóversenyekhez semmi közülük nincsen.

Azt ma már mindenki tudja nálunk, hogy az ősmagyarok a honfoglalás előtt ú. n. lovas nomád pásztorkodó életet folytattak. Ez azt jelenti, hogy nem műveltek földet, hanem kizárólag állattenyésztéssel foglalkoztak. Legfontosabb tenyészállatuk pedig a juh mellett a ló volt. Százezrekre menő lovakat legeltettek az Ural, a Kubán, a Don, a Dnyeszter partvidékein Lebediában és Atelközben, az Oroszország déli részén elterülő steppéken. Az ősmagyarok igazi lovasnép voltak, melynek apraja-nagyja, férfiai-nője egyformán megülte a lovat. Egész természetes tehát az a feltevés is, hogy az ilyen nagy lótarató nép szórakozásképen *lófuttatásokat* is rendezett, mert a többi ilyen és hasonló körülmények között élő nép is mind ismerte és ismeri még ma is a szórakozásnak e nemét.

De nem is kell itt ethnographiai párhuzamokat idézni és bizonyításul felhozni, mert történeti kútforrások, az orosz évkönyvek is világosan és határozottan bizonyítják a régi magyarok lóversenyeit.

II. Géza király felesége Eufrozina, a kievi nagyfejedelemnek, Msztiszlávnak volt a leánya. A kievi nagyfejedelemmel való rokonság révén Géza király hosszas háborúba keveredett s magyar lovascsapatai sokszor jártak orosz földön. Így többek között 1150-ben is, amikor a magyarok segítették Izjaslavot, II. Géza sógorát, nagybátyja György ellen. Megnyert csata után „Izjaslav beült Kievbe, azután a sz. Zsófiába (templom) vonult és imádkozván, fivéreivel a Jaroslav-udvarban telepedett meg. És meghívta ebédre a magyarokat és kieveket. És velők ebédelvén, a jaroslavi nagy téren nagy vigassággal töltötték az időt. Akkor a magyarok futó- és ugratóversenyeket játszottak a jaroslavi téren, nagy sokasággal lévén, a kievek pedig

² Debrecni Szemle, VIII, 142.

csodálták őket.”³ Hogy pedig ezek nem gyalog futó- és ugróversenyek voltak, bizonyítja az a másik forrásunk, amely ugyanezt az eseményt így írja le: „*A magyarok akkor felette nagyszámban lovaikon futtató- és ugratóversenyeket játszottak a téren*, a kиеviek pedig bámulták a nagy számú magyarokat, szolgakiséretüket és lovaikat.”⁴

Amint tehát ebből látjuk, a magyarok már a 12. században szabályszerű lóversenyeket rendeztek s ha ők lóháton való gyakorlottságukat az oroszok kedvéért ott Kiebben bemutatták, akkor ezt a játékot vagy mulatságot bizonyára idehaza is üzték és gyakorolták. Az sem valószínű, hogy ezt a mulatságot az angoloktól tanulták volna el, akiknél csak tíz évvel ezután, 1160-ban lett a lófuttatás számottevő része a nyilvános népmulatságoknak. De nem valószínű az sem, hogy a magyarok ezeket a játékokat itt tanulták volna meg az új hazájukban, mert nem lehetne megmondani, hogy mely néptől, kitől. Ellenben nagyon valószínű az, hogy a lóversenyek tartásának szokását magukkal hozták az őshazából, s bejövetelük óta gyakorolták az új hazában is.

A krónikában említett kиеvi magyar lóversenyek részleteiről és szabályairól, sajnos, nem tudunk semmit. Forrásaink erről nem tájékoztatnak. Pedig nagyon érdekes volna tudni, milyenek lehettek ezek a lófuttatások. Azt hiszem azonban, némi fogalmat mégis alkothatunk magunknak ezekről, ha megnézzük, hogy milyenek a lóversenyek az olyan népeknél, melyek körülbelül olyan körülmények között és olyan életberendezéssel élnek, mint ahogy éltek magyar őseink.

Középázsia steppevidékein lakó nomád pásztornépek életéről vannak kitünő leírásaink, régiek is, újabbak is, és így elég jól ismerjük a kalmükök, kirgizek, mongolok mindennapi életét és szórakozásait. E népek ünnepi szórakozásai közé tartoznak *a birkózás, a nyíllövés, a lóverseny*. Ezek a népünnepély számba menő szórakozások mindig meghatározott időponthoz vannak kötve, s leginkább egyházi ünnepek befejezését alkotják. Így például az *urusz* nevű ünnepét, amelyet a kalmükök az első nyári hónap nyolcadik és tizenötödik napja között, a mongo-

³ Hodinka Antal, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, 221, 223.

⁴ U. o. 149.

lok pedig a második nyári hónap öt napján át ünnepelnek meg. Ennek a lamaista egyházi ünnepnek a vége három napon keresztül szórakozásokkal telik el. Azért teszik ezeket erre az időre, mert ilyenkor a nyári hónapokban bőviben vannak a lótejből erjesztett részegítő italnak, amelyet *csigánnak*, vagy *kumisznak* neveznek.

Az első napon folyik le a birkózóverseny, a másodikon a *lóverseny*.

Már előző nap kiválasztják és kijelölik a versenyen résztvevő lovakat s ezeket sorba állítva egy kötélhez kötik, amely olyan magasra van kifeszítve, hogy a lovak nem érhetik el lábuk előtt a rét fűvét s így kénytelenek egész éjjelen át koplalni. Azért koplaltatják pedig őket, hogy másnap annál fürgébben szaladjanak. Következő nap reggelén kitűzik a versenypályát olyformán, hogy a körülbelül tíz kilométer hosszú pálya elején, közepén és a végén egy-egy zászlót tűznek le a földre.⁵ A pálya kezdőpontjánál sátrakat vernek az előkelőbb vendégek részére, s legfőképpen gondoskodnak elegendő mennyiségű italtól. Nagy tömeg néző szokott erre az alkalomra összeseregleni, ki gyalog jön, ki lóháton s ezek a pálya mentén kétoldalt helyezkednek el. A verseny kezdetét, illetve a lovak indítását egy lovas magasra emelt zászlónak a lengetésével jelzi. A célt jelző harmadik zászlónál jobbról-balról két hivatalos ember áll, a célbírák, akik figyelik a lovasok megérkezését s megállapítják, hogy ki a győző. Az a lovas, aki először éri el a cél vonalát, leejti a sapkáját a földre. Ha többen érkeznek egyszerre a célhoz, azé a győzelem, aki elsőnek ejtette le a sapkáját. A két célbíró aztán a győzővel együtt megy vissza az elindulás pontjára s ott tanuskodik a választott bírák előtt az eredményről. A bírák osztják ki azután a fejedelem versenydíjait. A multság természetesen nagy evéssel és főleg ivással végződik. Érdekes, hogy ezeknél a lóversenyeknél az a különös szokás dívik vagy dívott, hogy mindig a versenyben vesztesek fizetik a győzők ételét-italát. Ezek az ázsiai lóversenyek, úgy látszik, még ma sem mentek ki a divatból, mert Ligeti könyvéből (Sárga istennek, sárga emberek, 135) tudjuk, hogy a Belső-Mongoliabeli

⁵ KÉZ ANDOR mondja (Földgömb IV, 1934, 10.), hogy a turkmének ünnepélyes lóversenyeiket két olyan pont között szokták megtartani, amely körülbelül a Szeged—Budapest közötti távolságnak felel meg.

Dolonorban tartott augusztus havi lóvásár mindig lóversenyyel van egybekötve. Említsük meg még azt is, hogy az oroszok egy részénél augusztus 18-án. Szt. Florus és Laurus napján tartják az ú. n. *ló-ünnepet*. A lovakat a templom közelében összehajtogatva, meghintik szentelt vízzel, s utána némely vidékeken *lófuttatást* rendeznek. Ha tudjuk, hogy éppen az oroszok mennyi keleti s Ázsiából eredő vért és szokást asszimiláltak ezer év alatt, nem fog bennünket meglepni az, hogy az a nép, amely a 12. század közepén még megbámulta a magyaroknak előttük akkor, úgy látszik, még ismeretlen lóversenyét, ma már maga is rendezi.

Miután a nomád pásztorkodó népeknek egész életmódjuk és minden szokásuk évszázadokon keresztül alig változik, feltehető, hogy a fennebb ismertetett népmulatságok és lóversenyek, melyek körülbelül száz évvel ezelőtt feljegyzett leírásokban maradtak reánk, már ezer esztendővel ezelőtt is ugyanolyanok voltak mint feljegyzésük idején. Továbbá, tudva azt, hogy a nomád pásztorkodó népek egyes törzseinek és csoportjainak életmódja között — bármilyen távol is éljenek egymástól — alig van valamilyen különbség, szinte teljesen egyformák, méltán feltehetjük azt is, hogy az ugyanilyen életet élt ősmagyarok szokásai is ugyanolyanok voltak s hogy természetesen a *lóversenyük* is hasonlított amazokéhoz.

Cs. Sebestyén Károly.

A középkori Eperjes magyarsága.

(Harmadik, befejező közlemény.)

1. Alcz Marton (1510, 1511), Altsch Marthon (1512, 1513.).
2. Ambrusch (1510, 1511, 1513, 1526, 1527.).
3. Ambrusch pap (1526.).
4. Andras faber (1518, 890/a. szám, 70/a. lap.) Andras pastor (1526.), Andrasch pastor (1527.).
5. Antal (1510, 1526, 1527.), Anthal (1513.), Antal in Quartali Hungarorum (1515, 890/a. sz., 6/a. lap), Antal maurer (1525, 890/a.-sz., 221/a. lap, 1527.), Antal melczer (1527.).
6. Antal pastor (1511.); Anthal pastor (1512, 1513.).
7. Antalney (1522, 890/a. sz., 158/b. l.).
8. Antzkay, Martinus (1513.).
9. Aranyasch Mathias (1510, 1511.), Aranyasch Mathias (1512, 1513.).

10. Assalosch Anthonius (1524., 890/a. sz., 200/a. l.), Assalosch Antai (1526, 1527.).
11. Assalosch Joerg (1510, 1511.), Asalosch Jorg (1513.), Assalosch Jorgk (1526, 1527.).
12. Assalosch Istwan (1526, 1527.).
13. Assalosch Johannes (1510, 1511.), Assalosch Hans (1513), Assalosch Janusch (1516., 890/a. sz., 29/a. l.).
14. Assalosch Thomas (1510, 1511.); Assalosch Thomasch (1512), Asalosch Thomas (1513.).
15. Baŋnocken (1515, 890/a. sz., 5/b. lap), Baynocken sola (1518. u. o. 70/a. lap.).
16. Balasch (1526, 1527.).
17. Balasch dyack (1511, 1513, 1526.).
18. Ballas lanthos fija (1518., 899/a. sz., 72/a. lap.).
19. Balasch Andras (1526.), Balas Andras (1527.).
20. Balasch Stephen (1526.).
21. Balasch Marcus (1512, 1513, 1527.).
22. Ballok Benedic (1517., 890/a. szám, 49/a. lap.), Ballock Benedictus (1522, u. o. 1581/b. lap.), Ballock Benedic (1526, 1527.).
23. Ballock Gergel (1510, 1511.), Ballog Gergel (1512, 1513.)
24. Ballockh Thomas (1523., 890/a. szám, 178. l.); Thomas Ballock (1526, 1527.).
25. Barani Loerincz (1510); Loérincz Baranien (1511.).
26. Baszó Bencke (1510); Bazo Bencke (1511, 1512); Bazo Benckhe. (1513.).
27. Bebeck Janusch (1510, 1511); Bebeg Jannos (1513.).
28. Beke Janos (1518., 890/a. szám, 71—2. l.); Becke Janusch (1526.).
29. Benard Anthal (1512.).
30. Bencke (1505., 598/a. szám, 265. l. — 1511.).
31. Bencze (1510, 1511, 1512.).
32. Bencze, Jocub (1510.).
33. Bencze Mihalén (1510); Bencze Mihalenn (1511); Bencze Mihalhin (1512.).
34. Benedic dyack (1510); Benedictus dyack (1512, 1513.).
35. Bercky, Ambrusch (1511, 1525., 758/a. szám, 19/b. lap; 1526; 1527.); Ambrosius Bercky (1512, 1513.).
36. Bercky, Petrus (1515, 890/a. szám, 6—7. l.); Bercky Peter (1526, 1527.).
37. Bercky Thamasch (1510); Thomas Bercky (1511, 1513); Thomas Berky (1512.).
38. Berenhard Antal (1510, 1511); Bernhardt Anthal (1513); Berenhart Antal (1526, 1527.).
39. Berschy Mathias (1510, 1511.).
40. Betschy Mathias (1512, 1513.).
41. Biro, Mathe (1503., 598/a. szám, 227—8. l.).
42. Bistricy Anthal (1512, 1513.).
43. Bockor Marton (1511); Bockor Marthon (1512); Bokor Marthon (1513.).
44. Bockorosch Antal (1506, 598/a. szám, 284. lap).

45. Bockorosch Janusch (1510, 1526, 1527); Johannes Bockorosch (1511); Johannes Bockorsch (1512, 1513); Johannes Bokorosch (1512, 1513, 598/a, 52—3. l.).
46. Bondor Blasius (1515, 890/a. szám, 6—7. lap).
47. Bordacz, Jacob (1527.).
48. Bordacz Petrus (1511); Petrus Bordacz (1512, 1513); Bordacz Peter (1526, 1527.).
49. Bordacz Thamasch (1506, 598/a. szám, 284. l., 1510, 1511, 1512, 1526); Bordacz Thomas (1513); Bordacz Tamasch (1527.).
50. Boriasch Miclosch (1516, 890/a. szám, 28—9. l.); Miclosch Boriasch (1526, 1527.).
51. Borubkay Jorgk (1527.).
52. Both Barla (1510, 1511); Bot Barla (1512); Bhot Barla (1513); Both Barabasch (1517, 890/a, 48—49. l.); Both Barlabasch (1526, 1527.).
53. Bott Fabian (1512, 1513.).
54. Both, Johannes (1509, 598/a. szám, 76/b. l., 1510, 1511); Johannes Botth (1512, 1513); Bot Jannos (1517, 890/a. szám, 48—9. l.); Bóth Janusch (1524, 890/a. szám, 200. l., 1526, 1527.).
55. Both Januschney (1522, 890/a. szám, 158—9. l.).
56. Both, Laurencius (1510, 1511); Laurencius Bott (1512); Laurencius Bot (1513.).
57. Botosch, Andres (1526); Botosch Andrasch (1527.).
58. Boedy Ambrosius (1516, 890/a. szám, 28—9. l.).
59. Bulay, Johannes (1510); Bwlay Janusch (1511); Bulay Janosch (1512); Bulay Jannos (1513); Bulay Janusch (1520, 1524, 890/a. szám, 114—5. és 200. ll., 1526, 1527.).
60. Bulay, Linhart (1510); Leonardus Bulay (1511, 1512, 1513.).
61. Bwlay, Michael (1510, 1511); Michel Bwlay (1512); Michell Bulay (1513); Michel Bulay és Bulay Mihal (1526, 1527.).
62. Bulay Miclosch (1526, 1527.).
63. Bulay Simon (1510); Simon Bulay (1511, 1515, 890/a. szám, 6—7. l.), Symon Bulay (1512.).
64. Busch Jannosch (1512.).
65. Czakan Bencke (1510, 1511); Czakan Bencze (1510, 598/a. szám, 32—33, 52—53. ll.).
66. Czakan Marton (1510, 1511); Czakan Marthon (1512.).
67. Czazar Jorg (1513.).
68. Czassar Marcus (1505, 598/a. szám, 265. l., 1510, 1511, 1516, 1522, 890/a., sz., 158—9. l., 1526, 1527); Czazar Marcus (1512, 1513); Caszar Marcus (1517, 890/a., 48—9. l.).
69. Czassar Marcusney (1522, 890/a. 158—9. l.).
70. Cassar Valtenn (1510); Caschar Valtén (1505, 598/a. 265. l.); Caschar Walind (1512); Caschar Walindt (1513.).
71. Czarar, Vrbanus (1511); Vrbanus Zazar (1512); Vrban Czarar (1513); Vrban Czarar (1525, 758/b. szám, 19/b. lap, 1526, 1527.).
72. Czay, Laurencius (1510, 1512, 1513); Lorenz Czay (1526.).

73. Czay, Simon (1511, 1525, 758/b. szám, 20/a. l., 1526); Symon Czay (1512, 1513.).
74. Czele Jacob (1510, 1511, 1513, 1521, 890/a., 135—6. l.).
75. Czemethi Andras (1520, 890/a. szám, 114—5. l.); Czemethe Andrasch (1526); Andreas Czemethe (1527.).
76. Czemethi Joerg (1499, 598/a. szám, 132/a. l.); Czemethly Joerg (1510, 1511, 1512, 1513); Georgius Czemethy (1510, 598/a. szám, 32—33. l.); Jorgk Czimethi (1526); Jorgk Czemethi (1527.).
77. Czemethi Loerincz (1503, 598/a. szám, 227—8. l.).
78. Czibay, Nicolaus (1498. Nicolao Czibay horalogiatori 150 den., 598/a. szám, 127/b. l., 1516, 890/a. szám, 28—9. l.).
79. Czyre Gergel (1510, 1511); Czire Gergel (1510, 598/a. szám, 32—33 l.).
80. Czyra Jacob (1511.).
81. Czomo Michael (1522, 890/a. szám, 158—9. l.).
82. Czontasch Mathias (1510, 1511); Czontosch Mathias (1512, 1513); Czuntasch Mathiasch (1526); Czuntasch Mathias (1527.).
83. Czoegge Loerincz (1504, 598/a. szám, 245. l.).
84. Czwda Paul (1518, 890/a. szám, 71—2. l.).
85. Cwnya Peter famulus (1512.).
86. Debreceni Ambrusch (1510, 1511, 1526, 1527); Ambrosius Debreceni (1510, 598/a. szám, 32—3. l.); Debreczen Ambrosch (1512, 1513); Debreczen Ambros (1518, 890/a. szám, 71—2. l.).
87. Deme Gergel (1511, 598/a. szám, 52—3. l.).
88. Deme Jacob (1516, 890/a. szám, 28—9. l.).
89. Demeck, Andreas (1509, 1510, 598/a. szám, 76/b. l. és 32—3. l.); Demeck Andras (1510, 1511); Demeg Andras (1512, 1513.).
90. Demecz Peter (1510, 1511); Petrus Demecz (1512, 1513, 1527); Peter Demecz (1526.).
91. Demien (1511, 1513); Demyen (1512.).
92. Demien Jacob (1510, 1511, 1515, 1518, 890/a. szám, 6—7, 71—72. ll.); Demien Jacob (1512); Demien Jacob (1513.).
93. Demien Janos (1513, 598/a. szám, 11—12. l.).
94. Dobantho, Peter (1526, 1527.).
95. Dobo Peter (1526, 1527.).
96. Dobray Jánosch (1512, 1513.).
97. Doma Marton (1510, 1511); Martinus Doma (1511); Dóma Marthon (1512, 1513.).
98. Domankusch (1510, 1511); Damongkusch (1512); Damagukusch (1513.).
99. Dúsch, Anna (1513.).
100. Erczeg, Petrus (1515, 890/a. szám, 6—7. l.).
101. Erdeck Gergelne (1498; 598/a. szám, 113/a. l.).
102. Etwesch, Albertus (1500, 1501, 598/a. szám, 178/a., 185/b. ll., 1510, 1511); Ethwes, Albirth (1525, 1526; 758/b. szám, 19/b. l.).
103. Farrago Benedic (1519, 890/a. szám, 93—4. l.).
104. Farrago Janusch (1519, u. ott).

105. Farcasch, Ladislaus (1505, 1506, 598/a. szám, 265, 284. ll.).
106. Farcasch, Valentinus (1505, 1506, 1511, 1516, — 598/a. szám, 265. l.);
Farkasch Valint (1511); Farkasch Walind (1512); Farcas Balindt
(1513, 598/a. 11—12. l., 890/a. 28—29. l., 52—53. l., 76/b. l.).
107. Feckete, Michael (1511, 1516, — 598/a., 52—53. l.); Mihal Fecketé;
Michal Fekethe (1512); Michal Feckete (1513.).
108. Fitto, Miclosch (1511); Miclos Fytho (1513).
109. Fodor, Elizabet (1500, — 598/a. szám, 170/a., 177/b. ll.).
110. Fodor Janusch (1510); Johannes Fodor (1511, 1512, 1513, 1516, —
598/a. szám, 52—53. ll., 890/a., 28—29. ll.); Fodor Johannes (1517,
— 890/a., 48—49. l.).
111. Fodor Mihal (1511); Fodor Michel (1512); Fodor Mihel (1513); Mihal
Fodor (1526, 1527.).
112. Forgacz Johannes (1520, — 890/a., 114—5. l.); Hansz Forgacz (1526.).
113. Forgacz Lœrincz vagy Lorincz (1510, 1511, 1512, 1513.).
114. Gergel (1526, 1527.).
115. Gergell, Cristannus (1512, 1513); Gergel Cristannus (1516, — 890/a.,
28—29. ll.).
116. Gergel Demien (1511, 1512, 1513, 1526, 1527.).
117. Hajtho, Peter (1526); Peter Heyto (1527.).
118. Halaruschenn (1510, 1511); Hallar'schenn (1512); Hallaraschenn (1513);
Halaruschen (1526, 1527.).
119. Halas, Johannes (1513); Janusch Halas (1526, 1527.).
120. Halas, Peter (1526); Halas Peter (1527.).
121. Hamar Janos (1517, — 890/a. szám, 48—49. ll.); Hammar Janusch
(1526, 1527.).
122. Harosch Laurencius (1520, — 890/a., 114—115. l.).
123. Hegedesch, Petrus (1506, 1510, 1511, — 598/a. szám, 146/b., 147/a.,
284, 32—33, 52—53. ll.); Peter Hegedesch (1510, 1511, 1527); Peter
Hegedusch (1512, 1526); Petrus Hedgiedösch (1513); Petrus Hedeg-
dosch (1517, —890/a., 48—49. l.).
124. Hommani (azaz Homonnai), Mathias (1526.).
125. Hoszyw, Jorgk (1526); Hoszyw Jorgk (1527.).
126. Huschweth Micloschin (1498; — 598/a. szám, 113/a. l.).
127. Icze Benedictus (1522, — 890/a. szám, 158—9. l.); Icze Benedic
(1526); Benedictus Icze (1527.).
128. Ifyw Gergel (1510, 1511, 1512, 1527); Ifyw Gergell 1513, 1518, —
890/a., 71—2. ll.); Gregorius Ifyw (1533.).
129. Ifyw Istwan (1510, 1511, 1512, 1513, 1526, 1527.)
130. Ifwy, Laurencius (1533, 758/b. szám, 64/a. lap).
131. Ifyw, Mathe (1533, 758/b. szám, 64/a. lap).
132. Ifyw, Miclosch (1527); Nicolaus Ifyw (1533, 758/b. szám, 64/a. lap).
133. Ifwy, Simon (1510, 1511, 1512, 1513, 1526, 1527.).
134. Ifyw, Vrbanus (1533, 758/b. szám, 64/a. lap).
135. Ifyw Syposs, Bartha (1533, u. ott, mint előbb).

136. Istenesch, Valentinus (1502, 598/a. szám, 221/a. lap).
137. Istwan (1510, 1511; 1512, 1526, 1527); Istwann (1513.).
138. Janusch (1526, 1527.).
139. Janusch Balasch (1525, 758/b. szám, 20/a. lap).
140. Janusch dyack (1526, 1527.).
141. Janosch dyackenn (1512); Janos dyackenn (1513.).
142. Caczir Bencze (1526, 1527.).
143. Caczyr Jörg (1510, 1511); Georgius Caczyr (1511, 598/a. szám, 52—3. l.); Czazyr Joerg (1512); Caczyr Joergney (1516, 890/a. szám, 28—9. l.).
144. Kaczur, Caspar (1526, 1527); Caczwr Gaspar (1522, 890/a. szám, 158—159. l.).
145. Caczwr (1511, 1513); Czazur (1512); Kaczur (1526, 1527.).
146. Cadar Ambrosius (1522, 890/a. szám, 188—9. l.).
147. Kadar, Andreas de civitate Eperyes (1522, Orsz. Levéltár, Dl. 23649.); Andreas Cadar (1522, 890/a. szám, 158—9. l.).
148. Cadar, Jacob (1510, 1511, 1512, 1513.).
149. Cadar, Peter (1526, 1527.).
150. Calmar Antal (1510, 1511); Calmar Anthal (1512, 1513); Kalmar Anthal (1517, 890/a. szám, 48—49. l.); Calmar Antalín (1518, 890/a. szám, 71—72. l.); Antal Kalmar (1526); Antal Calmar (1527.).
151. Calmar, Georgius (1511, 1513); Georgius Kalmar (1512.).
152. Calmar, Petrus (1504, 598/a. szám, 245. l.); Calmar, Piter (1510); Péter Calmar (1511, 1527); Petrus Kalmar (1512, 1513); Peter Kalmar (1526.).
153. Calmar, Thomas (1506, 598/a. szám, 295/b. lap).
154. Calnay, Michael (1510, 1511, 1512); Michel Kalnay (1513.).
155. Kalnas, Andras (1513.).
156. Caraczon Martinus (1522, 890/a. szám, 158—9. l.).
157. Cascha Antal (1526.).
158. Kelemen, Jorgk (1526, 1527.).
159. Kelemen Janusch (1526.).
160. Kelemen pastor (1516, 890/a. szám, 28—9. l., 1526, 1527.).
161. Kelemen Thamasch (1510, 1511); Celemen Thamasch (1512); Celemen Thomas (1513); Kelemen Tamasch (1527.).
162. Kelemeschi Demyen (1503, 598/a. szám, 227—8. l.).
163. Kelencz Michael (1516, 890/a. szám, 28—9. l.; Michel Kelencz (1526, 1527.).
164. Kelencz Stenczel (1506; 598/a. szám, 284. l., 1511); Stenczél Kelencz (1512, 1526, 1527.); Stenczel Kheleencz (1513.).
165. Kendi layosch (1505, 598/a. szám, 265. l.).
166. Kendi, de Gaspar (1510, 1511); Caspar Kendi (1512, 1527); Caspar Khendi (1513.).
167. Keniresch (azaz: Kenyeres) Vrbán (1510); Vrbanus Kenyresch (1510, 598/a. szám, 32—33. l.); Vrbanus Keniresch (1511.); Vrbán Kyniresch (1513.); Kenyeres Vrbán (1526); Kenyeresch Vrbán (1527.).

168. Kepesch, Petrus (1512, 1513.).
169. Kerekesch Paul (1510, 1511, 1512.); Cerekes Paulin (1513.).
170. Kerekesch, Petrus (1506, 598/a. szám, 284., 286. ll.).
171. Kiral, Mathias (1500, 598/a. szám, 173/a. l.); Mathias Kyrál (1506, 598/a. szám, 284. l., 1510, 1511, 1513); Mathias Kyraal (1512.).
172. Kysch Mathias (1526, 1527.).
173. Kysch, Michael (1502, 598/a. szám, 221/a. l.); Kysch Mihál (1510, 1511); Khysch Mihál (1513.).
174. Kysch, Valentinus (1510, 1513); Valentinus Kwsch (1511); Valtin Kysch (1526.).
175. Kysch Istwan, Valentinus (1504, 598/a. szám, 256/b. ll.); Valtén Kysch istwan (1526); Valtén Kysch Istwan (1527.).
176. Conya Andrasch (1526, 1527.).
177. Corczolasch Johannes (1522, 890/a. szám, 158—159. ll.).
178. Coszma, Petrus (1513); Peter Cosma (1526, 1527.).
179. Cowacz Albirt (1511); Albertus Cowacz (1512); Albertus Kowacz (1526); Albirt Kowacz (1527.).
180. Cowacz, Andreas (1522, 890/a. 158—9. ll.).
181. Cowacz, Istwan (1506, 598/a. szám, 284. l.; 1510, 1511, 1512); Istwänn Cowacz (1513); Istwan Cowaz (1517, 890/a. szám, 48—9. l.); Istwan Cowaczin (1521, 890/a. szám, 165—6. l.).
182. Cowacz, Mihál (1506, 598/a. szám, 284. l., 1510, 1511, 1512); Mihál Kowacz (1526, 1527.).
183. Cowacz, Simon (1506, 598/a. szám, 295/b. l., 1510, 1511, 1516, 598/a. sz., 52—3. l.); Simon Kowacz (1526, 1527.).
184. Cowacz Valint (1501, 598/a. szám, 182/b. l.).
185. Cowacz Vrban (1511, 1512, 1513, 1525, 759/b. szám, 20/a. l.); Vrban Kowacz (1526, 1527.).
186. Kwmuesch (azaz: Kőműves), Thomas (1526); Thomas Kuemuesch (1527.).
187. Koemyesch, Vrbanus (1512.).
188. Koetheles. Johannes (1513.).
189. Cwn Gergel de Kisscharos (1501, 598/a. szám, 182/b. l.).
190. Cvn Mihál (1498, 598/a. szám, 124/b. l.); Kwn Mihál (1498, u. o. 123/a. l.).
191. Curta, Georgius (1501, 598/a. szám, 182/b. l., 1511); Georgius Curtha (1512); Georgius Kurtha (1513.).
192. Curta, Joerg (1510.).
193. Lanthá Janosch (1510.).
194. Lantus Istwan (1526, 1527.).
195. Lantosch, Paul (1511); Paul Lanthosch (1513); Paulus Lantosch (1520, 890/a. szám, 114—5. l.).
196. Laslo (1526.).
197. Laslo dyack (1511, 1512, 1513, 1526, 1527.).
198. Liptay, Simon (1511); Symon Liphthay (1512); Simon Liphthai (1513.).
199. Leckesch (azaz: Lőlkös) Istwan (1515, 890/a. szám, 6—7. l.); Lockesch Istwan (1526, 1527.).

200. Loeckesch Mihál (1510, 1511, 1516, 1525, 759/b. szám, 20/a. l.): Michal Loekesch (1512); Mihál Loeckes (1513); Lockesch Mihál (1526, 1527.).
201. Loeckesch Paul (1511); Lockes Paul (1512); Loekes Paul (1513); Paulus Loeckesch (1525, 758/b. szám, 20/a. l.); Paul Lokesch (1526, 1527.).
202. Lockesch Peter (1526); Petrus Loeckesch (1525, 758/b. szám, 20/a. l., 1527.).
203. Lorincz (1511, 1512, 1513.).
204. Loschonczki, Ambrosch (1525, 758/b. szám, 20/a. l.); Ambrosch Loszonczy (1526); Ambrosch Loschonczy (1527.).
205. Lukacz (1526.).
206. Luckaczky Marton (1510.).
207. Lutzkay, Martinus (1512, 1513.).
208. Marcus Gergel (1511, 1512, 1513.).
209. Margit (1511, 1513.); Margid (1512.).
210. Margitha (1511, 1512, 1513.).
211. Marocz Benedic (1510.).
212. Marocz Janusch (1505, 598/a. szám, 265. l., 1510, 1511.); Marocz Janosch és Jannosch (1512); Marocz Janos (1513.).
213. Marton Simon (1511); Marthon Symon (1512); Marthon Simon (1513.).
214. Maschfel, Ambrusch (1526, 1527.).
215. Maschfel Bencke (1503, 1506, 598/a. szám, 236/a., 284. ll.).
216. Maschfel Janusch (1510, 1511.); Maschfel Janosch (1512, 1513); Jahnnes Maschfel (1505, 598/a. szám, 265. l.).
217. Maïhe Joerg vagy Jorg (1512, 1513.).
218. Meleg Antal (1506, 598/a. szám, 284. l., 32—33. l., 1511, 1515, 890/a. szám, 6—7. l.); Anthonius Meleg (1510.); Neleg (így!) Anthál (1512.); Meleg Anthál (1517, 890/a. szám, 48—49. l.); Melegk Antal (1526, 1527.).
219. Meleg, Paulus (1504, 1505, 598/a. szám, 245., 246. l.); Meleg Paul (1511.); Neleg Pawl (1512.).
220. Misaros, Andreas (1522, 890/a. szám, 158—9. l.).
221. Messaros, Stephann (1513.).
222. Miclosch Janusch (1510, 1511, 1526, 1527.); Miclosch Janinosch (1512.); Miclosch Janosch (1513.); Miclosch Janus (1518, 890/a. szám, 71—72. l.).
223. Miclosch Marton (1510, 1511.).
224. Micloschka Janusch (1526.); Micloska Janusch (1527.).
225. Mohosch, Georgius (1503, 598/a. szám, 236/a. l.); Joerg Mohosch (1511, 1512, 1513.); Jorgk Mohosch (1526, 1527.).
226. Mohosch (1510.).
227. Molnar Jacob (1504, 598/a. szám, 245. l., 1517, 890/a. szám, 48—49. l.); Jacobus molnar (1517.).
228. Molnar, Marton (1503, 598/a. szám, 227—8. l.).

229. Nadth, (azaz: Nagy) Janusch (1525, 758/b. szám, 20/a. l.); Naydt Janusch (1526.).
230. Nad, Michael (1506, 598/a. szám, 284. l., 1511. u. o. 52—53. l.); Nad Mihál (1510, 1511, 1526, 1527.); Nayad Mihál (1512.); Naydt Mihál (1513.).
231. Nadas, Johannes (1510.); Johannes Nadasch (1511, 1512.); Johannes Nadosch (1513.).
232. Nimet Istwan (1510, 1511.); Nymed Istwan (1512); Nimed Istwan (1513.).
233. Olaysch Thomasch (1526); Olays Tamasch (1527.).
234. Orkuthy Dyenisch (1510.); Orkwthy Dyenisch (1511.); Orgkuthy Dienesch (1512); Orkuthy Dienesch (1513.).
235. Partasch, Stephanus (1509, 598/a. szám, 76/b. l., 1511.).
236. Pastor, Joerg (1510.).
237. Pegsze Marton (1510, 1511, 1512.); Pogsze Marton (1513.).
238. Penna Janusch (1526, 1527.).
239. Pereni Istwan (1510.); Stephanus Pereni (1511, 1512); Stephanus Pereny (1513.); Istwan Pereni (1526, 1527.).
240. Peter dyack (1525, 758/a. szám, 19/b. lap, 1526.).
241. Peter pastor (1510, 1511, 1512.).
242. Peterke Miclosch vagy Miclos (1510, 1511, 1512, 1513.).
243. Pinteck Istwan (1505, 598/a. szám, 265. l., 1510, 1511, 1516, 1526, 1527); Pinteg Istwan (1512, 1513, 598/a. szám, 11—12. l.).
244. Pinteck Janus (1518); Pinteck Janusch (1526, 1527.).
245. Pinteck, Jacobus (1506, 1509, 598/a. szám, 76/b., 295/b. ll.); Pinteck Jacab (1511); Pinteg Jacab (1512, 1513.).
246. Pinteck Luckacz (1501, 598/a. szám, 182/b. lap).
247. Pinteck Peter (1526, 1527.).
248. Puschka, Jorgk (1526.).
249. Pusta Gergel (1527.).
250. Pusta Istwan (1510, 1511.); Puschta Istwan (1512.); Pustha Istwann (1513.); Stephanus Pusta, Stephen Pusta (1526, 1527.).
251. Racz Andras (1504, 598/a. szám, 245. l.); Andreas Racz (1510, 1511.); Andreas Raacz (1512, 1513.).
252. Racz Paul (1526, 1527.).
253. Racz Thomas (1513.); Racz Thamas (1518, 890/a. szám, 71—72. l.); Thomas Racz (1526, 1527.).
254. Sabbo Janusch (1509, 598/a. szám, 76/b. l., 1510, 1511.); Sabo Jannosch (1512); Sabo Jannos (1513.).
255. Sabbo. Loerincz (1503, 598/a. szám, 227—8. l.); Laurencius Sabbo (1511.); Laurencius Zabo (1512, 1513.); Sabo Lorincz 1517, 890/a. szám, 48—9. l.); Sabo Lorencz (1526.).
256. Sabbo, Michael (1504., 598/a. szám 256/b. l.); Sabo Mihál (1510, 1512, 1526); Sabbo Mihál (1511, 1527.); Sabo Michal (1513.).

257. Sabbo Petrus (1506, 598/a. szám, 295/b. l., 1511, u. o. 52—53. l.); Peter Sabbo (1510, 1511.); Petrus Zabo (1512.).
258. Sabbo Thamasch (1510, 1511, 1517, 890/a. szám, 48—49. l.); Sabo Thomasch (1512.); Sabo Thomas (1513.); Sabo Thamasch (1526.); Sabbo Tamasch (1527.).
259. Sabbo, Valint (1506., 598/a. szám, 284. l.).
260. Sackal (1527.).
261. Sakal, Anthonius (1515, 890/a. szám, 13. skk. ll.).
262. Sakal, Johannes (1516, 890/a. szám, 28—29. l.); Zackall Jannos (1518, 890/a. 71—72. l.); Johannes Zackal (1525., 758/b. szám, 20/b. l., 1526.).
263. Scholtis, Gergel (1525, 758/b. szám, 20/a. l.).
264. Scholtis, Jorgk (1527.).
265. Scholtis Mihál (1510, 1511, 1512, 1513, 1527.).
266. Sebeschi Janusch (1526, 1527.).
267. Seckel Andras (1512, 1525, 890/a. szám, 220—k. l.); Andras Seckell. (1513.).
268. Seczy, Bencze (1511., 598/a. szám, 52—3. l.); Benedictus Seczy (1525, 758/b. szám, 20/a. l.); Benedic Seczi (1526, 1527.).
269. Seczy Martinen (1510, 1511.); Scheczy Mertin (1512.).
270. Segin Janusch (1526, 1527.).
271. Segin Paul (1510, 1511.); Paulus Segin (1512, 1513.).
272. Semeri Istwan (1505., 598/a. szám, 265. l.); Semery Istwan (1510, 1511, 1512.).
273. Senes Joerg (1510, 1511.); Senyesch Jorg (1512.); Senyes Jorg (1513.); Senesch Jorgk (1526, 1527.).
274. Senesch, Paulus (1526.); Paul Senesch (1527.).
275. Servery Istwan (1513.).
276. Sila, Andreas (1527.).
277. Sylas Kelemen (1517, 890/a. szám, 48—49. l., 1526.).
278. Sylas Paul (1526, 1527.).
279. Siles Peter (1527.).
280. Siles. Stanislo (1527.).
281. Sylway Istwan (1526, 1527.).
282. Sugarosch Jorg (1518, 890/a. szám, 71—72., 93—94. ll.); Schugarosch Gírg (1519.); Zugarosch Jorgk (1527.).
283. Szadur Andras (1510.); Szadur Andrasch (1511.); Sadur Andrasch (1512, 1513.).
284. Szalay, Georgius (1515, 890/a. szám, 19. l.).
285. Szeczy Ney (Szécsiné) (1512.); Szecyney (1513.).
286. Szyla, Andras (1510.); Szile Andras (1506, 598/a. szám, 284. l.); Andreas Szyla (1511.).
287. Szylasz, Stanislaus (1509, 598/a. szám, 76/b. l.).
288. Szyles Peter (1510, 1511, 1526.); Petrus Szyles (1510.); Schiles Peter (1513.); Siles Peter (1517, 890/a. szám, 48—49. l.).
289. Sziles Stanislo (1510.); Szyles Stanislo (1511, 1526.); Schiles Stanislo (1513.).

290. Thamasch (1511, 1513.); Thamas (1526.).
291. Thamas dyack (1510, 1511.); Thomas dyack (1512.).
292. Teyesch, Johannes (1511, 598/a. szám, 52—53. l.); Johannes Thaÿes (1513.).
293. Teglas, Benedictus (1533, 758/b. szám, 64/a. l.).
294. Teglas, Georgius (1533, 758/b. szám, 64/a. l.).
295. Thetwesch, Albertus (1512.); Albertus Thetwes (1513.); Thetwes Alberth (1527.).
296. Thywadar (1506, 598/a. szám, 284. l.).
297. Thywadar Benyo és Benye (1526, 1527.).
298. Thywadar Caspar (1527.).
299. Thorbady Paul (1512.).
300. Thorbady Walint (1512.); Thorbady Walindt (1513.).
301. Thorbay Cristian (1510, 1526.); Cristannus Tharbay (1511.); Cristannus Thorbay (1512.); Cristannus Thorkay (1513.); Thorbay Cristann (1527.).
302. Thorbay Paul (1510, 1511, 1513.); Paulus Thorbay (1526.); Paul Thorbay 1527.).
303. Thorday, Valentinus (1505, 598/a. szám, 265. l.); Thorday Valinten (1510.); Thorday Valinthen (1511.).
304. Thornay, Paulus (1526); Paul Thornay (1527.).
305. Thornay, Peter (1526, 1527.).
306. Thot Andras (1510, 1511, 1513.); Thot Andrasch (1512.).
307. Thot Antal (1510.).
308. Thot Benye (1511, 1512.); Thot Benyo (1513, 1526, 1527.).
309. Thot Istwan (1499, 598/a. szám, 132. l., 1510, 1511, 1512, 1526, 1527.); Thot Istwann (1513.).
310. Thot Janusch (1510, 1511.); Johannes Thot (1511, 598/a. szám, 52—53. ll.); Thot Janusch és Janosch (1512.); Thot Jannos (1513.).
311. Thot, Mathias (1511, 1512, 1513.).
312. Thot és Toth Mihál (1510, 1511, 1512, 1513, 1526, 1527.).
313. Thot Paul (1511, 1512, 1513.).
314. Thot Peter (1510, 1511.).
315. Toth Thamasch (1510, 1511.); Thomas Thot (1511, 598/a. szám, 52—3. l.).
316. Thwadarusch (1512.); Thwadarus (1513.).
317. Twadarusch Istwan (1509, 598/a. szám, 76/a. lap); Thwadarusch Istwan (1510.).
318. Thwadarusch Mihál (1511.).
319. Thiwadar Gaspar (1522, 890/a. szám, 158—159. l.).
320. Tiwadar Michal (1516, 890/a. szám, 48—49. l.).
321. Trompitasch, Andreas (1500, 1510, 1515, 598/a. szám, 33/b., 164/b. ll., 890/a. szám, 6—7. l. stb.).
322. Trompitasch, Gallus (1522, 890/a. szám, 158—159. ll.).
323. Tywck, Jacobus (1500, 598/a. szám, 175/b. l.).
324. Wack Miclosz (1499, 598/a. szám, 132/a. l.).

325. Wack Molnar (1505, 598/a. szám, 265. l., 1510, 1511.); Wag Molner (1512.).
326. Wayda, Johannes (1526.); Hans wayda (1527.).
327. Wayda, Simon (1510, 1511, 1512, 1513.).
328. Valint dyack (1510, 1511, 1512.); Walindt dyack (1513.); Valtin dyackin (1526, 1527.).
329. Varga Balasch (1503, 598/a. szám, 227. l.).
330. Warga, Benedic (1512, 1513.).
331. Variasch Simon (1498, 598/a. szám, 113/a. l.).
332. Varro, Benedic (1526, 1527.).
333. Wendig, Demetrius (1510, 598/a. szám, 32—33. l.).
334. Wendig Mathias (1510, 1511, 1513.); Wendeg Mathias (1512.); Wendig Mathias (15125, 758/b. szám, 20/a. lap, 1526, 1527.).
335. Veresch Andrasch (1526, 1527.).
336. Veresch Janusch (1526, 1527.).
337. Wyg Andrasch (1521, 890/a. szám, 135—6. l.); Andreas Wigk (1525, 758/b. szám, 19/b. l., 1527.).
338. Withes (1511.); Vithes (1512.); Vytes (1513.).
339. Withes Ambrosius (1511.); Ambrosius Withez (1512.); Ambrosius Wytes (1513); Ambrusch Vites (1526, 1527.).
340. Zagarusch Joerge (1510, 1511.); Georgius Zagarusch (1506, 1510, 598/a. szám, 32—33. l., 284. l.); Sagarusch Joerg vagy Jorg (1512, 1513.); Zugarosch Jorgk (1526.). — (Nem más, mint a: *Sugáros* németes torzítása.)
341. Zebini Gallus (1527.).
342. Zele Jacob (1512.).
343. Zemmeri Istwan (1526.); Zemmeri Istwan (1527.).
344. Zemmeri Jacob (1522, 890/a. szám, 158—159. l.); Zemmeri Jacob (1527.).
345. Zemmeri Johannes (1516, 890/a. szám, 28—29. l.); Zemmeri Janusch (1526, 1527.).
346. Zeno Janusch (1510, 1511.); Seno Janosch és Janos (1512, 1513.).
347. Zeno Mihál (1526.).
348. Zentmihali Antal (1510, 1511); Senthmihály Anthal (1512.); Senthmihali Anthal (1513.).
349. Zentmihali Gal (1510.); Gallus Zentmihaly (1510, 598/a. szám, 32—33. l.).
350. Zentmihali Gergel (1510, 1511.); Gregorius Zentmihali (1511, 598/a. szám, 52—53. l.); Senthly Mihaly Gergel (1512.); Senthmihaly Gergell (1513.).
351. Zentmihali, Thomas (1500, 598/a. szám, 162/a. szám).
352. Zentmihali Thamaschney (1500, u. ott).
353. Zondi, Simon (1526, 1527.).
354. Zwdar Georgius (1515, 890/a. szám, 6—7. l.).

Iványi Béla.

Az ormánysági nyelvjárásból.

(Harmadik, befejező közlemény).

Tájszók.

[FONAL]. *Szálafonal* 1. SZÖSZ.

[FONAL-CÚC]: *fonducuc*: fonálbál. Fonálpároláskor volt este az össze-hívott mosó rokonok számára. „Emön-jünk estére *fonducuba*!”

FORGATAG: förgeteg, szélvihar. „Nagy *forgatag* gyűtt az esső.”

FORGATÁSOS 1. PISZMITÖL.

FÓRIZS: két szálból font ezüst szálacska a fékötön. — Van „*fóri-zsos* fonál” = durva pödrésekkel teli fonál. Mondják *picörös*-nek is L. PÍCÖR.

[FORR]. „*Êfóri* a seb magát”: be-heged.

FÖLHÉRC: a kocsinak az az oldalsó része, amire lépnek fölüléskor.

FŐ-AL 1. FÉVAJ.

FÖLVÉSZ: *Fövész* rendes értelmén túl ebben a különleges értelemben: „*Fövössze* a disznót”, azaz: öli és föltisztogatja disznóöléskor. „Ki *vöi-te fő* a kétök disznát?” Továbbá: „*Fövössze* a kis gyerköt” — azaz: a szülés körüli teendőket végzi vele. „*En vöttem fő*, mer a *bóba* (bába) nem vót éthton.”

FÖNDÜT v. *föndünt* (az a szokás v. divat): följött ez és ez a szokás. Pl.: „*Föndüt* mögen az a divat, hogy... stb.”

[FÖTÖR]. *Kifötör*: kivakar. Csak tyúkfélére mondják. „*Kiföttri* ám a palántomat!”

FUÁKSZIK: széltől szárad. „Maj ha ékkicsit *fuákszik* a föld, möghen-görölöm.”

FÜRÉCE 1. TIKMONY.

FUVALKODIK 1. [SZIVÁROG], vö. FUÁKSZIK, FÜVALKODIK.

[FUVALKODIK]. *Föfuvákodik* = föllobban, méregbe jön (tehát itt nem gögöt jelent). Pl.: „*Föfuvákodott* ám a gyerköt!” Vö. FUÁKSZIK.

FUVAR: *för*. „*Förba* vótam.” „*Fó-roztam*.”

FÜCSÖK-KOMA, némelyek szerint: *pücsök-koma*, mindössze 3 sás-szerű levélből álló, kb. 30 cm. magas növény a májusi réten. Ehetetlen a takarmányban.

FÜ-LENCSÉ: a mocsárvíz színét elborító zöld vadlencse. A *fü*- szót csak még három összetételben használják: *fü-réce* = vadréce, *fü-rác* = yadrác és *fü-mony* = vadmadár-tojás. „Annyi abba a berökbbe a *fü-mony*...”

FÜRGETE: a kocsi alsó szerkezetének az a része, amin az oldal és fenék nyugszik. Koyácsolt szöggel van a kocsinyújtóval összefoglalva s így foroghat.

FÜSEK: üres patronhüvely.

FÜSTÖS: szennyes. „Olyan sok a *füstös* ruha, — páróni kē.”

FÜTÖZNI: tűz mellett melegedni. „Gyün kē bé no *fütözni* ékkicsit!”

[FÜVEL]. *Összetivel*: mesterkedéssel legényt-lányt összeköt. „*Össze* akarták *fivēni*, de nem sikerüt.” Bányák rábeszélése.

FÜVENTE 1. FIENTE.

[FÜVES]. *Fives*: kuruzsló.

GABALICA: hitvány ringy-rongy, szedett-vedett holmi. „Vidd a *gabalicádat*!”

GABANGY 1. GIBINGY-GABANGY.

GABISNYA: csunya, hitvány, rendetlen. „Hú, milyen csunya, *gabisnya* ló ez!”

GÁBOZ. *Fekete gáboz*: szőrös,

szürke, retekhez hasonló levelű, vízenyős réteken sarjukaszálat körül található növény. Gyökerét összevágva borogatónak használják torok-, nyak- és egyéb fájdalmaknál.

GÁCSMÁL: ócsáról, v. másik ormánysági szóval: *ócsmál*. „Mit *gácsmálod* az éni jószágomat?” Vö. ÍFÁL.

GAJCSOS: görbe. *Gijcsös-gajcsos* = girbe-gurba. „Ugyancsak *gajcsos* vót a fa, amit faragtam.”

GAMÓ: nagy, de nagyságához buta. Pl. az esztelen sihedernek mondják: „Té — *gamó!*”

GANGÓ: nagy, magas. „Té — *bangolondos gangó!*”

GANGÓC: kampó. „Add edébb azt a *gangócot!*” (Szaporca.)

GARANCOL: a *güg*-nél (gügyög) egy fokkal több. Mikor az első 1—2 szót kezdi próbálgatni. Pl.: „Mast má *garancó*, mast má maj mögtanú beszéni.”

GEBENC: hitvány, satnya. „De mögrúgott ez a hitvány, *gebenc* ló!” Még embernek is mondják: „Té, *gebenc!*” A *gabanc* szó egész mást jelent.

GÉDÓC: sovány. „No hát ez a szégyén embér, ez is *gédóc* ám!” „Hitvány, *gédóc* lányom.”

[GERENDELY]. *Göröndő*: az eke alkatrésze.

[GESZTÉS]. *Gesztös*: a nagyon fás dióra mondják, amiből alig lehet kipiszkálni a belet: „Nagyon *gesztös* a kétök diója.”

GESZTET: fut. „Csakugy *gesztet*.” „*Gesztess*, mer gyűnnek ám!”

GÍBINGY-GABANGY: csöcselék. „Ne állj szóba avval a *gíbingy-gabangy* népséggé.” „Té büdös *gabangy*, még té beszéssz?”

GICA: kicsi fanyél, rajta keresztben gyufa vastagságú bádog cső, aminek a végében ecsetformában se-

lyem fonalat húznak s ezzel hienezik a tojásk.

GICA-VÉRAG: jácint.

GICCA: disznó. Csak akkor használják, mikor hívják. „Ne, *giccám*, ne, ne.”

GINGY-GANGY: ringy-rongy. „Vele van mindön *gingye-gangya*.”

GIZI, GIZIKE: a kis gyermek első fogja. „Kigyütt má a *gizije*.” „Má van két *gizikéje*.” Valószínűleg ebből az alapszóból származott a *gizöl* ige.

„*Égizöte* az ómát.” Szaporca vidékén. — Ugyanaz Kákics vidékén:

„*Égörszöte* az ómát.” „*Görzölöm* ezt az ómát.” Jelentése: majszol, mint a fogatlan, vagy kis gyermek.

GIZZÖG-GÖZZÖG: diceg-döcög, tityeg-totyog. „Hogy van az öreg Sári néni?” „— *Égizzög-gözzög* még az udvaron.”

GÓLOG v. *gollog*: hangutánzó szó: „No hát — ez a tehén is úgy nyeli a vizet, csakúgy *gológ* lefelé!” *Göccenne*: mohón, szortyogó hangot adva fut lefelé a víz.

[GOLYVA]: *gélva*. Mondják *gugá*-nak is. „Azok a *gugások*.”

GORHAS: átszakadt, beesett a horpasznál. (Marhára mondják.) Nem *görhes*. Görhes a teljesen lesóványodott állat. *Gorhas* az olyan állat, amelyik esetleg jó húsban van, de pld. egy hetes sovány koszt miatt beesett az oldala. „Őj — de *égorhasodott* ez a marha!” Vagy: „De *kiszakadt* ez a marha.”

GORNYADT: lankadt. *Gornyadt* a fejét lehajtó virág, a beteg ember stb.

GÖBE: anyadisznó.

GÖBÖRCÖS: göröngyös, dorozsmás. „Olyan *göbörcös* ez az út.”

GÖCCEN I. GÓLOG.

GÜCS: fatuskó. Vö. [NYILAL].

GÖMECSEG I. GÜMECS.

GÖRTYÖG. A *göbe* (= anyadisznó) szoptatás közben „*görttyög* a malaccinak.”

GÖRZÖL, GÖRZÖLÖDIK: lassan *övegetőzik*. Majszol. „*Görzölöm* ezt a kis kenyeret.” — „Mit csinál kee?” „*Görzölödöm*.” Vö. GIZI.

GÜBA: penész. Sohse mondják penésznek. Vagy átvitt értelemben: „Én nem tudom, ez az én Márikám minnek ilyen *gúhás*!”

GUBBAD, GUBBADOZIK: guny-nyaszt. „Gyê, gyê, Zsuzsám, a tüködött *gubbadozik* a paita alatt.”

GUDÜC: szegény, koldusszegény, rongyosan-szegény. „Szegény *gudúc* vagy, osztán tükört hozó a házba?”

GUGYUL: guggol. „Legugyút, hogy mög né lássák.”

GURGULA: fa- (göcs-)henger. Ha talpas házat, pajtát (valamikor templomot is!) akartak tovább szál-
lítani, gurgulát (fahengert) tettek alá s azon tölték. *Légurgulázik*: lehen-
tereg.

GÜZS: a vadszöllő hosszú, el-nyult indája, amit megvágta s a kicsöpögő levét (gúzs leve) itták. Régen zár helyett ezzel *gúzsolták* be az ajtókat. Pl.:

Ez a kapu de be vagyon gúzsolva
Nem mehetek a babám udvarára,
Szomoruan ég a gyertya odabe
Jaj, de búsan nézek a kedvesemre.

Gúzslik = hajlik. „Nem száradt é (faág) — *gúzslik*!”

GÜG: gögicsél. Szavakat még nem ejt a kis gyerek, de már gl-, gl-, gl-szerű hangokat ad. „Olyan szépen *güg* má ez a kis gyerekek!...”

GÜGÜ: gyürke (a kenyéren). „Neköm a *gügüjét* adja kê!”

GÜMECS, GÖMECSEG: a kocsi-kerék mellett földudorodó, megszáradt kemény sár. Nagyon kemény

földdarabok. „Elüttem a *gümecsbe* (v. *gömecsebbe*) a lábamat.”

GÜRÜ: mocsár. *Gürühaj*: zombék. Van *Görü* dülönév is. Kiscsányban s többfelé. A MTSz. tévében írja *zombék*-nak a gürüt, mert ez egész területet jelent.

GÜZMÖL: majszol. Csak kis gyerekre mondják. Pl. amikor már nyálazza a kenyeret: „Milyen szépen *güzmöli* má ez a kis gyerekek a kenyeret!”

GÜZÜ: hegyes orrú, magát mélyen a föld alá fúró; kicsiny testű egérfa.

GYAKIK I. BIKIK.

GYÁM: támasztófa. „Gyámot rak-tak alá.”

[GYAPPAN]. *Kigyappan*: hirtelen kilobban a tűz, egyszerre lángra gyúl. „Fújtam-fújtam a paraszat, éccör csak *kigyappant*.” *Égyappan*: ellobban, elalszik. Vö. LAPPÖG.

[GYARAPÍT]. *Gyurapét*: szorgalmas munkával gyarapít, szerez. A munka fogalma határozottan benne van. „Én nem gyurapétok másnak a számára.”

GYARAT: gerebenez. Inkább így mondják: *mögereszt*. Vö. [SZÁL].

[GYÁSZ]: *jász*. — *Jászol*: gyászol.

GYERÉ. „Tisztelend' Uram — *gyere-gyűjön* kigyelmed!” — Megtiszteltetés, mikor a lelkész asztalához hívja s másodszor is a lakoma előtt közvetlenül elmegy érte.

GYÍMÁL: kúszál. „Az én búzámat nem gyímáli össze!” Így is: „Nem *kúszmálod* össze.”

[GYÓGYUL]: *gyógyé*. „Na — *mögggyógyétun* kêd-ê má?”

GYÓTA: legelő, „*legellő*”. „Ój — de jó gyóta van mast minálunk!” „Ehajtom a *gyótára* a *lákát*.”

[GYÖNGE] I. NYAJ.

GYÖNGYÉREZÉS: gyöngyalakura kivarrás. A *szávonyszás* egy neme.

GYÖPIKE: réti margaréta.

GYUHA: gyomor és étvágy. „De jó gyuhája van!” „Fenne 'gye gyuháját!”

[GYÜJT] 1. DARVOGAT.

GYURKOL: a gyúr ige gyakorító alakja, a hosszas gyúrás kifejezése. „Mögtőzöm ezt a két tojást, legalább nem gyurkolok.”

GYÜES: a földből kinövő vad fahajtások. „Szüvafagyüés.”

GYÜMÖLCS- (GYÜMÜCS-) NEVEK: *Méti-óma, mecött-óma, porcogó-óma; iháros-, küecsegős-, kabakos-, sár-, totyakos-körte* stb.

GYÜRÜCSKE-FA 1. FAKLYA.

HADAKÉROZ: keményen, pattogva parancsol v. fedd.

HÁGCSÓ 1. HÁGSÓ, [HÁZ-HÉ].

HÁGSÓ: karóból vagy deszkából készült kerítésnek egy ember szélességben átléphetően rövidre hagyott része.

[HAGYMA] 1. DUDÚ.

HAJDABÓC: haszontalan, nagy semmi. „Az a nagy, hajdabóc lány nem akar dógozni.”

[HAJSZÁS] 1. CSÁS.

[HALÁL-]. *Halára-való*: évtizedekkel előre elkészített halotti ruha.

1. [HALK]. „*Hák-ot* adj a fának, ha mög akarsz tanúni fát kívágni!” T. i. az egyik csapás a fejszével vízszintes, a másik rézsutos s a kétféle csapás háromszögben ér össze, ez a „hák.”

2. [HALK]. *Hakká*: a hangbeli csendesség mellett időbeli lassúságot is fejez ki. Pl.: egy kidülő fáról: „Ha úgy hakká dűt vóna é...” T. i. nem hirtelen.

[HALKÁCS]. *Hákács* v. *hókács*: forgács. „Annyi *hákácsot* csinyáltak.”

HAMARI-HAMVAS: az úgy-ahogy elnagyolt munka neve. „*Hamari hamvasnak* a két vége hamus”. Közmon-

dás. T. i. nem tiszta, nem jól elvégzett.

HAMVAS: széna-, szalmahordó *lazsnak*, durva lepedő.

HAMVAS-VIZ: mosóteknőben vagy *pálló-sajtár*-ban forrázott, majd hideg vízzel föllangyosított hamu, amiben áztatják a fonalat, ruhát.

[HANEM]: *halom*. „Nem ez, *halom* az.”

[HANY]. *Éhányta* magát: elmállott. „Egészen *éhányta* magát (az oltani való mész).” Vö. (*ráhdny*) MELLÉK, SZÖSZ.

[HARAPLIK]. *Mögharaplik*: megpuhvásodik. A gyertyánfa a harmadik évbe má *mögharaplik*.

HÁRÁSZ: piros, sárga stb. színű bolyhos szálacska („bangy”) a fékötőnek is egyik dísze.

HARGÓC: valami kötőfékszövő eszköz.

HARISSAN: mérgesen, pattogóan, élesen (beszél). „Ej csak né beszéljün kéd olyan *harissan!*” Lehet, hogy a „*haris*”-ból származik. Petőfi: „Nem szól a harsogó *haris* a fű közül.”

HÁRSAS: szívós, feshőhéjú. „Jó *hársas* kendör” = szívós, vastag héjú kender. Vagy: „Fejlik, mind a *hárs*” = fejlik, mint a szívós fahéj.

[HASON-]. *Huson-ketté törni*: úgy eltörni, hogy csak a bőr tart. „Étöröm *huson-kettőbe* a lábodat, ha még éccör étt talállak.” — *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évf. X. k. 69. l. JEREMIÁS SÁMUEL így magyarázza: „hasonn ketté törni.”

HASZOGAT, *ráhaszogat*: ráhargít és ellene biztat. „Mit *haszogato*-i rám azt a kutyát?” Emberre is mondják.

HATÁNKOLÓDIK: ficáncol, rugdalózik, ide-oda ugrál. „Annyirán

hatáncolódott a tehén, mögértem vezetni."

HÁTAS: leányoknál hátul a nyaktő alá rakott díszes, négyszögű ruhadarab, ami védte a ruhát a hajfonattól való elzsirosodástól.

HÁTRAVETŐ: fiatal asszonynál fátyol, idősebbnél gyors fejdísz. Hossza kb. 1 m. Fele hátul, fele elől a homlokon csüngve alá elülső részét a homloknál megfogták, hátravetették s oldalt egymáshoz tűzték.

[HÁTULJA]. *Háturja:* a disznó hátulja. Pl.: Öttün kéd-é má az idén *háturjos* kapisztát?"

[HÁZ-HÉ]. *Hászé:* padlás. *Óhászé:* istállópadrás (ópadrás) *Hágszé* [~ hágszó]: a padlás fából készült előrésze, ami a falon kívül nyúlt s az ehhez támasztott létrán mentek fel a *hászéra*.

[HÉGEDÜ] I. NYAKHEGEDE.

[HÉGY] I. FAGYHÖGY.

[HÉGYI-]. *Högyi-kóc* I. SZÖSZ.

[HEJ]. Mindig kérdőszó. Pl.: „Fáj, angyalom, *hé?*“ „Möggýütté, angyalom kis fiam, *hé?*“ „Mit hoztá, *hé?*“ „Éhös vagy-é kedves fiam, *hé?*“ Szól az anya: „Hestör!“ Felel a lány: „*Hé?*“ „Mija, *hé?*“

HETEVENY: flastyuk-csillagzat. „Nagy-fögyütt má a *heteveny*.“

HEVENY: sivatag, égő homok. A drávai fehér égő homokot is annak mondják. „Béfogta má nagyon a *heveny*“ (a partra dobott holttestet).

HÉVIZÁL, *hévizálódik:* lopja a napot, nem dolgozik. „Né *hévizájj!*“ Nézd csak, hogy *hévizálódik!*“

HÍMLIK: omlik (a föld szántás közben). „Jó mögázott a föld, csak úgy *himlik*.“

HITVÁNY: csenevész. „Jaj, kihő ütött ez a *hítvány* kis lány?“ Ellen-téte a *dérék*. Pl.: „*Dérék* egy aszszony.“ T. i. testileg. Mondják így is: „*hítváncika*“ = nyápic, vékony.

[HOGYAN] I. [MÉNY].

HÓKA, HÓKAS I. LICKA.

HÓKOROS: szeszélyes, mindig mást gondoló. A holdkórosnak más a jelentése.

[HOMLOK]: *humlok*.

[HOMOK]: *humok*.

HOVÁVALÓSI. Hovávaló? „*Hovávalósi* ké?“

HÖRCSÖGÖS: hirtelen haragú. „Nagyon *hörcsögös* egy embör vót.“

HÖRGÖ, HÖRGÓFA: fahenger. „gurgula“. Pl. mikor valaimi nagy súlyú fatörzset akarnak odébb szálítani, két gömbölyű fát dugnak alája s azon gurítják. „Hozzatok *hörögöt* alája!“

HÖRÖG. *Lehörög* (a víz): forogva, kanyarogva dombról leszalad a víz. Így is mondják: „Csak úgy *hörögött* róla a verejték.“ „Ére má *lehörög* a víz.“

[HÖRREN]. *Fölhörren:* fölbugyborékol. Hangutánzó szó. „*Föhhörrent* ám a víz a *cüjek* mellett!“

HÖTTE-HEL: hőütte — azaz hőütötte hely. Homokos szántóföldekben akad olyan hely, esetleg több is, ahol minden növény kiszul. Ezt nevezik *hötte-hel*nek. Nevezik az ilyen szántóföldet *tüzhe'es*-nek is. Pl.: „A szőlők-i földünk nagyon *tüzheles*.“ „Sok benne a *hötte-hel*.“ Kicsányban s töle keletre *öbölös*.

HULLÁROZ: egyenként, határozott idő — és sorrend nélkül szállingózik. „Csak úgy hullároztak.“

HUMLÉT: szundikál. „Ni — hogy *humlét* ez étt!“ *Humorni:* szemet behunyni. Bujócska játéknál van mindig egy *humró*, aki *humor*.

HUMOR I. HUMLÉT, KUM.

HUMRÓ I. HUMLÉT.

HUPALAG: a szántott föld egybenmaradt, óriási göröngye. „*Hupalagos* nagyon a föld.“ Mondják az

értetlen, rosszakaratú öreg emberre is. „Vén *hupalagos!*”

HUPART. Jelenti a rétből a begyöpösödött pucóktúrását, hangyabolyt. „*Hupartrú hupartra* víz nékü élépogethatsz.”

HURC- I. CAKÓZNI.

[HURKA]: *csürka*: „Öttél-e má’ kukoricás *csurkát?*”

HURÚT. *Hurútok, hurútsz, hurút*, (vagy: *horútok* stb.): köhögők stb. „Né *horúts* má!’” „Mit *horútó* anynyit?” „Úgy *hurútok.*”

ICÖG-BOCOG: csetlik-botlik. Néhány lépést próbálgat már tenni, meg újra elbukik a kis gyerek.

IGYÖM: a bizonyítás erősítése. Ma nincs rá szó. Kb. a görög *μεφ* Pl.: „Hát, *igyöm*, ugat a kutya.”

IFÁL: csúfol, kisebbít, *ócsmál, gácsmál*. Vásárban így alkuszik a kőrösi ember a csíkóra: „Én nem *ifátam* a kék csikáját.”

ÍGE: 3 fonalszál az *áspú*-ról.

ÍGRÜL - IGRE: tövéről - hegyire. „Émondott mindönt *igrül-igre.*”

IHÁROSI-KÖRTE I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

[IJED]: *Jett*: ijedt. *Jegget*: ijesztget. *Jeggető*: szőlőbe stb. madarak ellen kirakott keresztalakú pálca, amire ruhát adnak s a madár embernek gondolva fél tőle. A nagyön sovány emberre is mondják: „Olyan a’, mind a *jeggető*”. Vagy „Olyan a’, mind az árnyék!” *Jesztőfa* I. SZIJÓFA.

ILDOMTALAN I. ÉDOMTALAN.

IMÖG: ing. *Tász!nyos imög*: az ormánysági nő könyökön felül elköttött, alatta hasított, bő újjú viselete. A könyökön aluli részt nevezték „tászlíny”-nak. „Rét-*imögbe* löhet dögözni” = egy szál ingben lehet stb. Vö. LÉNZÖL.

ING I. IMÖG.

INTES: egy arántos, egy színben,

egy vonalban, egy irányban. „*Intes* van az ódalammá” t. i. a csipőle, úgy eldagadt az oldala. Egy öreg asszony panasza. Vö. CSAPÉNT.

ISKÁLYA I. LAJTORJA.

1. ÍZ I. PÁSZTA.

2. ÍZ: lelki kényszerítő ok. „Hogy micsoda *íz* hajtotta ezt ére?” (T. i. erre a szörnyű cselekedetre.)

IZTELEN. „Iztelen embör”: mogorva, kedvetlen ember.

JAVOS: kuruzsló.

JEGGETŐ I. [IJED].

JELÖNLEG: jelen, hely színén. „Ott vótam *jelönleg.*”

JESZTÓFA (tréfásan?) I. SZIJÓFA.

JUHA: a kocsi alsó szerkezetének eleje, amit egy nagy, kovácsolt szög foglal össze a nyújtóval. Népdal: „El-törött a *juhám* rúdja.”

KABAKOS-KÖRTE I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

KABLA-, *Kablai mező*: egy félig le-
gelő, félig ma már szántóföld-mezőnek neve. Valamikor tiszta legelő volt, még pedig kabla- (kanca, ló)-
legelő. Ettől kellett nevét kapnia. Tehát a *kabla* is egykor használt, de ma már elfelejtett ormánysági szó volt.

KABÓCA: apró, szürke bogár, ami pattanva ugrik a réten s *ugráncs*-nak is nevezik. Jelzőnek használják így: „Az én ősz-*kabóca* fejem.”

KACABÁJ I. BÁJKÓ.

KACIFÁNTOS: hiú, rátarti, de az az árnyalat is benne van, hogy szép. „*Kacifántos* egy műnycske.” Csak asszonyra mondják. A férfira így: „*Tűrű-vágott* egy embör!”

[KACIMBÁL]. *Möghacimbá*: ruháját is megtépi, meg is veri. „Jó möghacimbáta...”

KACSA-SZÓLÍTÓ. „*Pata kil Pata bé!*” A récét terelő asszony mondja. — Vagy: „*Pata-pata-pata...*” Így is

mondják: „*Kacs-kacs-kacs...*!” Szlavónai nyelvjárásban *páta* récét jelent.

KÁCSÉR. (Szaporca-környéke.) Egy neme a hálónak. Ivalakú fa, ivalakúra zsineggel kifeszítve, Ivhez, zsineghez hurkolva félgömbalakú fonott háló hozzá. A vízzel szembefordulva s benn a vízben állva rakja a halász odébb-odébb s ha hal ütődik a fonálba, kikapja s lenn a fenékén, amit *köbölnek* neveznek, ott a hal. — *Tapogató. Nagy kácsér. Pöndöhláló. Szák.*

KACSON-KÉZ: bal-kéz. „Kacson-kézzé jó pofon ütte.”

KAICOL (a kutya), mikor oldalba ütik (sír).

KAJCSOS-BÖLCSŐ: ringatásra alkalmas talpakkal ellátott, 4 oldalas kis gyermekágy.

KAJDINA: liszttel összekevert, esetleg egybe megsütött tojás. „Gyerök, — jó-é az a kajdina?” A gyerök szomorúan felel: „Nem kajdina e', hanem liszt.” Mondják *kajgonyd*-nak is.

KAJHOL (a kutya): vonít, tútol.

KAJMÓ: helytelen magaviseletű. „Mit *kajmókodó*?” „Ne légy *kajmó*!”

KAJSZA: girbe-gurba. *Êkajszút* = elgörbült. „De kajsza ez a fa!”

KAKUSZI: hallgatag, szótalan, *kukma*. „Hanem, édös apám, nagyon kevés lyöhet ez az én foki onokatesfőrom, nem akart szőni ső hozzám.” „Nem azért ám lányom! — *Kakuszi*!”

KALABÓK: bolondos, tréfás, félkegyelmű. „De *kalabók* vagy, édös fiam!”

[KALÁCS] I. ANYAKALÁCS.

KALAMAJKA: zenebona, baj, botrány. „Csinát ék kis *kalamajkát*.”

KALÁTAFÁ: kocsiszinnek egyik oszlopos „szöglába”, amiben kör, négyszög, téglalap és < alakú lyukak voltak. A kimunkálendő fa alakja szerint ezekbe a lyukakba dugták s szítetták *sziójókés*-sel a fát. A *sziójószerék* v.

bakszerék már modernebb, későbbi találmány. — *Kalátá*-nak nevezik ma is a kisebb *kötőfá*-t. Pl. tömött falat készítenek deszkák között. Hogy a tömés a deszkaramát szét ne nyomja, tetejére vágott résen át *kalátá*-val = kötőfával kötik össze a két deszkát.

[KALÉSZOL]. *Êkalészol* harmadik falu *ellen* is. = Elkódorog harmadik falu határáig is.

KALLÓ: 1. a hajtó-rosta kerekének kézbe való nyele; 2. az a fácska, ami a *pörgőn* a *nyomdikót* összeköti a kerekkel.

KALÓTYA: kelékótya, helytelen magaviseletű. „Ne légy olyan *kalótya*!”

KANCABOCSKOR: olyan bocskorfajta, aminek nem volt a lábíejen felül bőrborítása s úgy fűzték össze.

[KANGYAL]. *Êkangyal*: elinal, elfut. „Mást vót étt, osztán má *ékan-gyát*.”

KANISTA-MADZAG: 2 drb. 10 cm. hosszú fácska, összekötve vastag *madzaggal*. Ezt a kocsikerék küllői közé fogták s a két pálcát fogva a madzaggal húzták le a sárt. Ézzel is fordították a kereket. *Kanistás*: sáros.

KÁNKÁNI: fél lábon ugrálni.

KANYA-FANYA: zűrzavar, felfordulás. „Lött ott akkora *kanya-fanya*.”

KAPARÁS: arató előmunkás. (Szaporca vidékén.)

KAPINYA: hosszú, csöves tökfajta, amit, rajta száját vágva, mosásnál vízmezergetésre használnak.

[KAPOTNYAK]. *Kapiknyák*: egy epehajtó, kánytató gáz, tenyérsnyi nagyságú, szívalakú levelekkel.

[KÁPOSZTA]: *kapiszta*.

KÁRFÁL: ócsárol. „Éppen a Julit *kárfátá*...”

KÁRMENTŐ: 1 fülű, magas szélű, a fületlen végén kerek bádóg-tepszi,

amibe fölfogták a nyáron sült nyúl stb. zsírlját.

[KARVALY]. karhó: „Éhordta a karhó a csibénkeket.”

KASZRÓ: 3 lábú lábas, amiben párázs fölött sütöttek. Nevezték *cserpe-nyőnek* is.

[KAVISZOL]. *Ékaviszol*: elpiszkol, bekever valamivel (ruhafélét). „Ékaviszótam mindönömet.”

KEBEL I. BIKLA.

[KÉRŐZIK]. *Kürüzik*.

KÉSZLEL I. KÜSZLEL.

[KIÁLT]: kátt. „Akkorát kátott...” „Né kátózz!” „Né ötts-kátts, mind a vélágtalan!”

[KEBEL]: *kebél, kebé* I. BIKLA.

KECÉL: mászkál. Pl. a mászkáló kisgyerekekre is ezt mondják: „Még csak 7 hónapos, osztán má kecé.”

KEGYÖS: kedves (nem pedig istenfélő). „Kegyös, édös lányom!” Tréfás mondas: „Ketten-kegyössen!” Huncutkodva mondják pl. olyan veszekedő férj és feleség után, akik szép békeségben mennek kocsin egymás mellett. Vagy öreg férj és feleség után, akiket együtt látnak. Értelme: ketten, szépen, csecsen együtt!

KELEVIZ: a marhakötélnek az a része, amit a szarvára csatolnak.

KELLENGÖRÉ: helytelen magaviseletű. „Né légy olyan *kellengöré*!” Jelenti azt is, hogy lóti-futi, házaló.

KELLETLEN: csintalan, illetlen, bosszúság-szerző. „Ne *kelletlenkődj*!” „Né légy olyan *kelletlen*!”

KELT I. KÖTT.

KEMŐ: sárból készült ülőke a kemence melletti sarokban vagy alul a kemence körül. Az ormánysági mese szerint az öreg asszony ez alá *rütötte* a *bográn*c pénzt, újra rásárvott, háromszor *rátotyót* stb.

[KEND]. *Ké-ké* (kettőzve): kend. Pl.: „Hát má mér csinyá *ké-ké*

elyent?” „Meciggyün *ké-ké* ékkes kényeret!”

KENDÖZKÖDIK: dörgölőzik, hizeleg (a macska).

KEPÉLÉS: aratás. *Kepéni*: aratni. *Kepés-gazda*: munkafelügyelő az aratáskor. „Nagyon sok a *kepéni* valónk.”

KEPELYÖG: kepickél, vergődik. „Mennyirán *kepepyög* a tük ebbe” a kosárba!”

[KÉRÉSZTFA] I. ÁSPA.

KÉTKÉS: haris.

KETTÓS a dolog! = Kétes a dolog. Pl.: „Tisztelend’ Uram, — de *kettős* a dolog.” T. i. valakinek a cselekvése nem nyílt, gondolkozhatom róla így is, úgy is.

KÉSEN (*késön*) hajtani marhát = szabadon, kötél nélkül. (Háromszékben = *késleg*.) „Hogyan *hajto:tun* *kétők* a marhákat?” „*Késön* hajtottunk.”

[KIÁLTÁS] I. ÖTTÉS-KÁTTÁS.

KIGYELMED: papnak, tanítónak a megszólítása. Csak ennek a két hivatalnak jár ki. „Tisztelend’ Uram, ére gyűjön *kigyelmed*!” „Nincs valami baj *kigyémetökné*?”

[KIGYÓFEJ]. *Kiófé*: valami virág (Szaporca vidékén).

[KIS]. *Kissebbik uram* = így nevezi az asszony ura testvéröccsét. Az ura testvérbátyját *bátyámuram*-nak.

[KITTÖLÖS-]. *Küt:ölös-zsák*: négy nyüstös zsák. Ferde irányba menő pálcaszerű díszek képződnek a zsákon ezzel a nyist-felkötözéssel. Szóval: díszesebb, mint a sima vászon. Ezt jelenti, nem pedig „erős zsák”-ot.

[KIVÁN]. „*Kívántú* is alig van”.

[KLÁZLI] I. POHAR.

KOBORÉ I. KOPOLYA.

KÓC I. [HEGYI-]; SZÖSZ.

KOHA: fullánk. „Mögcsípte a méh.

Mingyá kivötte a *koháját*, mégis fődagadt."

KOJTAT: csavarog. „Hun *kojtattá* egész nap?"

KÓKA I. KÓKANYOL.

[KÓKANYOL]. *Möggókányol*: fejbe üt. Nincs-e benne, mint alapszó, az ormánysági *póka* = halántéktáj, vak-szem? Mert mondják így is: „*kókáz-zunk!*” — mikor kis gyerekek össze-ütik a homlokukat. Így is: „Gyere, üssünk *kókát!*”

KOLÉDA: összetakolt kis ház.

KOLOMPÉR: burgonya. „Főztem *ékki paprikás kolompérlevest.*”

KOMATÁL: a gyermekágyas asz-szonynak komaasszonyai által vitt ételajándék. Nevezik *paszit*-nak is. „Vissze a *paszitot.*”

KOMPOSTOR. Van *nagy kompostor* és *kis kompostor*. Nagy kompostor az a rudacska, amihez kötözve tekerik fel a fonalat a szövőszék nagy szoblyára. Kis kompostor az a rudacska, amihez kötözve a fonal másik vége a készülő vászonnal a kis szoblyára tekeredik föl.

KONDÉR I. CSETRÖS.

[KONVAD]. *Ékonvad*: elhervad. „Mög *ké* öntözni, maj nem *konvad* *ê!*” „*Konvad!* má!” „*Lëkonvad!* má egésszen.” (Fejét leeresztette).

KÓPIS: karika-ütő fa. A karikát gömbölyű ölfavégről fűrészelik. Ha a karika egyetlen *böcök*, akkor *zsúj-kariká*-nak nevezik. Szép és változatos o-i gyermekjáték volt még ezelőtt 20 évvel is.

KOPLÓ: lekoppasztott toll. Pl.: „Vidd ki ezt a *koplót!*” Vagy: „Segéjj *lëkoplózni* ezt a tüköt!”

KOPOLÓDIK: szükségét lát, magától szükségeseket elvon. „Mennyit *kopolódtam*, míg ezt a kis házat mög tudtam csinýátatni!”

KOPOLYA: pocsolya. Mondják *ko-*

boré-nak is. „Mögérték kivönni a lo-vak a kocsit a *kopolyábú* v. *koborébú.*” Nagyon híg, mély sárt jelent.

KOPORC I. KURCINA.

KOPPANTÉ v. *böggö*: 2 ív-alakú fából s kötésből takolt szerszám szé-nahordásra.

KORBÁL: csunyán farag, elforgá-csol. „*Lëkorbáta* az ódalát” = nagy-jából lefaragta. — Az oláh nem fűrész-szel: mindent fejszével vág. Az o-i ember nem szívesen ad neki favágó munkát: „*Â* — nem engeggyünk az oláhnak *ëkorbáni* a fát” = elforgá-csolni.

KORBÉLI I. [NYÁJ].

KORFOL: foltoz, összeaggat. Pl.: „*Összekorfótam* ezt a rongyos tutyi-mat.” Átvitt értelemben: bajoskodik, küzködik, gyöttri magát a megélhe-tésért. Pl.: „Sokat *korfótam* én éle-tömbe.”

[KORHASZT]. *Mögkorhaszt*: megüt, ráhúz (úgy, hogy nyög alatta, esetleg felfordul). Pl.: „Várj csak, maj min-gyá mögkorhasztom én azt!”

KORHISZTOLÓDIK: zörgölődik. Pl.: „Mit *korhisztolódo*l *êtt?* Fekügy má *lë!*” — „*Ên* nem hallottam, mikor feküdt *kë* *lë.*” — „Pedig de sokat *korhisztolódtam.*”

[KÓRIZSÁL]. *Összekórizsál*: össze-keresgél. „Majd csak *összekórizsájuk* (a szilvát a fűben).”

[KÓRÓ] I. BABAKÓRÓ.

KOROG I. CSÓROG.

[KORSÓ] I. BUTYAKOS-KORSÓ.

[KORTY].

Kortyom bélom szorty,

Szortyom bélom korty.

Érdekes hangutánzás, amivel a ré-szegeskedést fejezik ki. Pl.: „Hát úgy van az, hogy kortyom bélom szorty, szortyom bélom korty, *ëccör* csak mindönt léerögetött a torkán!” Több-ször hallottam.

KÓTÁSZIK: kódorog. „Hol a Jóska?” — „Ékótászott mögen valamére.”

KOTLICS: lábos. (Palkonya, Cún vidéke.) „Abba főtt a burgonya ni — a *kollicsba*.”

KOTRA: utolsó szálig fölkostrás. Pl.: „Úgy szeretik (t. i. a marhák) a rázottat, mögötték *hotráig*.” T. i. még a kiürült jászolt is kotorták, nyalták, keresték utána.

KÖCÖLÉK I. PUCORA.

[KÖLDÖKCINÉGE]. *Köldökcönöge*: gyomororrágás, hascsikarás. „Talán *köldökcönögeje* vót?”

[KÖMÖRÖDIK]. *Möggömörödött*: megkeményedett, megfagyott (a föld). Csak a földről mondják.

KÖPÜ: kicsépett, vagy elnyomtatott búzán rajtamaradt polyva. „Nagyon *köpüs a búzája*.” Jelenti továbbá minden vasszerszámnak (pl. lapát, villa) azt a lyukban végződő részét, amelyikbe megy a fanyél.

KÖRÖ: a szívós ellentéte. Kb. azt jelenti: könnyen pattanó, könnyen durranó. Pl. *körő* a kukoricaszár, mikor töltögetik s könnyen elpattan, eltörrik a föld szintjén. Vagy: régi szalufát ledobnak a tetőről s kettépattan. Azt mondják rá: „Nagyon *körő* vót.” Nem korhadt. Középállapot a szívós és korhadt között. A cipőre is mondják, mikor a bőre nagyon elszárad, kemény: „Nagyon *körő*.” Legjobb tudásom és alapos utánajárásom alapján helytelennek tudom a Magyar Tájszótár I. 1215 l.-ján írt *porhanyó* magyarázatot.

[KÖRTE] I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

KÖSTÖRÖG: ellenkedik. „Né *köstörögj* velem!”

KÖTT: kalács. Mondták valamikor *pöfede*-nek is. „Süttem ékkis jó kötet.”

[KÖVECS-] I. KÜECSEG.

[KÖVECSEGES-KÖRTE] I. GYÜMÖLCS-NEVEK, KÜECSEG.

[KRISTÁLY] I. POHAR.

KUCKÓ I. CIKÓ.

KUCÓ v. *kuckó*: a *szömös*, vagy *banyakályha* mögött levő üres hely, a gyerektanya. „Mész mingyá a kucóba!”

KUCSMOROG: húzódozik (a munkától): „Csak *kucsmorog* ez a rongy!”

[KUDAL]. *Ékudal* = elfut, elhordja magát, elmenekül. „Tudom Istenöm, *ékudal* az onnan!” *Ékudát* a gyerekek.

KUKA: néma. „*Kuka* az egészen!” Mondják így is: *kukma*, de ennek inkább szótalán, szófukar az értelme. Ugyanaz, mint *kakuszi*. „Ej, csak né légy olyan *kukma*!” Talán a *butaságtól hallgatag* értelem árnyalata is benne van.

KUKMA I. KAKUSZI, KUKA.

KUKORÖRZSE: hagymás, hosszú-száru virág, tetején szilvamszerű képződmény, alatta bolyhos rész, levele úgy sodródik, mint a gyöngyvirágé.

KUKÜ: tojás. „Öszöl-é *kuküt*, kis fiam?” „Kell-é ékkis *kukúka*?” — Csak kis gyerekek mondják.

KUKÜLELE: tehetetlen, gyámoltalan. „Té — *kukülele*!” Vagy: „Olyan vagy, mind a *kukülele*!” Alapjelentése: tojásfejű, egészen kerek fejű. *Kukú* = tojás. A *lele* viszont előfordul ebben a szóban is: *lelepula* = buta, akinek minden jól van.

KÜLA: két kecskelábon nyugvó széles deszka, aminek 3 oldala volt, az oldalatlan részén hozzátették az édesanya ágyához. Rajta teknőben feküdt a kis gyermek. Így az édesanya éjtiszaka is könnyen ringathatott, s gyermekéhez könnyen odahajolhatott. Nevezik *ringőnek* is.

KUM: huny, szundít. „*Kumtam* ék-

kicsit.“ Így is hallottam (Baksaynál is előfordul): „*Loptam* ékkicsit.“ T. i. a munkaidőből a szundítás számára. Vagy: „*Bekumtam* a markomba, — mondd mög, mi van benne!“ (Becsuktam, bezártam.) Vagy: „*Gyere kumorni* (ígyis: *humorni*)!“ „Ki a *kumró*?“ (A bújódsi, szembekötődsi játéknál.) Vö. HUMLÉT.

[KÜP]. *Kikúpni* (mákot, babot, borsót, szilvát): magházából a magot kifejteni. Csak ennél a néhány szónál hallottam.

KUPA I. [PÉNZES].

KUPÁS: öblös (tányér). Elmenté: *teszinye* (*sikér*).

KURCINA: sült szalonna, szalonnából sült porc. „Süttem ékkis *kurcínát*.“ Ugyanezt mondják *koporcának* is.

KURGYÁL: kiabál. Pl.: „Né *kurgyájj!*“

[KURKOL]. *Lëkurkóni*: gyümölcsöt ágak közül műddal vagy bottal lepiszkálni. *Kurkód* lë azt a szilvát!

KÜROL: korhol. „*Kürótam* a gyérököt.“

KÜSZMÁL I. GYIMÁL.

KUSZTORA: 3 kraicáros fanyelű bicska. — Valami hosszabb pengéjű kés-félét *nyatra-késnek* is híttak.

[KÜT] I. BODONY.

KUTÚ: korog, *csórog*. „Csakúgy *kutút* a gyomrom!“ „Olyan kiéhezött, *kikutút*, száraz disznók vótak.“

[KUTYORGAT]. *Kikutyorgat*: Zsinórkacsaringókkal ellát. — A kukorica levele szárazságban *összekutyorodik*, — *pöndörködik*.

KÜECSEG: homokban lévő békakő. Van *küecsegős körte* is — magháza kökemény. Vö. GYÜMÖLCS-NEVEK.

KÜEDER: a hordó dugója. Hozd csak azt a *küedert!*

[KÜLSŐ]: *kiső*. „Bécsukjam a *kiső* ajtót is?“

KÜLÜ: tökmag- és köleszuzó faszerkezet. A lefektetett íatörzs kerek lyukába, melybe öntik a magot, pontosan belejár egy fölötté levő faszervezet vége, amire rajtaállva lábával *zupolja* a vele dolgozó a magot.

KÜSZLEL: biztat, izgat. *Küszlëtem* a tesiért, hogy mönjön oda. Vagy: *Fölküszlëte*, *ráküszlëte*. Többet jelent a biztatnál, viszont az izgat se fejezi ki teljesen.

KÜSZÖLÖDIK: ellenkezik. „Ne *küszölödj* velem!“

LÁB I. MELLYES, [SZEG-].

LAFFOGÓ: lomha járású. „Nem is ám olyan *laffogó*, min' te!“ „Mit *laffogó* étt?“

[LAJTORJA]. *Lajtërgya* v. *rëtya* v. *iskája*: létra.

LÁLICA v. *lárica*: beteges, tehetetlen, gyámoltalan. „Szegény *lálica!*“

LAM: a kendernek, ciroknak magvas, porzós, apró leveles felső része. „Ennek a ciroknak nagyon szép *lamja* van.“ Ostornak is van *lamja*. Márha farkának is van *lamja*. Vö. FARKACSINJA.

LANGAS: lángos. (Kenyértésztábol kemencében sült étel.) „Mögsütte kéd-ë má a *langast*?“ További jelentése: *lamos*. „Nagy *langos* haja vót.“

LANTÓ: dalol. „De *lantónak!*“

LAPOS I. DÖNGÖR.

LAPPOG (a lámpa): föllobban, pislogva ég, utóbb *ëgyappan* (elalszik).

LÁTOD-ÉK-Ë? I. [-Ë?]

[LÁZAD]. *Kilázad*: kizúdul (darázs-, méh-féle.) „Ügy gyűttek neköm, min' mikor a darázs *kilázad*.“

LAZSNAK: szalma - szénahordó csöppüvászón lepedő. Innen származik ez is: „Jó *kilazsna*katótak.“

LEFÖL: a disznó kapkodja mohó szájjal a moslékot. Lafatyolja.

[LEGELŐ] I. GYÓTA.

[LÉHET]. *Löhet-ë?* Hogy van?

„Hát lehet-é, lehet-é?” — „De lehet ám!”

LELEPULA: ügyetlen, bárgyú. „Az is *lelepula* egy embör ám!”

LENDE: nemzetség lefelé, fölfelé és oldalt menő ágon. „Ács vót mindön *lendéje*.” Tehát apja, öregapja, dédapja. Vagy: „Vannak *lendéi*!” Azaz vérszerinti rokonai. Vagy: „Maradt-c neki valami *lendéje*?” Azaz gyereke.

LENTET: kezét lóbálva siet. Benne van a kézzel evezés képe. „Há lentet kē?”

LÉNZÖL: az ősi *imög* (ing) szedett, kézelőszerű vége, amit gomb hiányában fűzővel kötöttek össze. „Kösd mög no, asszony, a *lénzölömet*.”

[LEPETÉS]. „Olyan *lepetössen* beszél”: erőszakosan, megnyomva a hangokat.

[LÉPOL]. *Möglépol, kilépol*: megver, kiver. „Maj *kilépónak*, csak odamönj!” „Kegyös gyereköm, várjá no, ögye mög a *csanyigádat* (boka, láb) hadd *lépójalak ki* nő!”

LEVES: egy-rétű, béléstelen dolmány. „Adjatok éde a *levesömet*!” *Leves-rékli*: egy-rétű, alul nyitott rékli.

LICKA: az olyan ló, amelyiknek fehér a homloka meg az orra. *Hókás, hókája* van: az olyan ló, amelyiknek csak a homloka fehér.

LIPÁNCOS. Jelző. A kapcsás tyúkra, meg a ruhát-magára csunyán hányó, rendetlen asszonyra mondják. Tehát: gatyás tyúk, lompos asszony. Vö. CILÁMPÁS.

LÓ-I. GYÓTA.

LÓFRÁL: kódorog. „Há *lófrász*, gyereök?”

LOHOG (az eső): szakad (az eső). Mondják így is: *Lohogós* eső. Vagy: „Jó *kilohót* az esső.” „Azt mondták, hogy hideg vizzē kē lőönteni, mikor leli a hideg; kétszer is *lőlohóták*...”

[LOHOL] I. LOHOG.

LOP I. KUM.

LÖDÖRÖG: dülédezik, lézeng. „Mit *lödörögsz* ett?”

LÖGGÉREZ: munka nélkül lézeng. „Ne *löggerözz*!”

[MA] I. MAMÁ.

MACKOL: üt-ver. „Az én gyerekömet né *mackójja* sönki!”

MALÁKA. Csaknem minden Dráva menti falu határában előforduló mező-név. Vízöntötte-rét-féle lehet az eredeti jelentése.

MAMÁ: ma. „Mikor mönt ē *hazúrú*?” — „*Mamá*.”

[MANGOL]. *Êmangol*: elnyű, eltép, elszakgat. „*Êmangoli* ez egy-kettőre a cipőjét.” Így is mondják: „Tē — *ruhamangó*!”

MANYÓ vagy *manyók*: öreganya. „Az én *manyókom* mindég azt mondta...”

MARIZGÁL vagy *marcingol*: szétzúz. „*Êmarizgátam* (*Êmarcingótam*) a kolompért.”

MAROK I. TEKERÉK.

MART. Part a folyó iszaphordta, épülő oldala. *Mart* a folyónak a víz sodra által fogyó oldala.

MAZONNA: boros, pincei kaucsó. Csak az Ormányság felső szélén ismerik. Inkább a vele határos hegyvidéki magyarok szava. „Hozzá egy *mazonna* bort!”

MÁTKA. Nem: *menyasszony*, hanem: a legjobb lánykori paitás. Síríg *mátká*-nak szólítják egymást. „*Mátka, halod-é?*” (Rövid I-lel!)

MAZGÓS: ittas. „Olyan *mízgós*, kaptos vót má ēkkicsit...”

[MĚG-ÉR]. *Mögértem*: alig bírtam. „*Mögértem* lékaszáni.” „*Mögértem* éde együnni.”

[MĚGINT]. *Mögentelen*. „*Mögentelen* nem gyütt mög a doktor.”

.. [MÖGVESZT]. *Mögveszeszt*: szemmel megver. „Annyirán fáj a fejem...“ „Talán *mögveszesztötte* kédet valaki?“

MELLÉK: a szövőfára föltekert fonál. Az erre keresztirányban a vetélővel *ráhányt* fonál: *bél*. Pl.: „60 réi *melléköt* vettem, (= vetettem), ké hozzá 60 *fágyaték* *bél*.“ Vö. SZÁVONYAZAS, SZÖSZ.

MELLYES: mellett beborító, rövid női v. férfi-ruhadarab. Hátnál a váll fölött kinyúló *láb*-akkal kapcsolják össze keresztirányban.

MELLYFA: a szövőszéknek közvetlenül a szövő asszony és a vetélő között levő henger-alakú farésze.

MENNEND: honnan, melyik oldalról? „Na — *mennend* újlek, — *ennend* vagy onnand?“

MENTE: férfikabát-szerű, nyakig kapcsolt öltözk-darab. Anyaga kék posztó, újján, nyakán rókaszőrprém.

[MÉNY]. *Mönyem*: nemcsak az apa nevezi így fia feleségét, hanem a testvérbátyja is az öccse feleségét. „Nagyon csárma ez az én *mönyem*; nem tudom, *hotyon* (= hogyan) szívheti el az *ücsém*.“

MERCE: gabonatarató faedény. — Vastag hársfa; esetleg szilfa héját 1 m. hosszan függőleges irányban s fölötte és alatta vízszintes irányban föl-vágták, körülfejtették, a függőleges vágásnál fiatalabb hársfa *hársá*-val (héjával) összefűzték s a *hászén* (padláson) ebben tartották a gabonát. Esetleg a *pállósajtárt*, mikor tele volt már ruhával, még *mercé*-vel kipótolták s így több ruha fért rá.

[MERÉKLYE]. *Meréglye*. Gereblyenyél-alakú, két ágban végződő fa, ágasába háromszög-alakú téglá beleillesztve. A kerítőháló végét ehhez erősítik. Fogója és nehezéke egyben

a hálónak. — *Meröglyé*-nek nevezik a zsuppozásnál használt, rövid, kihegyezett karócskát is.

MERGYED. *Émergyed*: elnyílik, elterül. *Mergyedő* szájú: nagy széles szájú. *Mergyeszködik*: ágaskodva nyúl valami után. Pl.: „Egészen *émergyedt* a seböm.“ „*Mergyeszködj*, ha nem éröd el!“ „Úgy ki *mergyesz-tötte* a gyomrát“: kifeszítette.

MERKÖCE: sárgarépa. Pl.: „Hozz bé ékkis *merkőcét* a levesbe!“ Egy bizonyos összetett ernyős, fehér-virágú gatz is így neveznek: „Telé lött *merkőcévé* a rét.“

[MESGYE]: *megye*.

MESTÖRKE: apró, szalagból ráncolt rőzsadisz a *fékötön*.

MÉTI-ÓMA I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

[METSZ]. „*Meciggyün* kéké ékkis kényeret!“ = messén kend egy kis kényeret. Vö. a Halotti Beszéd *kégyiggyün* (= kégyelmezzén) szavával. Vö. METÜS.

[METSZÉTT-ALMA] I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

METÜS- v. *metén-fonál*: az a fonál, ami a kész vászon levágásakor rajta marad a szövőszék szoblyán.

MEZÖN?: Merre? Melyik irányban? Melyik úton? „*Mezön* *mönynyünk*?“

MEZTELEN I. PÜZSA.

[MINDJART]. *Mingyös mingyá*: mintha a mindjártnak középfoka volna. Hamarabbat jelent, mint a mindjárt. A felsőfokot is sokszor hallani csácsogó asszonyfélektől: „*Mingyötelen mingyös mingyá*.“ „Jó embör az, csak, ha iszik, *mingyös-mingyá* bold.“

MÓKOL: szuszogva, lustán végez valamit. „Mit *mókósz* étten? Iparkodj!“

MOKRÁD. Csáknem minden ör-

mánysági falu határában, közel a faluhoz, van egy fákkal, bokrokkal elkerített, disznópihentető hely, amit *Mokrádnak* neveznek.

[MOJLIK]. *Mögmojlott*: megiramodott (a kezem, a lábom). Így is mondják: *mögtukkant*.

MONYI. TIKMONY.

MONYASOLI. TIKMONY.

MOSÓS az út akkor, amikor sok eső lezuhogott, de még nem ivódott be, járhatatlan sárrá nem változott. „Mast még *mosós* az út, mast *mönjünk*!”

MOSZTRA: otromba. Valószínűleg a latin monstrum-ból. „De *mosztraforma*!”

MOTÉKONY: falánk, mohó. Pl.: „Nem mondom, hogy *motékony*ságig, de *mögitta* a bort.” „Nagyon *motékonyan* övött a *diszna* (= disznaja), *mög*zabát.”

MUFURC: értelme talán: kis csipás, kis rosszóság. Csak kis gyerekeknek mondják. Kedveskedő beszéd. „Ti — *murcok*!” „Ezök a kis *murcok*.”

MULA: maffa. „Tē — *mula*!”

[MUNKA]. *Múka*. „Annyi a *múkám*, hogy *mögérök* bírni vele.”

MÜCÖRÖG I. BÜCOROG.

[MÜHELY]: *Méhel*. „*Émőnt* a *méhelbe csótárt élőztetni*.”

[NÁDAL]. *Mögnádá*: elkopott ekevasat a kovács tűzbe rak, megnyújt újra rendes nagyságúra. Ez a nádalás. Pl.: „*Mögnádátatom* az ekevasamat.”

NYAHOG: sír, nyikorog. „*Nyaho*g-tati ám a szél az ajtót.” A síró kisgyerekek is mondják: „Mit *nyahogó* étt?”

[NYÁJ]. *Egy nyájbeli*: egy korú, egy idős. „Ez is az én *nyájbeli*.” — A fiatalabbat *gyöngébbnek* mondják. „Egy évvē *gyöngébb* nálam.” Az idő-

sebb, öregebb embereket *korbéliéknek* nevezik. T. i. benne vannak már a korban. „Fiatalok *korbéliékkel*.”

NYAKFOG: hátul a szájpadráson kiálló húsdarab.

„Mennyirán fáj a fogam, alig tudom a nyálatam lenyêni.” „Talán *lëgyütt* a *nyakfogad*?” —

„Akinék a *szöm árt*, annak *lëgyün* a *nyakfoga*.”

NYAKHEGEDE: kaloda. „NYAKHEGEDEBE tötték.”

NYALI I. CSÓCSI.

NYÁMMOG: kelletlenül, időt húzva eszik. „Nē *nyámmogj*: — iparkodj!”

NYÁMOLÓDIK: ész eget. Pl. mikor a szüle a lakoma elején föl rakja a perecet, így kínálkozik: „*Nyámológygyun* kétök!” „*Övögetőzzün* kétök!”

[NYATRA-]. *Nyatra-kés*: fanyelű, a *kusztoránál* hosszabb pengéjű kés.

[NYILAL]. *Fönyilalik* a fát: a leg-egyszerűbb fizika: emelőrúddal föl emelnek pl. egy *göcsöt* (tuskót). A tuskó alá kb. 60° szög alatt rúdat dugnak, a feszítőrúdnak a tuskóhoz közeledő része alá keresztben másik íadarabot fektetnek s ezen keresztül történik sokkal kevesebb erővel a *göcs* megemelése.

NYOM. *Égy nyommá* sē mén. Régies alak. Értelme: egy tapodtat sem megy.

NYOMDIKÓ: 1. a szövőszéknek az a része, amit a szövő nő a lábával nyom — 2. a *pörgőnek* szintén az a része, amin a láb jár. Vö. KALLÓ.

[NYÚJT]. *Mögnyút*: úgy megver, hogy elnyúlik az illető. „*Mögnyútlak*, *gyerök*!”

NYUSZIGOL: a nyúz ige gyakorító alakja. „Úgy bontotta föl a disznót, hogy *össze-vissza nyúszigóta*.”

NYÜGÉR I. CSANYIGA.

[NYÜST]: *nyüst* = nyüst. Vastag íonalból függőleges irányban kötözik

a *befogdosott* pamut v. fonalszálak számához mért mennyiségben. L. CSIGGATÉ.

ÓCSMÁL: olcsón ad és ócsáról. „*Előcsmátam* a tehenemet”: olcsón adtam. „*Ócsmáli* a másét”: ócsárolja. Vö. IFÁL.

OKA. Régi lelkeszi díjlevelekben minduntalan előfordul: egy oka hús, egy oka bor. Súlyban kb. 1.5 kgr.-ot, ürmértékben 1.5 l.-t (2 fontot, 2 iccét) jelent. A kendert is oka-számra adták el. „Hogy adi kéd, komámasszony, *okáját* a kendőrnek?”

ÓLÁS: a befagyott pataknak jégtől kivágott része, ahol az asszonyok mosnak.

OPÁR: legelőnek, mocsaras területnek iszaporította része. „Nem löhet a marhákat kihajtani, — nagyon *opáros* a legelő.” „Ott ütem egy fa tüibe, köröskörű nádas, előttem vót egy *opár*, éccör csak röttenetős ordétást hallottam; é nem tuttam gondóni, hogy micsoda, hát éccör csak egy. bö-lömbika gyün ám ki az *opár* szélire.” (Szaporca.)

ORCÉTT: személyesen. „*Orcétt* ott vót.” Így is mondták: „Olyan *orcét* vetött rám...”

ORDÍT I. [ZENGI].

[OROM] vö. ORMA, URMA, URMOS.

ORMA: disznóorr. „Fenne az *ormádat*!” (Kiscsány). (L. urma!)

ORMÁNYSÁG I. URMA.

[ÓRRADZÓ]. *Óradzó*: a szán elején levő fa, amelyen a hámfák vannak. Ugyanaz, ami a kocsin a fölhérc.

ÖBÖLÖS: az olyan föld, amelyik hőtött, silány. Egy-egy sáv a jobb föld között, ahöl a föld a kukoricának csak a szárát hajtja meg, de fejét már nem. Dombokon fordul elő inkább. „Olyan *öbölös* ára a föld...”

[ÖCS] I. [MÉNY].

[ÖR]. *Örgye*: eleje, nagya, legkiválóbba valaminek. „Mindön *örgyét* élopták a kukoricámnak.”

ÖRÖMLIK: ömlik. „Csakugy *örömlött* a víz kifelé.”

[ÖSZIKE]: *űszke*. Bánatos sírású, ősz felé megszólaló bogár.

ÖSZTÖKE v. *isztöke*: 2 ágbán végződő, 1 m. hosszú fa, amivel az eke előtt felgyülemelő gatz eltávolítják.

ÖTTÉS - KÁTTÁS: össze-vissza-kiabálás, dalolás. „De hogy é nem fá-rannak ebbe az *öttés-káttásba*!” „Ne *öts-káts*, mind a világtalan!”

PALAC-ÜJJ: hüvelyk-újj.

PALAJ: egy bizonyos vizenyős, alacsonyfekvésű mezőnk neve. A Magyar Tájszótár szerint iszapos helyet, alacsony fekvésű vizenyős helyet jelent. Tehát bizonyosan itt is azt jelentette, de kihalt az ormánysági szóhasználatból. Ma az Ormányság bizonyos részein *palicskónak* mondják.

PALICSKÓ I. PALAJ.

PÁLLÓ-SAJTÁR: mosáshoz, pároláshoz használt nagy, csappal ellátott s lábakra rakott faedény. Vö. MERCE.

PALOL. „Jó” *mögpáló* a szél: össze-vissza fúj, át-meg átjár. *Mögpálo*lják a kukoricát is, mikor a szélben tek-nőben fölfelé rázogattják, hogy a szél elvigye a léháját.

PÁNCÉ: szűk, fehér, női blúz. Többnyire *jász* idején viselik.

PAP: a búzakereszt legfelső kéréje, valamint az asztag befejező csúcskévéje. Mindig ez a legsúlyosabb. Miután az Ormányságban 10 kéve egy kereszt, nem lehetetlen, hogy papitizedet is jelentett s innen a neve is. Pl.: „Tödd rá a *papot*!”

PÁPAKORONA: császárkorona. Virág.

PAPÓ: nagyapa. „Az öreg Béninek a *papóját* hitták Béninek — áru maradt rá a nevik.”

PAPRÁD: páfránszerű vad növény. Van dülő is: *Páprádos*. Község is *Páprád* nevű.

PÁRÓKOS: párolgós, mély, mocsaras. Pl.: „Az a hely olyan *párokcs* vót...” „Nem fagyott bē, mer az *párokosabb*.”

PÁSKÓ: sásbuzogány. A nádbuzogányt *bárkának* mondják. „Évótunk *páskóér*.”

PASKONCA: herélt kakas.

PASLICA: patkányfogó láda. „*Kivettem* (= vetettem) a *paslicát*, de biz a' nem fogott sömmit.”

PASZIT: 1. keresztelői lakoma, 2. komatál. L. ott.

PÁSZMA: 20 íge, tehát — mivel az íge 3 szál — összesen 60 fonálszál az *áspá*-ról. Nevezik *éggý pész árá*-nak is. 20 *pászma* = 1 darab fonál.

PASZTA: *ráta, fogás, iz, elő*. Ez mind ugyanazt fejezi ki. Pl.: „Ezt a *pásztát* (*előt, izét* stb.) még mögkapájjok!”

PASZTAS (eső): úgy esik, hogy hirtelen eláll s időközönként újra esik a zápor. Mondják *rótás* esőnek is.

[PASZTÉRMÁL]. *Főpasztérmál*: fölbont, fölboncol. Csak a disznóra mondják. Pl.: „Ki *pasztérmáta fő*?”

PÁTYOLGAT I. PITYÁGAT.

PATTYOGAT: az a cuppogó hang, amit a száj pipaszívás közben a csutorán ad. „Né *pattyogassun* kéd étt!”

PECE: szalonna. Csak ebben a kis gyermekeknek mondott kedveskedő mondatban használják ma már: „Ögyé, kis fiam, nagy pupát, kis *pecét*!” (Nagy falat kenyeret, kis falat szalonnát.)

PECSINYE: szalonna (itt: *szalánna*). Pl.: „Ezök a *mihénkek* (a *bácsám* vagy az *ücsém* családja) nagyon szeretik a *pecsinyét*.”

PECSINYEVÉRÁG: majoránna.

PÉLDÁS embör. Nem azt jelenti,

hogypéldásan becsületes életű ember. Azt jelenti, hogypéldálózó, jóízű, találó eseteket tudó ember.

[PELE]. *Pöjü*: fehér szőrű, hegyes orrú, szép kis állat. Elhordja a padlásra öntözött diót. Csak hegyvidéken van. Viszló körül már van. Dél-Ormányság nem ismeri.

[PÉNZÉS]. *Pézös* v. *kupa*: pálinkás pohárka. „Né töccse kē teli azt a *pézöst*!” „Adj egy *kupa pálinkát*!”

[PEPER]. *Kipeper*: kivakar. Csak tyúkfélére mondják. „*Kipeperte* tisztára a palántomat.”

PERE v. *peregaz* = székfű. Pl.: „Telle van *perével* a föld.”

[PERJE]. *Pörnye*: kiirthatatlan, fűszerű gaz, gyökere oly erős, mint a gúzs, hosszú, kígyószerű, fehér.

[PERSÜL]. *Ēpersül*: szétnyílik a szája, elterül, elnyílik a szája. „Egészen *ēpersüt* a seböm.” „*Ēpersüt* az inge, kilátszik a mellye.” „Így is: „Ne *persögj*!” (= Ne tátoгass!)

PĒRVÁTA: árnyékszék.

PESZMEG: lekvár. Mindig így mondják. „*Aggyun kē* ékkis *peszme*gös kenyereit!”

PÍCERES I. FÓRIZSOS.

PÍCÖR: dúrvább *sodrókázás* a fonalon. „Hej, de *picörös* (v. *picörtös*) a fonala!” Mondják ugyanezt *főrizs*osnak is.

PIJE: lúd. Az Ormányság keleti szélén, Siklós felé mondják. „Hajtsd ki a *píjeket*!” (Szlavóniában *píle* l. MTSz.)

PIKÓCÁS: a bab, mikor összetöpped s megbarnul. „Sok benne nagyon a *pikócás*.”

PIKÓS: részeg. „Ékkicsit olyan *pikós* vótam...”

PILIZSI v. *pirizsi*: nem a keletlen kenyér kiforrott *gyürkéje*, hanem a kenyérnek a kemencemelegtől megre-

pedt s a repedés szélén pirossá, ropogósá vált része. „Néköm a *pilliszi*jébül adjatok!”

PILLANCS: pillangó, lepke. Mindig így mondják. „Má járnak a *p'llán-csok*.”

PILLANGÓ: kicsi, csillogó, drótszálon rezgő, kerek fémlapocska. *Fékötő*-dész. Nevezik *pólium*-nak is.

[PILLED]. *Êpilled* = elfárad, elbágyad a melegségtől s fáradságtól. Benne van a levegő sietve kapkodása is. „Nagyon *épilledtem*.”

PILLOG: billeg, játszik a szélben. Pl. a szélben játszó, széplevelű kukoricáról: „Csakúgy *pillogott*.” *Pillog* pl. a tűz is. Nem hunyorgat, pislog, hanem lobogva játszik a szélben.

PINDULICKA v. *pindurica* = a *k's* szónak még kicsinyítőbb alakja. Így is: *icurka-picurka*, *pindurka*. „Olyan kicsike, *pindurka* kőbászt aggyun *kêl*!”

PINTYÖRGET: száját félrebigygyesztí s ugyanakkor a másikat félvállról veszi. „Csak *pintyörgető*-t.” „Csak hadd *pintyörgessön*!”

[PÍPĚS]. *Pémpös* v. *pipös*: rátarti, kevély. „Nagyon *pémpös*, nem akar az embörré még beszéni sê.”

PIRAKÓS: piros-pozsgás. „Fiatál korába dërék, *pirakos* embör vót.”

PIRHANYÓS (nem *porhanyós*!). Mikor a búza alá szántott föld tetejét megsüti a nap, megfújja a szél s omlóssá válik, erre mondják, hogy *pirhanyós*. Így is mondják: „Mast má *mögpírút* a föld, löhet vetni.” Az érni kezdő meggyre is hallottam: „*Â* — mast má szép *pirhanyós*.”

[PIRUL] I. PIRHANYÓS.

[PISZKA]. „Egy *piszkát* sê fêtem” egy kicsit se.

PISZMITÖL, *piszmitölődik*: piszmog, bosszantóan lassan végez valamit. „*Forgatásos* vásznat csinýáni na-

gyon *piszmitölődő* munka.” „Mit *piszmitölősz* ott annyi ideig?”

[PISSZ-KI]. „*Piszki* neki éde gyünni” = annak „*Kitakarodj*” ide jönni. A kutyát kergetik így a szobából: *piszki*!

PITYÁGAT: pátýolgat. „A Pétör mindég a nyakát *pityágati*.” (*Pátýolgat*: 'gondosan takargat' MTSz.)

PITYKŐ v. *pityköl*. 1. „Sarginya”-nak, ha egy darab, lapátszerű fa, a szája, ivócsücske. 2. Lányok haján oldalt egymásra boruló völgyelés. 3. Kézimunkán, ruhán félkör-alakokban futó szegély, amit magyarul nem tudók *cakninak* neveznek. *Kipitykölöz* = pitykő-alakon kivarr, vagy haját fölszed. Vö. SARGINYA.

PITYKÖLÖZ I. PITYKŐ.

POHÁR: kancsó. „Adjatok édëbb azt a *poharat*!” — Az igazi poharat *kristály*nak v. *karázlinak* nevezik. „Adjatok egy *kristály* bort!”

PÓKA: halánték, halánték tája. „Ügy *pókán* ütte, hogy mingyá föfordút.” „De fáj a *pókám*!”

PÓLA: teknőbölcső, aminek alul 2 domború, ringatásra alkalmas talpa van. A menyecske lába a *póla* oldalán, vagy *tatján* nyugodott s úgy billegette a földön.

[POLGÁR]. *Pógár*: parászt, földműves. „Hávalósi *pógár*?” „Hány *fërtályos pógár*?” (*Fërtályos* = fërtályföldes).

PÓLIUM I. PILLANGÓ.

POMÓLÉK: göngyöleg. „Nagy *pomólék* tészta.”

POMPOS: kis cipő.

PORCOGÓ-ÓMA I. GYÜMÖLCS. NEVEK.

PORONG: a készülő vászonnak szélességi irányban való feszesen tartására szolgáló, szabályozható s körmökkel ellátott vaslemez.

POSZ-HUMOK: silány homok. Eb-

ben fészkel a posz-méh. „Mikor éde gyüttem, ez a kert is tiszta *posz-humok* vót.” (Tésenfa.)

POVOLYÁS: apró, selymes, szénás. „Vittem bē jó *povolyás* sásat a marháknak.” (Apró szénával kevertet.)

[POZDORJA]. *Pazërgya*: pozdorja. „Hozzá bē ékkis *pazërgyát* gyújtaléknak!”

PÓCÉRÖS: *lipáncos*, rendetlenül, csunyán és piszkosan öltözködő.

PÖDRÖTT - VÁSZON: pamut-vászon.

PÖFEDEG: kalács. Nevezik *köttnek* is. „Olyan jó *mákos-köttet* süttem.” „Süssé neköm *pöfedegöt*!”

PÖNDÖL-HÁLÓ I. KÁCSÉR.

PÖRGŐ: rokka. Itt *rokkának* a *rok-kafára* fölrakott kendert-lenet mondják, amiből fonják a fonalat. Vö. ASPA, CSÉLLŐ, CSÉVE, CSÜR, KALLÓ.

PÖRKÖLŐC: vékony, csak kukoricásával töltött hurka, amit a gyerekeknek még a többi jó hurka (*csurka*) elkészülte előtt jóelőre elkészítenek, hogy örüljenek. „Adj abbú a *pörkölcébü* a gyerököknek!”

[PÖRNYED]. *Mögpörnyed*: meghervád, megszárad. „A nap jó mögsütte; *mögpörnyedt* a gaz.” (Kapálás után.)

PUCORA: *köcölék*, kis batyu. „Add éde a *puorámat*!”

PUPA: kenyér. Csak kis gyermek előtt mondják így: „Öszöl-ē ékkis *pupát*, angyalom?”

PUPLIKA: sárfedő, amit a kerek agyag tepszire tettek a régi tűzhelyen, a parázs a tepszi köré s a puplika tejére jött, így süttöttek benne. Így is mondták: *pupli*. „A’ csak a jó: a *pupli* alatt sütt pogácsa!”

PURUNTY I. VÖRÖNTY.

PURUTTYA: ronda, ocsmány. Pl.: „Nē ájj szóba avval a *puruttya* nemzetségē!”

PÜZ. „Rám *püzta* a vizet”: szájából iám föcskendezte a vizet. Így is mondják: *kibukta* a vizet.

PÜZSA: csiga. Van pincékben *meztelen püzsa* is.

PÜCSÖK-KOMA I. FÜCSÖK-KOMA.

RAG: ahol a tetőszerkezet a padlásföldjével érintkezik, azt nevezik köröskörül *ragnak* vagy *ragaljának*. „Ott van a *rag alatt*.”

RAGYÁS eső: fényes, estében csillogó eső s a szőlőlevél az eső helyén megszárad, kipirosodik.

RÁHÁNY I. MELLÉK.

RAJ: a méhraj bájos képe kis gyermekekre alkalmazva. „Kegyös, édös *rajom*, aranyos *értököm*!”

RAKONCA: cövek, ami a szán oldalát tartja, mint a löcs a kocsi oldalát. Bizonyosan ebből származott a *rakoncátlan* szó.

RÁTA v. *róta*: több egyenlő darabra kimért föld, rét stb. egy darabja. „*Kirátázní*” a rétet stb. L. PASZTA.

RÁVANNAK: ráestek, de ennél a szónál jobban kifejezi a jelenbē is átnyúló folyamatosságot. „Nagyon *rávannak*!”

[RED]. *Röd*: ránc, redő. Pl.: „*Röd* esik a hátán, olyan kövér.”

REG: „*Hogy a reg fussa él*”: szokott átkozódás. A *reg* marhabetegség. Így magyarázták meg: „Világos-sárga *folyosó* (elfutás) a bőr alatt.”

[REGLIK]. *Mögreglik*: megdohosodik. „A zödes levágott bükkönyös-zabra vigyázni kē. Nagyon könnyen *mögreglik*.”

RĚGMÁL: kunyorál. „Olyan, mind a cigány, mindég *rĚgmál*.”

REGÖL = bosszant, emészt; rossz szóval: székíroz. „Azér’ mérög ám neki, mer’ odahaza is mindég ezér’ *regölik*.”

REJHEDT: a rothadás kezdetét jelenti. Pl.: a ruha, mikor nedvesen áll sokáig egy helyen, *mögrejhed*, zöld penészt kap *rejhedt* lesz.

[REJT] I. [REJTĚK-], [REM-MESZT].

[REJTĚK-]. *Rütök-hel*: rejtekhely. *Rüt*: rejt. „*Ěrütöttě*, mire odaértek.“ „Van annak olyan *rütök-hele*...“

[RĚKKEN]. *Mögrökken*: megpenészedik, megdohosodik pl. a kukorica.

[REMMESZT]. *Ěremmeszt*: elröjt, eldug. „*Ěremmesztöttě* a ronda a kendőmet.“ Így is hallottam: *Ěrütöttě*.

REZGŐ: a *fékötön* apró drótszá-lacsán *rezgő* virágdísz, közepén egy szem gyöngy.

REZULA: kis erdő, cserjés.

REZSMÖGET: rejteget, tartogat, takarítgat. „*Ěn nem rezsmögetőm* tovább a tő pénzödet, takarítsd mög magád!“

RÉTĚST: egész odaadással, egy végtében, megállás nélkül. Mondják így is: „*rěting* csinálta ezt és azt.“ Jelentése: egy ingre, tehát munkára vetkőzve. A *rétést* alapszava is hát a *rét*. Hogyan? *Rétést*, (= *ést* módhatározó rag). Pl.: „*Ě*-az *én* *Márikám* má *rétést* kapá velünk.“

RĚTTYA I. [LAJTORJA].

[RIDEG]. *Rédeg*: marha, amelyik meddőn maradt, menyecske, akinek se ura, se gyereke; legény, aki foglalkozása miatt kénytelen nőtlenül maradni. „*Rédeg* marhákat akartam vőnni“. „*Rédeg* menyecske“. „*Rédeg* legény“.

RIGYA: a tehén borjutartója. „*Ěvette* (= elvetette) a tehén a borgyúját; aztán kigyűtt vele a *rigyája*.“ További jelentése: *barka*. „Sok *rigya* van a monyoróbokron.“

RINGŐ I. KÜLA.

RIPINC: háromszögalakokban futó *dorozsmás* kivarrás. Nevezik *csécsnek* is.

ROBOZ: áthághatatlan hely: fa, bokor, tüske, inda összegabalyodva. „Valóságos *roboz* vót az a hel ott.“ Vö. BALLANG.

[ROBOT]: *rabot*: robot, köteles munka uraságnál, községnél. A nemszeretem munkát is mondják *rabot*-nak: „Sok a *rabot*.“ *Rabotóni* = robotolni.

ROHOG: a gyomor, mikor morajlás fut végig rajta. A káposzta, mikor fő. Mikor a padláson a csöves kukorica ömlik szét, alulról az is *rohogás*nak hallatszik: „Micsoda *rohogás* az?“

ROKKA: egy-egy csomó, fonáshoz teljesen kikészített kender v. len. Ezt rakják a *rokkafára*.

ROKKafa I. PÖRGŐ, ROKKA.

RÓNA: az a gödör, amit a kocsi-kerék kivág. „Hej, de rossz ez a *kocsiróna*!“ „Möntek *róna-vágni*“: a lyukakat, kátyúkat elegyengetni. A kifelé faraló lovat is *rónagáz*ónak nevezik.

[RONDA]: *runda*.

ROSTOKOLNI: hosszan várni. „Ott *rostokótam* egész nap.“

ROSZOG: az a hang, amit a hús ad, vagy az éretlen körteféle, a kés hasítása közben.

RÓTÁS (eső): az olyan eső, mikor a mező egyik része megázik, a másik része szárazon marad. Vagy amikor majd eláll, majd újra hirtelen kiújul az eső. „Olyan *rótás* eső gyűtt...“ Vö. PÁSZTÁS.

RŐPIKE: rövid, ráncba szedett, alul széles és nyitott női blúz.

RUHAMANGÓ I. [MANGOL].

SÁFÓ: fejőke. Fából való kis sajtár. A bortöltögető kis faedényt is enek nevezik.

SANA-DANA: nagyhangú mindig lármázó, de kevés eszű ember.

SANGYA: kancsal, *bandzsa*. „Szé-
gény lány, — de *sangya!*“

SANTALLÁZIK: oldalog. „De ha
ennyi földet föl akartok vádóni (= vál-
lalni), akkor nem lehet ám ére-ára
santallázni!“

SÁNNYADT: sáppadt, vértelen,
sárga. „A *sánnnyadt* (erre meg arra)
a nemzetségsődnek!“ (Káromkodás.)
„Nagyon olyan *sánnnyadt* képű.“

SÁPÓNNI: töprenkedni, gyötrödni.
„Úgy *sápóttam*, mi lössz mast ve-
lem.“

SARGINYA. Erdei, vagy minden
küttől messze dolgozó munkások szá-
mára rendszerint a csösz benn az er-
dőben készít kicsi kutacsát, hozzá
kúpalakú vödröcskét, hársfahéjból,
amit hosszú pálcavégre csiptetnek. Ez
az ivóedényke volt a *sarginya*. Készí-
tették néha kicsi lapátformára is, elől
kis ivócsücske, *pityköl*-e volt s nyelet
ütöttek bele. Vö. PITYKÓ.

SÁRGYÜKA: sármány.

SÁRIG KÖT. Jóétvágyú emberek
elé tesznek egy tál ételt. Megkérdezi
a gazdasszony: „No — elfogyott-ö
mind?“ Visszafelel egy vidám hang a
társaságból: „*Sárig köti!*“ = sárig el-
kelt. Utolsóig elfogyott. Valószínű-
leg a pásztoréletből feinmáradt ki-
fejezése annak, amikor az éhes jószág
a kevés található fűvet a földig, a
sárig fölharapja.

SÁR-KÖRTE I. GYÜMÖLCS-NE-
VEK.

SARMAL, *sarmalódik*: oldalog,
sunnyog, sötétenkedik. Pl. a tolvaj, a
farkas ott *sarmalódik* az ál körül. A
kis gyermek ott *sarmalódik* anyja kö-
rül, mikor rimánkodik valamiért.
Esarmát = elinalt.

SASLAS: erős, vastag gaznak,

vagy irtott cserjésnek éles töve. „Be-
léléptem a *saslásba*.“

[SAVÓ]: *suó* (Tésenfa).

[SĚHOVA-SE]: *sohá sě*.

SÉLŐ I. DÜLŐ.

[SEREGÉLY]: *serege*.

SÉRIGÉZÉS I. SÍRIKÉZNI.

SERTEPERTÉL: lábatlankodik, sü-
rög-forog. „Mindég ott *sertepertét* a
lába körül.“

SIBA *tě!* Értelme: Takarodj! Ku-
tyának mondják. (Szaporca.)

SIBAJKODIK: bánkódva, sír, jajve-
székel. „Né *sibajkodi!*“ Vö. CSIBA-
JOG.

SIFKARIKA: a kocsikerék agyát
szorító vaskarika.

SIKÉR I. KÜPÁS.

SÍKUL. „Egészen neki *sikút* az
ég“: egyetlen szürke, egyszínű eső-
felhő az ég.

SILAPOS (kalap): girbe-görbe szé-
lű, agyonhasznált (kalap.)

SÍMÉGÖN: csendesen, nyugodtan.
„Né kapkolódj! Csak *símégöni!*“

SIPKA: sapka.

SIPRAJA: ágvég. Pl. fadóntógetők
mondják az erdőn: „Szödjétök össze
a *sipraját* is! Ê ké égetni!“

SÍRIKÉZNI: körben forogni. Kis-
lányok összeértetett lábfejjel, egymás
kezét fogva s hátrafesztülve körben
forognak. U. i. Öreg asszonyok ezelőtt
60 évvel ezt a játékot O.-ban: *séri-
gézésnek* nevezték.

SISKA: nagy, lelógó fülű (disznó.)
Népdal:

Siska göbe a berökbbe,

Csak a füle látszik. Stb.

SÓDRÓKÁZÁS I. PÍCÖR.

SÖRTÉZÉS: zsúptetű négy sarok-
szegése.

[SÖTÉT]: *sütét*.

[SUDAR]. *Êsudar*: elkerít, elhajt,
ellop, elcsen (jószágot). Pl. meséli az
öreg a slavóniai makkoltatást. Betyá-

rok, vadrácok lópakodtak a csorda után de — „nem tudtak eggyet sē *ēsūdarni*.“

SUHÁROG: sóhajtozik. „Mindég *suhárog*, szegény, mind a kárvallott cigány.“

SULLOG: kullog, nem siet. „Mit *sullogó* étt?“

SÜLY: rendes értelmén túl a holt-Drávából kiszedett; gesztenyeizű, tuskés termés.

SUMAGOL: hallgatva ravaszul tartogat magában valamit. „Csak *sumagót* a rongy.“

[SUPRÁL]. *Kisuprá*: kiver, kiveszszöz. „Ügy *kisuprálom*, ha étt éréim űket!“ Így is: „*Kisuprikállak!*“

SUSNYÓ: vékony hegye az ágnak. „Azt a *susnyóját* ē kē égetni.“

SUTTÉNT: súg. „Gyere, *sutténtok* valamit a füledbe!“

SUTYKÓ I. SÜTKŐ.

SÜHEDER: vihar. „Gyüttem, mind a *süheder*.“ (Drávacsehi.)

[SÜPPED-]. *Sephedékös* (hel): süppedékes, kátyús hely. *Sephedék*: süppedék.

SÜR-FORR: nyüzsgő, sürög-forog. „Mit *sür-forr* e! mög. étt?“ „Csakúgy *sürnek-forrnak* a hangyák.“

SÜSÜ: gyámoltalan, ügyefogyott. „Hogy löhetött kēd olyan *süsü* embör?“

SÜTKŐ: suhanc. „Má olyan jó *sütkő* gyereök vótam..“ — Így is: *sutykő*.

SZAJABÁKÓ: málészájú, gyámoltalan. „En biz a' nem mēk akármilyen *szejabákóhó* (t. i. férjhez).“

SZAJAS: *bugyolló*. L. ott is.

SZÁK I. KÁCSÉR.

SZAKADATLAN: örökké munkának élő. „Azok is olyan *szakadatlanck* ám!“

[SZAKADT] I. GORHAS.

SZÁKÓ: bakréce. Mondják az Or-

mányság keleti felében *szēlkő*-nak is. „Egy *szákóm* maradt az egészbe, a többi mögdöglött.“

[SZÁL-]. *Szála*: a *kigyaratolt*, gerebenen *megéresztett* kender, len legfinomabbja. (L. az osztályozást SZÖSZ alatt!)

SZALAM: a gyújtó kénés részét nevezték így. „A gyújtó *szalamjává* akarta mögmérgezni a feleségét.“

[SZALONNA]: *szalánna* vö. PECSINYE.

SZALU: teknővájó vasesszék.

SZAPORA, SZAPORÁTLAN. — Egy bizonyos értelemben azt jelenti, hogy sokáig tartó v. hamar elfogyó. „Az idén nagyon *szaporátlan* vót a széna.“ A rozskenyér igen *szapora*, mert sokáig tart. A jó búzakenyér *szaporátlan*, mert hamar elfogy.

SZAPU: nagy, malomkerék alakú, főzött s lehántolt fűzfavesszőből készült fül nélküli kosár. Csak a felső szélén van 2 oldalt magasabbra nyomva a csomó vessző megmarkolásra. Ételhordásra használják. Mindig fejen viszik az asszonyok, *févaj* fölött, szálfegyenesen. *Szapul*: párol, nagymosást végez.

SZÁRMÁNT = töltött káposzta. „Hány *szármántot* tud kēd mögönni?“

SZÁVONYÁZAS: a kivarrás egy neme. Abból áll, hogy pl. az ing szegésénél a vászonból 2—3 szálát kihúznak s a *bél* nélkül maradt *mellék*-szálakat különböző alakra kivarrták. Vö. GYÖNGYÉREZÉS.

[SZĚG-]. *Szēgláb*: dúc, oszlop, amin nyugszik a pitvartető v. más tető — pl. a szín (*fēlször*).

[SZĚGIK]. *Lēszegött* a nyaka: erőtlenül lehanyatlott. „Csak *lēszegött* a nyaka.“ — Arra is mondják, aki nagy bánatot hordoz: „*Lēszegött* ám a nyaka!“

[SZÉK]: *széka, székJa* (a tojásnak) = sárgája a tojásnak.

[SZEKRÉNY]: *szökröny*: magas fedelű, 4 szarvval ellátott, díszes, erős ruhatartó tölgyfaláda.

SZELEMENFA: a gunyhó két, egymással szemben felállított ágasan keresztülfektetett fa. Rajta lóggott többek között a gunyhó füstjén füstölődő disznóhús. (Gunyhót makkoltató kánások verték.)

[SZELID]: *szölég*. „Nagyon szölég embör vót.” *Szölégbors*: magyar bors.

[SZÉMÖLDÖK] I. VAKLIC.

SZÉLKÓ I. SZÁKÓ.

[SZÉMÉS] I. KUCÓ.

[SZÉN-]. *Szempörnye*: szálló üszke a tűznek pl. disznópörkölésnél.

SZERTÉLÖDİK: szertejár, össze-vissza jár, szédeleg, nem dolgozik, csak ide-oda jár. „Nem *dógzott*, csak *szertélődött*.”

[SZÍ]. *Főszini* a földet: a győptől lapáttal tisztára gyalulni.

SZIJÓFA: sodrófa. Állítólag itt-ott *jesztőfődnak* is hívják, de így nem halottam.

SZIJÓ-KÉS: kétnyelű faragó-kés. Vö. KALÁTÁFA.

SZIJÓ-SZÉK v. *bak-szék*: faragópad, faragó-szék.

Szijo-kés: kétnyelű faragó-kés.

Főszini a földet: a győptől lapáttal tisztára gyalulni.

SZIOLOGY I. SZIROGY.

SZINÉ, *mög színé* (földet): elgyengít, egyenesre farag, elplaníroz. „*Szinejje* *ké mög* ott még a földet!”

SZIROGY: apró, jégszerű csapadék. „*Esik a szirogy!*”

Tud. Gyűjt. 1828. évf. X. k. 72. l.-on Jeremiás Sámuel is közli *szioogy* alakban. Ma *szirogy*-nak mondják.

[SZIVÁROG]: *szuhárog*. „Kiteré-

töm a ruhámat, hadd *szuhárogjon* a vize!” Így is: „... hadd *fuvakodjék!*”

SZIVÁRVÁNY vö. SZUHÁRGYÁN.

[SZIVEL]. *Mög szívél*: vesszővel befon. „*Mög szivejje* ezt a karót!”

SZOBOLY: a Károli-biblában „zugolyfa.” Úgy emlékszem: Aranynál is. Van *nagy szoboly* és *kis szoboly*. A *nagy szoboly*-ra tekerik föl a fonalat a szövőszéken, pálcákat aláarakva. A *kis szoboly*-ra a fonal másik végén tekeredik föl a készülő vászon. Vö. KOMPOSTOR.

SZOBOR I. SZOBOLY.

SZOTYOG, *szotyogtat*. Mikor a kása fő, „csakúgy *szotyog*.” — Főzi az asszony a ruháját. „Mi’ csínyá’ ké?” „*Szotyogtatom* a ruhámat.” T. i. szotyogó, pőfögő hangot ad a főzött ruha.

SZÖSZ. *Högyi kóc*, *csöppü*, *szösz*, *szála*. Ez a gerebenen *kígyanatot* v. *mög eresztött* kendernek, lennek a finomsági sorrendje. Legdurvább a *högyi kóc*. Ebből füstölő kócmadzag készül. Következik a *csöppü*. Ebből fonják a zsákhöz, lazsnakhoz valót. A *szöszből* készült fonal már lepedők, törülközők stb. *bele*. S ami a gerebe-nezés legvégén marad a nő markában. már a legfinomabb rész, ez a *szála*. Ebből készül a *feleszálas*: *mölleke* pamut, a *náhányt bél szálatonal*.

[SZÖVŐ]. Szüő: szövőszék. „Belé-űtem a *szüőbe*.”

SZUANTAG: rézsutt, ma elterjedt idegen szóval: srégen. „Faragd lő olyan *szuantag!*” Ma már csak az öregek értik.

SZUHÁRGYÁN. Csak ebben a két mondásban maradt fenn: „Mindég iszik, mind a *szuhárgyán*.” S a sóvány lóra: „Jába ötötöm, olyan e, mind a *szuhárgyán*.”

SZUPORI: fősvény. „*Szupori* egy embör a’!”

TÁBERGYÁS (kalap): csúnyán nagy szélű kalap.

TAHÓ: esetlen, bárgyú, buta. „Tē — *táhó!*”

TÁLAS v. *fogas*: tál- és tányértartó, díszesen faragott cserény-féle a szobában-konyhában.

[**TÁLCSA**]. *Tácsa*: lapos tál és tányér. „Abba a *tácsdba* adjun kē!” — *Tácsavērág* = napraforgó.

[**TÁLMOSÓ**]. *Támosó*: békarakka. Egy bizonyos gaz.

TAMBÓK: esetlen, ügyetlen, buta. „Tē — *tambók!*”

TAPOGATÉ I. **KÁCSÉR**.

[**TAPSOL**]. *Lētapsó, lētapsikó*: lesúlykol. Mikor a kis-gyerek a sarat tenyerével veregeti, az is *tapsikoli* a sárt. „*Lētapsótátok* a földet?” Lesúlykoltatók...?

TÁRKOSÁR: teherrel telerakott nagy kosár, többnyire szapu. „Vitte a nagy *tárkosarat*.”

TÁSZLI I. **IMÖG**.

TAT I. **PÓLA**.

TĚGĚT: *tögét*, a multkor, a multban valamikor. „*Tögét* azt mondta...” Már csak a legöregebbek értik, de használatból majdnem teljesen kiment.

TEKERĚK v. *facsarék*: 10 *marok* kitilolt, gerebenezett (gyaratolt) kender v. len összezsavarva. Vö. **FÁGYATÉK**.

TELEPE (fa): szétterülő águ, alacsonyágához széles, kis fa. Nagy fára sohse mondják, tehát nem teljesen „terebélyes” a jelentése. „Olyan szép *telepe* kis fa.” Asszonyra is hallottam. „Nem nagy ám, olyan *telepe* k's asszony, min' tē.”

[**TĚRGYÁSZKODIK**]: *rátērgyázkodik* = ráförmel. „De iszēn mikor *rátērgyázkodtam*, akkor befogta a száját!”

[**TĚRPANYOL**]. *Kitērpányol* = megver. „*Kitērpányollak!*”

TESZINYE: siker, sekély. Tányér-ra, tálra mondják csak. Ellentéte a: *kúpás*.

TĚVESZTI *magdt*: szórakozik. „Kezembe attá ezt a könyvet, hogy *tēvésszem magamat*.”

TIKMONY: tyúktojás. Az ormánysági asszony nem tojózza, hanem *mögmonyasoli* a *tikot*. A vadmadár tojását is *monynak* nevezik. *Fűréce-mony*: vadrécetojás. „Űte a sas a *monyát*.”

TIKOG. Légző-csőbe kerül valami s fuldokló köhögést vált ki: ez a *tikogás*.

TILLÁROZ: betegen dülöng. „Csak úgy *tillároztam*.”

TILÓ: kender-, lentőre faszerszám. Az erősebb, nagyobb tilót *vágónak* nevezik. *Tilól, kitilol* = kendert, lenet a pozdorjából kitör. „Éjfélíg fönn *tilótunk*.”

TINYOROG: magát összehúzza, él, a legszükségesebbeket is nélkülözve él. „Annyit *tinyorogtam*, mégse mēk sēmmire.”

TINYOROS: üvegáruval házaló. „*Vövött kēd* valamit a *tinyorostú?*”

TIPPADT: az olyan föld amit, az eső lever s utána megszárad, keményre összeáll, szoros. „Ráfért a kapálás. Olyan *tippadt* vót a földje...”

TOCSKOS: nedves, lucskos. „Hú — de *tocskos* ez az út!” „Csak úgy *tocsg* a ló lába benne.” „Csupa *tucsok-pocsok* az út.”

TOPOR: balta, szekerce. „Hozd el a *toport!*”

[**TORKOL**]. *Mögtorkol*: más előleszik valamit. Pl. a jó gazdasszony azt mondja: „En nem *torkolom* mög a családjaimtú.”

TORKOS-HIDEK I. **DARVOGAT**..

[**TORLÁS**]: *tollás* = árvízmaszat a parton, mikor hirtelen lefut az ár. (Szaporca. Tésenfa.)

[TORZOL] I. [TURZÓS].

[TOSZONYÍT]. *Étoszonyét* = elidegenít. Pl.: „Ügy *étoszonyétották* tőlem az uramat...”

TOTYAKOS-KÖRTE I. GYÜMÖLCS-NEVEK.

[TÖKÍT]. *Étökész* v. *étökét*: eltulajdonít abban az értelemben, hogy pl. kölcsönkér valamit s örökre magánál felelti. „*Étökétötte* (v. *étökészötte*) tisztára a szijókésőmet.”

[TÖLGY-]. *Tőfa*: tölgyfa. *Tölös*: tölgyes. „Nagy *tölösökbe*” makkótatunk odalé Slavóniába...”

[TÖLT-]. *Tőtöklő* v. *tőtiklő*: csővel ellátott faedény. Csővét a hordólyukba teszik s azon öntözik a mustot a hordóba. Van *tőtiklő-eke* is: töltögető-eke.

[TÖRÖL-VAGOTT] I. KACIFANTOS.

TUDALOM: tudás. „De nagy *tudalmik* van!”

TUDOD-ÉK-É? I. [-É?].

[TUKKAN]. *Mögtukkan*: megbicsaklik. „Mögtukkant az ujjam.” Vö. MOJLIK.

TUKMA: céltalan, buta ember. Mondják így is: „Té, *tukk neki Peti!*”

TUKÓ: fok. Pl. az iskolás hengeralakú, palavessző tartó *tukója*. Vagy: „Te — *mérög tukó!*” Van *paprika-tukó* is.

[TULSÓ] I. [BELSŐ].

TURZOS: (turzott) borzas, tüskés. Van pl. *turzos tik*: fölfelé álló tollu. S van *turzos haju* ember. Nem a fésületlen; boglyas hajú, hanem a természetből tüskés hajú. A pulyka is *tőtorzoli* a tollát.

TUSA: tö. Pl. fog *tusája*; a kéve *tusája*. Mikor föltisztogatáskor a csibe bőrében bennmarad a toll vége, az is. *tusa*.

TÜSÖK: tüske. *Tüskerózsa*: bokor-rózsa.

[TYÜK]: *tik* vö. TIKMONY.

UGRÁNCS I. KABÓCA.

URMA. Többfélélt jelent. A szőlőt, kukoricát *urmára* kapálják. Tehát itt két barázda között futó dombhátat jelent. Jelenti továbbá az eke széles „lapis-vas”-ának vége felé fölül 90°-ú hajlással megvastagított szélét, amiből, ha kopott a vas, *nádalta* újra a kovács megfelelő szélességűre. *Urmos*: dombos. *Földumol*: földombol. Világos hát ezekből az *urma* jelentése: *földomboruló hát, dombhát*. Nézetem szerint semmi másból, hanem egyszerűen ebből a szóból, illetve ősből, teljesebb alakjából származott ennek a vidéknek *Ormányság* elnevezése. Tehát sem az *orr*, sem az *ormányból*, mint NÉMETH BÉLA vélekedik. (Történeti adatok Baranya-megye multjából, Pécs 1900. 47—48 l.). Sem nem a török eredetű „erdőség” jelentésből (állítólag török eredetű szó volna!), amint ma sokan vélekednek. Az Anjou-kori Okmánytár III. k. 510. lapján említett *Ormand* nevű erdő *Samug* és *Azarias* (a mai *Sámod* és *Adorjás*) faluk mellett a határjárásban sem az erdőből kapta hitem szerint *Ormand* nevét, hanem dombhátat jelentett s az a dombhát a mai viszlai szőlőhegyből (tulajdonképpen csak nagy domb) indult ki közvetlenül Adorjás mellől. Szerintem tehát Dr. Révay Sándor is helytelenül értelmezi *erdőségről* az O. nevét (A Magy. Nemz. Múz. Népr. Ért.-je VIII. évf. 197. l.) *Ormányág* egyszerűen dombvidéket, dombháttakkal teli vidéket jelent s ormánysági tájnyelvre begyakorolt fül tökéletesen érti is ezt s a vidék jellegének is megfelelő. Vö. ORMA, URMOS.

URMOS: domború, dombos. Pl. a kukoricát, szőlőt is *urmosra* töltögetik. A nagyon a hátáig elkopott kés is *urmos*. Vö. URMA.

UTÁNOZ: utánna, a végén csinál újra valamit. Pl. mikor a vető marokkal veti a magot, a mesgye mellett félmarokkal szőrogatva még egyszer végigmegy: „Mög szoktam, a megyét mindig utánozni, hogy hiány nē lögyön.”

ÜRCS-BARCS: zagyvalék beszéd. „Összehordtak ürcsöt-barcsot.” (Hettet-havat.)

ÜSTÖKŐ: ellenkezik. Pl.: „Mit üstökösz tē énvelem?” (Szóbeli ellenkezést jelent!)

ÜSTÖLLÉST: tüstént. „Üstöllést émöntem.”

[ÜVÖLT]: ött i. [KIALT], ÖTTÉS-KÁTTÁS.

[ÜVÖLTÉS] i. ÖTTÉS-KÁTTÁS.

ÜZÖNKÖDIK: gyűlölködik. „Mit üzönködik e' mindég énrám?”

VADÓ: vadmadár. „Fétöttem a vadótú a kis récéket.”

VADÓC: vadfü, vadrozs a gabona között. A vad magaviseletű gyermekre is mondják: „Tē — vadóc!”

VADOS: a vad szelídebb alakja. Még nem vad, de már vad-forma, vadós. Pl.: „Odakinn ékkicsit vados az idő.”

VÁGÁS: eleven kerítés, sövény.

VÁGÓ i. TILO.

VAJÁNYOS: beteges. „Olyan vajányos vagyok.” Vö. BÉRGYEGÜS.

VAKCSILA: vakbolond. „Tē — vakcsila!”

VAKLIC: fekete szemű, szemöldökű (szömdökű), fekete hajú s fehér bőrű. Ez a vaklic. Pl.: „Szép, vaklic mönyecske.”

VAKOTÁS gyümölcs: foltos, babos, fuzikládumos gyümölcs.

VAKPITYÓ: vakbolond. „Az a vakpityó?”

[VAN] i. RAVANNAK.

[VÁLTOTT]: Vátott: csēnevész, rosszul fejlődő (gyerekféle). Mintha

nem is attól az anyától-apától származnék, hanem a gyerekágyon váltották, kicserélték volna („a rosszak Szentgyörgy nap éjszakáján”). „Jába van a sok pénz, olyan a', mind a váltott.”

[VÁNDUL]. Mögvándú: megsoványodik. „Nagyon mögvándút, szégyén.”

VÁRÓSZÁL, váró v. vóró: a ház-fala hosszanti irányban fektetett koszorúfa.

[VARSA]. Vorsa: vesszőből font, tölcsérszerű halfogó eszköz. Néha a szűk csúcs tágas gömbbe torkollott. Ezt csíkfogásra használták. Éjszakára rakták ki.

VÁSZARA: a kan, a bika, a csődör nemzörésének a tokja.

VEJINT, iszalag, a hákszakál kúszó indája. Ebből készítették az ökor szájára a kosarat. „Vejintöt akarnék szönni, ha talánék.” — A szőlővenyigét is mondják vejintnek.

VÉNTÖRÖGNI: fásasztóan, kimerülésig várni, ácsorogni, unatkozni helyét nem találva. „Nem véntörögök én étt tovább, émék haza!”

[VÉRCSE] i. CSURJÁK.

[VÉRMES]. Vörmös: vérrel, gégevel, szívvel készített, dísznótoros mártás-szerű étel.

VÉRNYÁKOL: a macska visító hangját fejezi ki.

[VĚSZ] i. TINYOROS.

[VESZT] i. [MĚGVESZT].

VET i. ORCÉTT.

[VETEMĚDIK]. Mögvetemődik: a petéből élő test kezd lenni. Pl.: „Ej — étörte a tík a tojást, má mögvetemődött benne a csibé.”

VIHETER, VIHÉR: vihar. „Nagy viheter (viher) vót.”

VÍNI: verekedni. „A kocsmába vittak.” „Tanétó úr, kērōm; vinnak a

gyerökök!“ „Nagyon vívós gyerök.“

VISÓDIK: viaskodik, küzködik.

„Mit *visódik* (veszködik) kéd avval a kötélle?“

VODÉR I. BODÉR.

VONDÓZIK: karjával, derekával húzócodik. „En mast mögbetegszöm. mindég *vondódom*.“

[VONÓS]. *Vonyós:* nedves, nyirkos. *Mögvonyósodik:* megnyirkosodik. „Kiterögetöm a ruhámat, *vonyós* még ékkicsit.“

VOSÁR: kovácsszurok, vargaszurok. Ezzel kenik be a bőrt, a tengelyvasat, hogy fényes legyen stb.

[VÖDÖR]: *vidör.* *Vidörmocsok:* a a favödör zöld hernyája. Orvosszerű használatuk lázütötte hólyagok és sömör ellen.

VÖRÖNTY v. *purunt;* kisgyerek, poronty. „Ezök a *vöröntyök*.“

ZACSKÓ I. CÜKA.

[ZENG]. Csakúgy *zöngött* a víz kifelé. T. i. a patak átszakította a partot s messzire elhangzó csobogással ömlött ki az alantabb fekvő legelőre. Amikor még nagyobb a baj, s még jobban suhog a víz kifelé, már így mondják: „Csakúgy *ordétott* a víz kifelé!“

ZIPITÁL: nehezen, húzva lélelzik. „Olyan kövér a libám, csakúgy *zipitál*.“ — Emberre is mondják: „Nagyon *zipitál* a melle.“

[ZÖBBEN]. *Mögzöbben:* megijed, megdöbben. „Úgy *mögzöbbentem*.“

ZÖBÖG a vonat: zakatol. „Má *zöbög* a vonat.“ (Messziről hallatszik a zúgása.)

[ZÜGAL-]. „Égy *zugába* nem löhet évégezni“ = egy végtében nem lehet elvégezni. „Égy *zugába* lévőgta a fát“: egyfolytában... „Annyit se ittam ám egy-egy *zugába*.“

ZUHÉN: erős, vaskos, kövér. „Nagy *zuhén* embör vót.“

ZUNNYOS idő: ködös, nedves, esős idő.

ZUPA v. **ZUPALÓ:** nagy, kender-törő faszerkezet, amire ráállnak és lábbal, ránehezedéssel emelik és zuhintják. Így *zupálják* el a kendert. Nevezik *dufának* is. „En má *édufátam* a kendörömet.“ Vagy: „Azér gyüttem, lögyün kē szives, adja kéd oda a *zupolóját*.“

ZUPOL I. KÜLÜ, ZUPOLÓ.

ZSAZSAK: tűzpiszkálásra (pl. disznópörköléskor) használt hosszú, egyenes ág. „Hozd azt a *zsazsakot*, hadd szórom el a tüzet!“

ZSÓFI: *Gyoki.* „*Gyokikám*, gyűjji bé no!“

ZSÖMÖRGET: fogdósगत, szorongat. „Azt a kis gyerököt nem kē ringatni. Neki ádi az anyja a zsebkenőjét, azt *zsömörgeti*, osztán, azon ászik é.“ — „No — csak *zsömörge*se a pézit, maj a feje alá tösszék.“ (T. i. szorongassa.)

ZSUGÓZNI. Gyermeekjáték. Fele csapát a húzott várban, másik fele félremegy *zsugózni*, csöndben megbeszélni, hogy ki dugja el a lapdát (*csöngét*) s azután jönnek vissza dobni a várbeliekre... stb.

ZSÜJ: daganat a disznó vagy az ember nyakán. Továbbá a fában: *böcök.* Van *zsújkárika*, amit böckös favégről fűrészelnék le.

ZSÜJKARIKA I. KÓPIS.

ZSUMBÉK I. ZSUNKÓ.

ZSUNKÓ: köpcös, tömzsi. „Olyan *zsunkó* kis embör.“ — Így is mondják: „Olyan kis *zsumbék* asszony.“

ZSUPPAD. *Êzsuppad:* elsorvad, elsibbad. „Úgy *êzsuppadt* a lábom. dörékam!“

ZSURMA: morzsa. *Zsurmalék:* morzsarakás. *Összezsurmát:* elmorzszál. „*Összezsurmá*li a kis gyerök a kényeret.“

ZSURMOL: morzsol. „Zsurmójjun kâ kukoricát a disznóknak!”
 ZSÜRMÖGET: újj között morzsol-
 gat. „Az öreg mestörnek a' vót a szókása, hogy zsürmögette a hajunkat: „Burgóci, burgóci, burgóci...”

Kiss Géza.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Apa, atya, anya. E rokonsági nevek alaktani magyarázatáról már sok szó esett. Az egyik vélemény szerint e szavak végső *a* hangja kicsinyítőképző lenne; ezzel szemben Mészöly azt vallja, hogy ezen alanyesetbeli alakok eredetileg személyragosak, tehát ugyanúgy keletkeztek, mint *zúza ~ zúzza*. (MNY. XII, 6.).

Az a véleményem, hogy az élő magyar nyelv Mészöly nézetét támogatja.

Tízszason (Szolnok m.), mikor a szöllőből hazajön az apa, és a kapuban gyermekei várják, így fordul hozzájuk: „*Itthon van-é annya?*” Vagyis az *anya* személyragos szót ragnélküli alanyesetnek veszi. A *-ja* személyrag nem is mutathat egyes szám 3. személyű birtokosra, mert az *a p a* az *ő* és a *felesége* gyermekeitől kérdez! Ez az élő nyelvből vett, nem csinált mondat tehát minden ízében azonos ezzel a másikkal, amelyik szélkében használatos: „*Itthon van-é anya?*”

Ha a fiú-gyermek rossz, vásott, anyja nem bír vele, így szokta megfenyegetni: „*Mégájj csak, maj gyűn apja!*” Ebben a mondatban az *apja* szó a nyelvérzék számára éppen olyan, mint *apa*. Ha az anyának minden türelme elfogy, így kiált oda dolgozó férjének: „*Verd még ezt a gyereket, apja!*” Itt az *apja* szó már nemcsak alaktanilag személyragos, hanem értelem szerint is annak vehető, — de nem szükséges. Így is, úgy is gondolhatom.

A népnyelv tehát Mészöly mellett tanúskodik.

Nyíri Antal.

• **Kóci Boris.** (Hozzászólás). Erről a szavunkról ezt írja a *Szegedi Füzetek*-ben (1934: 71) HORGER ANTAL: „A *Móra* feljegyezte félegyházi *kucóporos gyerök* kifejezés pedig teljesen megvilágítja a borzas, kócos, fésületlen, kúsálthajú (nőszemély) jelentésű székely *kóci-Boris* tájszót. T. i. ennek sincsen eredetileg semmi köze se a *kóc*-hoz, se semmiféle *Boris*-

hoz, hanem alaki és jelentésbeli értelmesítése az értelmetlenné vált **kucikporos*, > **kócikporos* > **kociporos* > **kóci-poros* jelzőnek.“

Mi — amint arra röviden már rámutattunk — (*Ethn.-Ért.* 1934: „A *kucik* és *pocik* eredetéhez“) azt hisszük, hogy ez a magyarázat nem helytálló. Egy másikkal hozakodunk tehát elő s bocsátjuk azt szíves bírálatra.

Először is javítsuk ki azt a tollhibát, hogy a *kóci-Boris* székely tájszó. Nem székely, hanem alföldi, közelebbről szentesi (*M. Tsz.*). Ezt pedig azért mondjuk, mert mint id. cikkekünkben kimutattuk, a *kucik*, *kocik* szó és *tárgy* a Székelyföldön — sőt Erdélyben is — ismeretlen, vagyis a *kocikporos* > *kóci-poros* szó sem keletkezhetett ott s azt a fenti okból Erdélyben egyáltalán meg sem értenék. Székelyföldön — és Erdélyben — a *pocik*, *pucik* szó és *tárgy* járatos, de ez a szó nem alakváltozata a *kucik*, *kocik*-nak, mint eddig hitték, mert eredete — szerintünk — a *tárgy története alapján* egészen más mint a *kuciké*. (*L. i. h.*)

A *kucikporos* jelző tehát alföldi (vagy tágabban nyugati) származású, azaz tárgytörténetileg is odavaló, ahol a *kucik*, *kocik*. (= szurdik, kemencepatka) honos. Bizonyságot tesz emellett a hasonló tárgy- és környezetszemléletből fakadt patkaporos ülepű (= lusta) gúnyszó is Jászberényből (*Ny. F.* 72), ami — úgy látszik — elkerülte HORGESZ figyelmét.

Hogy a *kóci-Boris* utótagjában a *Boris* (*Bori*, *Borka*) sz. név van, arra a sok női és férfi személyneves analógia közül elég legyen a *kóbori-Bori*, *ucca-Kati* (= kóborló, uccajáró B. és K.) szókra hivatkoznunk.

Van aztán ilyen korholó-gúnyoló szavunk is: *bócér*, *bócéros*, *bócértos Kata*. (V. ö. ez utóbbi alakra: *bicértos*, *ficértos* [= bicegő], *tácsértos* [= tág], *göcsörtös* [= göcsös] is), ahol a *bócér* a. m. borzas, kócos stb. (átvitt értelemben *bolondos*, pld. *Ny. F.* 36 Debrecenből). *Bócér Katának* mondják az Eryngium virágot is, *Borzas Kata* viszont a *Nigella* virág.

A *M. Tsz.* (s utána az *Etym. Sz.*) a *bócéros* alakváltozatának gondolja a 'borzas, kócos' stb. jelentésű *kócéros*-t, sőt a 'tisztátalan' jelentésű *pócéros*-t is. Hogy ezzel a *kócérossal* szintén lehet *kócéros-Kata* gúnynév, semmi kétség.

Szótárainkkal szemben SIMONYI azt mondja, hogy „a *kó-*

céros alak inkább a *kócos* mellékalakja s a *bócéros* hatása alatt bővült". (Nyr. 44: 172). Ilyen kontaminálásra, tudjuk, sok példa van. Említsük meg közülük a *pocsér*-t (= pocsolya), mely GOMBOCZ szerint nem egyenes származéka a *pócs*-nak, hanem a *mocsár* és társai hatása alatt keletkezett. (M. Ny. XXIII: 226. L. még: Nyr. 39: 303).

SIMONYI tehát végső soron a *kóc*-cal hozza kapcsolatba a *kócéros*-t, nem pedig a *bócé*-ral (< német *balzer* = zopt, Etym. Sz.). Ez, mint mondtuk, elfogadható, de lehet más magyarázata is. Mi ezt gondoljuk: alapszó a *kóc* (= 'csepű', a német *kotze*-ből, MELICH: Nyr. 24: 328) s ebből az *r* névszóképzővel *kócé*r (= u. az) s belőle *kócéros*. Lásd ehhez: *szem* > *sö-mör*, *odú* > *odor* stb. GOMBOCZ: M. Ny. XX: 60, vagy talán *gám* (= 'sövény kerítés', Borsod) > *gámor* (= u. az Erdély, MTsz.), vagy *kotú* > *kotyor*, (*katyor*, *kutyor*, *gugyor*) stb. Ebben az esetben persze azt tételezzük fel, hogy a *kócé*r nem a *bócé*r mintájára alakult volna. Másik nehézség az *é* magas hangú volta, mert a felhozott példák szerint a *kóc*-ből *kócor*-nak kellett volna lenni s ebből alakult volna talán *kócár*-on át *kócé*r. (Pld.: *mocsár* > *mocsér*, *pocsor* > *pocsár* > *pocsér*). Hogy ez a menet lehetséges, arra talán *kacor* szavunk a példa, mely a szláv *kosor* kölcsönvétele, s amelyiknek *kocor*, *kocér*, *kacér* stb. változatai is járnak.

De van-e *kócé*r szavunk? Van, mégpedig *koncér* alakban s ez éppen a nád (vagy kukorica) virágát, üstökét, pelyhét, zabját, bokrétáját, farkát, bugáját, csóváját jelenti. Ige is van belőle: *kikoncérozik* a nád, azaz kipelyhesedik (MTsz.). Az *n* itt nem zavar bennünket. (V. ö.: *locsos*, *loncsos*, *bodor*, *bondor*, *szalag*, *szalang*, *telek*, *telenk* (ostortelek) stb.).

Van aztán *kócé*r alak is, igaz hogy *kacér* köntösben. HERMAN O. szerint a Balaton mellett *kacér*-nak hívják azt a karcsú nádcsovát, amit a törékeny, kerek gyékényűszo vagy ör helyett kötnek télen az eresztőhálóra. H. O. a szót a *kacér* melléknévből magyarázza, mondván „hogy könnyen enged a zajló jégnek, innen az elnevezés". Mi — tisztán tárgyi alapon — azt hisszük, hogy ez a *kacér* a. m. *kócé*r (*koncér*, *kocér*) s csak a jelentés elhomályosultával (s talán tréfás kedvből) kapta ezt a megtévesztő alakot, amint népetimológiával a *fánforos*-ból *kán-*

foros, a *kútágast áll*-ból *tótágast áll* (MTsz.) s a *lacipecsenyé*-ből *lesipecsenye* lett.

Bármiként legyen is — szerintünk — a *kóci-Boris* nem *kóciporos*, hanem az adatközlők szerinti *kócos-Boris* s olyan játszi és korholó név, mint a *szössz*, *szösszi*, vagy *szösszke-Pila*, a rokonértelmű *szösszel* képezve s jelentésileg olyan mint *büha-Mári* (= *kócos M.*), *pacula-Panna* (= *hamupipőke*), *lompos-Panna* stb.

A *kóc* különben, elhanyagolt külsejű értelemben egymába is használatos csúfnévnek: (Ny. F. 34: 183, Bakonyalja). Nagyon lehet, hogy Hétfaluból följegyzett székely *kóci* gúny-név is (v. ö.: a *móc* nevet) ilyenfelét jelent.

A *kóci* jelzős alakhoz v. ö.: *kanáli gém* (= *kanalas gém*), *kázali Sebestyén* (= 'nagykazalú Sebestyén', családnev) stb.

Bátky Zsigmond.

Sit-rén. A somogymegyei Gamásról valók a következő népnyelvi adatok: *Mér sitrén az a gyermek? Mé(r) nem acc neki valamit? Mit sitréssz itt?! Nē sitréj, mer agyonüttek!* Használatos még a többes 3. sz.-ű *sinak-rénak* és a mult idejű egyes 3. sz.-ű: *sitrétt alak*. (Más alakban nem ismerem ezt a kapcsolatot a gamási népnyelvből.)

E példák tanúsága szerint a gamási nép. nyelvérzéke bizonyos kifejezésekben egy *sitré*-alakot használ töként. A *sit-rén* tehát nem más, ennek a *sitré*-tőnek *-n* személyraggal való ragozása. Ennek a ragnak még a következő nyomai lelhetők fel a gamási népnyelvben: *mén* 'megy' *főn* (~ *fől*) 'fő', *fun* a szél 'fú a szél', *gyün* 'jó', *lün* 'lő', *szün* 'sző' és természetesen a kny.-ben is meglevő *van*, valamint a *nézzén*-féle felsz. módú alakok. Így tehát a fent közölt példák ragozása világos a gamási nép nyelvérzéke előtt. De milyen eredetű a *sitré*-ige-tő?

Az már első pillanatra is megállapítható, hogy valami köze van a köznyelvi *sír-ri* összetett igehez. De csak közvetve. A *sitré*-ugyanis a *sí-ri* (~ R. *ri-si*) igepárnak mult idejű *sitt-ritt* ~ *sétt-rétt* (MTsz.) ~ *sit-rétt* (Gamás) alakjából való elvonás eredménye. Hasonló elvonással magyarázandó a MTsz. sümegvidéki *sit-ré*, somogyi *sit-rén* és zalai *sít-ri* adata. Ezzel egyszersmind azt is megállapítottuk, hogy a zalai és somogyi népnyelvben a fenti adatok elhomályosult összetételnek tekin-

tendők. A *sit-rétt*: *sitré*- elvonás ugyanis csak úgy érthető, ha feltételezzük, hogy a beszélők nem érezték a *sitt ~ sétt* és *ritt ~ rétt* igékkel való azonosságát. E mellett tanuskodik az a körülmény is, hogy a gamási népnyelv nem ismeri önállóan használt *sí*: *sitt* igét. Ha csak egy igével akarja kifejezni ezt a fogalmat, akkor a *sír*: *sirt* vagy *rén*: *rétt* igéket használja. (Érdekes, hogy a *sír* ige pedig nem használatos ilyen összetételben. Hasonló jelenség bizonyára másutt is megfigyelhető a népnyelvben.)

A *sit-rén* rövid *i*-jén sem ütközhetünk meg, mert a gamási népnyelv egytagú szavaiban nem nyúltak meg a felső nyelvállású rövid magánhangzók (*tiz*, *tüz*, *kut* stb.), sőt a hasszú *i* hang egyébként is igen ritka Gamáson (*ijjá*, *pi-ha* indulatszavak, *szíva* < *szilva*, *títu* 'tél-túl', *szíjj*, *szí(j)fa*.)

A *sí* és *ri* igének még a következő alakjai, illetőleg származékai ismeretesek Gamáson: *sinak-rénak*, *sijakodik*, *sikonyál* 'sikoltoz' (vö. MTsz. II. 390.), *sikogat* 'ua.' (vö. MTsz. II. 389., de ott 'simogat' jelentéssel), *sipákul* 'visítva sír', *sipul* (: > *sip* 'pfeife'); *rén*, (*réssz*, *rénak*, *rétt*, né *réjj* stb.): *rējás*, *rējó*; *jó rējókája van* (mondják az olyan gyermekre, aki sokat sír; vö. MTsz. II. 295); *riként* 'rikkant', *rikogat*.

Kelemen József.

Horger Antal: A magyar nyelvjárások. (Egy térkép-mellékléttel.) Budapest, 1934. Kókai Lajos kiadása. 172 lap. HORGER, mint „A nyelvtudomány alapelvei“ szerzője tisztában van az általános nyelvtudománnyal és ennek szempontjait világosan alkalmazza új könyve tárgyára az első részben. A tudós és fáradhatatlan szerző tökéletesen ismeri a magyar nyelvjárások irodalmát, hiszen azt maga is már régebben becses megfigyelésekkel, gyűjtésekkel, tanulmányokkal gazdagította. Ez anyag kritikai ismerete alapján biztos kézzel végzi el a nyelvjárasterületek fölosztását, határok megvonását a második részben. Néhány éve jelent meg „Általános fonetika“ c. könyve, most dolgozik a magyar nyelv hangtörténetén, természetes tehát, hogy nyelvjárásaink hangtanát (a most megjelent mű harmadik részében) kitűnően és új szempontok szerint írta meg: a nyelvjárások hangtörténetét adja és a hangváltozások fonetikai és lélektani magyarázatát. „A magyar igeragozás története“

c. füzetével megmutatta milyen járatos az alaktan legbonyolultabb és legvitásabb kérdéseiben: nem csodálhatjuk tehát, hogy most a nyelvjárások alaktani sajátságait nem pusztán leírja, hanem fejlődésüket is bemutatja, beleállítva az általános magyar nyelvtörténetbe. A mondattani rész is gondos és anynyira teljes, amennyire az előmunkálatok alapján lehetséges. Előmunkálatok rendszerességének teljes hiánya lehet az oka annak, hogy HORGER, a „Magyar szavak története“ írója, a magyar nyelvjárásokról szóló könyvben a nyelvjárási szókincset nem tárgyalja. A magyar nyelvtudománynak nagy hiányt megszüntető nyeresége és a magyar szakos tanárképzésnek mellőzhetetlen segédeszköze ez a mély és eredeti összefoglaló mű.

Mészöly Gedeon.

Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. XIV táblával és 78 képpel. (A Déri Múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei. 4. füzet.) 1934. Városi Nyomda Debrecen. 186 lap. — A jeles szerző nemrég dolgozta föl a vezetése alatt álló Déri múzeum vadászati gyűjteményét, legújabb művében pedig a kisemberek halászatával foglalkozik. Kutatásai az utolsó tizenöt évre nyúlnak vissza. Fölkereste a Közép-Tisza vidékét Vásáros-Naménytől Szolnokig, a tiszántúli kisvizek vidékét: a Hortobágyét, Körösét, Berettyóét, kihallgatta az eltűnt Sárrét és Ecsedi-láp vidékén az egykor pákászcodó szegény embereket. Közvetlen adatgyűjtés és megfigyelés alapján híven leírja művében mesterségüket, szerszámaikat, életüket, jellemüket. Könyve gazdagságát a tartalomjegyzék mutatja: *Térszíni formák a halászatban. Halász volt-e a tiszántúli magyar nép? Eszköznélküli halászok. A rekesztőhalászat (vészlés, versézés). Az ütőhalászat, szigonyozás. Horgászat a Tiszántúlon. Borító szerszámok. Emelőhalászat a Tisza vidékén. Vezetőhalászat a Tiszán. A vetőhalászat. Kerítőhálóval való halászat. A téli halászat. A csikászat. A pákász és a pákászat. Rákászás. Békázás. A nádalyozás. Nádvágás. Haltartók. Közlekedés a vízen. Közlekedés a jégen. Közlekedés a sáron. A halászok kunyhója. A halász eledele. A sulyom mint csemege. Nádkutak a lápokon. A halász ember jelleme. Mesterszavak szótára.* A szerző a bevezetésben nagy elismeréssel szól HERMAN OTTÓ hasonló tárgyú művéről. Eh-

hez az elismeréshez mi is csatlakozunk, de megjegyezzük, hogy a kor haladtával a tudományos módszer haladását örömmel vesszük észre ECSEDI pontos, tárgyilagos, sok irányú művében. Nagy hálaára kötelezik az efféle néprajzi művek a nyelvészt, mert az a nyelvjárástanulmányokban legtöbbször csak a hangtant találja meg teljesen, az alaktant, mondattant is valamenynyire, de a szókincset és a szavak jelentését már éppen nem.

Mészöly Gedeon.

Inotay Ilona: A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi földolgozása. Szeged, 1932., XXXVIII + 95 lap. Ára 3 P, megrendelhető a szerzőnél: Szeged, Dugonics tér 13. és Szeged Városi Nyomda, Kárász u. — A szerző, mint a cím is mutatja, nem az egész Teleki Kódex nyelvi földolgozását adja, hanem a kódexnek csak egyik darabját. Ez az eljárása tudományos szempontból nagyon helyeselhető. A kódexek nagy része tartalmilag és nyelviileg különálló darabok gyűjteménye, így a Teleki is. Mivel tehát egyes részei önálló nyelvi egységek, nyelvi szempontból külön-külön földolgozást kívánnak. Azok a szempontok, melyek szerint INOTAY ILONA a Szent Anna Legendája nyelvét földolgozza, újak és helyesek. Az írássajátságokról írván, gondot fordít az íráshibákra is. Bár ezt tennék azok a tudósok, akik általánosan elfogadott téves nyelvtörténeti véleményeket gyakran támogatnak íráshibákkal mint hibátlan adatokkal! Jelentéstörténeti, illetőleg stílustörténeti szempontból nagyon hasznos, hogy a szerző mind összegyűjti és tárgyalja azokat a rokonjelentésű és azonjelentésű szavakból való kettős kifejezéseket, melyeknek a latin eredetiben csak egy-egy szó felel meg. Az eredeti latin szöveggel való lelkiismeretes összehasonlítás alapján rámutat a helytelen vagy értelmetlen fordításokra is. Nagy érdem a latin eredetinek szemmel tartása, hiszen tudósaink legnagyobb fontosságú nyelvemlékeinknek, a Hálotti Beszédnek és Ó-magyar Mária-siralomnak magyarázásában tévedéseik egy részét azért követték el, mert elhanyagolták vagy nem értették meg az eredeti latin szövegét. A szerző hangtani és alaktani mutatót is ad. Öröndetes újság e munkában az is, hogy a magyar szójegyzék teljes, a magyar szavak az eredeti latin szöveg megfelelő latin szavaival vannak magyarázva; és még fontosabb módszertani

újdonság az, hogy latin-magyar szójegyzék is van. Mennyire szükséges volna nyelvünk jelentés-, illetőleg stílustörténetéhez az, hogy meglegyen latinból fordított kódexeink latin-magyar szójegyzéke! INOTAY ILONA művének módszere mintaszerű, a módszer alkalmazása lelkiismeretes és eredményes. A szerző nagy szolgálatot tett munkájával a magyar nyelvtörténetnek.

Mészöly Gedeon.

Bernát, az orosz kém.

Mint az alábbiakból kiviláglik, Dr. MUNKÁCSI BERNÁTOT, az Akadémia r. tagját, szerkesztem ki jelen írásomban. Amikor 70 éves lett, éveinél számosabb érdemeit több oldalról is méltatták. Az Orsz. Néptanulmányi Egyesület 1930. június 1-én közgyűlésen ünnepelte. Itt BALASSA JÓZSEF üdvözlő beszéd kíséretében az ünnepeltnek szentelt díszes emlékkönyvet nyújtott át neki. Ebben harmincnál több hazai és külföldi tudós fejezte ki magvas tanulmányokkal tiszteletét M. iránt. Az egyesület ez alkalomból öt SETÄLÄ EMILLEL együtt tb. tagjául választotta. Még több üdvözlő beszéd hangzott el. Annakutána M. megköszönte élete munkájának e legszebb elismerését. Majd visszaemlékezéseiben főlelevenítette tudósi pályája kezdeteit. Az itt következő részletekre azonban nem tért ki. Épp ezért adom őket most elő. Nevezetes mozzanat volt a Magyar Néprajzi Társaságnak amaz ülése, amelyen HÓMAN BÁLINT az elnöki székéből hangoztatta M. nagy érdemeit e társaság alapítása, folyóiratának szerkesztése, valamint a magyar néprajz és őstörténet művelése körül. Az Ethnographia (Népelet) hasábjain S. S., a Magyar Nyelvben ZSIRAI MIKLÓS, az Ungarische Jahrbücherben LÉWY ERNŐ, a Nyugatban KÚNOS IGNÁC emlékezett meg a jubileumról. Alábbi emlékezéseim azzal az időponttal kezdődnek, amikor M. már második *sibériai* tanulmányútjáról gazdag zsákmánnyal megtérve, mindjárt itthonléte első napjaiban fölkeresett. De az itt elmondottak részben már korábbi, első — votyák — útjával vannak kapcsolatban. Regényesnek tetsző, de igaz történet az egész, eleitől végig.

Ketten valánk együtt a szervitatóri Kispipában, Karikás vendéglőjében. Bernát barátomon muzsikmez lotyogott. Egyenest Szibériából hozta ide. Úgy ült benne, szemközt velem, mint akármelyik kazáni, moszkvai vagy szentpétervári iszvoscsik a trojkája élén. Magam az akkori legújabb divatkép után kiöltözve. Akkor még lehetett, mert gyakornok voltam a gyorsíródában.

Beszélgettünk. Én faggattam Bernátot híres orosz útjáról,

érthető kíváncsisággal. Észre se vettük, hogy a szomszéd bohémszoba népe — Bartók Lajos, Komáromy József, Rákosi Viktor, Szana Tamás és a többi titán — a nyitott ajtón át nagy érdeklődéssel figyel bennünket. Hogyne! 'Explozivák, spirán-sok, affrikáták, „az orosz cár“ gyanús kifejezések, aztán az az orosz öltözetű alak mellettem, aki magyarul beszél. Ez sok volt. Gyanút fogott a szárnyas képzeletű költőcsoport.

Egyszer csak odajön Karikás, int nekem és nagy aggodalmasan megkérdezi: ki az a muszka, akivel társalkodom. Az író urak kémnek vélik és rendőrért akarnak küldeni.

Ez a fiatalember csakugyan kém. De a Magyar Tudós Akadémia kémje. Az küldte ki Oroszországba holmi rokonnépek dolgainak kikémlelésére, onnan érkezett épp most és ítt az én vendégem. Roppant érdekes tapasztalatokat szerzett, azokról számol be.

Karikás jól ismert, megnyugtatta hát túlbuzgó bohémjeinket. Most már érdeklődéssel tekintettek felénk. De maga Bernát bizony kétségek közt vergődött. Mit ért neki jeles tanári oklevele? Igaz, hogy könnyen jutott hozzá. A bölcsészeti kar illetékes bizottsága szó nélkül kiadta neki. Azt mondták a tudós professzorok: nevetséges volna kérdéseket intéznünk olyan jelölthöz, akinek dolgozataiból más jelölteknek felelniök kell.

De Bernát számára nem volt állás Magyarországon. Nem is igen járt utána. Elméjében Szibéria hősivatagjait járta inkább, rokonnyelvi szógyökereken rágódva. Itt gyökeres, de nemcsak szógyökeres orvoslatra van szükség, gondoltam.

Gondviselést kellett játszanom Trefort, a kultuszminiszter helyett. Zsidót Trefort nem nevezett ki. Azért nem lett professzor az ő minisztersége alatt Goldziher sem.

— Van egy ötletem — mondtam szontyolodott barátnak. — Én mellékesen házitanító vagyok egy derék zsidó családnál. A zsidó hittant is tanítom. Nem engedhettem, hogy a fiú továbbra is bukdácsoljon a religióból, hát magam vettem kezembe hittani oktatásának ügyét. A rabbi sorra buktatja el a jó módú zsidó gyerekeket. Nem azért, hogy a vizsgadíjat duplán hajtsa be rajtuk. Világért sem. Tisztára passzióból. Te elvállalhatnád a hittani órákat. A fiú anyja örülni fog a cserének. Amúgy is visszás helyzet, hogy én kálvinista pap fia létemre,

zsidó hittant és héber nyelvet magyarázzak a nebulónak. Különösen a hittannal van baj. Ezt a nagytudományú rabbi — nyilván akaratlanul — úgy szerkesztette meg, hogy *el kelljen belőle bukni*. A könyv ezzel a kérdéssel kezdődik: „Mi a tan?” És egy teljes lapon, sűrűn nyomtatva, pont nélkül, egyetlen hosszú mondatban felel a kérdésre. Csak úgy tudtam beadni tanítványomnak, hogy a hittani leckét a budai hegyek közé való kirándulással kötöttem össze.

Mikor tanítványomat jelesre levizsgáztattam s a fiú boldogan elsietett a bizonyítvánnyal, a rabbi úr így szólt hozzám:

— Tudja-e, hogy maga mit érdemelne?

A Tetemrehívásban leírt Arany-szavak igazságát éreztem: „Döbbenet által a szív ere fagy”. Hebegtem valamit.

— Hogyan tudta ezt megtenni? — faggatott tovább.

— Egyszerű dolog. Megszerettettem a hittant.

— Éppen azért — mondta. — Aki ebből a gyerekből és az én könyvemből jelest produkál, az nagy ember. Megérdemelné, hogy azt a Petőfit, aki ott a Dunaparton a kofáknak prédikál, (akkor még piac volt a Petőfi-téren) levegyék onnan, és önt tegyék a helyére.

Így megrovás helyett dicséretet kaptam. Az ijedség korai volt.

Bernát megrökönyödve kijelentette, hogy biz ő a zsidó vallástánból mitsem tud már.

— Aztán: hittani órák? Lehet-e ilyen leckékért valamit kérni? *Legfeljebb* 50 krajcárt fogadnék el óránként. Semmi szín alatt sem többet.

— Hát én, a kálvinista, meg tudtam birkózni a zsidó hittannal? Te ne tudnál? Készülni fogsz rá, mint én tettem. Az ár iránt pedig majd megegyezünk.

Nagynehezen ráállt. De itt megint egy nagy bökkenő volt ám: én, mint gondos öre tanítványom és barátom közös ügyének, a fiú anyjával már előre szoltam a dologról. Heti két órát ajánlottam, *óránként három forint* díjazással, mivelhogy híres bócher és kész doktor veszi át az órákat. A mamával ebben egyeztünk meg. Most mit tegyek? Óriási blamázs az aszszony előtt!

Másnap — nem hiába kuktaskodtam már a parlament konyháján — ravasz diplomataképpel így kezdtem el a kényes ügyet otthon önagysága előtt:

— Egy kis baj van. Tudós barátom kevesli a három forintot! Nem volna-e lehetséges egy vallástani kurzust állítanunk be, valamennyi rokon család gyermekei számára? Mindenik fizetne 50 krajcárt. Összeszámítottam: éppen egy tucat gyerekünknél lenne s ilyenformán hat forintot hoznánk ki.

— Maga okos ember, tanár úr. Ez bizony jó lesz. Nagyon örülnék, ha sikerülne. Olyan híres ember nagy dísz a háznál.

Sikerült. A rokon csemeték, de még a szülők is megjelentek a Bernát-tartotta hittani órákon.

Bernát a héber mitológiával kezdte meg előadásait. Kár, hogy nem sztenografáltam le; nagyon érdekesek és tanulságosak voltak. Goldziher sem tudott volna magasabb színvonalon mozgó tanításokkal jönni. El is terjedt a híre Bernát roppant vallástani tudományának.

A legszükségesebbre tehát már futotta volna. Amikor pedig Goldziher megvált a budapesti zsidó hitközség titkári s egyben tanfelügyelői állásától, Bernátot választották meg utódjául. Addig azonban még sok víz folyt el a Dunán és tanítványaink — gondolom — sorra buktak a zsidó hittanból.

Tudnivaló, hogy itt arról a Bernátról szólunk, aki *Munkácsi* néven finn-ugor és egyéb nyelvtudományi munkák híres-neves szerzője s akiről Trubetzkoy herceg, egyetemi tanár Bécsben, szintén hírneves tudós, azt mondta nekem az orientalista kongresszuson:

— Haragszom Munkácsi Bernátra. Miatta kellett megtanulnom magyarul.

Bernátnak különösen arra a nagy művére célzott, amelyet „Kaukázusi és árja elemek a magyarban“ címen a Magyar Tudományos Akadémia tett közzé s amely egészen új távlatokat tárt föl a magyar őstörténet s általában az emberiség múltjának kutatói előtt.

A budapesti zsidó hitközséget nagy elismerés illeti meg, hogy az új akadémikust beültette Goldziher helyére.

Új állásában Bernátnak első dolga volt a megtanulhatatlan hittant új és érthető könyvvel pótolni. De a mellett mint nagy szervező tehetség a tanfelügyelet valamennyi agendája közül új seprő módjára oly takarítást végzett, ami éjjelét-nappalát lekötötte. A vogul szógyökök az ő íróasztala és elméje fiókjaiban már-már elszáradásra voltak ítélve. Bernát keserve-

sen panaszkodott nekem, hogy nem ér rá kinyitni azt a titkos szekrényt, amelynek nyitja egyedül önála van: Reguly Antal kéziratot vogul regéinek bűvös szekrényét. Úgy fog járni, mint elődje: sírba fogja vinni a legősibb fajta népköltés rejtélyes tárának kulcsát. Örök kár lenne.

Megint nekem kellett praktikus ötlettel helyt állanom.

— Elmegyek hozzád mindennap. Lediktálok neked a magyar fordítást. Budenz Józseffel sajtó alá rendezzük az egész Reguly—Munkácsi gyűjtést, jegyzetestül, mindenestül. Neked csak az imprimatúrát, vagyis az áldást kell mint egyházi férfinak ráadnod. Én is — mint szintén egyházi férfiú (vikárius) — ráadom a magamét.

Ez ellen már nem lehetett tenni semmit. A vogul medvénekek és egyéb hősmondák csodás világa, tudományos irodalmunk egyik legnagyobb eseménye kibontakozott szemünk előtt a törhetetlen erélyű gyűjtő és zseniális feldolgozó érdeméből.

Sajnos, sok kész tanulmány, amit kutatásainak, gyűjtéseinek további eredményeiről megírt, egyelőre az íróasztal fiókjában lappang. Az Akadémiának nincs módja, hogy napfényre hozza őket.

Éppen most mult 40 esztendeje, hogy a vogul gyűjtés első kötete: a Medvénekek napvilágot láttak. Azóta Bernátból is, magamból is *comme il faut medve* lett: jól meg vagyunk *éle-medve*. Meg is értünk sok mindent. Egyebek közt azt is, hogy a Medvénekek és a többi vogul népköltés nyomán egy jeles költő a legszebb magyarságú regék sorával ajándékozta meg már-már vérszegény elbeszélő költészetünket.

Mert a tudósi bányásmunka előhossa a mélyből ezeket a nyersanyagokat, köztük nem egy drágakövet, s a költő csiszolja őket ragyogó jegeceké.

Ez a költő: Zempléni Árpád ma már nincs közöttünk. De alkotásai, melyeknek forrását Munkácsi Bernát nyitotta meg, a külföldön is hódítanak. És bizony hiszem, itthon új meg új követőkre fognak találni. Mert az íróasztal mellett készült irodalom gyönyörű szép dolog. Ámde nincs szebb költészet, mint az, amely egy nép lelkét szólaltatja meg.

Ez az a mező, ahol a Medvénekek születtek: a folklór, a néptudomány mezeje. Ott szerzett Munkácsi Bernát oly halhatatlan érdemeket.

Budenzról írtam a Medveénekek hangján, megjelenésük után:

*Elmés férfi elmécskéje
Táplálékát vigan élje,
Sohse érje bosszús ok,
Se rövid, se hosszú, sok!*

Teljesedjék be a kiváló tanítványon a nagy mesterhez intézett vogul áldás!

Vikár Béla.

Deutsche Auszüge.

GEDEON MÉSZÖLY: *Albert Berzeviczy (v. Berzevice u. Kakas-lomnic.)* — — — — — S. 193.

MÉSZÖLY begrüsst mit ehrerbietigen Worten A. BERZEVICZY, die ruhmvolle Gestalt des politischen und wissenschaftlichen Lebens von Ungarn. BERZEVICZY ist nicht nur ein Gelehrter: er war der Vorsitzende des Parlaments in den Zeiten, wo er um die Rettung des Parlamentarismus kämpfen musste. Er war der Führer von Friedenskongressen in einer Zeit, wo die Völker einander vernichten wollten. Er wurde mehrere Zyklen hindurch zum Präsidenten der Akademie der Wissenschaften gewählt, denn er kämpfte für die Erhaltung der in der Vergangenheit wurzelnden Ideale, für die Unabhängigkeit der Wissenschaft und für die Einheit der Nation. Seit 30 Jahren ist er Mitglied der Akademie, wiederholt ihr Vorsitzender: dies beweist, dass sich die Ideale der ungarischen Wissenschaftspolitik in ihm vereinigen.

KOLOMAN TIMÁR: *A szegedi premontréi apácák nyelvemlékei.* (Die Sprachdenkmäler der Prämonstratenserinnen von Szeged.) S. 194.

Das prämonstratenser Nonnenkloster von Szeged beschenkte die ungar. Sprachgeschichte mit zwei Codices, beide aus dem XVI. Jh. Der erste Codex wird Lányi-Codex genannt und enthält das Ordinarium der Prämonstratenser. Der zweite Codex ist eigentlich ein lateinisches, liturgisches Gesangbuch mit ungar. Glossen. Beide Codices befinden sich jetzt in der Bibliothek der Franziskaner von Szombathely (Steinamanger).

Verf. beschäftigt sich mit den Glossen des latein. Gesangbuches (Liber variorum cantionum) aus 1516—1518, da dieselben teilweise noch nicht veröffentlicht wurden. Aus diesen Randanmerkungen zieht er Fol-

gerungen auf die Geschichte von Szeged. Diese Glossen sind auch sprachlich interessant, doch ist der kulturhistorische Wert des Codexes viel bedeutender, denn er bezeugt die hohe Kirchenmusikkultur von Szeged am Anfang des XVI. Jh.-s. Das Gesangbuch spricht vom tiefen Kultus der ungar. Heiligen aus dem Hause Árpád (Heil. Stephan, Heil. Elisabeth, Heil. Ladislaus). Dieser Kultus war bei den Prämonstratensern am weitesten verbreitet, ebenfalls der Kultus der Mutter Gottes (*Nagyboldogasszony*).

Die Nonnen des Klosters St. Nikolaus flüchten vor den Türken um 1529 und nehmen ihre Wertsachen, darunter diese Codices, mit. Veri. verfolgt ihre Wanderungen [Somlyóvásárhely (Kom. Veszprém), Mórishida (Kom. Raab), nachher wieder Somlyóvásárhely (1553), Wien (um 1558), endlich finden wir sie in Pressburg (1585)].

Veri. macht den Vorschlag, dass man dieses Gesangbuch *Szegediner-Codex* nenne.

GYULA CSEFKÓ: *Bakot nyer, bakot lö.* (Einen Bock gewinnen, einen Bock schiessen). — — — — — S. 206.

Verf. gibt die Erklärung beider Ausdrücke. Der erste Ausdruck: *einen Bock gewinnen* kommt nur in einem einzigen Werke des 17. Jahrhunderts vor (Pál Köszeghy: *Bercsényi házassága*). In diesem erzählenden Gedicht heisst es von Bercsényi, sein Pferd hat *einen Bock gewonnen* und dieser Ausdruck ist mit *sein Würfel fiel blind* (*kockája hozott vakot*) gleichbedeutend.

Verf. folgert aus diesem Parallelismus, dass es sich um einen Ausdruck des Wettrennens, des Wettspiels handelt, wo der Reiter, der als letzter ans Ziel ankommt, verspottet wird und einen Bock als Preis erhält. Diese Voraussetzung unterstützt er mit Angaben aus dem 17. Jh. Unter den Hochzeitsbräuchen und Unterhaltungen befindet sich das *Kranzrennen*, das man bisher falsch für einen Tanz gehalten hat. Das *Kranzrennen* (*koszorúzás*) war ein Wettrennen, das vor der Hochzeit abgehalten wurde. Der Reiter, der zuletzt ans Ziel kam, erhielt als Zeichen des allgemeinen Spottes einen Bock. Dieses Kranzrennen war in Transsylvanien im 17. Jh. verbreitet. Aber der Kranzritt, das Kranzjagen ist auch in der Zips bekannt und es ist möglich, dass es durch die Familie-Thököly, die auch in der Zips Güter hatte, nach Transsylvanien verpflanzt wurde. Es kann auch sein, dass die von Oberungarn vertriebenen Kuruczen den Kranzritt in Transsylvanien bekannt machten.

In der öster.-ungar. Marine erhielt die Mannschaft des letzten Kahnbes im Wettrudern das Bild eines Schweines und auch in Deutschland belohnt

man beim Wettrennen den Verlustträger mit einem Schwein. Aus dem gesagten ersieht man, dass ein Brauch, den Verlustträger mit einem Tierpreis zu verspotten, da und dort üblich war.

So ist **ein Schwein gewinnen* gleichbedeutend mit 'mit einem Fiasko endigen' und daraus ersehen wir, dass der ungar. Ausdruck dies bedeutet hat.

Der geläufige Ausdruck: *einen Bock schießen* hat dieselbe Bedeutung. Dieser Ausdruck ist deutschen Ursprungs; Verf. prüft die Erklärungen von Grimm, Borchardt, Schrader (< *einen Purzelbock schießen*: *Purzelbock* 'Purzelbaum. Bocksprung' > 'Fehlstolpern' > 'Fehler'), von Seiler (*einen Pudel schießen* 'einen Fehler begehen', in der Jägersprache).

Verf. setzt voraus, dass man den Verlustträger nicht nur beim Wettrennen, Kranzjagen mit einem Bock verspottend belohnt hat, sondern auch beim Kränzleinschießen, und der, der fehlgeschossen hat und die wenigsten Punkte erhielt, den Bock bekam. Er hat den Bock „geschossen“, er hat viele Fehler begangen. So stamme dieser Ausdruck aus der Sprache des Wettschiessens.

GEDEON MÉSZÖLY: *A síkság és róna szó eredete.* (Ursprung der Wörter: *síkság* und *róna*, Dritte Mitteilung u. Schluss.) — — S. 220.

Verf. beschäftigt sich mit dem Ursprung des Wortes *sík*. Auf Grund semantischer Untersuchungen stellt er fest, dass lautmalende Wörter zu bewegungsmalenden werden können; so bedeutet ung. *patlog* ursprünglich 'knallen', später bezeichnet es auch eine Bewegung; 'aufspringen, bersten, platzen, (sich aufs Pferd) schwingen, entstehen'. Da dieses Wort lautmalend war, bewahrte es den anlautenden finnisch-ugrischen *p- Laut; demgemäß finden wir wog. *pat-* 'zu etwas werden', wotj. *pot-* 'entstehen' wog. *patēml-* 'gleiten'. Das letzte wog. Wort hat dieselbe Bedeutung, wie ungar. *sikamlík*, wir können also voraussetzen, dass dieses Wort einst lautmalend war, jetzt aber jene Bewegung bezeichnet, die irgendwie mit der Hervorbringung der Laute zusammenhängt. So bedeutet ung. *süvölt* 'saust' und 'eilt' und viele finnisch. Zeitwörter zeigen diese Doppelbedeutung: finn. *solotta* 'klirren, gleiten', *luikata* 'laut schreien, gleiten'. So gehören auch ung. *sík-oltani* 'aufschreien' und *sík-lani* 'gleiten' zusammen. Dies beweisen auch die Ableitungen z. B. *sikkan* 'schreit, gleitet', *síkkoltó* 'schreiend' und dasselbe Wort bezeichnet eine Unmenge von wirtschaftlichen Gegenständen, die hin und her bewegt werden. Verf. führt noch andere ma. Wörter an, die von *sík* abstammen und diese Doppelbedeutung von Ton und Bewegung besitzen.

Das suffixlose Wort *sík* hat eine sehr reiche Familie, hierher gehören viele Wörter: *csík* 'Schlammbeisser' *csuk-* 'schlucken, den Fuss ver-

renken'. Verf. verweist auf den Reichtum der lautmalenden Bildungen und denkt mit GOMBOCZ, dass „hier die geheimnisvolle Werkstatt der sprachbildenden Kräfte“ sei.

ZOLTÁN NEMES: *A nyelv szerepe a gyorsíró munkájában.* (Die Rolle der Sprache in der Arbeit der Stenographen.) — — — S. 228.

Verf. bespricht, wie man die Eigentümlichkeiten der ungar. Syntax in den Abkürzungen der Kuzschrift verwenden kann.

ANTON HORGER: *Pólya.* (Windel.) — — — S. 246—250.

Verf. schildert den lautgeschichtlichen Weg des ung. Lehnwortes *pólya* 'Windel' < slav. *povijalo* und gibt die Erklärung der Diminutivform *pólka* (nur in der alt-ung. Sprache und in der Volkssprache vorkommend).

ANTON HORGER, GEDEON MÉSZÖLY, ELEMÉR MOÓR: *Megjegyzések a Magyar Etymologiai Szótár XI. (erdő-faristár) füzetéhez.* (Bemerkungen zum XI. Heft des Ungar. Etym. Wörterbuches). S. 250—258.

erdő. A. HORGER beschäftigt sich mit dem Verhältnis vom *ered* 'spriesst' und *erdő* 'Wald'. Das Wort *erdő* kam in der Verbindung **erdő vad* 'sprossender Wald' vor und dann übernahm das Beiwort *erdő* die Bedeutung dieser Verbindung und wurde selber zum Hauptwort. HORGER beschäftigt sich noch mit der lautgeschichtlichen Entwicklung von *erdő* < **eredő*.

esküszik. (Von MÉSZÖLY.) Dieses Wort ('schwören') hängt mit dem volkssprachlichen Wort *es* 'es regnet, der Regen', im Altung. 'Eid, Schwur' zusammen, dessen ursprüngliche Bedeutungen waren: 'fallen' und 'das Fallen'. Aus der ursprünglichen Bedeutung 'fallen' entwickelte sich die Bedeutung 'flehen' von *esd* und die Bedeutung 'geloben', 'schwören' von *esküszik*. Beide Wörter gehören in die Familie des Wortes *esik* 'fällt' und ihre Bedeutung stammt aus der Zeit des Schamanismus.

ELEMÉR MOÓR beschäftigt sich mit den Wörtern: *eretnek*, *Erge*, *erszény*, *ëspërës*, *Eszény*, *Eszenyő*, *Esztár*, *Esztergom*, *Esztrény*, *Etrc*, *Ezerény*.

eretnek „Ketzer“ < sl. **eretnik* (< lat. *hereticus*) > slow. und kroat. *jeretnik*: im Sl. gab es kein *h* und darum wurde das anlautende *h*-des gr. oder lat. Wortes im Sl. — wie gewöhnlich — fallen gelassen: Die Praeiotisierung des Wortes im Sl. ist erst nach der Übernahme des Wortes ins Ung. eingetreten. — *Erge* < *erge*: Deminutivform von ung. *ër* „Rinnal“. — *erszény* „Beutel“, der angenommene Zusammenhang des Wortes mit d. *asérin* ist unklar; denn im Ung. sollte man an Stelle des

-sz- entweder -zs- erwarten, oder an Stelle des anlautenden e-:é. — *ěspērēs* „Dechant“, „Senior“ hängt offensichtlich mit kroat. und slow. *jašprišt* zusammen. In der ersten Silbe letzterer Wortform kann ursprünglich nur ein offener Laut gestanden haben und darum kann das ung. Wort nicht als Zusammensetzung von altung. *is* „Vater“ + **perest* „Priester“ aufgefasst werden, wie in MEtSz. Auch kann nicht angenommen werden, dass die Slowenen von den Ungarn in früharpadischer Zeit kirchliche Würdenbezeichnungen entlehnt hätten. Im Gegenteil: das ung. Wort stammt aus sl. **ašprišt* (> *jašprišt*) < **aršprišt* < *aršprištu* welches Wort letzten Endes auf griech. *ἀρχιερεσβυτερος* zurückgehen dürfte (vgl. d. *Erzpriester*). Den mittelbaren Einfluss der griechischen kirchlichen Terminologie auf das Ung. bezeugt auch ung. *érsek* „Erzbischof“ < sl. **aršik ũ* < gr. *ἀρχιεπίσκοπος*. — *Eszény*, *Ėszenyő* hängen nicht mit ung. *ész* „Verstand“ oder türk. *ez-mek* „zertreten“ zusammen, sondern mit sl. **asenŕ* „Esche“ (> *jasen*), wie ung. *Ablanc* < sl. **Ablanica* zu (*j*)*ablanŭ* „Apfel“; vgl. hiefür bes. 1270: „Apa... Ezen nomine habendo signa in arboribus“. — *Esztár*. Der Ursprung dieses ON ist nicht unbekannt: er stammt von sl. *star ũ* „vetus“. — *Esztergom* (d. *Gran*). Die Annahme, dass dieser Ort nach einem Ungarn, der einen sl. PN getragen haben sollte, benannt worden sei, ist unrichtig. Der ON stammt aus dem Sl.; nur ist die Endung des sl. ON bei der Übernahme nach dem Muster der altung. ON-Gebung im Ung. fallen lassen worden. Ähnlich sind auch im Deutschen aus sl. ON nach dem Muster d. ON, Namenskomposita gebildet worden. — *Esztrény* < slowak. *Ostrany* zu *ostrŭ* „acutus“. — *Ezerény* vermutlich identisch mit *Hedre* < d. *Hedrich*. — *Ezerény* < slowak. *Ozorin* zu dem sl. PN *Ozorŕ* oder *Ozora*.

KARL CS. SEBESTYÉN: *Ősmagyarok lóversenyei*. (Pferderennen der alten Ungarn.) — — — — — S. 259.

Der heute in ganz Europa weit verbreitete edle Sport des Pfer dewettrennens wurde durch Graf Széchenyi um die Mitte des 19. Jahrhunderts aus England nach Ungarn verpflanzt.

Bäuerliche Pferderennen hat es aber bei uns schon früher immer gegeben, und dieser Brauch kann unmöglich aus England gekommen sein, auch kann er nicht von den jetzt noch in den nachbarlichen Alpenländern üblichen, mit kirchlichen Aufzügen verbundenen Pferdereiten abstammen, wie es manche annehmen.

Es ist allgemein bekannt, dass die alten Ungarn grosse Tierzüchter waren und riesige Pferdeherden besaßen. Da ist es doch ganz natürlich, dass sie auch, wie alle pferdezüchtende Völker, bei gewissen festlichen Anlässen Pferderennen veranstalteten. Man kann daher ganz sicher be-

hauften, dass die ländlich-bäuerlichen Pferderennen in Ungarn nicht aus Westeuropa kommen, sondern dass dieselben als ein, bis auf den heutigen Tag übriggebliebener, uralter Brauch aus heidnischer Zeit, aus der Zeit vor der Landnahme, zu betrachten sind.

Wenn auch nicht aus dieser tausendjährigen, aber doch aus sehr weit zurückreichenden Zeit besitzen wir alte Urkunden über die Pferdetrennen der Ungarn. Die Reiterscharen des Königs Géza II. veranstalteten im Jahre 1150 in Kiev, als Abschluss einer kriegerischen Siegesfeier ein grosses Pferdewettrennen am Jaroslav-Platz, und das zuströmende Volk bestaunte dieses ihm damals noch unbekannte Wettspiel.

Wie es auf diesen alten Pferderennen zugeht, und welche Regeln man zu jener Zeit dabei befolgte, wissen wir leider nicht. Um aber einen beiläufigen Begriff davon zu haben, beschreibt der Verf. ein Wettrennen, wie es bei den Hirtennomaden Inner-Asiens üblich ist. Von der Voraussetzung ausgehend, dass die Ungarn der Landnahmezeit noch die Lebensart der Hirtennomaden führten, ist es sehr wahrscheinlich, dass auch ihre Pferderennen ganz genau so abliefen, wie jene der eurasischen Hirtennomaden.

BÉLA IVÁNYI: *A középkori Eperjes magyarsága*. II. (Das Ungartum im mittelalterlichen Eperjes). — — — — — S. 263.

Verfasser beweist in seiner II. Mitteilung, dass die Ungarn sich im Laufe des XV. und am Anfang des XVI. Jh.-s in Eperjes in solchem Masse vermehrten, dass im XV. Jh. schon ein ungar. Prediger in der Stadt tätig sein konnte. Später bauten die Ungarn eine Kapelle, die sich nach und nach zur Kirche der Ungarn erweiterte. Am Ende des XV. und am Anfang des XVI. Jh.-s erstarkt so sehr das Ungartum der Stadt und der Umgebung, dass der deutschsprechende Stadtnotar in den Rechnungsbüchern ungarische Wörter und Fachausdrücke zu verwenden genötigt ist. Zu dieser Zeit übertrifft die Zahl der in und ausser dem ungar. Viertel wohnenden Ungarn ein Viertel der Zahl der Gesamtbevölkerung. Die Zahl der Ungarn nimmt auch durch Einwanderung zu, was die städtische Matrikel zeigt.

Die III. Mitteilung enthält das Namensverzeichnis der ungar. Einwohner am Anfang des XVI. Jh.-s.

Diese Studie ist in Betreff der Geschichte der ungar. Familiennamen sehr wichtig; ferner bringt dieser Aufsatz Fachausdrücke des Weinbaus aus 1515: (*bujtás* 'Absenkung', *forгатás* 'Umackern, Rajolen'); diese Fachausdrücke bezeugen, dass der Weinbau der Ungarn schon in dieser Epoche auf eine lange Vergangenheit zurückblicken konnte (II). Sprach-

lich interessant sind auch die zwei Schimpfwörter aus 1502 (*ték* (Imperativ!) *lovat gazda; coki gazda az házból* (II).

GÉZA KISS: *Az ormánysági nyelvjárásból.* (Aus der Ormányságer Mundart.) — — — — — S. 275.

Dritte und letzte Mitteilung aus den mundartlichen Ausdrücken von Ormányság.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések. (Kleinere Mitteilungen und kurze Bemerkungen.) — — — — — S. 301—308.

ANTON NYIRI: *Apa, atya, anya.* (*Apa* u. *atya*: 'Vater'; *anya*: 'Mutter'). Die Volksprache unterstützt MÉSZÖLY's Meinung, nach welcher die Endvokale dieser Wörter mit dem Personalsuffix *-a* identisch seien.

SIGISMUND BÁTKY: *Kóci-Boris.* A. HORGER brachte den transsylvan. Spottnamen *Kóci-Boris* mit einem Wort der ungar. Tiefebene *kucóporos* (gyerek) zusammen. BÁTKY stellt diese Zusammenstellung in Abrede; er behauptet, dass der zweite Teil der Zusammensetzung ein Mädchenname (*Boris* 'Barbara') sei, im ersten Teil sieht er eine Ableitung von *kóc* 'Werg' (< d. *Kotze* 'Zopf'): *kóci* 'zottig', u. er vergleicht *kóci-Boris* mit dem gleich gebildeten *kocéros-Kata*.

JOSEF KELEMEN: *Sit-rén.* Veri. stellt fest, dass die in Gamásd (Kom. Somogy) gebrauchten Formen, wie *sitrén* 'er weint', *ne sitréj* 'weine nicht' von dem Praeteritum des Zwillings-Verbs *si-ri* 'weint' abgeleitet sind.

HELENE INOTAY: *A Teleki Kódex Szt. Anna Legendájának nyelvi földolgozása.* (Die sprachliche Aufarbeitung der Legende „Die heil. Anna“ im Kodex-Teleki).

INOTAY schlägt eine neue Methode in der Aufarbeitung von alten Texten ein: sie nimmt den lateinischen Text als Grundlage, gibt nicht nur ein ungar.-latein., sondern auch ein latein.-ungar. Wörterverzeichnis, die Bedeutung der Wörter untersucht sie mit Heranziehung des latein. Originals und trägt so zur ungar. Stilkunde bei.

ANTON HORGER: *A magyar nyelvjárások.* (Die ungar. Mundarten. Mit einer geogr. Karte).

MÉSZÖLY würdigt die Leistung von A. HORGER, der durch die Ausgabe zahlreicher zusammenfassenden Werke zur Verbreitung und Systematisierung der ungar. Sprachwissenschaft viel beigetragen hat. Seine Bücher sind unentbehrliche Hilfsmittel der Professoren- und Gelehrtenbildung geworden.

STEPHAN ECSEDI: *Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kistüzekben.* (Volkstümliche Fischerei auf der Mittleren-Theiss und auf den toten Gewässern jenseits der Theiss. Mit XIV Tafeln und 78 Bildern).

In gut geordneten Kapiteln stellt der Verf. die Art und Weise des Fischfanges dar, er gräbt die altertümlichen Überbleibsel einst weit verbreiteten Fischertums aus. Die Sprachwissenschaft ist ihm zum Danke verpflichtet, denn er arbeitet den Sprachschatz und das Ausdrucksvermögen der Fischerleute auf.

BÉLA VIKÁR: *Bernát, az orosz kém.* (Bernhard, der russische Spion.) — — — — — S. 308.

Verf. rühmt die wissenschaftlichen Leistungen von BERNHARD MUNKÁCSI. Gelegentlich des 70-sten Geburtstages von B. MUNKÁCSI erzählt BÉLA VIKÁR einige Anekdoten aus dem Leben des gefeierten Linguisten. Diese Anekdoten stehen mit Munkácsis Russland-Fahrt, mit seinem Werke „Arisch-kaukasische Elemente in den ungarisch-finnischen Sprachen“ und mit der Sammlung wogulischer Lieder (Bärenlieder) im Zusammenhang.

Szerkesztői üzenet.

Az első évfolyam címlapját, tartalomjegyzékét, szó- és tárgymutatóját a második évfolyam első számával küldjük nemsokára. Az 1935. évre immár elő lehet fizetni.

Nachrichten der Schriftleitung.

Das Titelblatt, das Inhaltsverzeichnis, das Wort- und Sachregister des ersten Jahrganges wird mit der 1. Nummer des zweiten Jahrganges versendet werden. Abonnementsbeiträge für das Jahr 1935 werden bereits angenommen.

37.38.76

